પૌરાણિક કથાઓ

સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

પૌરાણિક કથાઓ

સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

Pauranik Kathao
by Swami Sachchidanand
Published by Gurjar Prakashan, Ahmedabad-380 006
© Swami Sachchidanand
First Published: 2010
This ePub edition: 2014
ISBN: 978-81-8461-851-8
GURJAR PRAKASHAN
Website: www.gurjar.biz
e-mail: goorjar@yahoo.com
eBook by
www.e-Shabda.com

અર્પણ

વર્ષોથી જે આશ્રમમાં રસોડાની જવાબદારી સંભાળી સૌને પ્રેમથી નવી નવી વાનગીઓ જમાડે છે તેવાં અન્નપૂર્ણા સમાન

ચંદનબહેન જયંતીલાલ તાપિયાવાળાને

સચ્ચિદાનંદ

પ્રસ્તાવના

યુવાવસ્થામાં મારા ઉપર આર્યસમાજનો પ્રભાવ હતો તેથી વેદો જ સાચું જ્ઞાન આપે છે અને પુરાણો તો પોપલીલા છે તેવા સંસ્કાર પડી ગયેલા. બધા નિર્ણયો તર્કોથી જ કરવાના અને પુરાણોમાં તો માન્યામાં ન આવે તેવી કથાઓ અને ઉપદેશો આવે છે એટલે મને ઘૃણા જ થઈ ગયેલી. આ પ્રભાવ ઘણા સમય સુધી રહ્યો. વેદો એકેશ્વરવાદી છે અને પુરાણો બહુદેવવાદી છે. એટલું જ નહિ દેવોની કથાઓ કામાચાર, ઈર્ષ્યા દ્વેષ અને છળ-કપટથી પણ ભરેલી લાગી. કાળે કરીને મારે વિશ્વભ્રમણ કરવાનું થયું. મેં વિશ્વભરમાં જૂના ધર્મોમાં બહુ દેશ જોયા. મિસ્ર, ગ્રીસ, રોમ વગેરે સ્થળે હજી આજે પણ જુદા જુદા દેવોનાં મંદિરો તથા પ્રતિમાઓ છે. ઇસ્લામના ઉદય પહેલાં આરબ દેશોમાં પણ બહુદેવવાદ હતો. ભારતમાં તો હતો જ. વિદેશોમાં ખ્રિસ્તી અને ઇસ્લામના પ્રભાવમાં બહુદેવવાદ સમાપ્ત થઈ ગયો. તેની જગ્યાએ બહુદરગાહવાદ સાથે એકેશ્વરવાદ આવ્યો. આપણે ત્યાં એક બ્રહ્મવાદ હતો જ પણ તે માત્ર થોડા વિદ્વાનો સુધી જ સીમિત હતો. સામાન્ય લોકો સુધી તો બહુદેવવાદ જ પ્રચલિત હતો. દેવોની કથાઓ હોય. બ્રહ્મની કથા ન હોય, દેવો જન્મે, મોટા થાય, પરાક્રમો કરે, પરણે, બાળબચ્ચાં થાય તેમને શાપ લાગે અને શાપ આપે, આશીર્વાદ પણ આપે. તેમને પણ માણસ જેવાં જ ઈર્ષ્યા-દ્વેષ-રાગ, કામ, ક્રોધ વગેરે હોય જ. તેથી રંગીન કથાઓ થાય. આ બધું ન હોય તો કથાઓ ન હોય. કદાચ હોય તો નીરસ હોય. તેથી પુરાણોમાં પુષ્કળ કથાઓ છે. મેં જોયું કે એમાંની ઘણીખરી આજે પણ બોધપ્રદ અને પ્રસ્તુત છે. આ પુરાણોને જો તુચ્છકારી દેવાય તો બહુ મોટો વારસો આપણે ખોઈ બેસીએ, કારણ કે પુરાણોમાં કથાઓ સિવાય જીવનને સ્પર્શતા પ્રત્યેક વિષયના જ્ઞાનનો ભંડાર ભર્યો પડ્યો છે. ઘણાં વર્ષો પહેલાં મેં પુરાણો વાંચેલાં પણ ત્યારે મને નહિ ગમેલાં કારણ કે મારી પાત્રતા ખીલી ન હતી. વર્ષો પછી ફરી વાંચવાનાં થયાં અને મને લાગ્યું કે આમાં તો જીવનની કથાઓ જ ભરી પડી છે. નાનાં બાળકો દાદીમા પાસે રોજ એક વાર્તા સાંભળવાની અપેક્ષા રાખે છે. અહીં તો એક નહિ અસંખ્ય કથાઓનો ભંડાર ભર્યો પડ્યો છે. મેં થોડીક કથાઓ ચૂંટી કાઢી અને તેનું આલેખન કર્યું. કથાઓમાં મારી ટિપ્પણીઓ ઉમેરી, ક્યાંક ક્યાંક તેમાં થોડો ફેરફાર પણ કર્યો જેથી વધુ આધુનિક અને પ્રસ્તુત થાય. આ રીતે આ પુસ્તક તૈયાર થયું છે. પુરાણોને પુરાણોની રીતે જોવાં જોઈએ. પુરાણોમાં એકની એક કથા વારંવાર આવે છે. રામાયણ-મહાભારતના પ્રસંગો તો લગભગ બધાં જ પુરાણોમાં આવ્યા છે. કેટલીક વાર તેમાં થોડો ફેરફાર પણ જણાયો છે. પણ મારું લક્ષ્ય માનવજીવનને સ્પર્શતી અને ઉપયોગી થાય તેવી જ કથાઓ તરફ રહ્યું છે. તેથી આમાં જે કથાઓ છે તે તો નમૂના માત્ર છે. 18 મહાપુરાણ અને 18 ઉપપુરાણો છે. ભાગવત તો જુદું. આ બધામાં કેટલીબધી કથાઓ હશે! જો બધી કથાઓનો સંગ્રહ કરવામાં આવે તો ઘણો મોટો ગ્રંથ થઈ જાય. કોઈ લેખક આ તરફ ધ્યાન આપે અને ખેડ કરવા માગે તો ઘણું વિસ્તૃત ક્ષેત્ર છે.

કથાઓમાં શાપ-આશીર્વાદ, પૂર્વજન્મ અને પુનર્જન્મની વાતો તો રહેવાની જ. આ બધાં તત્ત્વો તે સમયના સાહિત્યમાં વણાઈ ગયેલાં હોય છે. તેના દ્વારા કથાવસ્તુને વધુ સ્પષ્ટ અને પ્રભાવી બનાવી શકાયાં હોય છે. કોરી તાર્કિકતાથી કથા ન કરાય. લાગણી અને શ્રદ્ધા, તર્કાતીત હોય છે. આશા છે આ કથાઓ માનવજીવનને વધુ સારું બનાવવાની પ્રેરણા આપશે.

આ કથાઓમાં જ્યાં જે કાંઈ સ્ખલન થયું જણાય તે મારું જ હશે તેમ સમજીને વાચકો ક્ષમા કરે અને મને જણાવે તો સુધારવાની તક મળે.

આ પુસ્તકનું પ્રૂફસંશોધન ભાઈ શ્રી પ્રફુલ્લભાઈ મહેતાએ કર્યું છે એટલે તેમનો આભાર.

આ પુસ્તકમાં જરૂરી સૂચનો કરવા બદલ પ્રો. ચિમનલાલ ત્રિવેદીનો આભાર.

ગૂર્જર પ્રકાશનવાળા શ્રી મનુભાઈ શાહે પૂરી તત્પરતા બતાવીને તેને છાપ્યું છે તેથી તેમનો પણ આભાર.

પરમકૃપાળુ પરમાત્માનો વારંવાર આભાર કે તેમણે મને પુરાણોનો સાર ગ્રહણ કરવા તરફ દોર્યો.

—સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

તા. 4-2-10

શ્રી ભક્તિનિકેતન આશ્રમ,

દંતાલી, પો. બો. નં. 19,
પેટલાદ-388450, જિ. આણંદ
(ફોનઃ 02697-252480)

બધાં પુસ્તકો તથા પ્રવચનોનો લાભ લેવા માટે વેબસાઈટ

www. sachchidanandji.org

1. વેદમાલી

જીવન ઉપર સૌથી મોટો પ્રભાવ રોજીનો પડતો હોય છે. રોજી એટલે આજીવિકા. વ્યક્તિની આજીવિકા શું છે? કેવી છે? મારી દૃષ્ટિએ વ્યક્તિની આજીવિકાના ત્રણ ભેદ કરી શકાયઃ (1) પુણ્યલક્ષી અથવા પરમાર્થલક્ષી, (2) પાપલક્ષી અર્થાત્ સ્વાર્થલક્ષી અને (3) વ્યવહારલક્ષી અર્થાત્ પાપ-પુણ્ય વિનાની અથવા પાપ-પુણ્યવાળી.

ઘણા લોકોની આજીવિકામાં પણ પરમાર્થ હોય છે. માનો કે તમે ભોજનાલય - હોટલ ચલાવો છો, પણ લોકોને સારું, ચોખ્ખું પેટ ભરીને આગ્રહ કરીને જમાડો છો. લોકો તૃપ્ત થઈ જ જાય છે. માનો કે તમે ગરીબ માણસ છો અને પરબ ઉપર પાણી પિવડાવવાનું કામ કરો છો. પણ ખૂબ ચોખ્ખું-સ્વચ્છ ઠંડું પાણી પ્રેમથી લોકોને પિવડાવો છો. લોકો તૃપ્ત થઈને આશીર્વાદ આપતા જાય છે. આવી બધી અનેક રોજીઓ છે જેમાં તમે સહજ રીતે પુણ્ય કરી શકો છો. પુણ્ય એ જ પવિત્રતા છે. જ્યાં પુણ્ય થતું હોય ત્યાં પવિત્રતા હોય છે. જ્યાં પાપ થતું હોય ત્યાં અપવિત્રતા હોય છે. સ્નાનાદિથી સ્વચ્છતા થાય, પવિત્રતા ન થાય. પવિત્રતા તો પુણ્યથી જ થાય. આ પુણ્ય ધનથી, તનથી, મનથી, બુદ્ધિથી, વસ્તુથી એમ અનેક પ્રકારે થઈ શકે છે. રોજી પણ એવી હોય કે રોજીની સાથે પુણ્ય-દાન પણ થયા કરે. શિક્ષક, ડોક્ટર, વૈદ્ય, ક્લાર્ક, રાજનેતા, વ્યાપારી વગેરે બધી જ વ્યક્તિઓ ધારે તો પોતાની રોજીના માધ્યમથી ઘણું પુણ્ય કરી શકે છે, જો તે સદ્ભાવ અને પ્રેમભાવ સાધી સૌનાં કામ કરતા રહે તો. આ જ વ્યક્તિઓ આ જ રોજીઓથી પાપ પણ કરી શકે છે. માનો કે શિક્ષક પગાર ખાય છે પણ ભણાવતા નથી. કદાચ ભણાવે છે તો બરાબર ભણાવતા નથી, વેઠ કાઢે છે. આવું જ ડોક્ટર વગેરેનું પણ સમજવું. પાપ એ જ અપવિત્રતા છે. પુણ્યાત્મા સ્નાન વિના પણ પવિત્ર છે. પાપાત્મા ગંગાસ્નાન કરીને પણ અપવિત્ર છે. વ્યક્તિ અને સ્થાનને સૌથી વધુ પવિત્ર કરનારું તત્ત્વ છે (1) ઈશ્વરભજન અને (2) પેટ ભરીને ભોજન. આ બન્ને જ્યાં થતાં હોય તે ભૂમિ પવિત્ર છે. તે વ્યક્તિ પણ પવિત્ર છે, જે હરિસ્મરણ કરતી રહે છે.

જ્યાં પાપ થતું હોય અર્થાત્ સ્વાર્થ સ્વાર્થ અને સ્વાર્થ જ હોય છે તે અપવિત્ર છે. મેલોઘેલો માણસ કે સ્થાન અસ્વચ્છ તો છે, પણ તેટલા-માત્રથી અપવિત્ર નથી હોતાં. જે લોકો કસાઈનું કામ કરે છે, ગજવાં કાપવાનું, ચોરી, લૂંટ, છેતરપિંડી, ખેડૂતોની જમીન પડાવી લેવી, અરે, આશ્રમ બાંધીને આજુબાજુની જમીન દબાવી દેવી, સ્ત્રીઓનો વ્યાપાર, છોકરા કે છોકરીઓનાં અપહરણ કરીને કુકર્મો કરાવવાના કામમાં લગાવવાં, જે બીજાનો હક્ક પડાવી લે છે, જે હરામનું ખાય છે—આ બધા પાપી છે. તે ગમે તેટલાં ઊજળાં અને ચમકીલાં કપડાં પહેરતાં હોય તોપણ તે અપવિત્ર છે. તેમના સંગથી આભડછેટ લાગે. તેમનાથી દૂર રહેવું હિતાવહ છે.

જેમની આજીવિકામાં નથી તો પાપ હોતું કે નથી પુણ્ય હોતું તે વ્યાવહારિક આજીવિકા ચલાવે છે. આવી ચીલાચાલુ આજીવિકા રળવી એ પણ ધન્યવાદને પાત્ર કહી શકાય.

હવે મૂળ વાત ઉપર આવીએ. વેદમાલી નામનો એક બ્રાહ્મણ હતો. તે વેદ-વેદાંગમાં નિપુણ હતો, દયાળુ હતો. તે ભગવાનની પૂજા કરતો રહેતો હતો.

બધી રીતે તે યોગ્ય બ્રાહ્મણ હતો, પણ પાછળથી તેની વૃત્તિએ પલટો ખાધો. વૃત્તિનો ભરોસો નહિ. ક્યારે કઈ તરફ પલટી ખાય તે કહેવાય નહિ. તેના મનમાં વિચાર આવવા લાગ્યા કે આટલી કમાણીથી શું થવાનું? મારે વધુ ને વધુ કમાવું જોઈએ. વધુ કમાવું એ પાપ નથી, પણ ખોટી રીતે વધુ કમાવું એ પાપ છે. તે ગમે તે રસ્તે ધન ભેગું કરવા લાગ્યો. તેનો પત્ની અને પરિવાર પ્રત્યેનો મોહ વધી ગયો હતો અને પત્ની પણ તેને ગમે તે રસ્તે વધુ ને વધુ ધન કમાવાની પ્રેરણા આપતી હતી. "મારી પત્ની, મારી પત્ની, મારા પુત્રો, મારા પુત્રો" એવી મોહાંધવૃત્તિ વધવા લાગી. જીવનમાં પત્ની અને પરિવાર કોઈ પાપ કે દોષ નથી, પણ તે જીવનસાધનામાં સહાયક બને તો; જો તે ડુબાડનારાં બને તો દોષ છે. આ બધાં વ્યક્તિને પાપના પંથે જવાની પ્રેરણા આપે તો તે ડુબાડનારાં થઈ શકે છે. તે બ્રાહ્મણ જાતજાતનાં કર્મકાંડો ધન લઈને કરવા લાગ્યો. ઘણી વાર તો ધન લે પણ કર્મકાંડ ન કરે. અનુષ્ઠાન ન કરે, જાપ કે પાઠ લીધા હોય પણ ન કરે. કદાચ કરે તો જેમ-તેમ કરે. તે જ્યોતિષ જુએ, નડતર બતાવે, પછી વિધિ કરાવે. ખોટેખોટા ભય બતાવી લોકોનો વહેમ વધારે. નડતરમાંથી તેને બરકત થવા લાગી. તેની કમાણીને જોઈને તેની પત્ની પણ રાજી થવા લાગી. કેટલાક સમય પછી તેને જોડકાં બે બાળકો થયાં, જેમનાં નામ

યજ્ઞમાલી અને સુમાલી રાખવામાં આવ્યાં. બંને બાળકો મોટાં થવા લાગ્યાં.

એક વાર વેદમાલીને વિચાર આવ્યો કે લાવને જોઉં તો ખરો કે મારી પાસે કેટલું ધન ભેગું થયું છે? વ્યક્તિને પોતાનાં ધન-સંપત્તિ જોવાનો—ગણવાનો પણ આનંદ આવતો હોય છે. ત્યારે બૅન્કો નહિ એટલે બધું ધન ઘરમાં જ.

તેણે તો બધા ધનનો ઢગલો કર્યો, સોનું-ચાંદી, હીરામાણેક વગેરે. તે તો જોતો જ રહી ગયો. "અધધધ! આટલું બધું ધન મારી પાસે છે!" પછી ચિંતા વધી ગઈ. સંપત્તિ કદી પણ ચિંતા વિનાની હોય નહિ. "કોઈ ચોરી જશે તો? કોઈ લૂંટી જશે તો?"

તેની વૃત્તિઓ બદલાવા માંડીઃ "અરેરે! મેં આ બધું ખોટાં કામો કરીને મેળવેલું ધન છે!" માણસને બધી તરફની દલીલો મળી જાય છે. જ્યારે ખોટાં કામ કરવાં હોય ત્યારે કહે છે કે "એમાં શું થઈ ગયું? આ તો આવું જ ચાલે. તે તો આવા જ દાવનો હતો" એમ દલીલ કરીને પોતાને સાચો માને છે. અને પછી જ્યારે સત્કર્મોનો ઉદય થાય ત્યારે પશ્ચાત્તાપ થવા લાગેઃ "અરેરે! મેં આ શું કર્યું? બહુ ખોટું થઈ ગયું!" આવો પસ્તાવો પણ કરે છે. વનમાલીને પણ આવું જ થવા લાગ્યું. તે મૂળ તો બ્રાહ્મણ હતો, પત્ની-પરિવારમાં મોહાંધ થઈને ખોટે રસ્તે ચઢી ગયો હતો. દાંત પડી ગયા હતા. આંખે દેખાતું નથી. કાને સંભળાતું નથી, શરીર ધ્રૂજે છે. બરાબર ચલાતું પણ નથી. ખાધેલું પચતું નથી. ઘણા રોગો થયા છે. ઊંઘ આવતી નથી. અધૂરામાં પૂરું જે પત્ની માટે તેણે ખોટાં કામો કરીને ધન કમાયેલું તે પત્ની હવે વિરોધી થઈ ગઈ છે, કારણ કે હવે કેળાનું છોતરું જ રહી ગયું છે. હવે તે પતિનું કહેવું માનતી નથી, ગાંઠતી નથી. વેદમાલીનો મોહ ઊતરી ગયો છે. મોહપાત્રની લાત તેની શાન ઠેકાણે લઈ આવી છે.

વેદમાલીએ પોતાના ધનના ચાર ભાગ કર્યા. બે ભાગ બે પુત્રોને આપ્યા અને બાકીના બે ભાગ પોતાની પાસે રાખ્યા. મોહ ઊતરવાથી જે લાત વાગે તેનાથી જેને વૈરાગ્ય થાય તે સર્વસ્વ ત્યાગીને નીકળી પડે. પણ પછી પરાધીન થઈ જાય, કારણ કે જીવનમાં પૈસો તો જોઈએ જ. પૈસા વિનાનું જીવન પરાધીનતા, પરોપજીવિતા પેદા કરે છે. એટલે વનમાલીએ અડધું ધન પોતાને માટે રાખી લીધું. અને પછી તો તેને લગની લાગી કે મૃત્યુ પહેલાં જેટલું વપરાય તેટલું ધન સારાં કામોમાં વાપરી નાખું. તેણે વાવ, કૂવા, તળાવ, બગીચા, દેવમંદિરો, અન્નક્ષેત્ર શરૂ કર્યાં, દવાખાનાં શરૂ કર્યાં. વિધવાઓ-ત્યક્તાઓ, અનાથ બાળકો, અનાથ, વૃદ્ધો વગેરે સૌના માટે તેણે જીવનવ્યવસ્થા કરી પોતાનું મોટા ભાગનું ધન સારાં કામોમાં વાપરી નાંખ્યું. ધન કમાવું એ પ્રથમ સામર્થ્ય છે, પણ કમાયેલા ધનને ઉત્તમ કાર્યોમાં વાપરવું તે બહુ મોટું સામર્થ્ય છે, જે બધામાં નથી હોતું.

વેદમાલી તો હિમાલયમાં બદરિકાશ્રમમાં પહોંચી ગયો. તેને એક જ લગન હતીઃ હવે મારા આત્માનું કલ્યાણ કરું. ત્યાં એક આશ્રમમાં 'જાનન્તિ' નામના ઋષિ મળી ગયા. વ્યક્તિ જ્યારે સાચી ભાવના અને શ્રદ્ધાથી બહાર નીકળે તો તેને આપોઆપ સારા માણસો મળી રહેતા હોય છે. જાનન્તિ ઋષિ આગળ પોતાનો ભૂતકાળ પ્રગટ કર્યો, પછી ધનનો સદ્દુપયોગ કર્યો તે પણ પ્રગટ કર્યું. હવે પોતાની પાછલી જિન્દગી સફળ કરવા પોતે શું કરવું તેનો ઉપદેશ આપવા પ્રાર્થના કરી.

ઋષિએ પ્રેમથી લંબાણપૂર્વક સાધના બતાવી. વેદમાલી સાધનામાં લાગી ગયો. જેમ-જેમ સાધના કરતો ગયો તેમ-તેમ તેની મનોવૃત્તિઓ વધુ ને વધુ નિર્મળ થતી ગઈ. સાચી સાધનાની આ જ કસોટી છે. સાધના જ મનની પવિત્રતા અને નિર્મળતા આપે તો જ સાધના સાચી કહેવાય.

અંતે તેણે ઈશ્વરસ્મરણ કરતાં કરતાં દેહનો ત્યાગ કર્યો. તેનું કલ્યાણ થયું. જીવનભર કદાચ માણસ ન સુધરે, પણ પાછલી જિન્દગીમાં સુધરી જાય અને સત્કર્મો કરતો થઈ જાય તોપણ તેનું કલ્યાણ થાય જ.

(નારદપુરાણઃ 35મો અધ્યાય)

તા. 6-1-10

*

2. યજ્ઞમાલી

પાછલી જિન્દગીમાં સૌથી મોટું સુખ આજ્ઞાકારી સંતાનોનું હોય છે. સંતાન ન હોય તો વારસદાર ન હોય, વારસદાર ન હોય તો નિશ્ચિંત મૃત્યુ ન થાય. એટલે વારસદાર તો હોવો જોઈએ. પણ વારસદાર હોય પણ કુપાત્ર હોય તો ન હોવા કરતાં પણ વધારે દુઃખ થાય. વારસદાર હોય અને સુપાત્ર હોય તો-તો મોટાં ભાગ્ય જ કહેવાય. જેમાં આપણો કશો પુરુષાર્થ ચાલે નહિ છતાં સારું કે નરસું મળે તેને આપણે ભાગ્ય કહીએ છીએ. જીવનમાં ઘણુંબધું આપણા પુરુષાર્થ વિનાનું, ઇચ્છા વિનાનું કે ઇચ્છા વિરુદ્ધનું પણ મળતું હોય છે. એને સદ્ભાગ્ય કે દુર્ભાગ્ય કહેવાય.

વેદમાલી બ્રાહ્મણને બે પુત્રો હતા તે વાત પૂર્વે કહેવાઈ ગઈ છેઃ યજ્ઞમાલી અને સુમાલી. મોટા ભાઈ યજ્ઞમાલીએ નાના ભાઈ સુમાલીને પિતાના ધનમાંથી અડધો ભાગ આપી દીધો જેથી તે જુદો રહી શકે. તેને જુદા રહેવાની ઉતાવળ હતી. સંયુક્ત કુટુમ્બમાં જે ભાઈ જુદા થવા માટે જેટલી ઉતાવળ અને છેવટે ઝઘડા પણ કરે તો નક્કી માનવું કે તેની પત્ની તેને નચાવે તેમ તે નાચે છે. જુદા થયા પછી સુમાલી બેફામ થઈ ગયો. મળેલા ધનને ઉડાડવા લાગ્યો. ખોટા મોજશોખ અને કુસંગમાં ચઢી ગયો. તે વેશ્યાવાડે જવા લાગ્યો. બધું ધન વપરાઈ ગયા પછી તે લોકોનાં ધનની લૂંટફાટ કરીને મોજશોખ પૂરા કરવા લાગ્યો. વેશ્યાઓએ તેને તન-મન અને ધનથી પૂરેપૂરો નિચોવી લીધો. જે લોકો વડીલોના નિયંત્રણમાં નથી રહેતા તે સ્વચ્છંદી થઈ જતા હોય છે. સ્વચ્છંદી વ્યક્તિનો વિનાશ નિશ્ચિત હોય છે. એટલે ડાહ્યો માણસ હંમેશાં વડીલોના નિયંત્રણને બંધન કે ગુલામી નથી માનતો પણ રક્ષા-કવચ માને છે. જ્યારે મોટા ભાઈને ખબર પડી કે સુમાલી સ્વચ્છંદી થઈને પાયમાલ થઈ ગયો છે, ત્યારે તેણે તેને બેસાડીને સદુપદેશ આપવા માંડ્યો. પણ પેલાને સદુપદેશ રુચ્યો નહિ, આથી ખિજાઈને "તું મને કહેવાવાળો કોણ?" એમ કહીને મોટા ભાઈની ચોટલી પકડીને તલવારથી મારવા લીધો. ત્યાં તો ગામવાળા સૌ દોડી આવ્યા. તમે જે ગામમાં કે મહોલ્લામાં રહેતા હો તેની સાથે જો તમે સારા સંબંધો રાખ્યા હોય તો આપત્તિના સમયે સૌ વગર બોલાવ્યે દોડી આવે. આ સારા સંબંધોનાં સારાં પરિણામ કહેવાય. ગામ- લોકોએ સુમાલીને પકડીને બાંધી દીધો. સંબંધો સંપત્તિના અને વિપત્તિના એમ બન્ને પ્રકારના હોય છે. વિપત્તિમાં આવીને અડીખમ ઊભા થઈ જાય તે જ સાચા સંબંધ કહેવાય. બાકી સંપત્તિના સંબંધો તો દગાબાજ હોય છે. તેમનો ભરોસો ન કરાય.

યજ્ઞમાલીએ ગામલોકોને પ્રાર્થના-અનુનય કરીને નાના ભાઈને છોડાવી દીધો. વળી પાછો તેણે વિચાર કર્યો કે હવે આની પાસે કાંઈ રહ્યું નથી. તે શું કરશે? એટલે તેણે પોતાના ધનમાંથી ફરી અડધો ભાગ આપીને કહ્યું કે "લે, હવે આ ધનથી નવું જીવન શરૂ કર. જૂની વાતો ભૂલી જા. હવે કુમાર્ગે ન જઈશ, વગેરે." ધન લઈને સુમાલી પોતાને ઘેર ગયો અને થોડા જ દિવસમાં ફરી પાછો હતો તે જ કામો કરવા લાગ્યો. તે ન સુધર્યો તે ન જ સુધર્યો. એવું કહેવાય છે કે "સજ્જનોના પૈસાથી દુર્જનો મોજ ઉડાવતા હોય છે." અંતે સૌએ તેનો બહિષ્કાર કર્યો. પોતાની હલકટ પત્ની સાથે તેને વનમાં ચાલ્યા જવું પડ્યું. બહિષ્કાર મહાદુઃખદાયી હોય છે. વ્યક્તિ ટોળામાં—સમૂહમાં રહેનારી હોય છે. જો તેનો બહિષ્કાર કરવામાં આવે તો તે હડધૂત થવાથી, એકાકીપણાથી ડિપ્રેશનમાં આવી જતી હોય છે. વ્યક્તિને સમૂહની હૂંફની જરૂર હોય છે. હૂંફ વિનાની વ્યક્તિ નિરાધાર થઈને વ્યથિત રહ્યા કરતી હોય છે.

આ બાજુ મોટો ભાઈ યજ્ઞમાલી સતત સત્સંગ અને સત્કર્મોમાં આનંદ અને શાન્તિથી જીવન વિતાવવા લાગ્યો. જીવનની સૌથી મોટી કમાણી "લોકચાહના" મેળવવી તે છે. લોકચાહના સૌના કરતાં પણ વધુ કીમતી છે. સમય વીતતો ગયો. પછી એક દિવસ બંને ભાઈઓનું એકસાથે મૃત્યુ થયું.

યજ્ઞમાલી વિષ્ણુભગવાનના વિમાનમાં બેસીને વૈકુંઠ તરફ ચાલ્યો. રસ્તામાં તેણે જોયું કે નાના ભાઈ સુમાલીને મારતા-ઝૂડતા નરકના યમદૂતો નરકમાં લઈ જઈ રહ્યા છે. યજ્ઞમાલીને મહાદુઃખ થયુંઃ "અરેરે! મારા ભાઈની આ દશા!" લોહીના સંબંધો સૌથી પ્રબળ હોય છે. લડે-ઝઘડે પણ અંતે આપત્તિમાં દોડી આવે. ભાઈ કદાચ મારે પણ કોઈને મારવા ન દે. તેણે વિષ્ણુ- દૂતોને પ્રાર્થના કરી કે "મારા ભાઈની અત્યારથી આ દશા છે તો આગળ નરકમાં તો શુંનું શું થશે? હું મારા નાના ભાઈનું દુઃખ જોઈ શકતો નથી. મારા ઉપર દયા કરો અને મારા ભાઈને છોડાવવાનો રસ્તો બતાવો."

યજ્ઞમાલીની સુંદર છાપના કારણે વિષ્ણુદૂતોએ કહ્યું કે "સાંભળો, તેનો રસ્તો બતાવું. તમે તો અઢળક પુણ્યો કર્યાં છે જેના પરિણામે તમે વૈકુંઠ જઈ રહ્યા છો. તેમાંથી થોડુંક પુણ્ય તમારા ભાઈને આપો તો તે પુણ્યના પ્રતાપે મુક્ત થઈ જશે." લોકો જેમ પોતાના ધનમાંથી અમુક ધન, જમીનમાંથી અમુક જમીન વગેરે આપે છે તેમ પોતાનાં પુણ્યમાંથી થોડુંક પુણ્ય પણ આપી શકે. યજ્ઞમાલીએ થોડુંક પુણ્ય આપ્યું કે તરત જ પેલા યમદૂતો ચાલ્યા ગયા અને વિષ્ણુદૂતો તેને લઈને વૈકુંઠ તરફ ચાલવા લાગ્યા. મોટો ભાઈ નાના ભાઈનો ઉદ્ધારક બન્યો. ધન્ય છે મોટા ભાઈને!

(નારદપુરાણઃ 36મો અધ્યાય)

તા. 6-1-10

*

3. રુક્માંગદની કથા

પૂરા સ્ત્રીવર્ગ માટે એકસરખો અભિપ્રાય આપી શકાય નહિ, કારણ કે તેમાં અનેક પ્રકાર છે. તે એટલા બધા ભિન્ન છે કે કોઈનો મેળ જ ન થઈ શકે. સંસ્કૃતમાં સ્ત્રીઓ માટે અનેક શબ્દો વપરાયા છે, જેમાં પ્રત્યેકની શક્તિ અલગઅલગ છે. જેમકે કામિની, મોહિનીથી લઈને અન્નપૂર્ણા, નારાયણી વગેરે. જે કામપ્રધાન જીવનવૃત્તિવાળી સ્ત્રી હોય તેને કામિની કહેવાય. આવી જ એક બીજી સ્ત્રી 'મોહિની' છે. મોહિનીનું કામ મોહ પમાડવાનું છે. તેને જોતાં જ ભલભલા સંયમીઓ મોહ પામી જાય. ભલભલાનાં તપ-વ્રતનો ભંગ થઈ જાય. તે સૌને મોહ પમાડતી ફરે છે. તેમ કરવાનું તેને ગૌરવ પણ થાય છે. તે રૂપાળી તો હોય જ છે, પણ માત્ર રૂપથી જ મોહ પમાડવાનું નથી થતું. રૂપની સાથે જો સહજ પવિત્રતા આવે તો તેવી સ્ત્રી નારાયણી પણ થઈ શકે છે. મોહ પમાડવાનું મુખ્ય સાધન નખરાં છે. આવી સ્ત્રીની દેહભાષા એવી ને એટલી પ્રબળ હોય છે કે તે બધાને આમંત્રણ આપી દે છે. મૂરખમાં મૂરખ પુરુષ પણ તેની મૂક વાણીને સમજી શકે તેટલી તેનામાં ક્ષમતા હોય છે. તે લોહચુંબકની માફક પુરુષને ખેંચી શકે છે, ખેંચ્યા પછી લટ્ટુ કરી શકે છે, પાછળપાછળ ભમતો કરી શકે છે અને જરૂર પડે ત્યારે તરછોડી પણ શકે છે. કદાચ કાંઈ થાય તો પોતાને નિર્દોષ સાબિત કરી શકે છે અને દોષનો બધો ટોપલો પુરુષના માથે ઢોળી શકે છે. તે શું નથી કરી શકતી તે જ કહેવું કઠિન છે. આવી જ એક મોહિની સ્ત્રીની કથા નારદપુરાણમાં આવી રીતે આવી છે. પુરાણોની કથાઓનો રસાસ્વાદ પૌરાણિક શૈલીમાં જ લઈ શકાય તે ભૂલવું ન જોઈએ.

એક વાર નરકના અધિપતિ રોતા-કકળતા બ્રહ્માજી પાસે ગયા. બ્રહ્માજીએ રોવાનું કારણ પૂછ્યું તો યમરાજે કહ્યું કે "રડું નહિ તો શું કરું? મારું આખું નરક ખાલી પડ્યું છે. કેટલાય સમયથી કોઈ નરકમાં આવતું જ નથી, મારા યમદૂતો પણ નવરા જ છે. કશું કામ જ રહ્યું નથી. બીજી તરફ વૈકુંઠમાં તો જગ્યા નથી મળતી. ત્યાં જવાના રસ્તા ઉપર એટલો બધો ટ્રાફિક વધી ગયો છે કે ઘણી વાર ટ્રાફિક જામ થઈ જાય છે. કલાકો સુધી લોકો અટવાઈ પડે છે. અને અમારે ત્યાં આવવાનો રસ્તો સૂનો પડેલો રહે છે. કોઈ ચકલુંય ફરકતું નથી. એટલે એવું કરો કે જેથી અમારો લોક (નરકલોક) પણ ભરાઈ જાય."

બ્રહ્માજીએ વિચાર કરીને પછી પોતાના મનથી એક નારીનું સર્જન કર્યું. રૂપરૂપનો અંબાર અને નખરાં તો નખરાં જ કહેવાં પડે. તેને જોતાં જ ખુદ બ્રહ્મા પોતે મોહી પડ્યા. બાપ દીકરી ઉપર મોહી પડે તો નવાઈ ન કરવી. કામાતુર સ્ત્રી પુરુષ પ્રત્યે આકર્ષાય તે સ્વાભાવિક છે, પણ કામાતુર ન હોય તેવો પુરુષ તો મોહવશ પણ ગાંડો થાય તો નવાઈ ન કરવી. કામ તો પછી જાગવાનો હોય છે. બ્રહ્માજીએ પોતાને સાચવી લીધા. તેમણે ઝટ દઈને આંખો બંધ કરી દીધી અને દીવાલની પાછળ ચાલ્યા ગયા. "યાં પલાયતી સ જીવતી"— જે ભાગે છે તે જ જીવે છે, આ ન્યાયે જે પુરુષ આવી મોહિની સ્ત્રીથી ભાગી છૂટે છે તે જ બચે છે. જે સામો થાય છે, વિજયી થવાનો અહંકાર રાખે છે તે ખાંડ ખાય છે. મોહિની પાસે એટલાં બધાં શસ્ત્રો છે કે એકાદ તો પેલાને પછાડી જ દેતું હોય છે. બ્રહ્માજી તો છુપાઈ ગયા, પણ સભામાં બેઠેલા બધા દેવો તાકીતાકીને પેલી મોહિની સામે જોવા લાગ્યા. બધા એકધ્યાન થઈ ગયા. વગર પ્રાણાયામે બધાનાં મન એકાગ્ર થઈ ગયાં. આજુબાજુ શું થઈ રહ્યું છે તેનું પણ ભાન ન રહ્યું. બસ એક જ વસ્તુ દેખાય છેઃ "મોહિની" "મોહિની" અને "મોહિની!" બ્રહ્માજીને ભય લાગ્યો કે આ મોહિની પોતાના પરિવારને ઉજ્જડ કરી નાખશે. ડાહ્યા માણસોએ પરિવાર સાચવવો હોય તો આવી મોહિનીઓને પરિવારથી દૂર રાખવી. આ શિકારી મોહિનીઓ ક્યારે કોને ઝપટમાં લઈ લે તે કહેવાય નહિ. બ્રહ્માજીએ બધાં ઋષિ-મુનિ-દેવ-દેવીઓને ઉપદેશ આપવા માંડ્યો કે "પરસ્ત્રીને આવી રીતે તાકીતાકીને જોવાય નહિ અને જે સ્ત્રી લોકો પોતાને તાકીતાકીને જોયા કરે તેવા પ્રયત્નો કરે છે તે બન્ને નરકમાં જાય છે." બ્રહ્માજીએ જે કેટલાક ઉપદેશો આપ્યા છે તેમાંના બેચાર જ અહીં ટાંકું છું, કારણ કે તે ઉપયોગી લાગે છે.

1. જે પુત્રવધૂ પોતાના શ્વશુરને પોતાનાં ખુલ્લાં અંગ બતાવે છે, અર્થાત્ જાણીકરીને એવી રીતે કપડાં પહેરે છે કે બદલે છે કે તેનાં અંગ દેખાઈ જાય તે નરકમાં પડે છે, તેનાં અંગો ગળી જાય છે.

2. જે પુરુષ પોતાની પુત્રવધૂના હાથે સ્નાન કરે છે, માલિશ કરાવે છે કે પગ ધોવડાવે છે તે પુરુષ પણ નરકમાં જાય છે. તેમની સાથે એક આસન ઉપર બેસાય નહિ, વગેરે ઘણા ઉપદેશો આપ્યા.

ઉપદેશોની થોડીઘણી તો અસર થતી જ હોય છે, જો તે સમર્થ દ્વારા અપાયા હોય તો અને પરિસ્થિતિને અનુરૂપ હોય તો. બ્રહ્માજીનો

પરિવાર મોહિનીને જોઈને ઢાળ તરફ નીચે દોડવા લાગ્યો હતો તે ઉપદેશથી થંભી ગયો. ઢાળમાં દોડતા થંભી જવું તે સત્સંગનું પ્રથમ પરિણામ છે. હવે ઢાળ ઉપર ચઢવાનું કામ કરવાનું રહે છે. જો સત્સંગ ચાલુ રહે તો તે પણ થઈ શકે છે. જે ઢાળની નીચે દોડાવે છે તે પતન કરાવે છે. જે ઢાળની ઉપર—શિખર તરફ દોડાવે છે તેને સત્સંગ કહેવાય છે. બ્રહ્માજીને ખાતરી થઈ ગઈ કે મારો પરિવાર જ આવી રીતે ક્ષણવારમાં મોહિત થઈ જતો હોય તો પછી બીજાની તો વાત જ શી? તેમણે મોહિનીને પાસે બોલાવીને કહ્યું કેઃ

“હે મોહિની! સાંભળ, મેં તારી ઉત્પત્તિ એટલા માટે કરી છે કે નરક ખાલી પડ્યું છે. યમરાજ માથું કૂટે છે, કોઈને તો મારે ત્યાં મોકલો. હવે તારે એવું કામ કરવાનું છે કે સ્વર્ગની ભીડ ઓછી થઈ જાય અને નરકમાં ભીડ થઈ જાય, સમજી? બોલ, આ કામ કરીશ?”

મોહિનીએ ખાતરી આપી, “જરૂર કરીશ! વિશ્વમાં એવો કોઈ પુરુષ નથી કે જેને હું મોહ ન પમાડી શકું. મને આજ્ઞા કરો, મારે ક્યાંથી શરૂઆત કરવાની છે?”

બ્રહ્માજીએ વિચાર કરીને કહ્યું કે “વિદેશ નગરમાં રુક્માંગદ નામનો એક રાજા છે. તેને સંધ્યાવલી નામની પતિવ્રતા રાણી છે અને ધર્માંગદ નામનો પુત્ર છે. પિતા તો મહાપરાક્રમી છે જ. તેણે તો માત્ર એક જ દ્વીપ ઉપર રાજ્ય કર્યું છે, પણ ધર્માંગદે તો સાત દ્વીપો જીતી લીધા છે. તે તો અતિપરાક્રમી છે. હજી સુધી તેણે લગ્ન કર્યાં નથી. હજારો રાજકુમારીઓ તેને વરમાળા આરોપવા તલપાપડ થઈ રહી છે, પણ તે હજી સુધી કોઈનો સ્વીકાર કરતો નથી. પિતા, પુત્ર અને રાણી ત્રણે અત્યંત ધર્મવાન છે. ધર્મવાન જ ઢાળ નીચે દોડતાં બચી શકે છે. આ ત્રણે બચેલાં છે. તું મંદારાચલ પર્વત ઉપર જા અને તેમને મોહિત કર.” બ્રહ્માજીએ ફરી કહ્યું, “જેમ-તેમ કરીને રાજાને ધર્મવ્રતથી ચ્યુત કર જેથી નરક તરફ જવાનો રસ્તો ચાલુ થઈ જાય.”

બ્રહ્માજીની આજ્ઞા લઈને મોહિની મંદારાચલ પર્વત ઉપર પહોંચી ગઈ. એક સુંદર શિલા ઉપર બેસીને વીણાની સાથે મધુર-મધુર ગીતો ગાવા લાગી. સ્ત્રી પુરુષને આકર્ષવા માટે ઘણી વાર આડું જોઈને આવો ગણગણાટ કરતી હોય છે. તેણે ભલે આડું જોયું હોય પણ તેની ચપળ નજર તો પેલા પુરુષ ઉપર જ હોય છે. તે જુએ છે કે મારી નોંધ લેવાય છે કે નહિ? લેવાય છે તો કેવી લેવાય છે? અંતે તો તેને શિકાર જ કરવાનો છે. આડું જોઈને પણ તે પેલાને નજીક ખેંચી રહી હોય છે.

મોહિનીનું સંગીત સાંભળીને મંદારાચલ પર્વત ઉપર રહેનારા તપસ્વીઓ, મુનિઓ, ધ્યાનીઓ, દિગંબરો તેની તરફ દોડવા લાગ્યા. અરે, વર્ષોથી જેમણે વસ્ત્રો પણ નથી પહેર્યાં તેવા દિગંબરો, નગ્ન ને નગ્ન જ તેની તરફ દોડવા લાગ્યા. વસ્ત્રો છોડી દેવાથી વાસના છૂટી જતી નથી. પશુ-પક્ષીઓ વસ્ત્રો નથી પહેરતાં, પણ વાસના તો તેમને પણ સતાવતી જ હોય છે. જે લોકો કઠોર નિયમો સાથે સાધના કરતા હોય છે તેમની સૂતેલી વાસના ક્યારે જાગી ઊઠે, ભડકી ઊઠે તે કહેવાય નહિ. પાંજરામાં પુરાયેલો સિંહ પાંજરામાંથી છૂટતાં જ જે મસ્તી કરે છે તે વનમાં વિચરતો સિંહ નથી કરતો.

મોહિનીએ જોયું કે મારો પ્રભાવ કામ કરી રહ્યો છે, પણ મારું લક્ષ્ય તો રુક્માંગદ છે. બરાબર એ જ સમયે શિકાર ખેલવા નીકળેલો રુક્માંગદ મંદારાચલ પર્વત ઉપર પહોંચી ગયો. તેણે પેલું સંગીત સાંભળ્યું. ઉતાવળો- ઉતાવળો તે તે તરફ ચાલ્યો અને જોયું તો એક શિલા ઉપર કોઈ દિવ્ય રૂપધારી યુવતી ગીત ગાઈ રહી છે. આવું રૂપ અને આવાં માદક ગીત તો તેણે કદી જોયાં કે સાંભળ્યાં નથી. ગીતના શબ્દો જ માદક હતા. તે સંદેશ આપતા હતા.

રાજા મોહિનીને જોતો જ રહી ગયો. થોડી જ વારમાં તે ભાન ભૂલી ગયો અને જમીન ઉપર ઢળી પડ્યો. મોહિની વીણા એક તરફ મૂકીને ઢળેલા રાજા તરફ દોડી ગઈ. બીમારીમાં સેવા કરીને પણ આકર્ષણ ઊભું કરી શકાય છે. સેવા-શુશ્રૂષા પણ એક તીર થઈ શકે છે. તેણે ધીરેધીરે પાણી છાંટીને બેભાન થયેલા રાજાને ભાનમાં આણ્યો. મોહિનીના ખોળા અને હાથના સ્પર્શથી રાજા વધુ મોહિત થયો. સ્ત્રીનું એક બીજું નામ પ્રમદા પણ છે. જેમ દારૂ વગેરે નશો ચઢાવે તેમ પ્રમદા સ્ત્રી પણ નશો ચઢાવે છે. પેલો શરાબ તો પીવાથી નશો ચઢાવે પણ આ તો દૃષ્ટિમાત્રથી નશો ચઢાવે છે. જો સ્પર્શ થઈ જાય તો-તો પછી ભગવાન જ બચાવે.

રાજા સંપૂર્ણ પરવશ થઈ ગયો. તેણે પેલી મોહિનીની સાથે લગ્નનો પ્રસ્તાવ મૂક્યો. મોહિનીએ જોયું કે હવે રાજા પૂરેપૂરો રમકડું થઈ ગયો છે. તેણે એક શરત મૂકી કે “મને એક વચન આપો. જે માગું તે આપશો?” કામી પુરુષો કામિની સ્ત્રીઓનાં વચન પાળતાં-પાળતાં જ જીવન હારી જતા હોય છે. રાજાએ તરત જ વચન માગવા કહ્યું, પણ મોહિનીએ કહ્યું કે “જ્યારે સમય આવશે ત્યારે માગીશ.” વાત પૂરી થઈ. ના-ના... રાજા કામાતુર થઈ ગયો. તેને કામભોગની તીવ્ર ઇચ્છા થઈ આવી. રાજાની સ્થિતિ મોહિની સમજી ગઈ. તેણે રાજાને ખૂબ

ટળવળાવ્યો. કામ કઢાવનારી સ્ત્રી આવી રીતે પુરુષને ટળવળાવીને તેને વધુ ને વધુ લાચાર બનાવતી હોય છે. મુગ્ધ પુરુષ મદારીના માંકડાની માફક રમતો રહે છે.

મોહિનીને કામભોગની ઉતાવળ નથી. તે કુમારી છે અને ડાહી સ્ત્રી લગ્ન પહેલાં પોતાના કૌમાર્યને પ્રાણથી પણ વધુ જતન કરીને સાચવી લેતી હોય છે. જે સ્ત્રી લગ્ન પહેલાં જ પોતાના કૌમાર્યને ખંડિત કરાવવા ઉતાવળી થઈ જતી હોય છે, તે ઘણી વાર પસ્તાતી હોય છે, કારણ કે પુરુષનો ભરોસો ન કરાય. ભ્રમરવૃત્તિવાળા પુરુષો ક્યારે બીજા ફૂલનો રસ લેવા ઊડી જાય તે કહેવાય નહિ. હા, બધા પુરુષો ભ્રમર નથી હોતા. પણ કોણ કેવો છે કે કેવી છે તે તો નીવડ્યે ખબર પડે. એટલે ડાહી સ્ત્રીએ લગ્ન પહેલાં પોતાનું કૌમાર્ય જરૂર સાચવવું જોઈએ. કૌમાર્ય લૂંટાઈ ગયા પછી સ્ત્રીની કિંમત ઊડી ગયેલા ફિલામેન્ટવાળા બલ્બ જેવી થઈ જાય છે. એટલે તો સ્ત્રીઓ પુરુષોને "લૂટેરા" કહેતી હોય છે. સ્ત્રીનું કૌમાર્ય એ જ તેની સર્વોચ્ચ સંપત્તિ છે. તે લૂંટાઈ ગયા પછી લૂંટનારો ભાગી જાય કે ફરી જાય તો સ્ત્રી બરબાદ થઈ શકે છે—પણ હા, જો તે ખાનદાન હોય તો. બાકી તો તે પણ ભમરી હોય તો તેની પાસે લૂંટાઈ જવાનું કશું છે જ નહિ. તે અનેક વાર લૂંટાઈ ચૂકેલી ડાકુરાણી છે, જે હાથવગાને લૂંટતી ફરે છે. આપણે તો સારા ખાનદાની માણસની વાત કરીએ છીએ.

રાજાએ મોહિની સાથે લગ્ન કર્યું. હવે બધા પ્રતિબંધો હટી ગયા. મંદરાચલ પર્વત ઉપર બન્નેએ ખૂબ સુખ ભોગવ્યું. પછી બન્ને રાજાની નગરીમાં રહેવા ગયાં. પતિના સ્થાનમાં જ પત્નીનું સ્થાન છે. પિતાનું ઘર ગમે તેટલું ભવ્ય હોય તોપણ પતિના ઘર જેવું કદાપિ ન થઈ શકે. નારી માટે સૌથી મોટું સુખ પતિનું સામીપ્ય છે. પતિના સામીપ્યથી જે સ્ત્રી દૂર ભાગે છે અથવા પતિને ગમે તે બહાનાં કરીને દૂર ભગાડે છે, નક્કી તે પતિવ્રતા નથી હોતી. તેના આડા સંબંધ તેની ચાડી ખાય છે.

રાજા અને મોહિની જ્યારે નગરની ભાગોળે પહોંચ્યાં ત્યારે ધર્માંગદ રાજકુમાર અને ગણમાન્ય નગરવાસીઓ બધા રાજાનું સ્વાગત કરવા આવી ગયા હતા. જ્યાં તમારું સ્વાગત ન થાય, જાણી-કરીને ઉપેક્ષા થાય તેવા સ્થાને સ્વમાની માણસે જવું નહિ. રાજાએ પોતાની સાથે આવેલી મોહિનીને બતાવીને ધર્માંગદને કહ્યું કે "આ તારી નવી માતા છે." ત્યારે રાજાઓ ગમે ત્યારે ગમે તેટલી પત્નીઓ કરતા એ સામાન્ય જીવનમૂલ્યોમાં સ્વીકાર્ય હતું. રાજાએ મોહિનીને પોતાના પુત્ર ધર્માંગદના મહેલમાં સેવા કરાવવા મોકલી. મોહિનીએ ધર્માંગદને મોહ પમાડવા પ્રયત્ન કર્યો પણ ધર્માંગદ ડગ્યો નહિ. સાવકી માતા, સાવકો પિતા, સાવકો પુત્ર અને સાવકી પુત્રી સતત સમીપમાં એક જ ઘરમાં રહેતાં હોય તો ક્યારે કોની મતિ ભ્રષ્ટ થાય તે કહેવાય નહિ. ધર્માંગદની મક્કમતા જોઈને મોહિની મનોમન નમી પડીઃ ધન્ય છે આવા પુત્રને!

રાજા અને મોહિનીએ ભોગો ભોગવતાં-ભોગવતાં આઠ વર્ષ વિતાવી દીધાં. વર્ષો વીત્યા પછી પણ જેની ભોગવૃત્તિ સંતુષ્ટ ન થાય તો સમજવું કે તે પૌરુષવાન પુરુષ છે. પૌરુષહીનો જ સંયમના બહાના નીચે ભોગોથી ભાગતા હોય છે, પણ પૌરુષ હોવા છતાં પણ જે પાત્રો નથી બદલતા તેમનામાં પ્રેમની પ્રધાનતા હોય છે. પ્રેમી પાત્રને બદલતો નથી. માત્ર કામભોગીઓ એક જ પાત્રમાં સ્થિર થઈ શકતા નથી. તેઓ પાત્રો બદલ-બદલ કરતા રહે છે. આવા લોકો પ્રેમ વિનાનો કામ ભોગવતા હોય છે, જે ઘી વિનાના શીરા જેવો હોય છે.

મોહિની તો રાજાને ધર્મભ્રષ્ટ કરવા આવી હતી, પણ રાજા, તેનો પુત્ર અને રાણી બધાં પોતપોતાનાં વ્રતોમાં મક્કમ હતાં. એક દિવસે કાર્તિક શુક્લ એકાદશીના દિવસે તેણે રાજાને એકાદશીનું વ્રત ન રાખવા કહ્યું. આજે તો ભોજન કરવું જ જોઈએ તથા કામસુખ પણ ભોગવવું જોઈએ તેવો તેણે આગ્રહ કર્યો. ગૃહસ્થાશ્રમી લોકો કામલોલુપ થઈને કામનો અતિરેક ન કરી બેસે એટલે ઋષિઓએ અમુક તિથિઓને પવિત્ર ગણાવીને તેને વર્જ્ય ઠરાવી છે. જેથી તે દિવસે તે લોકો નિયમો માત્ર સમજણથી પળાતા નથી. શ્રદ્ધાનું બળ હોય તો જ લાંબો સમય નિયમો પળાતા હોય છે. કોઈને વ્રતભંગ કરવો હોય તો સર્વપ્રથમ તેને શ્રદ્ધાભંગ કરવો જોઈએ. શ્રદ્ધાભંગ થવાથી તે શક્તિહીન થઈ જતો હોય છે. મોહિનીએ એકાદશીનું વ્રત નહિ કરવા રાજાને તથા તેના પુત્રને બહુ સમજાવ્યું, પણ કોઈ માન્યું નહિ. મોહિનીએ શાસ્ત્રવેત્તા બ્રાહ્મણોને બોલાવી પોતાના પક્ષને સ્થાપિત કરાવ્યો, અર્થાત્ એકાદશીના દિવસે પણ ભોજન કરવું જોઈએ તથા કામસુખ ભોગવવું જોઈએ વગેરે, પણ રાજા માન્યો નહિ. છેવટે તેણે ધમકી આપી કે "જો તમે મારી વાત નહિ માનો તો હું મારે પિયર ચાલી જઈશ." ટૂંકી બુદ્ધિની સ્ત્રીઓ પોતાનું ધાર્યું કરાવવા આવી ધમકીઓ આપતી રહેતી હોય છે અને ઘણી વાર આવેશમાં આવીને ચાલી પણ જતી હોય છે. પણ જો તે કોઈને કહ્યા વિના જ આસુરાવેળાએ ચાલી નીકળે તો લફંગાના હાથમાં પડીને જીવન બરબાદ કરી મૂકતી હોય છે. હા, જો તેની સાથે ઘોર અન્યાય કે અત્યાચાર થતો હોય તો જરૂર પિયર જવું જોઈએ, પણ કહી-વગાડીને જવું જોઈએ.

મોહિનીને ઘર છોડીને જતી જોઈને પુત્ર ધર્માંગદ તેને મનાવીને પાછો લઈ આવ્યો. તેણે પોતાની નવી માતાને સ્વીકારી લીધી હતી. તેણે પિતા અને સાવકી માતા વચ્ચે સમાધાન કરાવવા પ્રયત્નો કર્યા, પણ બન્ને પોતપોતાની વાતમાં મક્કમ હતાં. મોહિનીએ પોતાને આપેલા વચનની યાદ દેવડાવીઃ "મને આપેલું વચન પાળો." છેવટે એવું નક્કી થયું કે રાજા કાં તો વચન પાળીને એકાદશીના દિવસે જમે તથા કામસુખ ભોગવે અથવા પછી પોતાના પુત્ર ધર્માંગદનું માથું કાપીને થાળીમાં ધરીને મોહિનીને ભેટ ધરે. હઠીલી સ્ત્રી પોતાની હઠ પૂરી કરવા ગમે તે કક્ષાએ નીચે ઊતરી શકે છે. મોહવશ કુપાત્રને ઉતાવળમાં આપેલું વચન કેવું ભયંકર પરિણામ લાવે છે તે રાજા જોઈ રહ્યો. રાજાની રાણી સંધ્યાવલીએ રાજાને સમજાવ્યો કે ભલે પુત્રની હત્યા કરવી પડે, પણ તમે વ્રતભંગ તો ન જ કરશો. પુત્ર ધર્માંગદે પણ પિતાને પોતાની હત્યા કરી નાખવા સમજાવ્યા અને ગરદન ધરી દીધી. રાજા તલવારનો પ્રહાર કરવાના જ હતા ત્યાં ભગવાન શ્રીહરિ આવ્યા અને હાથ પકડી લીધો. ભગવાનના સ્પર્શમાત્રથી રાજાનો મોહિની પ્રત્યેનો મોહ ઊતરી ગયો. જેની વાણીથી, સ્પર્શથી, સાન્નિધ્યથી મોહ ઊતરે તેને સંત કહેવાય. તેના સંગથી બેડો પાર થઈ જાય.

જીવનમાં મોહ ઊતરવો જરૂરી છે. સંત અને સત્સંગ વિના મોહ ન ઊતરે. મોહ ઊતરતાં જ રાજાનો વર્તાવ બદલાઈ ગયો. મોહિની બધું સમજી ગઈ. તરત જ તે ચાલતી થઈ ગઈ. પછી તો તેની ભારે દુર્દશા થઈ. જે લોકો—ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ—સત્પુરુષોના પતન માટે ષડ્યંત્રો કરે છે અને પતન કરાવે છે તેમની દુર્દશા જ થતી હોય છે. બીજાની દુર્દશા કરાવનારની દુર્દશા જ થતી હોય છે. મોહિની ઘોર નરકમાં યાતના ભોગવતી રહી અને ધર્મનિષ્ઠ રાજા-રાણી અને રાજકુમાર સુખશાંતિથી જીવન જીવતાં રહ્યાં.

(નારદપુરાણઃ અધ્યાય 7થી 34 સુધી)

તા. 6-1-10

*

4. કંક અને કંધરની કથા

એક સભ્યતા હોય છે અને એક સંસ્કૃતિ હોય છે. બન્ને એક નથી. સભ્યતા પશ્ચિમની સારી અને સંસ્કૃતિ પૂર્વની (ભારતની) સારી. સંસ્કૃતિ જીવનમૂલ્યો નક્કી કરે છે, જ્યારે સભ્યતા જીવનવ્યવસ્થા નક્કી કરે છે. સભ્યતાનાં થોડાંક લક્ષણો જોઈએ.

1. કોઈને ત્યાં જવું હોય તો રજા માગીને, સમય લઈને જ જવાય. ગમે ત્યારે ગમે તેમ કોઈના ઘરે જવાય નહિ. કોઈ જાય તો અસભ્ય કહેવાય.

2. કોઈના ઘરે જાઓ તો દરવાજા આગળ ઊભા રહીને બેલ વગાડીને અંદરથી આવકાર મળે તો જ બારણું ખોલીને અંદર જવાય. બેલ વગાડ્યા વિના મન ફાવે તેમ દરવાજો ખોલીને અંદર પેસી ન જવાય. આવું કરનાર અસભ્ય ગણાય.

3. આવકાર આપ્યા પછી ઘરમાં જઈને ગમે તે આસને બેસી ન જવાય. પેલા બતાવે તે જ આસને અથવા પૂછીને કે ‘હું અહીં બેસું?’ અને પેલો હા પાડે પછી જ બેસાય. પૂછ્યા વિના પોતાને ગમતા આસને બેસી જવું તે અસભ્યતા કહેવાય.

4. બેઠા પછી આજુબાજુ પડેલી વસ્તુઓને અડાય નહિ, લેવાય નહિ. લેવી હોય તો પૂછીને જ રજા મળે તો જ લેવાય અને લઈને ઉપયોગ કરીને પાછી મૂકી દેવાય. આવું ન કરનાર અસભ્ય કહેવાય.

5. માગેલા અને મળેલા સમય કરતાં વધુ સમય માટે બેસી રહેવું તે અસભ્યતા કહેવાય. તરત જ આભાર—પ્રણામ કરીને ચાલતા થવું જોઈએ. કોઈના અંગત જીવનમાં રસ ન લેવાય. ખાનગી જીવનના પ્રશ્નો ન પુછાય. આ અસભ્યતા કહેવાય. અંગત જીવનમાં રસ લેવો, અંગત જીવનના પ્રશ્નો પૂછવા એ બધું અસભ્યતા કહેવાય, તે એટલે સુધી કે ‘તમારી ઉંમર કેટલી? તમારો પગાર કેટલો?’ વગેરે પ્રશ્નો ન પુછાય. ‘તમે પરણેલા છો કે કુંવારા’—આવા પ્રશ્નો પણ ન પુછાય. એટલા માટે તો પેલા લોકો નામની આગળ મિ., મિસિસ કે મિસ લગાડતા હોય છે, જેથી પરિચય મળી જાય. અંગત જીવનમાં રસ લેનારા પછી તેમાં માથું મારવા લાગે છે, પછી અળખા થાય છે અને સંબંધ બગડે કે તૂટે છે. એટલે અંગત જીવનમાં રસ જ ન લેવો એ સભ્યતા છે. રસ લેવો તે અસભ્યતા છે.

6. કોઈની પ્રેમક્રિયા, રોમાંસક્રિયા કે કામક્રિયાને જોવાય નહિ. જે કાંઈ રાજીખુશીથી થતું હોય તેને થવા દેવું જોઈએ. આ સભ્યતા છે. તેમાં રસ લેવો, તાકીતાકીને જોવું, છુપાઈને જોવું, કૅમેરા ગોઠવવા વગેરે અસભ્યતા કહેવાય.

7. પોતાનાથી વડીલ હોય, સીનિયર હોય, તેમને ઊભા થઈને માન આપવું, ટોપી ઉતારીને માન આપવું તે સભ્યતા છે, પણ આવા વડીલો કે મહાપુરુષો પોતાને ઘેર આવે ત્યારે ઊભા ન થવું, માન ન આપવું તે અસભ્યતા કહેવાય. કદાચ આવનાર પ્રત્યે આદર-માન ન હોય તો બાજુના રૂમમાં ચાલ્યા જવું, પણ બેસી તો ન જ રહેવું.

8. વડીલો અને પૂજ્યજનો માટે આદરભરી ભાષાનો પ્રયોગ કરવો તે સભ્યતા છે. અનાદર, તુચ્છકાર કે તોછડાઈથી વાત કરવી તે અસભ્યતા કહેવાય.

આવી જ અસભ્યતાની એક કથા અહીં કહેવાય છે:

એકવાર વિદ્યુદ્-દ્રુમ નામનો એક રાક્ષસ પોતાની પત્ની સાથે રમણ કરવા આવ્યો હતો. પતિ-પત્નીને પ્રેમ વધારવો હોય તો બને તેટલું ભ્રમણ કરવું. પર્વતો, વન-ઉપવનો, નદીકિનારે કે સમુદ્રકિનારે ફરવા જવું. સાથે વિક્ષેપ કરે તેવાં માણસોને રાખવાં નહિ. કુદરતી મનોરમ વાતાવરણ અને પતિ-પત્નીનું એકાંત પ્રેમનું પોષક બનતું હોય છે. પતિ-પત્ની બન્ને પર્વતશિખર ઉપર એકાંતમાં બેસીને મદિરાપાન કરી રહ્યાં હતાં અને આનંદ-કલ્લોલમાં ઝૂમી રહ્યાં હતાં. બરાબર એ જ સમયે આકાશમાં એક કંક નામનો ગરુડ ઊડી રહ્યો હતો. તે પતિ-પત્નીના રોમાંસને જોઈ રહ્યો હતો. માણસને સૌથી વધુ જોવાનાં ત્રણ દશ્યો હોય છે: (1) કોઈ લડતું-ઝઘડતું હોય, (2) કોઈ લપસી પડ્યું હોય અને (3) કોઈ કામક્રીડા કરતું હોય. આ ત્રણેમાં સૌથી વધુ ગમતું દશ્ય કામક્રીડાનું હોય છે. પશુ-પક્ષીઓ પણ જો કામક્રીડા કરતાં હોય તો લોકો જોતાં જ રહી જાય છે. તેમાં પણ જે લોકો કામભૂખ્યાં હોય છે તેમને આવાં દશ્યો જોવાં બહુ જ ગમતાં હોય છે. કદાચ લોકલજ્જાથી, લોકોની હાજરી હોય ત્યાં આવા લોકો મોઢું ફેરવી લે, પણ અંદર તો જોવાની લાલસા તીવ્ર જ હોય. જેમ ભૂખ્યો માણસ મીઠાને જોયા કરે, તેમ કામભૂખ્યો માણસ આવાં દશ્યો જોયા કરતો હોય છે. હા, કામતૃપ્ત લોકોને આવાં દશ્યો જોવાની તીવ્રતા નથી

હોતી. એટલે જેટલો સંયમ કામતૃપ્ત માણસ પાળી શકે છે તેટલો કામભૂખ્યો નથી પાળી શકતો. તેનું પ્રબળ કુતૂહલ તેને વધુ ચંચળ બનાવી મૂકે છે. એટલે સંયમી જીવન જીવવાની ઇચ્છાવાળાએ કામતૃપ્ત જીવન સ્વીકારવું હિતાવહ છે. આ કુદરતસહજ કલ્યાણમાર્ગ છે. પૂરા જીવનપર્યંત કામભૂખ્યો રહેનાર નિગ્રહી માણસ ઓછામાં ઓછું માનસિક સંયમ તો નથી જ પાળી શકતો. કદાચ કઠોર નિયમોના કારણે લોકદૃષ્ટિથી શારીરિક સંયમ પાળતો તે દેખાય ખરો, પણ માનસિક સંયમ તો ન જ પાળી શકે. ઈશ્વરે બહુ કૃપા કરી કે લોકો કોઈની માનસિકતાને જાણી શકતા નથી. તેથી તો બધાની બાંધી મુઠ્ઠી લાખની રહે છે.

કંક પેલાં પ્રેમતરબોળ દંપતીને તાકીતાકીને જોવા માટે ઉપર આકાશમાં આંટા મારી રહ્યો છે. તેને જોઈને વિદ્યુદ્-દ્રુમને ક્રોધ ચઢ્યો. બધા વિક્ષેપોમાં સૌથી મોટો કામાચાર-વિક્ષેપ છે. કોઈ પણ જીવ કામાચારમાં વ્યસ્ત હોય તેવા સમયે જો કોઈ તેમાં બાધા પહોંચાડે તો તે ભાન ગુમાવીને ન કરવાનું કરી બેસે. વિદ્યુદ્-દ્રુમ પોતાની પત્ની સાથે તન્મય થઈને કામાચાર કરી રહ્યો હતો તે જ સમયે પેલું કંકપક્ષી તેને જોવા માટે છાનગપતિયાં કરી રહ્યું હતું, તેથી વિદ્યુદ્-દ્રુમને મહાક્રોધ ચઢ્યો અને તેણે પેલા કંકને મારી નાખ્યો. ભારતમાં જેટલા અપરાધો થાય છે તેમાં સ્ત્રીસંબંધી અપરાધો ઘણા વધારે હોય છે. આવા અપરાધો ક્ષણિક આવેશના ઊભરાથી થઈ બેસતા હોય છે અને ઘણા લોકોની જિંદગી બરબાદ કરી નાખતા હોય છે.

પોતાના ભાઈની હત્યાના સમાચાર જાણીને કંકનો મોટો ભાઈ કંધર ક્રોધમાં લાલઘૂમ થઈ ગયો. સૌથી પ્રબળ સગાઈ રક્તની હોય છે. ભાઈ, ભાઈની હત્યાનો પ્રતિશોધ ન લે તો બીજો કોણ લે! કંધરે પૂરો હિમાલય શોધી કાઢ્યો. અંતે કુબેરનગરી પાસે આવીને રાક્ષસ વિદ્યુદ્-દ્રુમની ગુફા શોધી કાઢી. ગુફામાં જોયું તો પેલો રાક્ષસ પોતાની પત્ની મદનિકાને ખોળામાં બેસાડીને તેના હાથથી શરાબ પી રહ્યો હતો. તેની આંખો લાલઘૂમ થઈ ગઈ હતી. કંધરે તેને લલકાર્યો. બન્ને વચ્ચે ભીષણ યુદ્ધ થયું. રાક્ષસે પોતાની ધારદાર તલવાર પક્ષી તરફ ફેંકી, પણ કંધરે તે પકડી લીધી અને પછી ઊલટો પ્રહાર કરી રાક્ષસને મારી નાખ્યો. તેનું મસ્તક કાપી નાખ્યું. ભાઈનો બદલો લેવાથી કંધરને શાંતિ થઈ. વેરની આગ અશાંતિ જન્માવે છે. જેટલું વેર પ્રબળ તેટલી જ તેની જ્વાળાઓ મોટી થતી હોય છે. વૈરી જો સાચા હૃદયથી પશ્ચાત્તાપ કરે તો તે ક્ષમાને પાત્ર થઈ શકે. પણ વૈરી જો પશ્ચાત્તાપ ન કરે, ઉપરથી ગૌરવ લે, કટાક્ષો કરે, છતાં પણ કોઈ તેને ક્ષમા આપવાની વાત કરે તો નમાલો માણસ છે, કાયર છે. આવા માણસો અધ્યાત્મની સુફિયાણી વાતો કરે કે ધ્યાન-સમાધિ કરે એ બધું પોતાના નમાલાપણાને ઢાંકવાની કીમિયાગીરી જ કહેવાય.

રાક્ષસનું મૃત્યુ થવાથી તેની પત્ની મદનિકા બોલી કે "હે પક્ષીરાજ! હું તો મેનકા અપ્સરાની દીકરી છું. આ રાક્ષસ મને જબરજસ્તી અહીં ઉપાડી લાવ્યો હતો. હું પરાધીન હતી. હવે હું સ્વાધીન છું. તમે મારો સ્વીકાર કરો. હવેથી હું તમારી પત્ની છું." સ્ત્રીઓ બહુ વિશ્વાસપાત્ર નથી હોતી. તેમાં પણ કામિની સ્ત્રી કામાચારમાં ક્યારે કોની સાથે ગુલાંટ મારે તે કહી ન શકાય. પણ તેને વિશ્વાસ જમાવતાં પણ આવડતો હોય છે. રડીને, હસીને, દયામણી થઈને કે બીજી જે રીતે શક્ય હોય તે રીતની થઈને તે ઇચ્છિત પુરુષનો વિશ્વાસ મેળવી શકતી હોય છે. કંધરે તેનો સ્વીકાર કર્યો અને પોતાની સાથે તેને લઈ ગયો. બન્નેએ સાથે રહીને આનંદ કર્યો. બોધપાઠ એ લેવાનો છે કે કોઈની રતિક્રિડામાં વિક્ષેપ ન કરવો. કદાચ કોઈ આવો વિક્ષેપ કરે તો તેને હળવો દંડ દેવો, મારી ન નાખવો.

(માર્કંડેયપુરાણ)

તા. 11-1-10

*

5. પક્ષીકથા

કેટલીક વાર રૂપાળી જુવાન સ્ત્રી રૂપ અને જુવાનીના મદમાં ન કરવાનું કરી બેસતી હોય છે. રૂપ અને યૌવનના નશાથી મુક્ત રહે તે જ કુમાર્ગથી બચી શકે. રૂપ અને જુવાનીમાં પથભ્રષ્ટ કરનારાઓમાં સૌથી મોટો દુશ્મન પ્રશંસા કરનારા હોય છે. વખાણભૂખી સ્ત્રી તેમની જાળમાં ફસાઈ જતી હોય છે. સતત વખાણ સાંભળનારી સ્ત્રી એમ માનતી થઈ જતી હોય છે કે હું જેને ધારું તેને વશમાં કરી શકું તેમ છું, કારણ કે અત્યાર સુધી તેણે બધાને જ વશમાં કર્યા હોય છે. તે કદી હારી જ નથી. આથી તેનો ગર્વ આકાશને સ્પર્શવા લાગતો હોય છે. મદનિકાની પુત્રી તાર્ક્ષીનું આવું જ થયું. તે રૂપરૂપનો અંબાર અને થનગનતા યૌવનની સ્વામિની હતી. તેને થયું કે ‘લાવ, હવે તો એક દુર્વાસા ઋષિ જ મારી ઝપટમાંથી બાકી રહી જાય છે. તેમને પણ હરાવી દઉં.’ આવો વિચાર કરીને સોળ શણગાર સજીને તે તો જ્યાં દુર્વાસા તપ કરતા હતા ત્યાં પહોંચી ગઈ. દુર્વાસા ક્રોધી છે, પણ પૂરેપૂરા સંયમી છે. કેટલીક વાર ક્રોધ પણ રક્ષણનું કામ કરતો હોય છે. તેમના ક્રોધી સ્વભાવના કારણે સ્ત્રીઓ ભય પામીને તેમનાથી દૂર રહેતી હતી. સુંવાળા સ્વભાવવાળા પુરુષોથી સ્ત્રીઓ ભય પામતી નથી, તેથી તે બિંદાસ્ત રીતે સમીપમાં જતી હોય છે. સમીપમાં ગયા પછી બાકીનું કામ સરળ થઈ જતું હોય છે, કારણ કે કુદરત જ બાકીનું કામ પૂરું કરી દેતી હોય છે. પણ દુર્વાસાના મહાક્રોધી સ્વભાવથી સ્ત્રીઓ દૂર જ રહેતી હતી. પણ તાર્ક્ષી હિંમત કરીને દુર્વાસાની સમીપમાં ગઈ અને નખરાં કરવા લાગી. દુર્વાસા તેનો ભાવ સમજી ગયા. તે જરાય પલળ્યા કે પીગળ્યા નહિ. તેમણે મહાક્રોધ કરીને તાર્ક્ષીને શાપ આપ્યો કે ‘જા, પક્ષિણી થઈ જઈશ.’ તે કુંધર પક્ષીની પુત્રી તાર્ક્ષી પક્ષિણી થઈ ગઈ. પણ મૂળમાં તો તે અપ્સરા હતી તેથી માનવરૂપ પણ ધારણ કરતી હતી.

એક વાર પવિત્ર બ્રાહ્મણનો નાનો પુત્ર દ્રોણ હિમાલયમાં તપ કરતો હતો ત્યાં તેનો પરિચય તાર્ક્ષી સાથે થયો. બન્ને એકબીજાના પ્રેમમાં પડ્યાં. એકાકી પુરુષ કે એકાકી સ્ત્રી પ્રેમ ઝંખતાં હોય છે, યોગ મળતાં જ તે ઝંપલાવી દેતાં હોય છે. દ્રોણ અને તાર્ક્ષી એકબીજામાં ઓતપ્રોત થઈ ગયાં. પણ જે પ્રેમ પરિવારમાન્ય કે સમાજમાન્ય નથી હોતો તે ઘણી અડચણો ભોગવતો હોય છે, કલંકિત પણ થતો હોય છે. એટલે દ્રોણે પિતાની આજ્ઞા મેળવીને તાર્ક્ષી સાથે લગ્ન કરી લીધાં. હવે પ્રેમ નિર્ભય થઈ ગયો. નિર્ભયતા દોષમુક્ત હોય તેને જ પ્રાપ્ત થતી હોય છે. જે વ્યક્તિ ધર્મદોષી, રાજદોષી, સમાજદોષી કે સ્વજનદોષી હોય તે નિર્ભય ન થઈ શકે. તેનો દોષ જ તેને ભય પમાડતો હોય છે.

દ્રોણ અને તાર્ક્ષી હવે નિર્ભય થઈને પ્રેમ કરવા લાગ્યાં. આવા સમયે મહાભારતનું પ્રસિદ્ધ યુદ્ધ થવાની તૈયારી ચાલતી હતી. યુદ્ધ જોવાની લાલસાથી તાર્ક્ષી પક્ષિણીનું રૂપ ધારણ કરીને યુદ્ધના એક રથમાં પેસી ગઈ. પણ બહાર જોવા માટે તેણે ડોકું બહાર કાઢ્યું કે એક તીર આવ્યું ને તેનું પેટ ચીરી નાખ્યું. પેટમાં ચાર ઈંડાં હતાં તે કોઈના માંસના લોચા ઉપર પડવાથી ફૂટ્યાં નહિ. બરાબર આ જ સમયે યુદ્ધનો એક હાથી ત્યાંથી પસાર થઈ રહ્યો હતો. તેના ગળામાં બાંધેલો મોટો ઘંટ છૂટીને પેલાં ઈંડાં ઉપર એવી રીતે પડ્યો કે ચારે ઈંડાં સુરક્ષિત ઢંકાઈ ગયાં. અઢાર દિવસ યુદ્ધ ચાલ્યા પછી ઈંડાંમાંથી બચ્ચાં બહાર નીકળ્યાં. આ સમયે શમીક નામના ઋષિ કુરુક્ષેત્રના મેદાનમાંથી પસાર થઈ રહ્યા હતા. તેમણે ચીં ચીં ચીં એવો અવાજ પેલા ઘંટમાંથી સાંભળ્યો. શિષ્યોની પાસે તપાસ કરાવી તો પક્ષીનાં ચાર બચ્ચાં નીકળ્યાં. ઋષિને દયા આવી. તેમણે શિષ્યોને ચારે બચ્ચાંને આશ્રમમાં લઈ જવા કહ્યું તથા તેમની રક્ષા કરવા પણ કહ્યું. આને પ્રારબ્ધ કહેવાય. કોઈ તમને જિવાડવા માગે છે તેથી કલ્પના પણ ન હોય તેવી ઘટનાઓ ઘટે છે અને તમારું રક્ષણ થતું રહે છે. પક્ષીઓ મોટાં થયાં અને ઊડવા લાગ્યાં. ઊડીને પાછાં સાંજે આશ્રમમાં આવી જાય. આશ્રમમાં ચાલતા વેદાધ્યયનને સાંભળે. આમ કરતાં-કરતાં તે જ્ઞાની થઈ ગયાં. તમારી બાલ્યાવસ્થા સજ્જનોની સાથે વીતી હોય અને તમે કુમાર્ગથી બચી ગયાં હો તો તે પણ પ્રારબ્ધ જ કહેવાય. કોઈ તમારું રક્ષણ કરી રહ્યું છે. કોઈ તમારું જ્ઞાન વધારી રહ્યું છે. તમે ભાગ્યશાળી છો.

એક દિવસે ચારે પક્ષીઓએ શમીકઋષિની પ્રદક્ષિણા કરી, ખૂબખૂબ આભાર માન્યો. “તમે અમને બચાવ્યાં અને જ્ઞાન આપીને જીવનને ધન્ય કરી દીધું! ખૂબખૂબ આભાર!” જાતવાન વ્યક્તિઓ ઉપકાર કરનારને કદી ભૂલતી નથી. કુજાત લોકો ઉપકારકોને તરત જ ભૂલી જતા હોય છે, એટલું જ નહિ, ઉપકારકો પ્રત્યે ઘૃણા અને શત્રુભાવ પણ પેદા કરતા રહે છે.

શમીકઋષિને તેમણે પૂછ્યું કે "હવે અમારે શું કરવું?" મનુષ્ય જેવી સ્પષ્ટ વાણી સાંભળીને સૌને નવાઈ લાગી તેથી શમીકઋષિએ પૂછ્યું કે "તમે આટલી સુંદર અને સ્પષ્ટ ભાષા બોલો છો એનું કારણ શું?"

ચારેમાંથી એકે પોતાની કથા કહેવા માંડી, "પૂર્વે વિપુલસ્વાન નામના ઋષિ થઈ ગયા. તેમને સુકૃષ અને તંબુરૂ નામના બે પુત્રો હતા. તેમાંથી સુકૃષના અમે ચાર પુત્રો છીએ. અમે અમારા પિતાને સેવા-પૂજામાં સહાય કરતા. આહાર માટે કંદમૂળ ફળ વગેરે લાવી આપતા.

એક વાર ઇંદ્રદેવ મારા પિતાની પરીક્ષા લેવા પક્ષીનું રૂપ ધારણ કરીને આવી ગયા અને 'હું ભૂખથી મરી રહ્યો છું માટે મને કાંઈક ખાવાનું આપો.' એવી માગણી કરી. મારા પિતાશ્રી અતિથિપરાયણ હતા એટલે તેમણે પૂછ્યું કે 'બોલ, તારે શું ખાવાનું જોઈએ છે?' તો તેણે કહ્યું કે 'મારે તો માનવમાંસ જ કામ આવે છે.' તેની આવી વાત સાંભળીને મારા પિતાને નવાઈ લાગી. પક્ષીરૂપી ઇન્દ્રને તેમણે બહુ સમજાવ્યો, પણ તે ન માન્યો. અંતે તેમણે અમને ચારે ભાઈઓને બોલાવી પક્ષીનો આહાર થઈ જવાની આજ્ઞા કરી, પણ મૃત્યુના ભયથી અમે માન્યા નહિ તેથી તે અમારા ઉપર ક્રુદ્ધ થયા અને પક્ષીયોનિમાં જન્મ લેવાનો શાપ આપ્યો. ભૂખ્યા ઇન્દ્રને તૃપ્ત કરવા પિતાજી પોતે મરવા તૈયાર થયા. તેથી પ્રસન્ન થઈને ઇન્દ્ર પ્રગટ થયા અને કસોટી માટે આ નાટક કર્યું હતું તેવું કરીને અંતર્ધાન થઈ ગયા. પછી અમે પિતાજીને બહુ વિનંતી કરી કે શાપ પાછો વાળી લો, પણ તે ન માન્યા, પણ કહ્યું કે પક્ષી થવા છતાં પણ તમારું જ્ઞાન ચાલુ રહેશે." આ રીતે આ પક્ષીઓ જ્ઞાની બનીને રહે છે.

(માર્કંડેયપુરાણ)

તા. 11-1-10

*

6. ચાર પ્રશ્નોનું સમાધાન

જ્ઞાનવૃદ્ધિ માટે જિજ્ઞાસા જરૂરી છે. જિજ્ઞાસાનું મૂળ શંકા પણ હોઈ શકે. શંકા ખોટી નથી, પણ કુશંકા ખોટી છે. માણસ જે કાંઈ વાંચે કે જે કાંઈ સાંભળે કે જુએ તેમાં તેને બૌદ્ધિક સમાધાન ન થાય અને શંકા થાય તો યોગ્ય સમર્થ વ્યક્તિ પાસે જઈને તેનું સમાધાન જરૂર કરાવવું જોઈએ. જે ધર્મમાં શંકાને સ્થાન જ નથી હોતું તે ધર્મ વ્યક્તિ કે પૂરી પ્રજાને જડ બનાવે છે. આવો જડ ધર્મ પ્રજાનું કલ્યાણ નહિ પણ અકલ્યાણ જ વધારે કરે છે.

એક વાર જૈમિનીઋષિને ચાર પ્રશ્નો થયાઃ

1. સંપૂર્ણ પરિપૂર્ણ ભગવાનને માનવદેહ કેમ ધરવો પડ્યો?
2. દ્રૌપદીને પાંચ પતિઓ કેમ થયા?
3. બળભદ્રજીએ બ્રહ્મહત્યા કેમ કરી?
4. સતી દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રો વિવાહ કર્યા વિના જ કેમ મરણ પામ્યા?

આ ચાર પ્રશ્નોનું સમાધાન ન થાય ત્યાં સુધી તે મને શાંતિ મળતી નથી. જૈમિનીઋષિએ આ ચાર પ્રશ્નો મુનિ માર્કંડેયને કર્યા.

માર્કંડેયઋષિએ સીધા જવાબ આપવાની જગ્યાએ કહ્યું કે “તમે આ પ્રશ્નોના સમાધાન માટે વિંધ્યાચલપર્વતમાં પક્ષીમુનિઓ રહે છે તેમની પાસે જાઓ. ત્યાં તમારું સમાધાન થશે.” જ્ઞાનવૃદ્ધિ ત્યાં સુધી જ થતી હોય છે જ્યાં સુધી લોકોને પ્રશ્નો પૂછવાની છૂટ હોય છે તથા પ્રશ્નો પૂછનારો જિજ્ઞાસુ વર્ગ અસ્તિત્વ ધરાવતો હોય છે, એટલું જ નહિ, જેને ઉત્તરો નથી આવડતા તે સ્વીકાર કરે છે કે આનો ઉત્તર મારી પાસે નથી, પણ ફલાણા ઋષિ પાસે તમે જાઓ. આવી પોતાની દુર્બળતા અને બીજાની પ્રબળતા સ્વીકારનારા ધર્મગુરુઓ હોય છે. જ્યારે ઉત્તર ન આવડતો હોય તોપણ ગમે તેવા જવાબ આપનારા ધર્મગુરુઓ થાય ત્યારે જ્ઞાનવૃદ્ધિની જગ્યાએ અજ્ઞાનવૃદ્ધિ થવા લાગેછે.

જૈમિનીઋષિ તો ઉત્તરો મેળવવા વિંધ્યાચલ પહોંચી ગયા અને ચારે પક્ષીઓની પાસે જઈને નમ્રતાથી પોતાના પ્રશ્નો રજૂ કર્યા. પક્ષીઓએ તેમના સમાધાન માટે જે કહ્યું તે આ પ્રમાણે છેઃ

1. પૃથ્વી ઉપર જ્યારે પાપ વધી જાય—ચારે તરફ મારો-કાપો-લૂંટો જેવી સ્થિતિ થઈ જાય, લોકોથી જીવન જીવી શકાય નહિ, સર્વ ત્રાહિ મામ્ થવા લાગે ત્યારે ભગવાન અવતાર ધારણ કરીને પાપીઓનો સંહાર કરીને ફરીથી ધર્મની સ્થાપના કરે છે, કારણ કે આ કામ હવે માનવથી થઈ શકતું નથી, એટલે પરમેશ્વર પોતે અવતાર ધારણ કરે છે.

નોંધઃ અવતારવાદનો સિદ્ધાંત હિંદુધર્મમાં પાછળથી આવ્યો લાગે છે. મારી દૃષ્ટિએ તે ડાર્વિનના ઉત્ક્રાન્તિવાદ જેવો છે. હવે જૈમિનીમુનિના બીજા પ્રશ્નનું સમાધાન કરે છે.

2. દ્રૌપદીને પાંચ પતિઓ કેમ હતા?

દ્રૌપદી પૂર્વજન્મમાં એક મુનિપુત્રી હતી. સારો વર મેળવવા તેણે શંકરનું તપ કર્યું. કન્યાઓનાં મનમાં હંમેશાં પતિ વિશેના વિચારો ઘોળાયા કરતા હોય છે. જીવનની તીવ્ર ઇચ્છાઓ જ્યાં હોય તેના જ વિચારો આવ્યા કરતા હોય છે. પ્રાચીનકાળમાં વરની પ્રાપ્તિ વડીલોના હાથમાં હતી. કન્યાને ગમે કે ના ગમે, કશું બોલી શકાતું નહિ, તેથી કન્યાઓ શિવજીની તપસ્યા કરતી. જો શિવ પ્રસન્ન થઈ જાય તો ઉત્તમ વર પ્રાપ્ત થાય. ઉત્તમ વર પ્રાપ્ત થાય તો જ જીવન સુખી થાય. ઉત્તમ વરની પ્રાપ્તિ વિના કદી પણ કોઈ પણ સ્ત્રી સુખી થઈ શકે નહિ. મારી દૃષ્ટિએ ઉત્તમ વરના ત્રણ પ્રકાર છેઃ

1. સર્વોત્તમ વર તે છે જે પ્રેમથી ભરપૂર, પૌરુષથી ભરપૂર, ધનધાન્યથી ભરપૂર અને પૂરો વફાદાર હોય. આવો પતિ કન્યાઓ માટે અત્યંત દુર્લભ હોય છે.
2. સર્વોત્તમથી ઊતરતો ઉત્તમ પતિ તે છે જેનો પ્રેમ મધ્યમ હોય, પૌરુષ પણ મધ્યમ હોય, ધનધાન્ય પણ મધ્યમ હોય અને વફાદારી પણ સામાન્ય હોય. તેની વફાદારીને સાચવવી પડે, અર્થાત્ બીજી સ્ત્રીઓના સંપર્કમાં આવતાં તે ડગમગી પણ જાય. આવો પતિ મધ્યમ કહેવાય.

3. અધમ પતિ તે છે જેનામાં પ્રેમ હોય જ નહિ, જે માત્ર વાસના-ભૂખ્યો જ હોય. વાસનાની ગરજ હોય ત્યારે જ તે સ્ત્રી પાસે આવે. પછી 'તું કોણ ને હું કોણ' જેવો થઈ જાય. તેનામાં પૂરું પૌરુષ પણ ન હોય. પૌરુષહીન કે અધૂરા પૌરુષવાળો મનુષ્ય સંયમ રાખી શકતો નથી. તે કામલોલુપ હોય છે, તેથી તેની વફાદારી એક જગ્યાએ હોતી નથી. તે વાનગીઓ બદલ્યા કરે છે. ધનધાન્ય વગેરે પણ પૂરાં નથી હોતાં. આવા પતિને પ્રાપ્ત કરનારી સુકન્યા સુખી ન થઈ શકે. તેથી કન્યાઓ શિવજીની તપસ્યા કરતી હોય છે. ગૌરીવ્રત વગેરે વ્રતો માત્ર સ્ત્રીઓ જ કરતી હોય છે. સારો પતિ મળે તો જીવન ધન્યધન્ય થઈ જાય.

દ્રૌપદી પણ આવી ઇચ્છાથી મહાદેવજીનું તપ કરતી હતી. મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા અને વરદાન માગવા કહ્યું. ભાવવિભોર થયેલી દ્રૌપદીએ ભાવાવેશમાં કહ્યું, "સર્વગુણસંપન્ન પતિ આપો, પતિ આપો, પતિ આપો, પતિ આપો, પતિ આપો—એમ પાંચ વાર પતિની માગણી કરી. પતિ મેળવવો એ પાપ નથી. ઉત્તમ પતિ મેળવીને સ્ત્રી ધન્ય થઈ જતી હોય છે. પણ જે પતિ વિનાની સ્ત્રીઓ હોય છે તે સુખી નથી થતી હોતી. જેને સમાજના કુરિવાજોથી પતિ ન મળ્યો, કુંવારા રહેવું પડ્યું, જેને યોગ્ય રૂપ ન હોવાથી કુંવારા રહેવું પડ્યું, જેને જીવનના કડવા અનુભવોથી કુંવારા રહેવું પડ્યું, જે વૈરાગ્યના કારણે પરણી નહિ અને એકાકી રહેવું પડ્યું—આ બધી સ્ત્રીઓને સમય જતાં વાસ્તવિકતા મોડે-મોડે પણ સમજાતી હોય છે, જ્યારે ઘણો સમય વીતી ગયો હોય છે. એટલે પતિ વાળી સ્ત્રીને આપણે સૌભાગ્યવતી કહીએ છીએ. પતિ એ જ મોટું સૌભાગ્ય છે. મંગળસૂત્ર અને સેંથામાં સિંદૂર તેનું પ્રતીક છે. સ્ત્રીને આપણે અખંડ સૌભાગ્યવતી એટલા માટે કહીએ છીએ કે તે કદી વિધવા ન થાય. વૈધવ્યનું દુઃખ બહુ જ ત્રાસદાયી હોય છે. જેણે પાર વિનાનું પતિસુખ ભોગવ્યું હોય તેને ઓચિંતાનું વૈધવ્ય આવી પડે તો મરી જવા કરતાં પણ વધુ દુઃખ થાય. કદાચ આ જ કારણસર સ્ત્રીઓ સતી થઈ જતી હશે. પછી તો આ રિવાજ જ બની ગયો છે, જે યોગ્ય નથી. 'પતિની સાથે જ હું પણ વિદાય થઈ જાઉં' તેવી ભાવના તીવ્ર પ્રેમ અને તીવ્ર વૈરાગ્યથી જ થઈ શકે.

દ્રૌપદીએ પાંચ વાર પતિની માગણી કરી તેથી તેને પાંચ પતિઓ મળ્યા, તેવું પક્ષીમુનિઓએ સમાધાન કર્યું.

મારું માનવું છે કે ત્યારે ભારતના કેટલાક ભાગોમાં બહુપતિત્વપ્રથા પણ હતી, જેમ બહુપત્નીત્વપ્રથા હતી તેમ. આજે પણ હિમાચલપ્રદેશના જોનસાર બાબર પ્રદેશમાં આવી પ્રથા છે. તે લોકમાન્ય છે તેથી કોઈ પાપ લાગતું નથી. સંસ્કૃતિની પ્રથાઓ દેશ-કાળ પ્રમાણે જુદીજુદી હોઈ શકે છે.

3. હવે ત્રીજો પ્રશ્ન છે કે બળરામજીએ તીર્થાટન કરતાં બ્રહ્મહત્યા કેમ કરી નાખી?

બન્યું એવું કે મહાભારત યુદ્ધ પૂરું થયા પછી બળદેવજી તીર્થયાત્રા કરવા નીકળી પડ્યા. પોતાથી ઘોર કર્મ થઈ ગયું હોય તો ધાર્મિક માણસો પ્રાયશ્ચિત્ત નિમિત્તે તીર્થયાત્રા કરવા નીકળી પડતા હોય છે. સતત ઈશ્વરસ્મરણ અને તિતિક્ષા કરવાથી ઘોર કર્મોનું સાંત્વન થઈ શકે છે. બળદેવજી ફરતા-ફરતા નૈમિષારણ્ય પહોંચી ગયા. જે પ્રવૃત્તિમાં આર્થિક કે રાજકીય લાલચ ન હોય તેવી પ્રવૃત્તિ કરનારનું ચિત્ત ધીરેધીરે શાંત થવા લાગે છે. શાંત ચિત્ત વધુ સંવેદનાથી પ્રભુસ્મરણ કરતું રહે છે.

નૈમિષારણ્યમાં ત્યારે બધા મુનિઓ ભેગા થઈને જ્ઞાનયજ્ઞ ચલાવી રહ્યા હતા. બળદેવજીને જોઈને બધા મુનિઓ ઊભા થઈ ગયા અને બળદેવજીને નમન કરી સત્કાર કર્યો. પણ આ સમયે વ્યાસજીના શિષ્ય રોમહર્ષણ ન તો ઊભા થયા, ન નમન કર્યું, ન સત્કાર કર્યો. આ અપમાન જ કહેવાય. પૂજ્ય અને શ્રેષ્ઠ વ્યક્તિનું યથોચિત માન-સન્માન કરવું જ જોઈએ. કદાચ આપણને આદર ન હોય તોપણ સૌની સાથે શ્રદ્ધાભક્તિથી નહિ તો વ્યાવહારિક રીતે પણ તેવું કરવું જોઈએ. રોમહર્ષણ વ્યવહારના બુદ્ધા હતા અથવા અભિમાની હતા, તેથી તેમણે અવિવેક કર્યો. તેમના આવા વ્યવહારથી બળરામજી ક્રુદ્ધ થઈ ગયા. તેમણે દાભડાની સળી લીધી અને રોમહર્ષણ તરફ ફેંકી તેથી તેમનું મૃત્યુ થઈ ગયું. આ રીતે તેમનાથી બ્રહ્મહત્યા થઈ ગઈ, જેના પ્રાયશ્ચિત્ત માટે બળદેવજી તીર્થોમાં ફર્યા કરે છે.

આવી જ ઘટના એક સંત સાથે પણ થયેલી. દક્ષિણ ગુજરાતના એક ગામમાં એક શૈક્ષણિક કાર્યક્રમમાં જવાનું થયેલું. આયોજકનું ઘર તથા મન બન્ને નાનાં હતાં, તેથી તેમણે આ સંતનું જમણ તથા આરામનું સ્થળ ગામના એક સુખી-સમૃદ્ધ શેઠને ત્યાં ગોઠવી દીધું. શેઠે પરિચય તથા ભયના કારણે અધૂરા મનથી સ્વીકારી લીધું. અનુભવ એવું કહે છે કે પરિચિતના પરિચિતને ત્યાં કદી મહેમાનગતિ કરવી નહિ, કારણ કે તેને ભાવ નથી હોતો. તે સંબંધ નિભાવવા પૂરતો માત્ર વેઠ જ કરતો હોય છે. જો મન મોટું હોય તો ઘર કદી નાનું હોતું નથી. નાનું ઘર ચાલે પણ નાનું મન ન ચાલે. જ્યાં જાઓ ત્યાં જો તમને જોઈને ઉમળકો ન આવે, ભાવવિભોરતા ન આવે, ડાચાં ઊતરી

ગયેલાં હોય, મોતિયા મરી ગયા હોય તેવા વિશાળ મહેલમાં પણ મહેમાન થવું પડે તેના કરતાં તેટલો સમય નરક ભોગવી લેવું સારું. સંતને જે ઘરમાં મહેમાન બનાવેલા તે ઘર તો ભવ્ય હતું, પણ ક્યાંય કોઈના ચહેરા ઉપર ઉમળકો કે અહોભાવ ન હતો. ચારેતરફ જાણે માતમ છવાયું હોય તેવું ઉદાસીન વાતાવરણ હતું. અધૂરામાં પૂરું ઘરની એક સ્ત્રી ખુરશી ઉપર વટથી બેસી રહી. તે ન તો ઊભી થઈ કે ન પ્રણામ કર્યા. કેટલીક વાર ન ગમતા કોઈ વડીલ મહેમાન પોતાના ઘરમાં દબાણવશ આવે અને આપણને નમસ્કાર કરવાની ભાવના ન હોય તો બીજા રૂમમાં ચાલ્યા જવું, પણ કદી પણ બિંધાસ થઈને ખુરશી ઉપર વટથી બેસી ન રહેવું. આ સંસ્કારિતાનો ભંગ કહેવાય. આવનારનું અપમાન જ કહેવાય. એટલે કહ્યું છે કે "મન જોઈને મહેમાન થવાય, મહેલ જોઈને ન થવાય. મન વિનાનો મહેલ જેલ કરતાં પણ વધુ ભૂંડો લાગે."

કેટલીક વાર ગમ ખાઈ જવામાં જ કલ્યાણ હોય છે. સંતને થયું કે આ ઘરમાં ઊતરાય નહિ, જમાય પણ નહિ, આનો તરત જ ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. કોઈ આદિવાસીના ઝૂંપડામાં કે પછી કોઈ વૃક્ષ નીચે રહેવું સારું, પણ જ્યાં સ્વમાન ઘવાતું હોય તે રાજમહેલ હોય તોપણ તેમાં ઊતરવું સારું નહિ. વગર ઇચ્છાએ ભોજન કર્યું, કારણ કે પદાર્થો તો સારા હતા, પણ ભાવ જરાય ન હતો. ભાવ વિનાનું ભોજન ભિખારીઓ કરે, સ્વમાની વ્યક્તિ ન કરે. તેના કરતાં ઉપવાસ કરી લેવો સારો.

જ્યાં સુધી રહેવાનું થયું ત્યાં સુધી આવો જ અનુભવ પેલા સંતને થયો. ઘરનો પૂરો સ્ત્રીવર્ગ આવો અસંસ્કારી, અભદ્ર વ્યવહાર કરતો રહ્યો. પછી તપાસ કરી તો જાણવા મળ્યું કે બંગલાવાળાં શેઠ-શેઠાણી વગેરે બીજો ધર્મ પાળતાં હતાં. તેમના ગુરુજનોએ તેમને શિખવાડ્યું હતું કે હિંદુધર્મના સંતો મિથ્યાત્વી હોય છે એટલે તેમને નમસ્કાર-વંદન કરાય નહિ. કદાચ કરશો તો નરક ભોગવશો. આવા ઉપદેશથી આવું થયેલું. સંતને હસવું આવ્યું. આવા ધર્મગુરુઓ ઘણી વાર ધર્મના નામે અધર્મનો ઉપદેશ આપીને લોકોને કુમાર્ગે ચઢાવી દેતા હોય છે. સામાન્ય શિષ્ટાચાર પણ ન આચરાય તેને ધર્મ કહેવાય જ નહિ. પેલા આયોજક ભાઈ તો ગૌરવ લઈ રહ્યા છે કે કેવા ભવ્ય ભવનમાં ઉતારો આપ્યો! પણ તે મૂરખને ભાન નથી કે ભવન તો ભવ્ય છે પણ આવકાર ભવ્ય નથી. ભવનની ભવ્યતા કરતાં આવકારની ભવ્યતા વધુ સુખદાયી હોય છે. એક કવિએ ઠીક જ કહ્યું છે કેઃ

આવ નહિ આદર નહિ, નહિ નૈનામાં નેહ,
તે ઘર પાંવ ના રાખીએ, ભલે કંચન વરસે મેહ.

જ્યાં ધાર્મિક ઘૃણાના કારણે પોતાના વિશિષ્ટ મહેમાન સાથે સામાન્ય શિષ્ટાચારનો પણ નિભાવ ન કરાતો હોય તે સોનાનો બંગલો હોય તોપણ ત્યાં થૂંકવા માટે સ્વમાની માણસે ન જવું જોઈએ. આયોજકોએ માત્ર બંગલો જ જોવાનો ન હોય, બંગલાના ભાવને પણ જોવાનો હોય.

મૂળ વાત ઉપર આવીએ. પોતાના અપમાનથી નારાજ થયેલા બળરામજીએ દાભડાનું તણખલું ફેંકીને રોમહર્ષણની હત્યા કરી નાખી તેથી તેમને બ્રહ્મહત્યાનું પાપ લાગ્યું. સંસારમાં માનની કથાઓ નથી હોતી, અપમાનની જ કથાઓ હોય છે. અપમાન જેવું કોઈ વિષ નથી અને માન જેવું કોઈ ટોનિક નથી. ડાહ્યા માણસે જાણતાં-અજાણતાં પણ કોઈ સમર્થ વ્યક્તિનું અપમાન ન થઈ જાય તેની કાળજી રાખવી.

4. હવે ચોથો પ્રશ્ન દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રોની હત્યા અશ્વત્થામાએ રાત્રે છાવણીમાં જઈને કરી નાખી અને પિતાની હત્યાનું વૈર લીધું. અર્જુને દ્રોણગુરુનો યુદ્ધમાં વધ કરી નાખ્યો હતો તેના વેરમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સળગી રહ્યો હતો. જ્યારે અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણ છાવણી છોડીને બહાર કશાક કામે ગયા હતા ત્યારે અશ્વત્થામાએ છાવણીમાં ઘૂસીને હાહાકાર મચાવી દીધો હતો. તે બધી કથા કહી. આ રીતે જૈમિની ઋષિને થયેલી ચાર શંકાઓનું સમાધાન પક્ષી-ઋષિઓએ પૂરું કર્યું.

(માર્કંડેયપુરાણ)

તા. 12-1-10

*

7. સતી બ્રાહ્મણી

સંસારનું મૂળ સંબંધો છે. જેને સંબંધો સાચવતાં આવડે તેનો સંસાર ઘણા અનર્થોથી બચી જતો હોય છે. જે વાતવાતમાં સંબંધો બગાડે છે તે બહુ દુઃખી થતા હોય છે. બધા સંબંધોમાં સૌથી પ્રબળ સંબંધ પતિ-પત્નીનો હોય છે. આ સંબંધ આગળ બધા સંબંધો મહત્ત્વ વિનાના થઈ જાય છે. એ પતિ-પત્નીનો સંબંધ બરાબર જામે તો જ દામ્પત્યની સિદ્ધિ થાય, અન્યથા નહિ. જેનું દામ્પત્ય જામ્યું નથી તેના જેવો બીજો કોઈ દુર્ભાગી નથી. પણ પતિ-પત્નીના સંબંધને જમાવવો કેવી રીતે? માત્ર ડહાપણથી સંબંધો જામતા નથી. ડહાપણ જરૂરી છે, પણ જ્યાં લાગણીના સંબંધો હોય ત્યાં ડહાપણ ગૌણ બની જાય છે અને ભાવુકતા પ્રધાન થઈ જાય છે. ભાવુકતામાં તાર્કિકતા નથી હોતી. માત્ર તાર્કિકતાથી જીવન જિવાતું નથી, કારણ કે કોરી તાર્કિકતા મંડનાત્મક હોવા કરતાં ખંડનાત્મક વધારે હોય છે. ખંડનાત્મકતા કોઈનો ઉચ્છેદ તો કરી શકે, મેળ ન જમાવી શકે. મેળ તો લાગણીઓથી જ થતો હોય છે અને તે સ્થાયી પણ હોય છે. પતિ-પત્નીના સંબંધમાં પણ લાગણી મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. તેમાં પણ પત્નીની લાગણીઓથી વધુ દૃઢતા આવતી હોય છે. આ લાગણીઓની પરાકાષ્ઠા છે પતિમાં પરમાત્માનાં દર્શન. આવાં દર્શન કરનારી પત્નીમાં શ્રદ્ધા અને પૂજ્યતાની પ્રધાનતા રહેલી હોય છે. તે પતિના પગલેપગલે ચાલનારી અને આજ્ઞા ઉઠાવનારી પત્ની થઈને પતિનું મન જીતી લેતી હોય છે.

બીજી પત્નીને પતિમાં પરમાત્મા નહિ પણ જીવનસાથીપણું દેખાય છે. તે પતિને પોતાની બરાબરીનો માને છે. તે બધા હક્કો માગે છે. પહેલાં પોતાનું સુખ માગે છે અને તે પણ હક્કથી માગે છે. આવી સ્ત્રીનો સંબંધ જ્યાં સુધી પતિ સુખ આપતો હોય ત્યાં સુધી જ રહે છે, કારણ કે તે સુખભોગી હોય છે.

ત્રીજી પત્ની પતિને ગુલામ માને છે. પરમાત્મા તો નહિ, બરાબરનો પણ નહિ. તે તો પતિને માત્ર ગુલામ જ માને છે. તુંકારાથી બોલાવવો, હડધૂત કરવો, પોતાનું જ ધાર્યું કરાવવું, તેને નચાવવો, ખૂબ કામસુખ ભોગવવામાં તેને કાયમી જોતરી રાખવો, કદાચ તે પૂરું ન પાડી શકે તો બીજાને શોધી લેવો, જરૂર પડે તો તેને છોડી દેવો કે હત્યા પણ કરી નાખવી—આવા ઘણાબધા અનર્થો આ ત્રીજા પ્રકારની સ્ત્રી કરતી હોય છે. આવું કરનારી પત્ની પોતાના માટે પણ આવાં જ પરિણામ ભોગવતી હોય છે. દુઃખી કરનારી કદી સુખી ન થઈ શકે. એટલે પતિ-પત્નીના સંબંધોમાં આવા બીજા કે ત્રીજા નંબરના સંબંધો ન થઈ જાય, પણ પ્રથમ કક્ષાના જ સંબંધો થાય તેવું ઘડતર કરવા પતિવ્રતા સ્ત્રીઓની કથાનું આયોજન થતું હોય છે. ઘટનામાંથી ઘડતર થતું હોય છે, એટલે પુરાણો વારંવાર આવી ઘટનાઓ લખે છે.

પ્રતિષ્ઠાન નામના નગરમાં એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને કુષ્ઠરોગ થવાથી બહુ દુઃખી હતો. તેનું શરીર દુર્ગંધ મારતું હતું અને હાથ-પગનાં આંગળાં તથા કાન-નાક ગળી જવાથી બેડોળ લાગતો હતો. આવી સ્થિતિમાં પણ તેની પત્ની તેના પ્રત્યે જરાય ઘૃણા કર્યા વિના બહુ જ પ્રેમથી તેની બધી સેવા કરતી હતી. તે સતી સ્ત્રી હતી. તેના માટે પતિ એ જ પરમાત્મા હતો, તેથી ખડેપગે તેની સેવા કરતી હતી. ઘણી વાર રોગી બ્રાહ્મણ પત્ની ઉપર ક્રોધ કરતો, અપમાન કરતો, તોપણ પેલી સ્ત્રી જરાય ખોટું લગાડ્યા વિના તન-મનથી સેવા કરતી રહેતી.

એક વાર પેલા બ્રાહ્મણને અવળચંડાઈ સૂઝી. તેણે પત્નીને કહ્યું કે “મને ઉપાડીને ગામની પેલી વેશ્યા પાસે લઈ જા. મેં તેને એક વાર જોયેલી ત્યારથી મારા મનમાંથી તે ખસતી નથી. જો મરતાં પહેલાં હું તેને નહિ ભોગવું તો અવગતિયો થઈશ, માટે મને તેની પાસે લઈ જા.” પતિવ્રતા બ્રાહ્મણીએ ઘરમાંથી થોડા પૈસા લઈને પતિને ઊંચકીને પેલી વેશ્યાને ત્યાં જવા ચાલી નીકળી. પૈસા કે બીજા સ્વાર્થ માટે જે કામ થાય તેને પ્રવૃત્તિ કહેવાય. પૈસા વિના જ મનગમતું કામ કરે તેને સેવા કહેવાય. પણ વગર પૈસે, વગર સ્વાર્થે પણ જે અણગમતું કાર્ય થાય તેને તપ કહેવાય. આથી મોટું બીજું કોઈ તપ ન હોય.

બ્રાહ્મણી પોતાના પતિને ઊંચકીને વેશ્યાને ત્યાં જઈ રહી હતી ત્યાં રસ્તામાં માંડવ્ય નામના ઋષિને શૂળી ઉપર ચઢાવેલા તે જગ્યા આવી. ઋષિ નિર્દોષ હોવા છતાં પણ કુબુદ્ધિ રાજાએ દીવાનના ભરમાવ્યાથી તેમને આળ ચઢાવીને શૂળીએ ચઢાવી દીધા હતા. ફાંસીની સજામાં અપરાધી ફાંસીના ફંદામાં લટકીને પાંચેક મિનિટમાં તરફડીને પ્રાણ આપી દેતો હોય છે, પણ શૂળીની સજામાં તો અપરાધીને ઊંચા પાટિયા ઉપર બેસાડીને નીચેથી લાંબું ભાલા જેવું શૂળ સ્ક્રૂની માફક ફેરવી-ફેરવીને ઉપર ચઢાવવાનું હોય છે.

આ શૂળ મળદ્વારમાંથી છેક તાળવા સુધી જાય ત્યાં સુધી ફેરવી-ફેરવીને ચઢાવવામાં આવે છે. અપરાધી ચીસો પાડતો-પાડતો રિબાઈ-

રિબાઈને મરી જાય છે. પછી મડદું ઘણા દિવસો સુધી એવું જ રખાય છે, જેથી લોકોમાં ધાક બેસી જાય અને કોઈ અપરાધ ન કરે. આવી શૂળી માંડવ્યઋષિને રાજાએ આપવી શરૂ કરી હતી. પેલી પતિવ્રતા બ્રાહ્મણીનો પગ માંડવ્યઋષિને અડી ગયો તેથી તે વિચલિત થઈ ગયા અને તેમણે શાપ આપ્યો કે સૂર્યોદય થતાં જ તારા પતિનું મૃત્યુ થઈ જશે.” શાપ સાંભળીને બ્રાહ્મણી વિચલિત થઈ ગઈ. તે બોલી “હવે સૂર્યોદય થશે જ નહિ.” માંડવ્યઋષિ મહાન તપસ્વી હતા, તો પતિવ્રતા બ્રાહ્મણી પણ મહાન સતી હતી. રાત થંભી ગઈ. સમય વીતવા લાગ્યો પણ સૂર્યોદય થાય જ નહિ. ચારે તરફ બધું અસ્તવ્યસ્ત થવા લાગ્યું. બધા દેવો થાકીને સતી અનસૂયા પાસે ગયા. વિશ્વમાં પ્રત્યેક સમયે એકાદ સાચા સંત અને એકાદ સાચી સતી સ્ત્રી રહેતાં જ હોય છે. સતી અનસૂયા પેલી બ્રાહ્મણીની પાસે ગયાં અને તેને મનાવવા-સમજાવવા લાગ્યાં કે તારી ઇચ્છાથી સૂર્યોદય થતો નથી. ચારે તરફ ઘોર અવ્યવસ્થા ફેલાઈ ગઈ છે. શાપ દેવો હોય તો માંડવ્યઋષિને શાપ આપો. પૂરા વિશ્વને હાનિ થઈ રહી છે. માટે તું શાપનું વારણ કર અને સૂર્યને ઊગવા દે.” અનસૂયાનાં વચન સાંભળીને સતી બ્રાહ્મણીએ કહ્યું કે “મારા પતિ એ જ મારા પરમેશ્વર છે. તેમના વિના હું ક્ષણવાર પણ જીવી ન શકું. એટલે સૂર્યોદય થાય અને તેમનું અવસાન થઈ જાય તે મારાથી સહન ન થાય.”

અંતે અનસૂયાએ વચન આપ્યું કે “તું ચિંતા ન કર. ભલે સૂર્યોદય થાય. તારા પતિનું મૃત્યુ થશે તો હું મારા તપથી તેને સજીવન કરી દઈશ. તું વિધવા નહિ થાય.”

સતી બ્રાહ્મણીએ સૂર્યને અર્ઘ્ય આપ્યો અને પ્રાર્થના કરી એટલે તરત જ સૂર્યોદય થયો. તરત જ પતિ પણ મૃત્યુ પામ્યો. અનસૂયાએ પોતાના સત દ્વારા તરત જ તેને જીવતો કરી દીધો, એટલું જ નહિ, બધા રોગોથી તેને મુક્ત પણ કર્યો. હવે તે તન અને મનથી સ્વસ્થ થઈ ગયો. પતિ-પત્ની બન્ને સુખી થયાં. પતિવ્રતા સ્ત્રીમાં અમાપ શક્તિ હોય છે તે બતાવવા આ કથા છે. પતિ પ્રત્યેની ઉચ્ચ ભાવના રાખવાથી જ દામ્પત્ય જામતું હોય છે. દામ્પત્ય તો સ્ત્રી જ જમાવતી હોય છે, પુરુષની તાકાત નહિ. તે પેઢી, ફેક્ટરી, નોકરી, ધંધો જમાવી શકે, દામ્પત્ય નહિ.

દામ્પત્ય તો સ્ત્રી જ જમાવી શકે.

(માર્કંડેયપુરાણ)

તા. 12-1-10

*

8. મદાલસા - 1

બહુ પ્રાચીનકાળથી ત્રણ ધારાઓ ચાલી આવે છેઃ (1) દેવોની, (2) દાનવોની અને (3) માનવોની. આ ત્રણ પ્રકારની પ્રકૃતિવાળા માણસો જ દેવો, દાનવો અને માનવો થતા હોય છે. આ ત્રણેની ભિન્નભિન્ન પ્રકૃતિ હોવાથી અંદરોઅંદર લડતા રહે છે. તેમાં દાનવોની પ્રકૃતિ ઉત્પાત મચાવવાની હોવાથી અને ઉત્પાત મચાવવાનું સ્થળ માનવો હોવાથી તે હંમેશાં માનવોને પીડા આપતા રહે છે. માનવોમાં પણ સૌથી શ્રેષ્ઠ ઋષિમુનિઓ હોય છે. ઋષિમુનિઓ આશ્રમો બાંધીને રહેતા હોય છે. દેવમંદિરો, આશ્રમો અને ધર્મસ્થાનોને લોકો પવિત્ર સ્થાન માને છે. પવિત્રતા માટેનાં ત્રણ કારણો છેઃ (1) જ્યાં પુણ્યકાર્ય થતું હોય, (2) જ્યાં ઉપાસના થતી હોય અને (3) જ્યાં કલ્યાણકારી વિદ્યાભ્યાસ થતો હોય. આ ત્રણેમાંથી જ્યાં એક પણ ન હોય ત્યાં પવિત્રતા ન હોય. માત્ર સ્નાન કરવાથી, ઉપવાસો કરવાથી, આભડછેટ પામવાથી કે પોતાને ઊંચા માની લેવાથી પવિત્રતા આવતી નથી. તેનાથી તો દંભ જ આવે છે. ઉપર કહ્યા તેવા પવિત્ર આશ્રમોમાં રહીને ઋષિમુનિઓ તપસ્યા કરતા હતા. દૈત્યો વારંવાર આવીને તેમને હેરાન કરતા રહેતા અને તપોભંગ કરાવતા હતા. તેમનાથી ત્રાસીને ઋષિઓ કોઈ પરાક્રમી પુરુષને રાવ-ફરિયાદ કરતા. આવા જ એક ઋષિ ગાલવ હતા તે શત્રુજિત રાજાને ત્યાં ફરિયાદ કરવા પહોંચી ગયા. સાથમાં પોતાને મળેલો દૈવી ઘોડો કુવલય પણ લઈ ગયા. રાજાને દૈત્યોના ત્રાસની ફરિયાદ કરી. ગાલવઋષિએ કહ્યું કે "તમે પ્રજા પાસેથી કમાણીનો છઠ્ઠો ભાગ કર તરીકે વસૂલ કરો છો એટલે તમારું કર્તવ્ય છે કે તમે દૈત્યોથી પ્રજાનું રક્ષણ કરો. મારા આશ્રમે દૈત્યો ઘણો ઉત્પાત મચાવે છે. તેમનાથી મારું તથા આશ્રમનું રક્ષણ કરો." રાજાએ પોતાના પુત્ર ઋતુધ્વજને મુનિ સાથે પેલા દૈવી ઘોડા સાથે મોકલ્યો અને આશ્રમોનું રક્ષણ કરવા સૂચવ્યું. પહેલાં પણ આવી જ રીતે દશરથરાજાએ વિશ્વામિત્ર ઋષિની સાથે પોતાના રામ-લક્ષ્મણ પુત્રોને મોકલ્યા હતા. એવું લાગે છે કે આવી બે ધારાઓ પ્રાચીનકાળથી ચાલી આવે છેઃ આશ્રમી પવિત્ર જીવન જીવનારાઓની અને તેમને રંજાડનારાઓની.

ગાલવઋષિના આશ્રમ પાસે એક પાતાલકેતુ નામનો દૈત્ય રહેતો હતો. તે બહુ મોટો આતંકવાદી હતો. ઋષિ જ્યારે સ્નાન કરવા નદીએ ગયા હતા ત્યારે પાતાલકેતુ ભૂંડનું રૂપ ધારણ કરીને ઋષિની પાછળ પડ્યો. ઋષિએ કોલાહલ મચાવ્યો એટલે બધા આશ્રમવાસીઓ ભેગા થઈ ગયા. જે લોકો ભયગ્રસ્ત ભૂમિમાં રહેતા હોય તેમણે હંમેશાં તૈયાર રહેવું જોઈએ. ભય થતાં જ સૌએ સાથે મળીને રક્ષણ કરવું જોઈએ. પેલા રાજકુમારે પણ કોલાહલ સાંભળ્યો. તે પણ ધનુષબાણ લઈને ઘોડા ઉપર ચઢીને ઋષિ પાસે પહોંચી ગયો. તેને જોઈને ભૂંડ ઝાડીમાં પેસી ગયો. દોડતો-દોડતો તે એક ગુફામાં પેસી ગયો. ઋતુધ્વજ પણ તેની પાછળ ગુફામાં પેસી ગયો. ગુફાની પેલી પાર નીકળીને જોયું તો પાતાલદેશ આવી ગયો હતો. ત્યાં સુવર્ણનગરી હતી. રાજકુમાર પણ તે સુવર્ણનગરીમાં પહોંચ્યો. ત્યાં તેણે એક સ્ત્રીને જોઈ. તે સ્ત્રી ઉતાવળે-ઉતાવળે એક મહેલમાં જતી રહી. રાજકુમાર પણ તેમાં ગયો અને જોયું તો સોનાના પલંગ ઉપર એક અત્યંત રૂપાળી યુવતી બેઠી છે. ઋતુધ્વજ તો તેના અલૌકિક રૂપને જોતો જ રહી ગયો. વિજાતીય રૂપ આકર્ષક હોય જ છે. યુવતી પણ રાજકુમારને જોતી રહી ગઈ. બન્નેનાં મનમાં "આ કોણ હશે?" એવી જિજ્ઞાસા થવા લાગી. યુવાવસ્થામાં પહોંચેલાં યુવાન સ્ત્રી-પુરુષો એકબીજાને પુષ્પધન્વાની નજરથી જોતાં હોય છે. જ્યારે યુવતી શરમથી આંખ નીચી કરી દે અને થોડી જ વારમાં ફરી પાછી ઊંચી કરે અને નીચી કરે તો સમજવું કે તેની આંખમાં પુષ્પધન્વા આવી ગયો છે. પેલી યુવતી મૂર્છિત થઈ ગઈ, કારણ કે તેને દૈત્યોનો કડવો અનુભવ થઈ ચૂક્યો હતો. તે ગાંધર્વરાજની કન્યા છે અને દૈત્યો તેનું અપહરણ કરીને અહીં લઈ આવ્યા છે, તેથી તે માણસમાત્રમાં દૈત્યપણું જુએ છે. તે કોઈ ઉદ્ધારકની રાહ જુએ છે. ઋતુધ્વજમાં તેને બન્ને તત્ત્વોનો આભાસ થયો છે, એટલે તે ભયથી મૂર્છિત થઈ ગઈ છે. મહેલની દાસીએ ઋતુધ્વજને વાત સમજાવી, પછી પાણી છાંટીને યુવતીને ભાનમાં લાવી અને કહ્યું, 'આનું નામ મદાલસા છે. સ્વર્ગમાંથી પાતાલકેતુ દૈત્ય તેને છળકપટ કરીને હરી લાવ્યો છે. હવે તે તેની સાથે લગ્ન કરવા માગે છે. મદાલસા વિવશ છે. તેને લગ્ન નથી કરવાં પણ તેનું કશું ચાલવાનું નથી. આજની માફક ત્યારે પણ સ્ત્રીઓનાં અપહરણ થતાં અને જબરદસ્તી લગ્ન પણ થતાં. સ્ત્રી એટલે લાચારીની સાક્ષાત્ પ્રતિમા. આ દૈત્ય સાથે લગ્ન કરવાની તેની તૈયારી ન હોવાથી છેવટે આત્મહત્યા કરી લેવાનું નક્કી કરી ગઈ કાલે તે આત્મહત્યા કરવા નીકળી હતી, પણ સ્વર્ગમાંથી સુરભિ ગાયે આવીને તેને અટકાવી હતી અને કહ્યું હતું કે 'તું ચિંતા ન કર. તારે યોગ્ય એક પુરુષ આવશે,

જે તને બચાવશે અને તારી સાથે લગ્ન પણ કરશે.' સુરભિના કહેવાથી મદાલસા આત્મહત્યા કરતાં પાછી ફરી છે અને હવે તમારી વાટ જોયા કરે છે." પેલી બહેને કહ્યું.

પતિ પ્રાપ્ત કરવાની ઉંમરે જ્યારે કોઈ સ્ત્રી કોઈ ખોટા માણસની ચુંગાલમાં પડી જાય અને ચારે તરફ કોઈ સહારો ન દેખાય ત્યારે કોઈ ઉદ્ધારકની વાટ જોયા કરતી હોય છે. એકલી સ્ત્રી અનાથ છે, અબળા છે. તેને કોઈ રક્ષક જોઈએ, કારણ કે દૈત્યોની વચ્ચે તેને જીવવાનું હોય છે. પુરુષના બળથી તે પ્રબળા થતી હોય છે. પેલી સ્ત્રી બોલી, "મારું નામ કુંડલા છે. હું વિંધ્યવાનની પુત્રી છું. મારા પતિ પુષ્કરમાલીની હત્યા શુંભ દૈત્યે કરી નાખી છે. ત્યારથી હું તીર્થાટનમાં સમય પસાર કરું છું." સ્ત્રીને સર્વોત્તમ પતિ મળ્યો હોય અને સંસાર બહુ જ સુખી હોય ત્યારે જ કોઈ રીતે તેના પતિની હત્યા કે મૃત્યુ થઈ જાય તો તેને અકલ્પનીય આઘાત લાગે. પતિ અને પ્રાણ બન્ને બરાબર હોય એટલે પતિને પ્રાણનાથ કહેવાય છે. પતિ વિનાની વિધવા હિંમત કરીને જીવન જીવે તો જ જિવાય. કુંડલા તીર્થાટન કરતી-કરતી, પતિની યાદમાં જીવન જીવી રહી છે. મદાલસા તેની સખી થઈ છે. આથી તે ઋતુધ્વજને કહે છે, 'મદાલસા ભારે વિપત્તિમાં આવી પડી છે. તેનું અપહરણ કરીને આ દૈત્ય જબરદસ્તી તેની સાથે લગ્ન કરવા માગે છે. તમને જોતાં જ તે તમારા પ્રેમમાં પડી ગઈ છે, માટે તમે તેનો ઉદ્ધાર કરો." કુંડલા બોલી.

ઋતુધ્વજે પણ પોતાનો પરિચય આપ્યો, 'રાજા શત્રુજિતનો હું પુત્ર છું અને મુનિઓના આશ્રમોની રક્ષા કરવા હું ગાલવઋષિના આશ્રમે આવ્યો છું. ત્યાં આ દૈત્ય ચઢી આવ્યો હતો. મેં તેને ભગાડ્યો અને પીછો કરતાં-કરતાં અહીં પહોંચી ગયો છું." ઋતુધ્વજનો પરિચય સાંભળીને મદાલસાનો ચહેરો શરમથી લાલ-લાલ થઈ ગયો. 'તેણે વિચાર્યું, નક્કી આ જ મારા પતિ છે. જો જલદી મારાં લગ્ન નહિ થાય તો આ દૈત્ય કુકૃત્ય કરી બેસશે.' એટલે કુંડલાએ તરત જ લગ્ન કરી લેવા ઋતુધ્વજ આગળ પ્રસ્તાવ મૂક્યો. પણ ઋતુધ્વજે 'માતા-પિતાની આજ્ઞા અને સ્વીકૃતિ વિના લગ્ન નહિ કરું' તેવું જણાવ્યું. એટલામાં કુલગુરુ તુંબરૂ આવી ચઢ્યા અને તેમણે રાજપુત્રને લગ્ન કરી લેવા આગ્રહ કર્યો. કેટલીક વાર તક કે ક્ષણ ચૂકવાથી બધું ધૂળધાણી થઈ જતું હોય છે. એટલે કેટલીક વાર ઘડિયાં-લગન લેવાતાં હોય છે. તુંબરૂઋષિએ અગ્નિ પ્રગટાવી લગ્નવિધિ પતાવી દીધી. પછી તુંબરૂ તથા કુંડલા વિદાય થયાં. રાજપુત્ર મદાલસાને સાથે લઈને જ્યાં પોતાનો અશ્વ બાંધ્યો હતો ત્યાં આવ્યો. બન્ને ઘોડા ઉપર સવાર થઈને પાતાળમાંથી ભાગી નીકળ્યાં. કેટલીક વાર ભાગવું એ પણ પરાક્રમ હોય છે. દૈત્યો પાછળ પડ્યા, પણ ઋતુધ્વજે દોડતા ઘોડે સામનો કરી બધા દૈત્યોને મારી નાખ્યા અને હેમખેમ પોતાની નગરી પહોંચી ગયો. તેનાં માતા-પિતાએ વરવધૂનો સ્વીકાર કર્યો અને નગરવાસીઓએ પણ સ્વીકાર કરી ખૂબ આનંદ મનાવ્યો. રાજકુમારે બધા આશ્રમોને સુરક્ષિત કરી શાંતિ સ્થાપિત કરી દીધી. શાંતિ પરાક્રમથી સ્થપાતી હોય છે. ધ્યાન ધારણા કરવાથી કે હોમહવન કરવાથી શાંતિ સ્થપાતી નથી. પરાક્રમી પુરુષો જ અશાંતિના મૂળ કારણ ઉપર પ્રહાર કરીને શાંતિ સ્થાપી શકતા હોય છે.

(માર્કંડેયપુરાણ)

તા. 12-1-10

*

9. મદાલસા - 2

સુખ કદી પણ શાશ્વત હોતું નથી. તે શાશ્વત હોય તો તેની કશી જ કિંમત ન રહે. સુખ-દુઃખ નિશ્ચિત હોય છે, કાં પછી ક્રમવાર હોય છે. પરલોકમાં શાશ્વત - અખંડ સુખની કલ્પનામાત્ર છે. જેને જીવન જીવવું હોય તેણે દુઃખ ભોગવવાની તૈયારી અને સ્વીકૃતિ સાથે જીવન જીવવાનું. દુઃખ કોઈને પણ ગમતું નથી, પણ તમે જો દુઃખથી ભાગો તો દુઃખ તમારો પીછો કરશે અને પીછો છોડશે જ નહિ. પણ જો તમે દુઃખને વધાવવા તૈયાર રહેશો તો દુઃખનો ભય ઓછો થઈ જશે અને દુઃખ ભોગવવાની શક્તિ અને હિંમત મળશે. જો વ્યવસ્થિત જીવન જીવતાં આવડે તો દુઃખોને ઓછાં કરી શકાય છે. રાજશાસન કાયદો અને વ્યવસ્થા મજબૂત કરે તો પ્રજાનાં ઘણાં દુઃખો ઓછાં થઈ જાય. ધર્મ જો સાચા અર્થમાં ધર્મ બને તોપણ ઘણાં દુઃખો ઓછાં કરી શકે. સમાજ, પરિવાર, નજીકનાં માણસો વગેરેને સુધારી શકાય તો ઘણાં દુઃખો ઓછાં થઈ શકે. ભૌતિક દુઃખો પણ સગવડો દ્વારા દૂર કરી શકાય છે. ભૌતિક દુઃખો પૂરેપૂરી વાસ્તવિકતા છે. તેની ઉપેક્ષા ન કરાય. આવી જ રીતે આર્થિક દુઃખોને પણ શાસન અને લોકો મળીને દૂર કરી શકે છે. વિશ્વનાં ઘણાં રાષ્ટ્રો એવાં છે, જ્યાં ગરીબી નથી, ભિખારી નથી. બધાં સંપન્ન હોય છે. આવું પૂરા વિશ્વમાં કરી શકાય છે. દુઃખો પૂર્વનાં કર્મે નથી આવતાં, આપણી અવ્યવસ્થાથી આવે છે. વ્યવસ્થાને સુધારવાથી ઘણાં દુઃખો ઓછાં કરી શકાય છે. આવી જ રીતે સુખો પણ વધારી શકાય છે. સગવડો દ્વારા ભૌતિક સુખો, ઉત્તમ રાજા દ્વારા રાજસુખો, ઉત્તમ સમાજ દ્વારા સમાજસુખો અને વ્યવસ્થિત ધર્મ દ્વારા ધર્મસુખો વધારી શકાય છે. હું તો એમ પણ કહી શકું કે કોઈ પણ ધર્મના અનુયાયીઓના જીવનસ્તરને જોઈને તે ધર્મને ઉત્તમ-મધ્યમ-અધમ સ્થાન આપી શકો.

બધું વ્યવસ્થિત હોવા છતાં પણ સુખોને કાયમી કરી શકાતાં નથી. લોકોના બાહ્ય જગત જેવું જ એક આંતરજગત પણ છે. આંતરજગત પણ ખરાં સુખ-દુઃખો ઉત્પન્ન કરતાં હોય છે. એ આંતરજગતની સુવ્યવસ્થાને આધ્યાત્મિક સાધના કહી શકાય. આંતરિક જગતનું એક તત્ત્વ છે 'વૈરભાવ'. ધરતીકંપ આવ્યો ને મકાન પડી ગયું એટલે કોઈ ધરતીકંપ પ્રત્યે વૈરભાવ નથી કરતું. પણ કોઈ વ્યક્તિએ આવીને ઘર પાડી દીધું એટલે તેના પ્રત્યે વૈરભાવ થવાનો. લડાઈ-ઝઘડા થવાના જ. આ માનવવૃત્તિ છે. કોઈપણ યુગમાં, કોઈપણ કાળમાં આવું થવાનું જ. ઝઘડા-ઝંઝટથી ભાગી છૂટવાથી કેટલાક અંશે ભાગી શકાય છે, પણ સર્વાંશે ભાગી શકાતું નથી. ભાગ્યા પછીની શાંતિ એ ખરી શાંતિ નથી. એ ત્યાગ કે ઉદારતા પણ નથી. એ મજબૂરી છે. શાંતિ પરાક્રમથી જ આવે છે. ઉપદેશોથી નહિ. પરાક્રમની સાથે ઉપદેશ પણ ભળે તો વધુ સારાં પરિણામ આવે. પરાક્રમ વિનાનો એકલો ઉપદેશ બિચારો થઈ જતો હોય છે.

ઋતુધ્વજ અને મદાલસાનાં લગ્ન થઈ ગયાં. મદાલસા દૈત્યના ત્રાસથી છૂટી. મોટું દુઃખ દૂર થયું. ઋતુધ્વજના પરાક્રમથી આ દુઃખ દૂર થયું અને બન્નેએ એકબીજાનો સ્વીકાર કર્યો તેથી સુખી થયાં. પુરુષ સ્ત્રીને અને સ્ત્રી પુરુષને જેટલું સુખ આપે છે તેટલું બીજા કોઈથી આપી શકાતું નથી. એકાકી પુરુષ અને એકાકી સ્ત્રી કરોડોના ઢગલા ઉપર બેઠાં હોય તોપણ સુખી ન થઈ શકે. તેમને લગ્ન દ્વારા મેળવવાં એ ધર્મ છે, કર્તવ્ય છે, જુદાં પાડવાં એ અધર્મ છે. ઋતુધ્વજે પાતાળ-લોકમાંથી મદાલસાનો ઉદ્ધાર કર્યો અને હરણ કરનાર પાતાલકેતુ દૈત્યનો નાશ કર્યો, તે પરાક્રમ કહેવાય, તે ધર્મ કહેવાય. જો આવા પરાક્રમી પુરુષો ન હોય તો સ્ત્રીઓનું જીવન દુષ્કર થઈ જાય. પણ એક વારનું આવેલું સુખ કે શાંતિ કાયમ નથી હોતાં. પાતાલકેતુનો ભાઈ તાલકેતુ હજી જીવતો છે. તે ભાઈનો બદલો લેવા તલસી રહ્યો છે. બદલો લેવાની વૃત્તિ માનવસહજ છે. પણ બદલો લેવો કેવી રીતે? પરાક્રમમાં તો તે પહોંચી શકે તેવો નહોતો, તેથી તેણે છળકપટનો આશરો લીધો.

તાલકેતુ દૈત્યે મુનિનો વેશ ધારણ કર્યો. જેમ કરન્સી નોટોની ડુપ્લીકેટ નોટો બનતી હોય છે તેમ ઉત્તમ વેશની પણ નકલ થતી રહે છે. સાધુઓની સાથે બનાવટી સાધુઓ પણ ફરતા હોય છે. આતંકવાદીઓ પોલીસ તથા સેનાની નકલ કરતા હોય છે. સાચાં ફૂલોની સાથે નકલી ફૂલો પણ વેચાતાં હોય છે. ખરાખોટાની કસોટી કરી જાણે તેને જ કુશળ માણસ કહેવાય. પેલા મુનિવેશધારી દૈત્યે ઋતુધ્વજને ભોળવીને પોતે યજ્ઞ કરે છે અને તેમાં બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપવા માટે ધનની જરૂર છે માટે તારું આ કંઠાભરણ ઘરેણું મને આપ એમ કહી કંઠાભરણ ઘરેણું લઈ લીધું. પછી આશ્રમની રક્ષાનો ભાર રાજકુમારને સોંપીને યજ્ઞ કરવા ચાલતો થયો. ખરેખર તો તે સીધો જ રાજનગરીમાં આવ્યો અને મદાલસા વગેરે રાજપરિવારને મળીને વાત કરી કે મારા આશ્રમની રક્ષા કરતાં-કરતાં દૈત્યના હાથે ઋતુધ્વજ

મરાયો છે અને મરતાં પહેલાં આ કંઠાભરણ તમને આપવા સોંપ્યું છે. દૈત્ય કંઠાભરણ સોંપીને ચાલતો થઈ ગયો. રાજમહેલમાં આ સમાચારથી હાહાકાર થઈ ગયો. પતિના મૃત્યુના સમાચારથી મદાલસાને એટલો આઘાત લાગ્યો કે તે તત્કાળ મૃત્યુ પામી ગઈ. તીવ્ર પ્રેમ પ્રેમીની હત્યા કે મૃત્યુને સહન નથી કરી શકતો, એટલે આવા આઘાતજનક સમાચાર ડાહ્યા માણસો ધીરેધીરે ક્રમેક્રમે આપતા હોય છે. એકદમ સમાચાર અપાય નહિ.

પુત્રશોકમાં પુત્રવધૂનો પણ શોક ભળ્યો. પૂરો રાજપરિવાર મહાશોકમાં નિમગ્ન થઈ ગયો. સુખના ભરપૂર ખીલેલા બગીચા ઉપર દુઃખની મોટી આંધી આવી ગઈ. બધું ઉજ્જડ થઈ ગયું.

પેલો કપટી દૈત્ય મુનિના વેશમાં પાછો આશ્રમે ગયો અને ઋતુધ્વજનો આભાર માની નગર તરફ તેને વિદાય કર્યો. રાજકુમાર જ્યારે નગરમાં આવ્યો અને રોકકળ સાંભળી ત્યારે નવાઈ પામ્યો. જ્યારે પૂરા સમાચાર જાણ્યા ત્યારે ભારે દુઃખ થયું. પોતાની પ્રિય પત્ની પોતાના મૃત્યુના સમાચાર-માત્રથી મરણ પામી એ તેના સાચા પ્રેમની નિશાની હતી. ઋતુધ્વજે પ્રતિજ્ઞા કરી કે “હવે હું કદી પણ કોઈ પણ સ્ત્રીને પરણીશ નહિ. મદાલસાની યાદમાં જીવનભર વિયોગનું દુઃખ સહન કરતો રહીશ. મારે એક જ પત્નીની જરૂર હતી. હવે બીજી પત્ની કરીશ નહિ.” મદાલસા પતિના મૃત્યુના સમાચાર-માત્રથી મૃત્યુ પામી એ તેના ઉત્કટ પ્રેમનું પરિણામ હતું, તો બીજી તરફ ઋતુધ્વજ પત્નીના મૃત્યુથી મરણ તો ન પામ્યો, પણ જીવનભર વિયોગમાં ઝૂરતા રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી એ પણ તેવા જ ઉત્કટ પ્રેમની નિશાની કહેવાય. પ્રેમકથાઓ ભાગ્યે જ સુખાંત હોય છે, તે દુખાંત જ વધુ હોય છે, કારણ કે પ્રેમની પરાકાષ્ઠા બલિદાન હોય છે. પતિવિયોગે કે પત્નીવિયોગે જીવનભર ઝૂરવું એ મહાદુઃખ તો છે, પણ તે દુઃખમાં પણ સુખ છે. પોતે ઝૂરી શકે છે તેના સંતોષનું સુખ કહેવાય. જે ઝૂરી નથી શકતાં તે તરત જ બીજું પાત્ર શોધે છે. તેમની કથા ન હોય, કથા તો બલિદાનની—ઝૂરવાની જ હોય.

(માર્કંડેયપુરાણ)

તા. 13-1-10

*

10. પતિપત્નીનું સુખ

લગ્ન કરવું સરળ છે, પણ દામ્પત્ય જમાવવું બહુ જ કઠિન છે. જેનું દામ્પત્ય જામે નહિ તેના જેવો બીજો કોઈ દુઃખી ન હોય, કારણ કે દામ્પત્યના સુખ આગળ બીજાં બધાં સુખ સાવ હલકાં છે. દામ્પત્ય જમાવવાનું કાર્ય પત્ની જ કરી શકતી હોય છે. જો પત્નીમાં પ્રેમ, સહનશક્તિ અને ડહાપણ હોય તો તે જરૂર દામ્પત્ય જમાવી શકે છે. પણ જો આ ગુણો ન હોય તો પુરુષ ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરે તોપણ દામ્પત્ય જમાવી શકે નહિ. પત્ની જો દામ્પત્ય ન જમાવી શકે તો કંટાળેલો પુરુષ કોઈ વાર તેનો ત્યાગ પણ કરી દેતો હોય છે. કેટલાક લોકો મોક્ષ મેળવવા સુશીલ પતિવ્રતા પત્નીનો ત્યાગ કરી જતા હોય છે. પણ ઋષિમાર્ગમાં પત્નીના ત્યાગને મહાપાપ માનવામાં આવ્યું છે. વ્યભિચાર સિવાય બીજા કોઈ પણ દોષ હોય તોપણ પત્નીનો ત્યાગ ન કરાય તેવી આજ્ઞા છે.

બન્યું એવું કે ઉત્તમ નામનો એક રાજા હતો, તેને બહુલા નામે રાણી હતી. રાજા રાણી પ્રત્યે ખૂબ જ પ્રેમભાવ ધરાવતો હતો. પતિ પત્નીને પ્રેમ કરે અથવા પત્ની પતિને પ્રેમ કરે તેમાં કોઈ દોષ નથી. તેવું કરવું જ જોઈએ. બન્નેને જોડનારું તત્ત્વ પ્રેમ જ છે. જે લોકો પતિ-પત્નીના પ્રેમને મોક્ષમાં બાધક માની બન્નેને પ્રેમહીન બનાવે છે અથવા ત્યાગ કરાવે છે તે મહાપાપી છે. જીવહત્યા કરતાં પણ પ્રેમહત્યા મહાપાપ છે. રાજા રાણીને અત્યંત પ્રેમ કરતો હતો, પણ રાણીને રાજા ઉપર પ્રેમ થતો જ નહિ. તેને અભાવ રહ્યા કરતો. કેટલીક વાર આવું પણ થતું હોય છે. પતિ-પત્નીમાંથી એક બહુ પ્રેમ કરતું હોય અને બીજું અભાવ ધરાવતું હોય, છતાં લોકવ્યવહાર કે સમાજના ડરથી બન્ને ભેગાં રહેતાં હોય, બાળકો પણ પેદા થતાં હોય, પણ બધું યંત્રવત્ ચાલ્યા કરે. કોઈ આનંદ, ઉમળકો નહિ. બસ, માનો કે શ્મશાનમાંથી પાછાં ફરેલાં બે મડદાં ઘરમાં હરીફરી રહ્યાં છે. પ્રેમ જ આત્મા છે. પ્રેમ જ ન હોય તો શરીર મડદા જેવું જ થઈ જાય. રાજાને પ્રેમ અને રાણીને અભાવ, ઘૃણા. પણ રાજા ડાહ્યો, ધીરજવાળો અને ઉદાર હતો. આજ નહિ તો કાલે કદાચ રાણીને પ્રેમ જાગશે, તેવી આશાએ તે તેને રીઝવવા પ્રયત્ન કરતો રહેતો.

એક વાર તેણે સંગીતસભાનું આયોજન કર્યું. રાજા-રાણી સાથે બેસીને સંગીત-નૃત્ય જોઈ રહ્યાં હતાં. પૂરી મહેફિલ રસતરબોળ થઈ રહી હતી. તેવામાં દાસી શરબત લઈ આવી. રાજાએ શરબતનો ગ્લાસ રાણીને ધર્યો, પણ રાણીએ મોઢું ફેરવીને તેનો તિરસ્કાર કર્યો. પ્રેમથી નહિ તો શિષ્ટાચાર ખાતર પણ તેણે શરબત સ્વીકારવું જોઈએ. કશું નહિ તો ગ્લાસને અડીને નમસ્કાર કરીને એકાદ ઘૂંટડો પણ લેવો જોઈએ. આ રીતે ભરીસભામાં રાજાના હાથનું અપમાન કરાય નહિ. પણ આવું થયું જ, તેથી રાજાને ગુસ્સો ચઢ્યો. પતિ-પત્ની ગમે તેટલું લડે-ઝઘડે પણ ખાનગી લડે તો બહુ વાંધો ન આવે, પણ જો તેઓ સૌની વચ્ચે લડે-ઝઘડે તો બહુ મોટો વાંધો આવે. આવી રીતે જ દામ્પત્ય નંદવાતું હોય છે. રાજાએ તરત જ હુકમ કર્યો કે આ સ્ત્રીને વનમાં મૂકી આવો. તરત જ સૈનિકો રથ લાવીને રાણીને રથમાં બેસાડીને ઘોર વનમાં મૂકીને આવતા રહ્યા. રાણી તો રાજી થઈઃ 'હાશ! છૂટી આનાથી!' એવો ભાવ થયો. રાજમહેલનાં ગમે તેટલાં સુખો હોય, પણ જો માણસોને એકબીજા પ્રત્યે ભયંકર એલર્જી થઈ ગઈ હોય તો કોઈ સુખી ન થઈ શકે. બધાની દવા હોય પણ એલર્જીની કોઈ દવા ન હોય. એટલે એલર્જીથી છુટકારો થવો એ પણ આનંદનો વિષય થઈ જાય.

રાજાએ રાણીનો ત્યાગ કર્યો, પણ ફરીથી બીજાં લગ્ન ન કર્યાં. તેનાં બે કારણો હતાંઃ રાજાનો સાચો પ્રેમ હતો. પ્રેમ કદી વિકલ્પ ન શોધે અને 'દૂધનો દાઝેલો છાશ પણ ફૂંકીને પીએ' તે ન્યાયે ફરી પાછી આવી ને આવી મળે તો! માણસની તો નીવડ્યે જ ખબર પડે. કાંઈ કહેવાય નહિ. એટલે પત્ની વિનાના રહેવું સારું. આ કારણે તે એકાકી જ રહ્યો. તેને પત્નીની બહુ યાદ આવતી, પણ મનમાં ને મનમાં દુઃખી થઈને રહી જતો.

એક દિવસ એક બ્રાહ્મણ રાજાને ફરિયાદ કરવા આવ્યો કે "આજે રાત્રે હું સૂતો હતો ત્યારે કોઈ મારા ઘરમાં ઘૂસી આવ્યું અને મારી પત્નીનું હરણ કરીને લઈ ગયું. હવે હું પત્ની વિનાનો થઈ ગયો છું. મારી પત્નીનું શું થતું હશે? હું બહુ દુઃખી છું. ગમે તેમ કરીને મારી પત્ની તમે શોધી આપો. તમે રાજા છો એટલે આ તમારું કર્તવ્ય છે."

બ્રાહ્મણે પોતાની પત્નીનું વર્ણન કર્યું, "તે ઘણી ઊંચી, ટૂંકા હાથવાળી, શરીરે વાળવાળી, ચપટા મોઢાવાળી, કર્કશ અવાજવાળી, લગભગ બેડોળ જેવી છે."

રાજાએ કહ્યું કે “જો તેવી જ હોય તો ભલે ને હરણ થયું. તમે તેવી પત્નીથી છૂટ્યા. હવે બીજી સારી પત્ની કરો.”
બ્રાહ્મણે કહ્યું કે “ના-ના, મારાથી તેવું ન થાય. ગમે તેવી તોપણ તે મારી પત્ની કહેવાય. અગ્નિ અને બ્રાહ્મણોની સાક્ષીએ મેં તેને જીવનભર સુખદુ:ખમાં સાથે રહેવાનું વચન આપ્યું છે. તેનું રક્ષણ અને ભરણપોષણ કરવાની જવાબદારી લીધી છે. આમ તેના ચારિત્ર્યમાં કશો દોષ નથી. મારાથી તેનો ત્યાગ કરાય નહિ. મારા માટે તે જ સર્વસ્વ છે. તેના વિના હું ધર્મકાર્ય નથી કરી શકતો, માટે મારી પત્ની મને શોધી આપો.”
બ્રાહ્મણની પ્રાર્થના સાંભળીને રાજા બ્રાહ્મણપત્નીને શોધવા નીકળી પડ્યો. ઘણાં અરણ્યો જોયાં પણ ક્યાંય પત્તો ન લાગ્યો. છેવટે એક અરણ્યમાં એક આશ્રમ જોવા મળ્યો. રાજા ત્યાં ગયો. ત્યાં એક તેજસ્વી ઋષિ બેઠા હતા. તેમણે રાજાને આવકાર આપ્યો. રાજાએ વંદન કર્યાં. ઋષિએ રાજાને અર્ઘ્ય આપવા શિષ્યોને કહ્યું, પણ શિષ્યો થંભી ગયા. પછી માત્ર આવકાર આપી રાજાને બેસાડ્યો. રાજાએ આવવાનું કારણ બતાવ્યું. “બ્રાહ્મણપત્નીને શોધવા નીકળ્યો છું” તેવું કહ્યું. પછી રાજા બોલ્યો કે “મને અર્ઘ્ય આપવાનું કહ્યા પછી અર્ઘ્ય આપ્યો કેમ નહિ તે જાણવા માગું છું.”
ઋષિએ કહ્યું કે “આમ તો તમે અર્ઘ્યના અધિકારી છો જ, પણ તમે પણ તમારી પત્નીને કાઢી મૂકી છે. તમે પણ અત્યારે પત્ની વિનાના છો એટલે તમે અર્ઘ્યના અધિકારી રહ્યા નથી, માટે તમને અર્ઘ્ય આપ્યો નથી.” ઋષિની વાત સાંભળીને રાજાને પોતાની ભૂલ સમજાઈ અને સ્વીકાર કર્યો. ઋષિમાર્ગમાં વૈરાગ્ય છે પણ પત્નીત્યાગ નથી. વૈરાગ્યથી પણ પતિ-પત્ની પવિત્ર જીવન જીવી શકે છે. જો પત્ની સહયોગી થાય તો જીવન વધુ સરળ અને સહજ થઈ શકે છે. પત્ની મોક્ષની વિરોધી નથી, સહાયક થઈ શકે છે. એટલે જીવવું સાથે અને મરવું પણ સાથે તેવો આદર્શ છે. નિર્દોષ પત્નીનો ત્યાગ મહાપાપ કહેવાય.
ઋષિએ કહ્યું કે “હે રાજન્, બ્રાહ્મણસ્ત્રીનું હરણ કરનાર અદ્રી રાક્ષસનો પુત્ર બલાક છે. તમે અત્યારે જ ઉત્પલાવત નામના વનમાં જાઓ, ત્યાં તમને તે સ્ત્રી મળશે.”
ઋષિની આજ્ઞા પ્રમાણે રાજા ઉત્પલાવત વનમાં ગયો ત્યાં તેણે એક સ્ત્રીને બેઠેલી જોઈ. તે નાળિયેર ખાઈ રહી હતી. આ તે જ સ્ત્રી છે કે કેમ તે જાણવા રાજાએ તેને પ્રશ્ન પૂછ્યા, તો ખરેખર તે જ બ્રાહ્મણપત્ની હતી. સૂતેલી હતી ત્યારે બલાકે તેનું અપહરણ કર્યું હતું. અહીં વનમાં એકલી મૂકીને તે ચાલ્યો ગયો છે. તે નથી તો ભોગ ભોગવતો કે નથી આહાર કરતો. એકલી સ્ત્રી કેટલાય દિવસથી વનફળ ખાઈને જીવી રહી છે. સ્ત્રીનું જીવન એ રક્ષિત જીવન હોય છે. કોઈ ને કોઈ પુરુષની રક્ષામાં તેણે જીવન જીવવાનું હોય છે. રાત્રે સૂતી વખતે બારણાં બરાબર બંધ કરીને જ સુવાય. ક્યારે કોણ શું કરી બેસે તે કહેવાય નહિ. સ્વતંત્ર રહેનારી સ્ત્રીઓ અરક્ષિત થઈ જતી હોય છે. કેટલીક વાર તે સ્વચ્છંદી પણ થઈ જતી હોય છે, એટલે તેણે રક્ષિત જીવન જીવવું વધુ હિતાવહ છે. એટલામાં પેલો બલાક રાક્ષસ પોતાના પરિવાર સાથે આવી પહોંચ્યો. તેણે બધી વાત કરી, “અમે નરમાંસ ખાતા નથી તેમ જ પરસ્ત્રીનો ભોગ પણ ભોગવતા નથી. આ સ્ત્રીનું અપહરણ તો માત્ર તેના પતિને ધર્મક્રિયા કરતો અટકાવવા માટે કર્યું છે. તેનો પતિ જે ધર્મક્રિયા કરે છે તેનાથી અમારું રાક્ષસકુળ બહુ દુ:ખી થાય છે. હવે પત્ની વિનાનો થઈ જવાથી તે ધર્મક્રિયા કરી શકશે નહિ એટલે અમને શાંતિ રહેશે.”
રાક્ષસની વાત સાંભળીને રાજાને પોતાના પત્નીત્યાગની વાત યાદ આવી ગઈ. મનમાં ને મનમાં તેને ખેદ થવા લાગ્યો. પણ હવે શું થાય? આવેશમાં આવીને જે પત્ની પતિથી કે પતિ પત્નીથી જુદાં થતાં હોય છે તે સમય જતાં પસ્તાતાં હોય છે અને ફરીથી એક થવા ઝંખતાં હોય છે. લાગણીના સંબંધો અને દેહના સંબંધો એટલા પ્રબળ હોય છે કે તેને ક્ષણ- વારમાં ભૂંસી શકાતા નથી. જો કોઈ વચ્ચેનો માણસ સારો હોય તો બન્નેને સમજાવીને મહાઅનર્થને રોકી શકે છે. જીવનમાં મધ્ય-માણસ બહુ દુર્લભછે.
રાજાએ રાક્ષસ બલાકને બ્રાહ્મણીના દોષો તથા કુરૂપતાને દૂર કરવા કહ્યું તો બલાકે પોતાની માયાથી તેને સ્વભાવદોષથી તથા કુરૂપતાથી મુક્ત કરી. એમ કહો કે પતિવિયોગના દુ:ખથી તેને જે પતિનો મહિમા સમજાયો તે કારણે તેણે પોતાનું વલણ સુધાર્યું. આવો ત્યાગ પામેલી સ્ત્રી અથવા પુરુષ કેટલીક વાર પોતાનું વલણ સુધારીને પાછલી જિંદગી સુખપૂર્વક વિતાવતાં હોય છે. રાજાએ રાક્ષસને આજ્ઞા કરી કે “આ બ્રાહ્મણીને તેના ઘેર પાછી મૂકી આવ.” રાક્ષસે તે પ્રમાણે જ કર્યું. પતિ-પત્ની બન્નેનું મિલન થયું. હવે પત્ની બદલાઈ ગઈ હતી. હવે તે કર્કશા ન હતી, ગુણવતી હતી. બ્રાહ્મણે પણ કશી આનાકાની વિના ‘તારી સાથે શું-શું થયું છે’ તેવું કશું પૂછ્યા વિના જ તેનો સ્વીકાર કરી લીધો.

રાજા ફરીથી પેલા ત્રિકાળજ્ઞાની ઋષિના આશ્રમે ગયો અને પૂછ્યું, "મારી રાણી અત્યારે ક્યાં હશે? શું કરતી હશે? હું મારી ભૂલ સુધારવા માગું છું, માટે મને મારી પત્નીની જગ્યા બતાવો." ઋષિએ કહ્યું કે "અત્યારે તમારી પત્ની રસાતળમાં છે."

રાણી અત્યારે રસાતળમાં છે તેવી વાત જાણીને રાજાને નવાઈ લાગી. 'અમે તો તેને વનમાં છોડી દીધી હતી તેને રસાતળમાં કોણ લઈ ગયું?'—આવી જિજ્ઞાસા રાજાને જાગી. ગમે તેવી સ્ત્રીને એકલી ન છોડવી જોઈએ અને રિસાયેલી સ્ત્રીએ પણ કદી એકલાં ગૃહત્યાગ કરી નીકળી ન પડવું જોઈએ, કારણ કે સ્ત્રીને શિયળનું રક્ષણ કરવું હોય છે, જે એકલી સ્ત્રીથી રક્ષવું બહુ કઠિન છે. લુચ્ચા-લફંગા માણસો ગમે ત્યારે તેનું શિયળ લૂંટી નાખતા હોય છે. શિયળ લૂંટાયેલી સ્ત્રી પોતાનું મહત્ત્વ ખોઈ બેસતી હોય છે. મહત્ત્વ વિનાનું જીવન ભારરૂપ અને ત્રાસરૂપ થઈ જતું હોય છે.

ત્રિકાળજ્ઞાની ઋષિએ વાત આગળ ચલાવી, "તમારો દ્વારપાળ રાણીને વનમાં એકલી છોડીને ચાલતો થયો તે પછી તે એકલી વનમાં રખડવા-ભટકવા લાગી. એવામાં ત્યાં કપોતક નામનો નાગરાજ આવી ચઢ્યો. રાણી પણ કોઈનો સાથ શોધતી હતી. રખડી-રખડીને તે થાકી ગઈ હતી. ઓથ વિના કે હૂંફ વિના એકાકી સ્ત્રી જીવી શકે નહિ. નાગરાજે તેને પોતાની સાથે લીધી. નાગરાજને મનોરમા નામની પત્ની હતી અને નંદા નામની દીકરી હતી. કપોતક તેને ત્યાં લઈ ગયો. નંદા દીકરી ડાહી હતી. તેણે વિચાર્યું કે 'આ સ્ત્રી જો અહીં રહેશે તો મારી માતાની શોક્ય બનશે, તો મારી માતા બહુ દુઃખી થશે. તેથી અત્યારથી જ તેને દૂર લઈ જવી જોઈએ.'

ડાહી સ્ત્રીએ શોક્ય થવાની સંભાવના હોય તેવી સ્ત્રીને પતિથી દૂર જ રાખવી. કામવાસના ક્યારે કેવો પલટો ખાય તે કહેવાય નહિ. કેટલીક વાર આશ્રય પામનાર સ્ત્રી જ માલિકણ થઈને ખરી માલિકણને તગડી મૂકતી હોય છે. કાંઈ કહેવાય નહિ. સાવધાન રહેવું સારું. પાણી પહેલાં પાળ બાંધી લેવી સારી. સ્ત્રી ક્યારે આફત થઈ જાય તે કહેવાય નહિ.

દીકરી નંદા પેલી સ્ત્રીને પોતાને ઘેર લઈ ગઈ અને છુપાવી દીધી. જ્યારે નાગરાજે નંદાને પેલી સ્ત્રી વિશે પૂછ્યું તો નંદા કશું બોલી નહિ, તેથી તેના પિતાએ તેને શાપ આપ્યો કે 'મૂંગી થઈ જા.' હવે નંદા મૂંગી થઈને રાણી સાથે રહે છે. તે કુશળ છે અને તેનું શિયળ સુરક્ષિત છે." પત્નીના કુશળ-સમાચાર સાંભળીને રાજાને સંતોષ થયો. રિસાયેલાં-ત્યજાયેલાં સ્ત્રી-પુરુષો ભલે જુદાં રહેતાં હોય, પણ એકબીજાના સમાચાર જાણવા સદા ઉત્સુક રહેતાં હોય છે. જુદાં રહેવાથી લાગણીનો તંતુ કપાઈ જતો નથી.

રાજા ફરી પાછો પોતાના નગરમાં આવ્યો. પેલો બ્રાહ્મણ તેને મળવા આવ્યો અને પોતાની પત્ની મેળવી આપવા બદલ આભાર માન્યો. સજ્જનો કદી ઉપકાર ભૂલતા નથી. સમય મળતાં તે આભાર તો જરૂર માને છે, પણ પ્રત્યુપકાર પણ કરે છે. બ્રાહ્મણ બોલ્યો, "રાજન્, હવે તે સુધરી ગઈ છે. પહેલાં જેટલું દુઃખ દેતી હતી તેટલું જ હવે સુખ આપે છે. પત્નીના સુખ જેવું બીજું કોઈ સુખ નથી અને પત્નીના દુઃખ જેવું બીજું કોઈ દુઃખ નથી. હું તો ન્યાલ થઈ ગયો છું! તમારો આભાર!"

બ્રાહ્મણની વાત સાંભળીને રાજા બોલ્યો, "હે વિપ્ર, તમે તો સુખી થયા, પણ મારું શું? હું તો હજી પત્ની વિનાનો જ દુઃખ ભોગવી રહ્યો છું."

બ્રાહ્મણે કહ્યું કે "ચિંતા ન કરો. હવે તેનો પણ સ્વભાવ સુધરી ગયો છે. પતિ વિનાનું ઘણું દુઃખ ભોગવીને તે હારી-થાકી ગઈ છે. તેને પોતાની ભૂલ સમજાઈ છે. હવે તેને ખૂબ પશ્ચાત્તાપ થાય છે. તમે તેને પાછી બોલાવી લો."

રાજાને બ્રાહ્મણની સલાહ ગમી. કેટલાક લોકો જોડવાની સલાહ આપતા હોય છે, તો કેટલાક તોડવાની સલાહ આપતા હોય છે. રાજાએ બલાકરાક્ષસને બોલાવ્યો. તે મિત્ર હતો અને ગમે તે કામ કરવા તૈયાર રહેતો હતો. રાજાએ બલાકને રાણીને લઈ આવવા આજ્ઞા કરી. માયાવી રાક્ષસ તરત જ રસાતળમાં ગયો અને રાણીને લઈ આવ્યો. રાણી લાંબા પતિવિયોગથી શેકાઈને પાકી થઈ ગઈ હતી. તેના બધા દોષો બળી ગયા હતા. તેનો પતિ રાજા અત્યંત પ્રેમાળ પતિ હતો. તે તેને ભેટી પડી. આંસુઓની ધારાથી તેનો ખભો ભીંજવી દીધો. ક્ષમા માગી—વારંવાર ક્ષમા માગી. રાજાએ તેને પુષ્કળ વહાલ આપ્યું. બન્ને સુખીસુખી થઈ ગયાં. પછી રાણીએ પોતાની સખી નંદા માટે માગણી કરી. તે ફરી પાછી બોલતી થઈ ગઈ.

બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણી, રાજા અને રાણી ફરીથી ઉત્તમ દમ્પતી થયાં અને ભરપૂર સુખી થયાં.

(માર્કંડેયપુરાણ)

તા. 13-1-10

11. રૌચ્ય મન્વન્તર

હિન્દુ ધર્મની માન્યતા પ્રમાણે સૃષ્ટિનું પૂર્ણ આયુષ્ય ચૌદ મન્વન્તરનું હોય છે. પ્રત્યેક મન્વન્તર પૂરો થાય ત્યારે ખંડ-પ્રલય થાય છે. ચૌદ મન્વન્તર પૂરા થાય ત્યારે મહાપ્રલય થાય છે. અત્યારે સાતમો વિવસ્વાન મન્વન્તર ચાલી રહ્યો છે. તેરમા મન્વન્તર રૌચ્યની કથા આ પ્રમાણે છે.

રુચિ નામના એક મહર્ષિ હતા. તે મમતા વિનાના, અહંકારરહિત અને નિઃસ્પૃહી હોવાથી વિચરણ કર્યા કરતા. એક જગ્યાએ રહેતા નહિ, આશ્રમ બનાવતા નહિ, એક સમયે જે કાંઈ ખાવાનું મળે તે ખાઈને સંતોષ માનતા. મમતા ન હોવાથી તેમનું કોઈ સ્વજન ન હતું. સ્વજન ન હોવાથી કોઈના પ્રત્યે મોહ ન હતો. તે તીવ્ર વૈરાગ્યવાન્ અને ઇચ્છારહિત થઈને ફર્યા કરતા હતા. તીવ્ર ત્યાગમય જીવન હોવાથી બે વસ્ત્રો સિવાય તેમની પાસે કશું રહેતું નહિ. આવી રીતે ભ્રમણ કરતાં-કરતાં તેમનો ઘણો સમય વીતી ગયો.

એક વાર તેમના પિતૃઓએ તેમને દર્શન આપ્યાં. આપણે ઈશ્વરપૂજક છીએ, દેવપૂજક પણ છીએ, સાથેસાથે પિતૃપૂજક પણ છીએ. એકેશ્વરવાદી હોવા છતાં જ્યારે દેવો કે પિતૃઓને માનીએ છીએ ત્યારે એકેશ્વરવાદને હાનિ પહોંચતી નથી. આપણે ઈશ્વર એક છે તેમ માનીએ છીએ, પણ દેવો તથા પિતૃઓ અનેક છે, તેવું પણ માનીએ છીએ. દેવો કે પિતૃઓ ઈશ્વર નથી તેથી બહુઈશ્વરવાદી થઈ જતા નથી. જેમ મુસ્લિમો અને ખ્રિસ્તીઓ એક અલ્લાહને માને છે પણ અનેક દરગાહો, સેન્ટ્સ વગેરેને પણ માને છે. આવી જ રીતે આપણે પણ એક જ નિરંજન નિરાકાર બ્રહ્મને એક જ માનીએ છીએ. તેના સિવાય પણ દેવો તથા પિતૃઓને અનેક રૂપમાં માનીને તેમની પણ ઉપાસના કરીએ છીએ. આવી રીતે રુચિ મહર્ષિના પિતૃઓ એક વાર રુચિ આગળ પ્રગટ થયા અને કહેવા લાગ્યા કે—

“હે પુત્ર, હજી સુધી તેં લગ્ન કેમ કર્યાં નથી? આપણા ધર્મમાં લગ્ન કરવાં અનિવાર્ય છે. તું લગ્ન વિનાનો થઈને ફર્યા કરે છે તેથી પિતૃતર્પણ થતું નથી. પિતૃતર્પણ ન થવાથી અમે તારા પિતૃઓ બધા બહુ દુઃખી છીએ. તારું ગૃહસ્થજીવન ન હોવાથી ઘણી જવાબદારીઓ પૂરી થતી નથી તેથી તું ધર્મવિમુખ થઈ રહ્યો છે. માટે કોઈ સારી કન્યા જોઈને તું લગ્ન કર, જેથી અમે પિતૃઓ તૃપ્ત થઈએ.” પિતૃઓની વાત સાંભળીને રુચિએ કહ્યું કે—

“હે પિતૃઓ, લગ્ન કરવાથી વ્યક્તિને પારાવાર દુઃખો મળે છે. સ્ત્રી પોતે જ બંધનરૂપ છે. તે નરકમાં લઈ જનારી છે. સ્ત્રીસંગથી મોક્ષ મળતો નથી. સ્ત્રી મોહ પમાડીને પુરુષને કાદવમાં ફસાવે છે. જેમાંથી કશું જ મળતું નથી તે સંસારમાં ફસાવે છે. તે આ લોકમાં પણ દુઃખદાયી છે અને પરલોકમાં પણ દુઃખદાયી છે. એટલે ડાહ્યા પુરુષો સ્ત્રીથી દૂર જ રહે છે. સ્ત્રી અને બાળકોના નિમિત્તે માણસ પાપો કરે છે. તેમનું ભરણપોષણ અને તેમના મોજશોખનો છેડો નથી હોતો. તે બધાં જ્યારે જુઓ ત્યારે ‘લાવો જ લાવો’ કરતાં રહે છે. તેમની અપેક્ષાઓ કદી પૂરી થતી નથી. તેને પૂરી કરવા મનુષ્ય રાત-દિવસ દોડતો રહે છે. આટલું કર્યા પછી પણ તેમની વફાદારીનો ભરોસો નથી રહેતો. તે ક્યારે વિરોધીઓ સાથે ભળી જાય તે કહેવાય નહિ. વાતવાતમાં ઝઘડા કરવા, રિસાવું, અપમાન કરવું, આજ્ઞાનું પાલન ન કરવું, મનમાન્યું કરવું—આવાં બધાં અનેક દૂષણો સ્ત્રીઓમાં હોય છે. તેથી તેમને પરણવાથી પુરુષ સુખી નહિ પણ દુઃખી જ થતો હોય છે. માટે મને લગ્ન કરી લેવાનો આગ્રહ ન કરો. હું એકાકી જ સારો છું.” રુચિએ કહ્યું.

રુચિની આવી વૈરાગ્યભરી વાતો સાંભળીને પિતૃઓ દુઃખી થયા. તેમણે કહ્યું કેઃ “જો, રુચિ, તારી વાત સાચી છે પણ એકતરફી છે. બધી સ્ત્રીઓ ઝઘડા કરનારી નથી હોતી, ઘણી પતિપરાયણા પણ હોય છે. પતિપરાયણા સ્ત્રી સંસારની જવાબદારીઓથી માંડીને છેક મોક્ષ સુધી પતિને સાથ આપે છે. ઇન્દ્રિયોનું દમન કરવું તેના કરતાં તેનો સંયમ કરવો ઉત્તમ છે. ખરેખર તો લાંબો સમય ઇન્દ્રિયોનું દમન થતું જ નથી. તે કુદરતી રીતે જ બળવાન છે. તેને કુદરતી માર્ગથી સતત રોકી શકાતી નથી. દમન કરેલી ઇન્દ્રિયો દબાયેલી નાગણ જેવી હોય છે. તે ક્યારે દબાવનારને ડંખ મારી દે તે કહેવાય નહિ. તેના કરતાં તેમને યથાયોગ્ય ભોગ આપી સંયમ કરવો હિતાવહ છે. આ નિર્ભય અને કુદરતી માર્ગ છે. આ માર્ગે ચાલવાથી મનુષ્યને વારસદાર પ્રાપ્ત થાય છે, જે પાછલી જિંદગીના પ્રશ્નો ઉકેલે છે. પિતૃઓનું તર્પણ કરીને પિતૃઓને તૃપ્ત કરે છે. તેં લગ્ન જ ન કર્યા હોવાથી અમે બધા બહુ જ દુઃખી છીએ, કારણ કે તૃપ્ત નથી. અમારું કોઈ તર્પણ કરતું નથી. ભવિષ્યમાં તો તર્પણ બંધ જ થઈ જશે. વળી એકાકી ફરતા રહેવાથી આહાર-વિહારનું કુપથ્ય થાય છે. કુપથ્ય થવાથી શરીર બગડે છે.

શરીર બગડવાથી માણસ દુઃખી અને પરાધીન થઈ જાય છે. જે કોઈનો નથી થતો તેનું કોઈ નથી થતું. એ રીતે પછી વ્યક્તિ નિરાધાર અને લાચાર જીવન જીવતી થઈ જાય છે. તે પરોપજીવી થઈને સ્વમાનહીન જીવન જીવે છે. લોકોનો દેવાદાર થાય છે. તેના કરતાં, હે પુત્ર, લગ્ન કર, કામધંધો કર, પોતાના પગ ઉપર ઊભો રહે અને ખુમારીથી સ્વાવલંબી જીવન જીવ." પિતૃઓ બોલ્યા.

પિતૃઓની વાતોથી રુચિ વિચારમાં પડી ગયો. તેને લાગ્યું કે પિતૃઓ સાચું અને હિતકારી કહે છે. તે બોલ્યો, "હે પિતૃઓ, તમારી વાત સાચી છે. પણ હવે તો હું વૃદ્ધ થઈ ગયો છું. મારી પાસે કોઈ રોજી નથી. હું દરિદ્ર છું. આવા માણસને કોણ કન્યા આપે? કન્યા મેળવવી અને સંસાર ચલાવવો સરળ નથી. ખાસ કરીને નિર્ધન અને રોજી વિનાના માણસે તો લગ્ન ન જ કરવાં જોઈએ. કદાચ તે કરે તો સુદામા જેવી દશા થાય. હવે શું કરું? મને મારી ભૂલ તો સમજાય છે, પણ હવે ભૂલને સુધારી શકાય તેવું રહ્યું નથી. સાચી સમજણ આવતાં ઘણી વાર લાગી. સમય વીતી ગયો. હવે વૃદ્ધાવસ્થામાં પસ્તાવો અને ગ્લાનિ સિવાય કશું જ ન રહ્યું." રુચિ બોલ્યો.

પિતૃઓએ કહ્યું, "હે પુત્ર, નિરાશ ન થા. તું તપ કર. તપ કરવાથી બધું સિદ્ધ થાય છે." એમ કહીને પિતૃઓ ચાલ્યા ગયા.

હવે રુચિએ તપ શરૂ કર્યું. તેને વિચારો આવવા લાગ્યા કે જો મને ઉત્તમ પત્ની મળે તો હું ઉત્તમ પ્રજા પેદા કરું. ઉત્તમ પ્રજાની પ્રાપ્તિ એ સંસારની સૌથી ભવ્ય પ્રાપ્તિ છે. સંસારમાં ચારે તરફ કુરકુરિયાં પેદા થઈ રહ્યાં છે. તેથી એક તરફ તો વસ્તી વધી રહી છે તો બીજી તરફ પ્રજાની ક્વોલિટી ઘટી રહી છે. ગાંડા બાવળ વધારીને નંદનવન ન કરી શકાય. રાષ્ટ્રને આંબા વધારવાની જરૂર છે. એ ઉત્તમ પ્રજા સંસારત્યાગી થઈ જશે તો આંબા ઓછા થઈ જશે. તો ગાંડા બાવળ વધવાના જ છે. આ રીતે રાષ્ટ્રની દુર્ગતિ થશે. માટે લગ્ન કરીને ઉત્તમ પ્રજા વધારી આંબાવાડિયાં કરવાનું કામ થાય તોપણ મોટી દેશસેવા કરી કહેવાય." આવા વિચારો રુચિ કરી રહ્યો હતો ત્યાં નદીમાંથી એક દિવ્ય સ્ત્રી પ્રમ્લોચા બહાર આવી. તેણે રુચિને કહ્યું કે મારે માલિની નામની એક રૂપ-ગુણ-સંપન્ન કન્યા છે. તેનાં લગ્ન થયાં નથી. મારી ઇચ્છા તે કન્યાનાં તમારી સાથે લગ્ન કરાવવાની છે. જો તમે તેનો સ્વીકાર કરો તો હું હમણાં જ કન્યાને લઈ આવું." પ્રમ્લોચા બોલી.

કેટલાંક કાર્યો દૈવેચ્છાથી થતાં હોય છે. તમારા કશા જ પુરુષાર્થ વિના તે આપોઆપ થતાં હોય છે. રુચિએ સ્વીકૃતિ આપી. પેલી માલિની કન્યા આવી ગઈ. રુચિએ બધા ઋષિમુનિઓને બોલાવ્યા અને વાજતેગાજતે ધૂમધામથી લગ્ન કર્યાં. ઋષિમુનિઓ પણ પરણેલા હતા તેથી પોતપોતાની પત્નીઓ સાથે લઈને આવ્યા હતા અને રુચિના નિર્ણયથી સંતુષ્ટ અને પ્રસન્ન હતા. તેમણે રુચિ માટે જીવન-યાપનની બધી વ્યવસ્થા કરી દીધી. રુચિ અને માલિની બન્ને ગૃહસ્થજીવનમાં તરબોળ થઈ ગયાં. રુચિને સમજાયું કે એકાકી થઈને ભટકતા રહેવું અને બેજવાબદારીભર્યું જીવન જીવવું તેના કરતાં આ પ્રેમબંધનવાળું જવાબદારીભર્યું જીવન ઉત્તમ છે. તેમને એક પુત્ર થયો જે "રૌચ્ય" કહેવાયો. તેણે મન્વન્તર ચલાવ્યો જે તેરમો મન્વન્તર કહેવાયો. આવી મહાન પ્રજા ઉત્પન્ન કરવી તે પણ મહાન રાષ્ટ્રભક્તિ જ કહેવાય. આવા મહાન લોકો સાંસારિક જીવનથી ભાગે તો પછી રાષ્ટ્ર કુરકુરિયાંનું રાષ્ટ્ર થઈ જાય.

(માર્કંડેયપુરાણ)

તા. 14-1-10

*

12. ભૌત્ય-મન્વન્તર

દોષો વિનાનું જીવન હોતું જ નથી. મનુષ્યમાત્રમાં થોડાઘણા તો દોષો હોય જ છે. નિર્દોષ તો માત્ર પરમાત્મા જ છે. મનુષ્યમાં જે દોષો હોય છે તેના મુખ્ય બે પ્રકાર હોય છેઃ (1) સ્વભાવદોષ અને (2) સંસર્ગ અથવા ઘડતર-દોષ. આપણે સ્વભાવદોષની વાત કરીએ. સ્વભાવ જન્મજાત હોય છે, એટલે તેમાં રહેલા ગુણ-દોષો પણ જન્મજાત હોય છે. જે વ્યક્તિમાં ઘણા ઉત્તમ ગુણો હોય છે તેને અભિજાત કહેવાય છે. આવી વ્યક્તિ કદાચ સંસર્ગદોષથી પતિત થાય તોપણ તેના મૂળ સ્વભાવ-ગુણો તેનો પુનરુદ્ધાર કરી આપે છે. જે સ્વભાવ-દોષો છે તેને તો સહન કર્યે જ છૂટકો છે. તેને થોડો સમય દબાવી તો શકાય છે, પણ સમૂળગા નષ્ટ કરી શકાતા નથી. હવે વાત કરીએ.

અંગિરા નામના એક મહાન ઋષિ હતા. તેમને ભૂતિ નામનો શિષ્ય હતો. પુત્ર અને શિષ્ય બન્નેને સમાન મનાયા છે, કારણ કે બન્ને વંશ રાખે છે. વંશને ચાલુ રાખવો બહુ જ મહત્ત્વની વસ્તુ છે. કોઈને પણ નિર્વંશ થવું ગમતું નથી. લોકો ગાળો આપે છે ત્યારે કહે છે કે “તારું નખ્ખોદ જજો!” નખ્ખોદ જવું એટલે વંશની હત્યા થવી. કેટલીક વાર સ્ત્રી અથવા પુરુષમાં ફળદ્રુપતાની કમી હોય તો આગળ વંશ ન ચાલે. જો ફળદ્રુપતાની કમી માત્ર સ્ત્રીમાં જ હોય તો પુરુષ વંશ રાખવા માટે બીજી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરતો હોય છે. પણ જો આવી ફળદ્રુપતાની કમી પુરુષમાં હોય તો કોઈ સમાજમાન્ય ઉપાય રહેતો નથી. આવાં દંપતીએ મન મનાવીને સંતોષ કરવો રહ્યો. ઈશ્વરની આવી ઇચ્છા હશે તેમ મનને મનાવીને યોગ્ય સત્કાર્યો તરફ વળવું જોઈએ. જેને મનને મનાવતાં આવડે છે તેને જ જીવન જીવતાં આવડે છે. જે મનને મનાવી નથી શકતા તે નથી તો કોઈને સુખી કરી શકતા કે નથી પોતે સુખી થઈ શકતા.

અંગિરાઋષિને ભૂતિ નામનો શિષ્ય હતો, પણ તે મહાક્રોધી હતો. ક્રોધ એ સ્વભાવગત દોષ છે અને સંસર્ગથી થતો દોષ પણ છે. સંસર્ગથી થતા દોષને દૂર કરી શકાય પણ સ્વભાવદોષને દૂર ન કરી શકાય. લોકો ઋષિમુનિઓ કે સાધુસંતો માટે અતિરેકભર્યો અહોભાવ રાખતા હોય છે. તેઓ એવું માને છે કે આવા પૂજ્ય લોકોને તો કામ-ક્રોધ વગેરે હોય જ નહિ. આવી ધારણાવાળા જો કોઈ વાર કામક્રોધાદિનાં દર્શન કરી જાય તો તેમની શ્રદ્ધા ઊઠી જતી હોય છે. તેમની શ્રદ્ધા ન ઊઠી જાય એટલા માટે આવા પવિત્ર લોકો ડબલ જીવન જીવતા થઈ જાય છે, અર્થાત્ બતાવવાનું જુદું અને અંતરનું જુદું. આ ડબલ જીવન પણ લાંબો સમય ચાલતું નથી. અંતરનું જીવન પણ કોઈ ને કોઈ વાર પ્રગટ થઈ જ જતું હોય છે. ત્યારે મહાઅનર્થો થતા હોય છે. સંબંધો તૂટતા હોય છે, બગડતા હોય છે. કદાચ દુશ્મનો પણ થઈ શકતા હોય છે. આનું મૂળ કારણ વાસ્તવિકતાની જગ્યાએ કાલ્પનિકતા પર આધારિત ધારણા હોય છે. ખરેખર તો કામ-ક્રોધાદિ આવેગો બધામાં હોય જ છે. ઋષિમુનિ કે સાધુ-સંત થવાથી આવેગોથી શૂન્ય થઈ જવાતું નથી. કોઈના પ્રગટ તો કોઈના દબાયેલા પણ હોય જ છે. દારૂડિયો બધું બકી દે છે. આબરૂદાર માણસ બધું બકતો નથી, પણ મનમાં તો હોય જ છે.

ક્રોધી માણસમાં બે મોટાં જમાપાસાં પણ હોય છે. એક તો તે ઉદાર હોય છે અને બીજું તે મનનો મેલો નથી હોતો. ઠંડા માણસનો ભરોસો ન કરાય. તે મનનો મેલો હોઈ શકે છે. ક્રોધ અને મનના મેલાપણું આ બેમાંથી જો કોઈ એકને પસંદ કરવાનું હોય તો ક્રોધ સારો. પેલા મનના મેલા જેટલું તે નુકસાન ન કરે. મેલો માણસ મીંઢો પણ હોય છે. જવાબ આપ્યા વિના તે ચૂપચાપ બેસી રહે છે. ટગર-ટગર જોયા કરે છે. તેને શાંત ન સમજી લેવો. તે ઘાટ ઘડે છે. સમય આવ્યે તે તમારો ઘડોલાડવો કરી નાખવાનો છે. તે પીઠ પાછળ ઘા કરે છે. આવા લોકોને મિત્ર ન બનાવાય. મિત્ર થઈને પણ તે છૂપા શત્રુનું કામ કરતો રહે છે.

ભૂતિના ક્રોધી સ્વભાવથી આખો આશ્રમ થરથર ધ્રૂજતો રહેતો. કોઈ કશું બોલી ન શકે. કોઈ નજીક જતાં પણ ડરે. આવા શાસકનું તંત્ર પૂરેપૂરું સડી જાય તોપણ કોઈ કશું બોલે નહિ, કારણ કે તેનાથી લોકો ડરે છે.

એક વાર એવું થયું કે ભૂતિને કોઈ કારણસર ગામતરે જવાનું થયું. તેણે પોતાના શિષ્ય શાંતિને આશ્રમની બધી જવાબદારી સોંપી. આશ્રમો, મંદિરો વગેરેમાં ધાર્મિક વિધિઓ વગેરે સતત થતી રહેતી હોય એટલે તેને ચાલુ રાખવા આવી જવાબદારી સંભાળનારો કોઈ જોઈએ જ. આ કારણે આવા લોકો બહાર વધુ રોકાઈ શકતા નથી. જેમ દૂઝણી ભેંસવાળી પટલાણી વધુ સમય બહાર રોકાતી નથી, સાંજ પડ્યે તેને ઘરે પાછા ફરવાની ઉતાવળ હોયજ.

ભૂતિ બહાર ગયો અને શાંતિએ આશ્રમની બધી જવાબદારી સંભાળી લીધી. ગૃહસ્થોના ઘરની જવાબદારી કરતાં એક પ્રવૃત્તિથી ધમધમતા આશ્રમની જવાબદારી ઘણી મોટી હોય છે. તેમાં પણ જ્યાં નિયમિત વ્રતપૂર્વકનાં અનુષ્ઠાન થતાં હોય તેની તો જવાબદારી ઘણી વધી જતી હોય છે. ગુરુના ગયા પછી શાંતિ ફળફૂલ, સમિધા વગેરે લેવા વનમાં ગયો. અને જ્યારે પાછો ફર્યો ત્યારે તેણે જોયું કે યજ્ઞકુંડનો અગ્નિ તો શાંત પડી ગયો છે. અમુક અનુષ્ઠાનોમાં અગ્નિ કદી પણ શાંત ન પડવા દેવાય. શાંત પડે તો વિધિભંગ થઈ જાય. એટલે શાંતિ બહુ ચિંતામાં પડી ગયો. ગુરુજી પાછા આવશે અને અગ્નિને શાંત પડી ગયેલો જોશે તો તેમનો ક્રોધ ભભૂકી ઊઠશે. તેમને શાંત કરવા બહુ કઠિન હોય છે. સમર્થ વ્યક્તિથી લોકો આમેય ડરતા રહે છે. પણ જો તે ક્રોધી પણ હોય તો-તો પછી વાત જ શી કરવી! ભૂતિ સમર્થ અને ક્રોધી બન્ને હતો, તેથી સૌ કોઈ તેનાથી ડરતા રહેતા હતા. અનાવશ્યક અને ખોટો ક્રોધ કરનારા લોકો પાસે સ્વમાની વ્યક્તિઓ ટકીને રહી શકતી નથી, તેથી તેણે સારા માણસોના અભાવની ખોટ સહન કરવી પડતી હોય છે. જેણે ઘણાં મોટાં કામ કરવાં હોય તેણે ઘણા માણસોનો સંગ્રહ કરવો પડતો હોય છે. ક્રોધી માણસ આવો સંગ્રહ નથી કરી શકતો, તેથી તે મોટાં કામો કરી શકતો નથી.

ગુરુના આવતાં પહેલાં જો ચૂપચાપ બીજો અગ્નિ સ્થાપિત કરી દેવાય તો કામ ચાલ્યું જાય. પણ ગુરુ તો ત્રિકાળદર્શી છે. તેમને બધી ખબર પડી જ જાય. તો-તો તેમના ગુસ્સાનો પાર ન રહે. બમણો અપરાધ કર્યો કહેવાય. ગુરુ આગળ બનાવટ કરી શકાય જ નહિ.

આ રીતે શાંતિ અત્યંત ભયથી દુઃખી થઈને અંતે અગ્નિદેવના જ શરણે ગયો. તેણે પૃથ્વી ઉપર ઘૂંટણિયે પડીને અગ્નિદેવને આજીજીપૂર્વક પ્રાર્થના કરીઃ હવે તમે જ લાજ રાખો! આર્ત્તાવસ્થામાં વ્યક્તિ જે તન્મયતાથી પ્રાર્થના કરે છે તે બીજી અવસ્થામાં નથી થતી. જો તમારી ઉપાસના સાચી હોય તો તમારા ઇષ્ટદેવ તમારી પ્રાર્થના સાંભળે જ.

શાંતિની સાચી અને શ્રદ્ધાભરી પ્રાર્થના સાંભળીને અગ્નિદેવ પ્રગટ થયા અને શાંતિને વરદાન આપ્યું કે "જા, અગ્નિ ફરીથી હતો તેવો જ થઈ જશે. અર્થાત્ અગ્નિ બુઝાવાનું પાપ નહિ લાગે." શાંતિએ એક બીજું પણ વરદાન માગ્યું કે "મારા ગુરુદેવને એક મહાન પુત્રની પ્રાપ્તિ થાઓ." અગ્નિએ 'તથાસ્તુ' કહ્યું અને કહ્યું કે "તારા ગુરુને એવો પુત્ર થશે કે તે મન્વન્તરની સ્થાપના કરશે." અગ્નિ અંતર્ધાન થઈ ગયા.

ભૂતિ પણ પોતાના ભાઈને ત્યાં કામ પતાવીને જ્યારે આશ્રમમાં પાછો ફર્યો ત્યારે શાંતિએ જે કાંઈ થયું હતું તે બધું કહી સંભળાવ્યું. સહવાસીઓએ કહેવા જેવી બધી વાતો સાચેસાચી કહી દેવી જેથી નિખાલસતા પ્રાપ્ત થાય. જે વાતોને છુપાવે છે તે નિખાલસ નથી હોતા. તે કદાચ મનના મેલા પણ થઈ જતા હોય છે. મનના મેલા માણસો લાંબો સમય સંબંધ ટકાવી શકતા નથી, કારણ કે મેલ તરત જ ગંધાવા લાગે છે. શિષ્યની વાત સાંભળીને ગુરુ ભૂતિ પ્રસન્ન થયા. ગુરુની, પતિની કે માલિકની પ્રસન્નતા એ જ શિષ્યો, પત્નીઓ અને નોકરોની મોટી મૂડી કહી શકાય.

અગ્નિદેવના વરદાન પ્રમાણે ભૂતિને પુત્ર થયો. તેનું નામ ભૌત્ય રાખ્યું. તે ચૌદમો અને છેલ્લો મન્વન્તર થયો. આ મહાન મન્વન્તરે વિશ્વ ઉપર પરાક્રમથી શાંતિની સ્થાપના કરી. પૂરું વિશ્વ સુખશાંતિ અનુભવવા લાગ્યું.

(માર્કંડેયપુરાણ)

તા. 17-1-10

*

13. સૂર્યની ઉગ્રતા

પૌરાણિક કથાઓ મોટા ભાગે 'મિથ' હોય છે. કાં પછી તેનો કોઈ ને કોઈ આધ્યાત્મિક અર્થ થતો હોય છે, પણ સામાન્ય રીતે તેનો ફલિતાર્થ તો લોકોપયોગી હોય છે. આપણે ફલિતાર્થ ઉપર જ વધુ ધ્યાન આપવાનું છે.

દામ્પત્યની સફળતાનો આધાર સજોડું હોય છે. પહેલાં કજોડાને સમજીએ.

1. બન્નેનાં રૂપ સરખાં ન હોય. એક રૂપાળું અને બીજું કદરૂપું હોય.
2. બન્નેની આકૃતિ સરખી ન હોય. એક બહુ ઊંચું અને બીજું બહુ નીચું હોય. એક બહુ જાડું અને બીજું બહુ પાતળું હોય.
3. જ્ઞાનની દૃષ્ટિએ એક બહુ ભણેલું હોય અને બીજું તદ્દન અભણ હોય.
4. ન્યાત-જાતની દૃષ્ટિએ એક સર્વોચ્ચ ઊંચી જાતનું હોય અને બીજું સર્વાધિક નીચી જાતનું હોય.
5. ધનથી એક અતિશ્રીમંત હોય અને બીજું તદ્દન ગરીબ હોય.
6. વિચારોથી એકના વિચારો એક તરફના છેડાના હોય અને બીજાના વિચારો બીજી તરફના છેડાના હોય.
7. સ્વભાવથી એકનો સ્વભાવ ગુણપ્રધાન હોય અને બીજાનો સ્વભાવ દોષપ્રધાન હોય.

આવી અનેક બાબતોમાં એકબીજાથી તદ્દન ભિન્ન તત્ત્વોવાળાં બે પાત્રો પતિ-પત્નીના રૂપમાં મળ્યાં હોય તો તેને કજોડું કહેવાય.

આ બધી ભિન્નતાઓની જગ્યાએ બધી જ સમાનતા મળી હોય તો સજોડું કહેવાય. કદાચ બધી સમાનતા ન પણ મળી હોય પણ થોડીક પણ મળી હોય તોપણ સામાન્ય દંપતી તો કહી જ શકાય. જોકે આ બધાં તત્ત્વોમાં સૌથી મોટું તત્ત્વ છે "સ્વભાવ." બાકી બધું ભિન્નભિન્ન હોય, પણ જો સ્વભાવ મળતો આવતો હોય તો બધી રીતે કજોડું હોવા છતાં પણ સજોડું થઈ શકે છે. જોકે સ્વભાવમાં બાંધછોડ કરવાનું કામ મોટા ભાગે જાતવાન સ્ત્રીઓ જ કરતી હોય છે. બાંધછોડ કર્યા વિના કદી પણ દામ્પત્ય જામતું નથી. આપણે અહીં એક એવા કજોડાની વાત કરવાની છે, જે ઘણી જગ્યાએ હોય છે.

સૂર્યનું નામ વિવસ્વાન છે. તેની પત્નીનું નામ સંજ્ઞા છે. સંજ્ઞા અને વિવસ્વાનને ત્રણ સંતાનો છેઃ બે દીકરા અને એક દીકરી. દીકરાનું નામ છે મનુ અને યમ અને દીકરીનું નામ છે યમુના.

ત્યારે સૂર્યનું બહુ તેજ હતું. તેના તેજથી બધા ત્રાસ પામતા હતા. જો દૂરના લોકો પણ ત્રાસ પામતા હોય તો નજીકમાં નજીક રહેનારી સંજ્ઞાની તો વાત જ શી કરવી? કેટલાક પતિઓ બહુ ઉગ્ર તેજવાળા હોય છે. તેમની ઉગ્રતાને પત્ની તથા પરિવાર બહુ ત્રાસથી સહન કરતાં હોય છે. પણ આવા ઉગ્ર તેજસ્વી લોકોને પરિવાર એટલા માટે છોડી નથી દેતો હોતો, બલકે સહી લેતો હોય છે, કારણ કે તેમનામાં બીજા ઘણા ગુણો પણ હોય છે અને—અથવા છોડવા માગનારાંમાં હિંમત કે સ્થાન નથી હોતું.

સૂર્યના તેજથી પત્ની સંજ્ઞા ત્રાસી ગઈ. હવે શું કરવું? રજા તો લઈ શકાય તેમ ન હતું, કારણ કે એટલી બધી ઉગ્રતા હતી કે વાત પણ ન કરી શકાય. જ્યાં યોગ્ય વાત કરવાની પણ છૂટ નથી હોતી ત્યાં લોકો બીજા રસ્તા શોધી કાઢતા હોય છે. યોગ્ય શાસકે લોકોનું મોઢું બાંધીને લાંબો સમય રાજ્ય કરવાની ઇચ્છા ન રાખવી જોઈએ. લોકોને એક મર્યાદામાં રહીને છૂટથી વાત કરવા દેવી જોઈએ. પરિવારમાં પણ આવું જ વલણ વડીલોએ રાખવું જોઈએ. જે લોકો પોતાની ઉગ્રતાના કારણે લોકોનાં મોઢાં ઉપર તાળું મારી દેતા હોય છે તે વિનાશકારી ક્રાન્તિને નોતરું દેતા હોય છે.

સૂર્યના તેજના ત્રાસથી ત્રાસી ગયેલી સંજ્ઞા હવે ભાગી છૂટવાના નિર્ણયે પહોંચી ગઈ. પણ ભાગવું કેવી રીતે? જો ખબર પડી જાય તો-તો આવી જ બને. એટલે સંજ્ઞાએ યુક્તિ કરી. પોતાની બહેનપણી છાયાને પોતાના જેવું જ રૂપ આપીને પોતાની જગ્યાએ ગોઠવીને સંજ્ઞા પોતાના પિયર ચાલી ગઈ. સૂર્યને કશી ખબર ન પડી. કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાનું ધાર્યું કરવા પતિની સાથે એવી રમત રમતી હોય છે કે પતિને કશી ખબર પડે નહિ. આને લોકો સ્ત્રીચરિત્ર કહેતા હોય છે.

સંજ્ઞા ચાલી ગઈ અને છાયા ગોઠવાઈ ગઈ. છાયા સૂર્યની ઉગ્રતાને જાણે છે તેમ છતાં તે સૂર્યની દીવાની છે, કારણ કે ઉગ્રતા પૌરુષવાન પણ હોય છે. અને સ્ત્રીની પ્રથમ પસંદગી પૌરુષ હોય છે. પૌરુષ માટે તે અનેક દુઃખો સહન કરવા તૈયાર થઈ જતી હોય છે. ઘણી વાર

મારઝૂડ કરનારા પતિને પણ સ્ત્રી છોડી નથી શકતી. કદાચ પતિ ત્યાગી દે તો તે સામે ચાલીને તેની પાસે જતી હોય છે, જો મારઝૂડ કરનારો પૌરુષવાન હોય તો. જેણે આદર્શ પતિ થવું હોય તેણે સર્વપ્રથમ પૌરુષ પ્રાપ્ત કરવું અને વધારવું જોઈએ. પૌરુષહીન નમાલા પુરુષો દેવ જેવા હોય તોપણ કામિની સ્ત્રીઓ માટે ધૂળ બરાબર થઈ જતા હોય છે.

ડાહી પત્નીએ કદી પણ કોઈ પણ કારણસર પોતાના પતિને અન્ય સ્ત્રી સાથે લાંબો સમય સહવાસી થવા દેવો નહિ. લાંબા સમયનો સહવાસ અનિષ્ટ પરિણામ પણ લાવી શકે છે. બન્ને સારાં હોય તોપણ કામવાસના કોઈને સારાં રહેવા દેતી નથી તે યાદ રાખવું જોઈએ.

સંજ્ઞાના ચાલ્યા ગયા પછી છાયા અને સૂર્યનો મેળ બરાબર જામી ગયો, કારણ કે છાયા ઉગ્ર ત્રાસ સહન કરી લેવાનું નક્કી કરીને આવી હતી, તેથી સૂર્યને પત્નીના બદલાયેલા વલણથી આનંદ અને સંતોષ હતો.

સંજ્ઞારૂપધારિણી છાયાને સૂર્યથી ત્રણ બાળકો થયાં: એક સાવર્ણી, શનિ અને પુત્રી થઈ તપતી. આ તપતી પુત્રીને આગળ જતાં સંવરણ રાજને પરણાવી.

પ્રથમનાં ત્રણ બાળકો સંજ્ઞાનાં હતાં અને હવે ત્રણ પોતાનાં થયાં. રાગ-દ્વેષની સર્વાધિક પ્રબળતા કુદરતી રીતે જ સ્ત્રીઓમાં વિશેષ જોવા મળે છે. શોક્યનાં બાળકો ગમે તેટલાં સારાં હોય તોપણ સાવકી મા તેમને સ્વીકારી નથી શકતી. આમાં અપવાદ હોઈ શકે છે, પણ તે જવલ્લે જ જોવા મળે છે. પશુ-પક્ષીઓમાં પણ આ જ દશા છે. તેમાં પણ ઘાસ ખાનારાં પ્રાણીઓ બીજાનાં—બીજા ગ્રૂપનાં બાળકોને માત્ર સ્વીકારી જ નથી શકતાં, પણ હિંસક માંસાહારી પ્રાણીઓ તો મારી જ નાખે છે. આ રીતે હિંસક પ્રાણીઓનાં બચ્ચાં પોતાના ગ્રૂપ દ્વારા જ મારી નખાતાં હોય છે. માણસો કદાચ સાવકાં બચ્ચાંને મારી તો નથી નાખતાં, પણ તેમની સાથે પક્ષપાત અને કુવ્યવહાર કરવામાં બાકી નથી રાખતાં.

જેણે શાંતિથી જીવન જીવવું હોય તેણે બે શોક્યો ભેગી ન કરવી, કદાચ થઈ હોય તો તેમનાં બાળકો ભેગાં ન કરવાં. સ્ત્રીઓના પ્રબળ રાગ-દ્વેષની કથાઓ શરૂ થઈ જશે, જે ઘરની અને જીવનની શાંતિને ખતમ કરી દેશે.

છાયાનો વ્યવહાર સંજ્ઞાનાં બાળકો સાથે બદલાઈ ગયો. જેના નસીબમાં માતાની જગ્યાએ સાવકી માતા લખાયેલી હોય તેનું બચપણ ઘોર દુર્વ્યવહાર સહન કરવામાં જ વીતતું હોય છે. જેનું બચપણ ઘોર દુર્વ્યવહારમાં વીતતું હોય તે મોટા ભાગે આગળ જતાં સારી પ્રગતિ કરી શકતો હોય છે. છાયાનો ઘોર દુર્વ્યવહાર મનુએ તો સહન કરી લીધો, કારણ કે તે સહનશક્તિવાળો હતો, પણ યમ સહન ના કરી શક્યો. આવી પ્રકૃતિ સૌ-સૌની અલગઅલગ હોય છે. એક દિવસ છાયાથી ત્રાસીને તેણે લાત મારવા માટે પગ ઉગામ્યો. જોકે લાત મારી નહિ પણ માત્ર પગ જ ઉગામ્યો. સાવકી મા સાવકાં બાળકોને ત્રાસ આપવાનું બહાનું જ ખોળ્યા કરતી હોય છે. છાયાએ પણ ગુસ્સામાં આવીને શાપ આપી દીધો કે "જા તારો પગ ખરી પડશે! તું લંગડો થઈ જઈશ!" સાવકી માતાના શાપથી યમ બહુ દુ:ખી થયો. તે પોતાના પિતા સૂર્ય પાસે ગયો અને ફરિયાદ કરી, "છાયા મારી ખરી મા નથી લાગતી. ખરી માતા આવો શાપ ન આપે. આપ કૃપા કરી મને શાપમુક્ત કરાવો અને માતાની તપાસ કરાવો." સાવકી માતાના પ્રભાવમાં આવેલા પિતા પાસે ન્યાયની અપેક્ષા રાખી શકાય નહિ. બધા પ્રભાવોમાં સ્ત્રીનો પ્રભાવ વધુ પ્રબળ હોય છે. તેમાં પણ સાવકી પત્નીનો પ્રભાવ તીવ્રતમ હોય છે. સમર્થ પુરુષ પણ સાવકી નવી પત્નીનો ગુલામ જ થઈ જતો હોય છે. અમુક સમય સુધી સાવકાં બાળકોએ સાવકી માતાની સાથે પિતાના અન્યાયો પણ સહન કરવા જ પડતા હોય છે. સૂર્યે કહ્યું કે "માતાના શાપ આગળ મારું કાંઈ ચાલે નહિ, તે તો તારે સહન કરવો જ પડશે."

એક દિવસ સંજ્ઞારૂપધારિણી છાયાને સૂર્યે પૂછ્યું, "સંજ્ઞા, તારે તો બધાં બાળકોમાં સમાન વ્યવહાર કરવો જોઈએ તેની જગ્યાએ તું ભેદભાવ કેમ કરે છે? મને લાગે છે કે સંજ્ઞા-રૂપ ધારણ કરનારી તું કોઈ બીજી જ સ્ત્રી છે. બોલ, સાચું બોલ!" સૂર્યના પ્રશ્નનો ઉત્તર છાયાએ આપ્યો નહિ. તે ચૂપ રહી. સત્યને શોધવું પડતું હોય છે. જે સત્યને શોધી શકે છે તે જ સત્યદ્રષ્ટા ઋષિઓ થતા હોય છે. સત્યને ન શોધી શકનારા, ચીલાચાલુ ઘરેડમાં ફરનારા ઘાંચીના ઘરેડુ બળદ થઈને જીવન જીવતા રહે છે. છાયાના મૌનથી સૂર્યને વધારે શંકા થઈ. સત્યને છુપાવનારું મૌન અમુક સમય સુધી જ સફળ રહેતું હોય છે, પણ પછી તો તે પણ સત્યને ઢાંકી શકતું નથી. મૌન પાળવાનું કામ જીભ કરે છે, પણ દેહભાષા તો રોમેરોમથી બોલતી હોય છે. પણ તે દેહભાષા જાણનાર જ જાણી શકતો હોય છે.

છાયાના મૌનથી સૂર્યની શંકા દઢ થઈ. તેણે ગુપ્તચરો દ્વારા તપાસ શરૂ કરાવી દીધી. અંતે સત્ય સામે આવ્યું કે આ છાયા છે, સંજ્ઞા નથી. છાયાએ સંજ્ઞાનું રૂપ ધારણ કરીને તમને પતિ તરીકે ભોગવ્યા છે. સ્ત્રીઓ ભોગપ્રિય હોય છે. "ભોગપ્રિયા હિ સ્ત્રીય: ।" ભોગો મેળવવા માટે

તે ગમે તે કરી શકેછે.

સત્યને જાણતાં જ સૂર્ય વધુ ઉગ્ર થઈ ગયા. છાયાને દંડ આપવા તે તૈયાર થયા. ભયની મારી છાયાએ બધી પૂર્વવાત કરી દીધી કે “સંજ્ઞા તો પિયર ગઈ છે અને હવે એક વનમાં તપ કરી રહી છે. તે પોતાની જગ્યાએ મને મૂકતી ગઈ છે. હવે હું વિદાય થઉં છું. તમે તમારી સંજ્ઞાને શોધી કાઢો. હું તો ચાલી.” આમ કહીને છાયા પોતાનાં બાળકોને લઈને ચાલતી થઈ ગઈ. બે પત્નીઓવાળાની દશા ઘણી વાર ધોબીના કૂતરા જેવી થાય છે.: “નહિ ઘરનો કે નહિ ઘાટનો.” એકત્વ જામ્યા પછી જ દામ્પત્ય જામતું હોય છે.

સૂર્ય વિશ્વકર્મા પાસે ગયા, પૂછ્યું, “મારી સંજ્ઞા ક્યાં છે?” પતિગૃહથી ચાલી જનારી સ્ત્રી જો પાછળ પોતાના સદ્‌ગુણોની છાપ મૂકતી ગઈ હોય તો વહેલોમોડો તેનો પતિ તેને પાછી મેળવવા વિહ્વળ થઈ જતો હોય છે. પત્નીના સર્વોચ્ચ સદ્‌ગુણો બે છેઃ એક તો સાચો પ્રેમ અને બીજો પૂર્ણ વફાદારી. જો આ બે હોય તો ભાંગેલું દામ્પત્ય ફરીથી જોડાઈ જતું હોય છે.

સૂર્યદેવ સંજ્ઞા માટે તડપવા લાગ્યા. “મારી સંજ્ઞા!”, “મારી સંજ્ઞા!” પોકારવા લાગ્યા. વિશ્વકર્માએ કહ્યું કે “સંજ્ઞા તમારી ઉગ્રતાથી ત્રાસીને પિયર પિતાને ત્યાં ચાલી ગઈ હતી. ઘણો સમય થવા છતાં પણ સંજ્ઞાએ જ્યારે પાછું સાસરે જવાનું નામ ન લીધું ત્યારે તેના પિતાએ કહ્યું કે ‘બેટા, દીકરી તો સાસરે પતિની પાસે જ સારી. તું સાસરે પાછી ચાલી જા.’ પિતાના આગ્રહથી સંજ્ઞાએ પિતાનું ઘર છોડી દીધું.”

પતિ પાસેથી હડધૂત થયેલી સ્ત્રીને પિતા પણ લાંબો સમય સંઘરતો નથી. સ્ત્રીની સૌથી મોટી કરુણતા એ છે કે તેનાં રૂપયૌવનને ચૂંથવા તો અનેક તૈયાર થઈ જાય છે, પણ આપત્તિના સમયે તેને વિશ્વાસપાત્ર આશરો આપનારા કોઈ નથી હોતા. એટલે સ્ત્રીએ પતિગૃહનો ત્યાગ કરતાં પહેલાં હજાર વાર વિચાર કરવો હિતાવહ છે.

હવે ક્યાં જવું? પહેલાં પતિગૃહનો ત્યાગ, હવે પિતૃગૃહનો ત્યાગ. હવે જવું ક્યાં? સંજ્ઞા નિરાશ ન થઈ. તે વનમાં ચાલી ગઈ. એકાદ આશ્રમમાં રહીને તપસ્યા કરવા લાગી. તેણે પોતાનું શિયળ પૂરેપૂરું સાચવ્યું. પતિથી જુદી થયેલી સ્ત્રી જો વાસનાપ્રધાન હશે તો લાંબો સમય શિયળ સાચવી નહિ શકે. તે તરત જ બીજા પુરુષ કે પુરુષોને શોધી કાઢશે. તે તપસ્યા નહિ કરી શકે. શિયળનું રક્ષણ કરવું તેનાથી સ્ત્રીઓ માટે કોઈ બીજી મોટી તપસ્યા નથી. આ તપસ્યા અંતે રંગ લાવતી જ હોય છે. સૂર્ય વનમાં જવા તૈયાર થઈ ગયા. તેમને સંજ્ઞાને મળવાની તથા મેળવવાની તાલાવેલી લાગી હતી.

વિશ્વકર્માએ કહ્યું, “ઊભા રહો. પહેલાં જાણો કે તે કેમ જતી રહી હતી? તમારામાં પતિ તરીકેના અનેક ગુણો છે, પણ તમે અતિ ઉગ્ર છો. અતિ ઉગ્રતા સૌમ્ય સ્ત્રીથી વધુ સમય સહન ન થાય. એટલે જો તમે સંજ્ઞાને પાછી લાવશો તો તે ફરીથી રહી શકશે નહિ, એટલે પ્રથમ તમારી ઉગ્રતા ઓછી કરો.” સૂર્યે વાતનો સ્વીકાર કર્યો. વિશ્વકર્માએ પ્રયત્નો કરીને સૂર્યની ઉગ્રતા સોળમાંથી એક ટકો કરી નાખી. હવે તે સૌમ્ય થઈ ગયા. કેટલીક વાર એવો પણ સત્સંગ મળતો હોય છે જ્યાં વ્યક્તિના દોષો ઓછા થઈ જતા હોય છે. શઠ પણ સંત થઈ જતો હોય છે.

સૂર્ય વનમાં ગયા અને તપસ્વિની-રૂપમાં સંજ્ઞાને જોઈ. સંજ્ઞાએ પણ પતિને જોયા. પણ હવે તે નરમ ઘેંસ જેવા સૌમ્ય લાગ્યા. બન્ને મન મૂકીને ભેટી પડ્યાં. ફરીથી બન્નેનું દામ્પત્ય બરાબર જામી ગયું. તૂટેલું દામ્પત્ય ફરી જામી શકે છે—હા, કોઈ વિશ્વકર્મા વચ્ચે હોય તો.

આ કથા કદાચ સૃષ્ટિના પ્રારંભકાળની સૂર્યની સ્થિતિ બતાવનારી હોઈ શકે છે. પહેલાં તે ઉગ્ર તપતો હોય અને પછી હવે મંદ થયો હોય. મંદ થયા પછી જ જીવસૃષ્ટિનો વિકાસ થયો હોય તેવું પણ હોઈ શકે છે.

(માર્કંડેયપુરાણ)

તા. 18-1-10

*

14. સુદ્યુમ્નની કથા

જીવન એક વ્યવસ્થા છે. વ્યવસ્થા હોય ત્યાં જ વ્યવસ્થિતપણું હોય. વ્યવસ્થિતતાથી સુખ થતું હોય છે અને જો વ્યવસ્થા તૂટી જાય તો દુઃખ થતું હોય છે. કુદરતની પણ એક અદ્ભુત વ્યવસ્થા છે, પણ તેમાં પણ કોઈ-કોઈ વાર વિચિત્રતા જોવા મળે છે. ચાલુ વ્યવસ્થાથી જુદું હોય તેને આપણે વિચિત્રતા કહીએ છીએ. એવી જ એક વિચિત્ર કથા અહીં લખાઈ રહી છે.

સૂર્યનો પુત્ર મનુ અને મનુને સાત પુત્રોઃ ઇક્ષ્વાકુ (જેમાંથી ઇક્ષ્વાકુ- વંશ શરૂ થયો), નભગ, રિષ્ટ, નરિષ્યંત, નાભાગ, પૃષધ્ર અને ધૃષ્ટ. આ સાત પુત્રો હોવા છતાં પણ મનુને એક આઠમો પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા થઈ. પુત્ર કે પુત્રી ઉત્પન્ન કરવાં અને સમાજને આપવાં તે પણ એક મહત્ત્વની અને કુદરત-પ્રેરિત પ્રક્રિયા છે. તેમાંથી ઘણા પ્રશ્નો ઉકેલાય છે. (ઘણા ઊભા પણ થાય છે.) સાત પુત્રો પછી પણ મનુને થયું કે હવે આઠમો પુત્ર એવો ઉત્પન્ન કરું કે કોઈને ન હોય તેવો. માણસને માત્ર પુત્ર જ નહિ, કોઈને ન હોય તેવો વિશિષ્ટ પુત્ર જોઈએ. એટલે તો જ્યોતિષીઓ લોકોને મનગમતાં ભવિષ્ય ભાખીને ધન કમાતા રહે છે. રાણી સગર્ભા થઈ અને જ્યારે પ્રસૂતિ થઈ ત્યારે પુત્રની જગ્યાએ પુત્રી જન્મી. લોકો ભલે પુત્ર-પુત્રીમાં ભેદ ન રાખવાનું અને બન્નેને સરખાં માનવાનું કહેતાં હોય, પણ તેવો વ્યવહાર થતો નથી. તેમાં ભેદ કરનારનો દોષ નથી, કારણ કે બન્ને સરખાં હોતાં જ નથી. માત્ર શારીરિક રીતે જ નહિ, માનસિક-બૌદ્ધિક અપેક્ષાઓ અને લક્ષ્યની દૃષ્ટિએ પણ તેમાં ભિન્નતા હોય છે. હા, કોઈ-કોઈ અપવાદરૂપ પુરુષ કરતાં પણ સવાઈ સ્ત્રી હોય છે, પણ તે અપવાદરૂપ હોય છે. પુત્રની જગ્યાએ પુત્રીના જન્મવાથી રાજા દુઃખી થયો. પણ હવે થાય શું? પુત્રીનું નામ ઇલા પાડવામાં આવ્યું. પણ રાજા મનુ દુઃખી થતો રહ્યો. તેણે દેવોને પ્રાર્થના કરી કે ગમે તેમ કરીને ઇલાને પુરુષ બનાવી દો. આજની માફક કદાચ તે સમયે પણ લિંગપરિવર્તનના પ્રયોગો થતા હશે. દેવોએ ઇલાને પુરુષ બનાવી દીધી. હવે તે "સુદ્યુમ્ન" નામનો પુરુષ થઈ ગઈ. હવે રાજાના આનંદનો પાર ન રહ્યો.

એક વાર સુદ્યુમ્ન સાથીદારો સાથે એક વનમાં શિકાર કરવા ગયો. પ્રાચીનકાળના મોટા ભાગના રાજાઓની કથામાં શિકારની કથાઓ આવે છે. ત્યારે આજના જેવો અહિંસાવાદ ન હતો. લોકો શિકાર કરતા અને હિંસક તથા ખેતીને હાનિકારક પશુઓથી મુક્તિ અપાવતા. લોકો તથા ખેતીની રક્ષા માટે આ રાજકર્તવ્ય હતું. દેશ ઋષિમાર્ગથી ભ્રષ્ટ થયો અને કર્તવ્યવિરોધી ત્યાગમાર્ગ તરફ વળી ગયો. ત્યારથી આપણે ધર્મને પ્રશ્નો ઉકેલતો અટકાવીને પ્રશ્નો ઊભો કરતો કરી દીધો છે. ખરેખર તો પ્રશ્નો ઉકેલે તેને જ ધર્મ કહેવાય.

સુદ્યુમ્ન જે વનમાં શિકાર કરવા ગયેલો તે ભગવાન શંકરનું વન હતું અને શંકરે એવો શાપ આપેલો હતો કે જે કોઈ પુરુષ આ વનમાં આવશે તે સ્ત્રી થઈ જશે. શાપ આપવાનું કારણ સમજવા જેવું છે.

ભગવાન શંકર પોતાની અર્ધાંગિની પાર્વતીની સાથે અહીં રહેતા હતા અને નિત્યક્રીડા કરતા હતા. પતિ-પત્નીનો આમોદ-પ્રમોદ અધ્યાત્મનો બાધક નથી પણ પૂરક છે. આ ઋષિમાર્ગ છે. પણ બાધક છે તે શ્રમણમાર્ગ છે. એકાકી, એકાંતમાં સ્ત્રીથી દૂર, જ્યાં સ્ત્રીની છાયા પણ ન પડતી હોય ત્યાં રહેવું અને સાધના કરવી એ શ્રમણમાર્ગ છે. એકાંત બે પ્રકારનાં હોય છે. એક તો કોઈ ગુફા વગેરેમાં પુરાઈને એકાકી થવું અને સાધના કરવી. આવા લોકોના ચહેરા જોજો, તદ્દન ફિક્કા અને નિસ્તેજ દેખાશે, કારણ કે એકાંતમાં પૂરો પ્રાણવાયુ મળતો નથી હોતો. પોતાનો જ કાઢેલો કાર્બન ફરીફરીને લેવો પડે છે, જે આરોગ્ય માટે હાનિકર હોય છે. બીજું, હલનચલન વગેરે વ્યાયામ ન થવાથી શરીરનાં અંગો અને રુધિરાભિસરણ મંદ પડી જાય છે. શ્રમ એ વસાણું છે. જે શ્રમ નથી કરતો તે જીવન ખોઈ બેસે છે. ત્રીજું, એકાંતમાં એકાકી વ્યક્તિને લાગણી નથી મળતી. લાગણી એ જીવનનું સૌથી મોટું ટૉનિક છે. જેને તે ભરપૂર મળે છે તે સૂકો રોટલો ખાઈને પણ તેજસ્વી ચહેરો ધરાવે છે. જેને લાગણી પામવાનો કે લાગણી ઢોળવાનો મોકો જ નથી મળતો તે જીવનના સર્વોત્તમ ટૉનિકથી વંચિત રહી જાય છે. તેથી આવા લોકોના ચહેરા ફિક્કા—નિસ્તેજ અને મડદા જેવા દેખાતા હોય છે.

એક બીજું પણ એકાંત—એકાકીપણું હોય છે. તે ભીડમાં હોય છે. વ્યક્તિ ગુફામાં નહિ ભીડમાં, ભરચક પરિવારમાં રહે છે. પણ તેનું કોઈ નથી. તેના હૃદય સાથે કોઈનું હૃદય જોડાયેલું નથી. તેથી તે ભીડમાં પણ એકાકી છે, એકાંતમાં રહે છે. કવિએ ઠીક જ કહ્યું છે કે—

> "જળે રે ભર્યું સરોવરિયું ચોગરદમ
> તોય મારું બ◌ડલું ખાલીખમ."

હૃદયથી હૃદય મળેલું હોય તે જ સંબંધ એકાકીપણાથી મુક્તિ અપાવે છે, નહિ તો ખાલીપણું (વેક્યુમ જીવન), જે જીવનને મારી નાખે છે. એટલે ભગવાન શંકર નિત્યક્રીડા કરે છે તેવું કહ્યું છે. આપણા બધા ભગવાનો સજોડે છે. વિશુદ્ધ ક્રીડા એ પણ અધ્યાત્મનો ભાગ જ છે. તેના પ્રત્યે એલર્જી કરાવીને ત્યાગ કરાવવો એ કુદરત-દ્રોહ બરાબર છે, જેને કુદરત માફ નથી કરતી. આવા કુદરત-દ્રોહીઓ લાંબું જીવન જીવતા નથી હોતા, બહુ વહેલા મરી જતા હોય છે, કારણ કે લાગણીનું ટોનિક તેમને મળ્યું જ નથી.

શિવ-પાર્વતી આવી નિત્યક્રીડામાં નિમગ્ન હતાં. બરાબર આ જ સમયે કેટલાક લોકો તેમનાં દર્શન કરવા આવી ચઢ્યા. એકાંતમાં બેઠેલાં પ્રેમી યુગલોને વિક્ષેપ કરાય નહિ. કોઈને ત્યાં જવાનું થાય તો પહેલાં તેમને ખબર આપો અને પછી નિર્ધારિત સમયે જ જાઓ. ગમે ત્યારે ટપકી ન પડાય. કામ પતાવીને વિદાય થાઓ. ચીટકુ થઈ ન જવાય. વગર જોઈતી સલાહ ન આપો. આ કુટેવ કહેવાય. તેમાં વડીલોને તો લાંબીલાંબી સલાહો ન અપાય. આવી સભ્યતા આજે પણ પશ્ચિમમાં જોવા મળે છે.

દર્શનાર્થી લોકોને આવતા જોઈને પાર્વતીજી ઝટ દઈને ઊભાં થઈ ગયાં. શિવજી ક્રુદ્ધ થયા અને ‘હવે પછી જે કોઈ આ વનમાં પુરુષ આવશે તે સ્ત્રી થઈ જશે’ તેવો શાપ આપી દીધો. યાદ રહે, આ બોધકથા છે, ઇતિહાસકથા નથી. આ શાપ પ્રમાણે સુદ્યુમ્ન જેવો વનમાં પ્રવેશ્યો કે તરત જ સ્ત્રી થઈ ગયો. જીવનની વિચિત્રતા જુઓ કે સ્ત્રીમાંથી પુરુષ અને પુરુષમાંથી ફરી સ્ત્રી થઈ ગયો. હવે શું કરવું? તે પાછો ફર્યો અને નજીકના બીજા વનમાં પ્રવેશ્યો તો ત્યાં ચંદ્રનો પુત્ર બુધ આશ્રમ બનાવીને રહેતો હતો. તેણે આ મનોહર સ્ત્રીને જોઈ. તે મોહિત થઈ ગયો. એક તરફ બુધ મોહિત થઈ ગયો, તો બીજી તરફ આ સ્ત્રી પણ પુરુષને ઝંખતી હતી. અત્યારે લગ્ન કરાવનાર બ્રાહ્મણને ક્યાંથી બોલાવવો? બન્ને વગર બ્રાહ્મણે પરણી ગયાં. તેમને એક મહાતેજસ્વી પુત્ર થયો, જેનું નામ “પુરૂરવા” પાડવામાં આવ્યું. ‘પ્રતિષ્ઠાન’ નામના નગરનો તે રાજા થયો.

કુળગુરુ વશિષ્ઠને જ્યારે ખબર પડી કે સુદ્યુમ્ન ફરીથી સ્ત્રી થઈ ગયો છે અને મા બન્યો છે ત્યારે તેમને બહુ દુઃખ થયું. તે મહાદેવજી પાસે ગયા અને ઘણી પ્રાર્થના કરી. શિવ આશુતોષ છે. તે જલદી પ્રસન્ન થનારા છે. તેમણે કહ્યું કે “હે વશિષ્ઠ, મારો શાપ મિથ્યા તો નહિ થાય, પણ થોડીક છૂટ હું મૂકું છું. હવેથી આ સુદ્યુમ્ન એક મહિના સુધી સ્ત્રી રહેશે અને એક મહિના સુધી પુરુષ રહેશે.”

વશિષ્ઠ રાજી થયા. સુદ્યુમ્નને લઈને પાછા નગરમાં આવ્યા. સુદ્યુમ્ને રાજવ્યવસ્થા સંભાળી અને વૃદ્ધાવસ્થા આવતાં પુત્ર પુરૂરવાને ગાદી આપી દીધી.

ઘણી વાર એવું બનતું હોય છે કે કેટલાક પુરુષો અર્ધનારીશ્વર હોય છે, અર્થાત્ તેમનામાં નર-નારી બન્નેનાં લક્ષણો હોય છે. તે પુરુષ અને સ્ત્રી બન્નેની ભૂમિકા ભજવતા હોય છે. કામાચારમાં પણ તે ઉભયભોગી હોય છે. તેમની કુદરતી વિચિત્રતાને સમજવી જોઈએ. તે પણ પુરૂરવા જેવો પ્રતાપી પુત્ર પેદા કરી શકે છે.

આ કથાનું આધ્યાત્મિક અર્થઘટન પણ વિદ્વાનો કરે છે. સૂર્ય, ચંદ્ર, બુધ વગેરે આકાશીય તત્ત્વો છે અને જ્યોતિષની દૃષ્ટિએ તેમનું મહત્ત્વ છે જ. એટલે તે રીતે પણ આ કથાનું અર્થઘટન કરી શકાય છે.

(માર્કંડેયપુરાણ)

તા. 18-1-10

*

15. સત્યપ્રીની કથા

રાષ્ટ્રરક્ષા અને પ્રજામાં શાંતિ પરાક્રમોથી થતી હોય છે. પરાક્રમનું અનિવાર્ય સાધન શસ્ત્ર અને વીરતા છે. આ બન્ને જેની પાસે ન હોય તે ન તો રાષ્ટ્રની રક્ષા કરી શકે ન પ્રજામાં શાંતિ રખાવી શકે. શાંતિ પ્રવચનોથી ન આવે—કદાચ આવે તો તે થોડા સમય પૂરતી જ આવે. પરાક્રમી રાજા ધર્મન્યાય અને વીરતા દ્વારા શાંતિ સ્થાપિત કરતો હોય છે. મૂળ પ્રશ્ન અશાંતિ ઊભી કરનારને દબાવવાનો છે. તે પરાક્રમ વિના ન થઈ શકે. પરાક્રમ વિનાનો શાસક વીર નથી હોતો, તેથી અશાંતિ કરનારાં તત્ત્વોને જેર કરી શકતો નથી. પરિણામે પ્રજા પીડાતી હોય છે. બીજી તરફ શસ્ત્રોની દોડ હંમેશાં રહેતી જ હોય છે. જેને રાષ્ટ્રનું રક્ષણ કરવું હોય તેણે આ દોડમાં દોડવું જ પડે. જો ન દોડે તો ઊતરતાં શસ્ત્રો થવાથી શત્રુઓ સામે લડી શકાય નહિ. એટલે કાં તો દબાઈને રાષ્ટ્ર ચલાવવાનું કે પછી હારીને ગુલામ થવાનું હોય છે. આવી જ એક કથા અહીં અપાય છે.

ભલંદન નામનો એક રાજા હતો. તેને વત્સપ્રી નામનો એક પરાક્રમી પુત્ર હતો. એક વાર એવું બન્યું કે વિદુરથ નામનો રાજા શિકાર કરવા ગયો. ત્યાં વનમાં તેણે બહુ મોટો ઊંડો ખાડો જોયો. તેને નવાઈ લાગી કે આ ખાડો શાનો હશે અને તે ક્યાં સુધી ઊંડો હશે? તે વિચાર કરતો હતો તેવામાં સુવ્રત નામના તપસ્વી આવી ચઢ્યા. તપસ્વીને પૂછતાં તેમણે કહ્યું કે “આ ખાડો તો રસાતળનું દ્વાર છે. એક કુંભજ નામનો મહાભયાનક દૈત્ય આ ખાડા દ્વારા આવે છે અને જાય છે. તે જ્યારે આવે છે ત્યારે ચારે તરફ વિનાશ કરે છે, હાહાકાર મચાવે છે, હત્યા, અપહરણ અને લૂંટફાટ કરે છે. અહીં કોઈ સુરક્ષિત નથી. તેની પાસે વિશ્વકર્માએ બનાવેલું મુસળ નામનું મહાશસ્ત્ર છે. તે શસ્ત્ર હોય ત્યાં સુધી તેને કોઈ જીતી શકતું નથી. તે શસ્ત્રનું નામ સોનન્દ છે. રાષ્ટ્રરક્ષા કરવી હોય તે રાજાએ હંમેશાં પોતાનાં શસ્ત્રો અને શત્રુઓનાં શસ્ત્રોની બરાબરી સમજવી જોઈએ. હંમેશાં શત્રુઓનાં શસ્ત્રોથી ઘણાં ચઢિયાતાં શસ્ત્રો રાખે તે જ રાજા રાષ્ટ્રની રક્ષા કરી શકતો હોય છે. જે શસ્ત્રત્યાગી કે શસ્ત્રની ઉપેક્ષા કરાવનારી વિચારધારા ધરાવતા લોકો હશે તે કદી પણ રાષ્ટ્રરક્ષા કરી નહિ શકે. તેમના ભ્રાન્ત વિચારો જ તેમનું પતન કરાવી ગુલામી નોતરશે. માટે, વિદુરથ, તમે સાવધાન થઈ જાઓ. કુંભજને સામાન્ય શત્રુ ન માનો. તેનો નાશ કરો તો જ રાષ્ટ્રરક્ષા અને પ્રજાની રક્ષા થશે.” આટલું કહીને સુવ્રત તપસ્વી ચાલતા થયા. પ્રત્યેક રાષ્ટ્રમાં એક ચિંતક વર્ગ હોય છે. તે ચિંતન દ્વારા વિચારો આપે છે. જો સાચું અને વાસ્તવિક ચિંતન હશે તો શક્તિશાળી વિચારો આપશે, પણ જો મિથ્યા ચિંતન હશે તો રાષ્ટ્ર અને પ્રજાને દુર્બળ બનાવનારું ચિંતન આપશે. જેવું ચિંતન તેવા વિચારો અને જેવા વિચાર તેવા આચાર થતા હોય છે. એટલે ચિંતકનું સર્વોચ્ચ મહત્ત્વ હોવું જોઈએ.

શિકારથી નિવૃત્ત થઈને વિદુરથ રાજા પોતાના મહેલમાં આવ્યો. તેણે મંત્રીઓને બોલાવી બધી વાત કરી, “એક પ્રબળ શત્રુ આપણા માથે ઝઝૂમી રહ્યો છે. જો તેનો નાશ નહિ કરાય તો આપણો નાશ થઈ જશે. સર્વ-પહેલાં તો તેણે પ્રાપ્ત કરેલા મુસળ શસ્ત્ર(મિસાઈલ)નો જ નાશ કરવો જોઈએ. પ્રત્યેક પ્રબળતામાં એક દુર્બળતા પણ છૂપી હોય છે. આ શસ્ત્રની કમજોરી એ છે કે જો કોઈ પરસ્ત્રી તેનો સ્પર્શ કરે તો તે એક દિવસ માટે શક્તિહીન થઈ જાય છે.” જ્યારે આ વાત મંત્રીઓ સાથે ચાલતી હતી ત્યારે રાજકન્યા મુદાવતી બધું સાંભળતી હતી.

પછી એવું બન્યું કે મુદાવતી પોતાની સખીઓ સાથે ઉપવનમાં ફરવા ગઈ. ત્યાંથી પેલા દૈત્યે તેનું અપહરણ કર્યું. તેને પાતાળમાં લઈ ગયો. દૈત્યોનો ડોળો હંમેશાં સ્ત્રીઓ ઉપર રહેતો હોય છે. દૈત્યો હોય ત્યાં સ્ત્રીઓ સુરક્ષિત ન હોય. વારંવાર બળાત્કાર, અપહરણો વગેરે થયા જ કરતાં હોય છે. એટલે દૈત્યોનો સંહાર કરીને જ રામરાજ્યની સ્થાપના સંભવિત થતી હોય છે. આ કામ કરે તેને પ્રજા ભગવાન માનીને પૂજતી હોય છે. જો બહુચર-ભક્તોના હાથમાં શાસન હોય તો તે દૈત્યોનો નાશ તો ન કરી શકે, ઉપરથી તેમની સાથે ભળી જઈને તેમને મહત્ત્વ આપી મૈત્રી કેળવતા હોય છે, જેથી પ્રજા વધુ પીડાતી હોય છે.

મુદાવતીના હરણની વાત સાંભળીને રાજા કોપાયમાન થઈ ગયો. તેણે પોતાના બન્ને પુત્રોને દૈત્યને મારવા માટે સૈન્ય સાથે મોકલ્યા. રાજકુમાર સુનીતિ અને સુમતિ બન્ને પેલા ખાડા-દ્વાર દ્વારા પાતાળ ગયા અને દૈત્યને લલકાર્યો. ભયંકર યુદ્ધ થયું. પણ દૈત્યે રાજકુમારના સૈન્યનો પેલા મુસળ દ્વારા નાશ કરી નાખી બન્નેને બંદીવાન બનાવી દીધા.

રાજા ભારે દુઃખી થયો. શત્રુ અને શત્રુનાં શસ્ત્રોને ન જાણનાર રાજાની આવી જ દશા થતી હોય છે. રાજાએ જાહેરાત કરી કે જે કોઈ

મુદાવતી તથા બન્ને રાજકુમારોને છોડાવી લાવશે અને દૈત્યનો નાશ કરશે તેને હું મારી રાજકુમારી પરણાવીશ. રાજાની આવી જાહેરાત સાંભળીને જાલંદર-પુત્ર વત્સપ્રીએ બીડું ઉપાડ્યું. તેણે કહ્યું કે “તમે ચિંતા ન કરો આ કામ હું કરી બતાવીશ.” અંતે તો આપત્કાળમાં પરાક્રમી પુરુષોની જ શોધ થતી હોય છે, કારણ કે તે જ પ્રશ્નો ઉકેલતા હોય છે.

વત્સપ્રી મોટું સૈન્ય લઈને પેલા દ્વાર દ્વારા પાતાળમાં ગયો અને ત્રણ દિવસ સુધી દૈત્ય સાથે ભયંકર યુદ્ધ કર્યું, પણ કેમે કરીને દૈત્ય હારતો કે મરતો ન હતો. વત્સપ્રીનું પરાક્રમ જોઈને દૈત્ય પેલું મુસળ લેવા ગયો. ત્યાં મુદાવતી પણ હતી. તે પેલા મુસળનું રહસ્ય જાણતી હતી. પૂજાનું બહાનું કરીને તેણે મુસળનો સ્પર્શ કર્યો, વારંવાર સ્પર્શ કર્યો. પછી પેલો દૈત્ય મુસળ લઈને યુદ્ધક્ષેત્રમાં દોડ્યો. તેણે મુસળના ઘણા પ્રહારો કર્યા પણ મુસળ શક્તિહીન થઈ ચૂક્યું હતું. શત્રુપક્ષનાં શસ્ત્રોને કેવી રીતે નકામાં કરી શકાય તે રહસ્ય અને ક્રિયા જાણે અને આચરે તે જ રાષ્ટ્રરક્ષા કરી શકે. અંતે દૈત્ય હાર્યો અને મરાયો. ચારે તરફ પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ. જ્યારે કોઈ દૈત્ય જેવો ગુંડો કે તેવાં ગ્રૂપો મરાતાં હોય છે ત્યારે પ્રજા રાજી થતી હોય છે.

વત્સપ્રી બન્ને રાજકુમારો તથા મુદાવતીને લઈને પાછો ધરા પર આવ્યો અને રાજાને બધા સમાચાર આપ્યા. રાજા રાજીરાજી થઈ ગયો. બંધક બનાવેલા બન્ને રાજકુમારો તથા રાજકુમારીને છોડાવી લાવનાર વત્સપ્રી ઉપર પ્રસન્ન થઈને તેણે રાજકુમારી મુદાવતીને તેની સાથે પરણાવી. મુદાવતીએ પેલા મુસળનો સ્પર્શ કરીને તેને નિષ્ક્રિય કરી નાખ્યું હતું. તે મુસળનું નામ સુનંદ હતું, તેથી રાજકુમારીનું નામ “સુનંદા” રાખવામાં આવ્યું. સુનંદા અને સત્યપ્રીનાં ધામધૂમથી લગ્ન થયાં. સુનંદાને લઈને સત્યપ્રી પોતાને નગર ગયો અને માતા-પિતાને વંદન કરી સુખી થયો. ભલંદન રાજા પણ વૃદ્ધ થયા હોવાથી પુત્રને રાજપાટ સોંપીને વનમાં ગયા.

પરાક્રમ, શસ્ત્રો અને મુત્સદ્દીગીરી વિના રાજ ન કરી શકાય કે ન રાષ્ટ્રનું રક્ષણ કરી શકાય. એટલે રાષ્ટ્રીય ચિંતન સુધારવું જરૂરી છે.

(માર્કંડેયપુરાણ)

તા. 18-1-10

*

16. ખનિત્રની કથા

જેને વારસદાર જ ન હોય તેની પાછલી જિંદગી ભારે ચિંતામાં વ્યતીત થતી હોય છે. અગ્નિસંસ્કારથી માંડીને પિંડદાન કરનાર સુધીની મરનારની અપેક્ષા હોય છે. બીજી તરફ ઘણી સંપત્તિનો વારસો કોને દેવો? ગમે તેને આપી દેવાય નહિ, ભારે વિડંબના થયા કરે.

વારસદાર ન હોવા કરતાં પણ જેને કુપાત્ર વારસદાર હોય તેની તો દુર્દશાનો પાર ન રહે. પણ જેને ઘણા વારસદારો હોય અને વહેંચણીમાં સમાધાન ન થતું હોય તો તેને પણ ત્રાસ થાય. પણ જેને ઘણા વારસદારો હોય અને સૌએ હળીમળીને વહેંચણી કરી લીધી હોય તોપણ ખટપટિયા માણસો ચઢાવનારા મળી જાય, તો શાંત અને સંપીલા કુટુંબમાં પણ વિખવાદ થયા કરે. ખટપટ કરાવવી સરળ છે. સમાધાન કરાવવાનું જ અઘરું હોય છે.

પૂર્વે કહ્યું તેમ સત્યપ્રીરાજાને સુનંદારાણીથી બાર પુત્રો થયા. તેમાંનો પ્રાંશુ રાજા થયો. તેનો પુત્ર પ્રજાપતિ થયો. તેણે નવ્વાણુ દૈત્યોનો નાશ કરીને પ્રજાને સુખી કરી હતી. તે પ્રજાપતિને પાંચ પુત્રો હતા. તેમાં ખનિત્ર સૌથી મોટો હતો તે રાજા થયો. તેણે પોતાના ચાર ભાઈઓને જુદાજુદા પ્રદેશોના સામન્તરાજા બનાવીને સૌનું સમાધાન કર્યું. જેણે મોટું રાષ્ટ્ર ચલાવવું હોય તેણે સત્તા વહેંચતાં પણ શીખવું જોઈએ. વહેંચાયેલી સત્તા ઉપદ્રવો ન કરે. જો પૂરી સત્તા પોતાના હાથમાં રાખવામાં આવે તો બાકીના ચાર ભાઈઓ ઉપદ્રવ કરે. તેથી અશાંતિ થાય. રાજા અને પ્રજા બન્ને દુઃખી થાય. રાજ્ય એક એવી વસ્તુ છે કે તેને બધા ભાઈઓમાં સરખા ભાગે વહેંચી શકાય નહિ, વહેંચો તો રાષ્ટ્ર ટુકડેટુકડા થઈને નષ્ટ થઈ જાય. એટલે રાષ્ટ્ર તો એકહથ્થુ સત્તા ધરાવતા રાજા દ્વારા જ શાસિત થવું જોઈએ. સત્તાની વહેંચણીથી પાંચે ભાઈઓને સંતોષ હતો અને સૌ સુખી પણ હતા. પરિવારમાં સંપ અને શાંતિ બહુ મહત્ત્વની હોય છે. પરિવારનો વિખવાદ ભારે દુઃખદાયી થતો હોય છે.

મુખ્ય પુત્ર ખનિત્ર જે રાજા થયો હતો, તેના ચાર નાના ભાઈઓ સામંત રાજાઓ હતા. ચારેને પોતપોતાના મંત્રીઓ હતા. તેમાં શૌરી રાજાનો મંત્રી હતો વિશ્વવેદી. તે ભારે ખટપટિયો હતો. તેને ખટપટ કર્યા વિના ચેન ન પડતું. પરિવારમાં, પાડોશમાં કે ગામમાં એકાદ ખટપટિયો માણસ હોય તોપણ તે આખા ગામને કે ઘરને ઊંચું કરી મૂકે. એટલે શાંતિથી રહેવું હોય તેણે ખટપટિયા માણસને દૂર કરવો. દૂર ન કરી શકાય તો પોતે દૂર થઈ જવું.

એક દિવસ મંત્રી વિશ્વવેદી રાજા પાસે ગયો અને બહુ લાંબા નિસાસા નાખીને બોલવા લાગ્યો કે "મને તમારાં બાળકોનું ભવિષ્ય અંધકારમય દેખાય છે. મોટા ભાઈ ખનિત્ર રાજા થયા. હવે તેમના પુત્રો રાજા થયા કરશે. તમારા પુત્રોની જાગીર વહેંચાતી રહેશે અને છેવટે સામાન્ય માણસ થઈ જશે, જ્યારે ખનિત્રના પુત્રો તો રાજા જ થયા કરશે." કોઈ પણ વ્યક્તિ કે વર્ગને અસંતોષ પમાડીને અંદરોઅંદર લડાવી શકાતા હોય છે. પણ શૌરી ડાહ્યો માણસ હતો. તે મંત્રીની ચઢવણીમાં ન આવ્યો અને કહ્યું કે "મારા મોટા ભાઈ મહાપુરુષ છે. તેમણે જે કર્યું તે યોગ્ય જ કર્યું છે. તેમના પુત્રો રાજા બને તોપણ તે અમારા જ કહેવાય. અમને કશી ફરિયાદ નથી. જે થયું તે બરાબર થયું છે."

મંત્રીએ ફરી પાછો નવો દાવ ફેંક્યો, "તમે કશું નહિ કરો તો બાકીના ત્રણ તો કરવાના જ છે. તમે એકલા પડી જશો, માટે સૌ મળીને એવો ઉપાય કરો કે જેથી તમારા વારસદારોનું ભવિષ્ય ઉજ્જ્વળ થાય." રાજા ઉપર મંત્રીની સલાહની અસર થઈ.

વિશ્વવેદીએ ષડ્યંત્ર આગળ ચલાવ્યું, બધા રાજાઓના મંત્રીઓને તથા સરદારોને ફોડીને હાથમાં લીધા. બીજી તરફ ખનિત્ર-રાજાના મંત્રીઓ વગેરેને પણ શામ-દામ-દંડ. ભેદની નીતિથી પોતાના પક્ષમાં કરી લીધા. ષડ્યંત્ર પૂરેપૂરું ગોઠવાઈ ગયા પછી રાજા ખનિત્ર ઉપર તૂટી પડનારા હત્યારાઓને ગોઠવી દીધા. પણ આ શું? હત્યારાઓ ખનિત્રનાં પુણ્યોથી અને સદ્‌ગુણોથી પ્રભાવિત થઈને હત્યા કર્યા વિના જ પાછા વળ્યા. વ્યક્તિનાં પુણ્યો, ઈશ્વરની ઉપાસના અને સાચી ભાવના દુશ્મનોનાં મન જીતી લેતી હોય છે. હત્યારાઓ હત્યા કર્યા વિના માત્ર પાછા જ ન વળ્યા, પણ તેમને મોકલનારા વિશ્વવેદી અને બીજા સાથીદારો ઉપર તૂટી પડ્યા. "આવા મહાન રાજાની હત્યા કરાવવા અમને સોપારી આપે છે? લે, લેતો જા!" એમ કહીને વિશ્વવેદી અને બીજા બધાની હત્યા કરી નાખી. ઘણી વાર એવું બને છે કે મારનારો પોતે જ મરી જતો હોય છે અને મરનારો બચી જતો હોય છે. ચારે ભાઈઓના પુરોહિતો, મંત્રીઓ વગેરે સૌ કોઈ નષ્ટ થવાથી ખનિત્રને

ભારે દુઃખ થયું. વશિષ્ઠઋષિને કારણ પૂછતાં તેમણે વિશ્વવેદી મંત્રી દ્વારા ચલાવેલું ષડ્યંત્ર કહી સંભળાવ્યું. ખનિત્ર ભારે દુઃખી થયો. તેને વૈરાગ્ય થયો અને મોટા પુત્રને રાજ સોંપીને ભાર્યાઓ સાથે તે વનમાં ચાલ્યો ગયો.

ખટપટિયા ષડ્યંત્રીઓથી સાવધાન રહે તે જ રાજ કરી શકે, તે જ પરિવાર સાચવી શકે. તમે સારા-ભલા હો તોપણ બધા સારા-ભલા નથી હોતા. દુષ્ટો સારા-ભલા લોકો ઉપર જ પાછળથી પ્રહાર કરતા હોય છે.

(ભાર્કંડેયપુરાણ)

તા. 18-1-10

*

17. વિશ્વપ્રવાસીની કથા

જેને જ્ઞાનની ભૂખ લાગી હોય તેણે વધુમાં વધુ દેશોનું ભ્રમણ કરવું. આમ તો શાસ્ત્રોથી તથા વિદ્વાનોના સત્સંગથી પણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, પણ ભ્રમણના જાતઅનુભવોથી થનારું જ્ઞાન શંકાથી પર અને સચોટ હોય છે. પણ બધા તો કાંઈ વિશ્વભ્રમણ કરી શકે નહિ. તેના માટે સૌથી પ્રથમ તો આર્થિક સામર્થ્ય જોઈએ. પૈસા વિના ભ્રમણ થઈ શકે નહિ. ઇચ્છા અને જિજ્ઞાસા ઘણી હોય પણ પૈસો ન હોય તો ઇચ્છાઓને મનમાં જ ધરબીને પેટ ભરવાનું કામ કરતા રહેવું પડે. આવી જ ઇચ્છાવાળો પણ દરિદ્ર એવો એક બ્રાહ્મણ હતો. તે વરુણાનદીના કિનારે આવેલા અરુણાસ્પદ નગરમાં રહેતો હતો. તે એટલો બધો રૂપાળો હતો કે તેના મિત્રો તેને અશ્વિનીકુમારનો અવતાર કહેતા હતા. વ્યક્તિના વ્યક્તિત્વમાં તેનું રૂપ બહુ જ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતું હોય છે. સ્ત્રીઓ રૂપઘેલી હોય છે. રૂપ જોતાં જ તે ભાન ભૂલવા લાગે છે. કેટલીક વાર ગુણ વિનાના રૂપમાં અંજાઈને પોતાનો સર્વનાશ પણ કરી બેસતી હોય છે. રૂપ તો તરત જ દેખાય, પણ ગુણોને જોવા માટે સહવાસયુક્ત સમય જોઈએ. જ્યારે રૂપઘેલી સ્ત્રીઓ ઉતાવળી થઈને રૂપમાં કૂદી પડે અને પાછળથી જાણે કે આ તો કસાઈ છે ત્યારે પાછું ન વળી શકાય તેટલો સમય વીતી ગયો હોય છે. પણ આ બ્રાહ્મણ તો રૂપમાં અને ગુણમાં પણ મહાન હતો. ગુણોથી ભરેલું રૂપ હોય તો તે મર્યાદાની પાળમાં જ રહે, પાળને તોડે નહિ. તેને વારંવાર વિશ્વભ્રમણની ઇચ્છા થતી રહી, પણ આર્થિક રીતે લાચાર હતો, તેથી ઇચ્છાને દાબીને બેસી રહેતો હતો.

એક વાર તેના ત્યાં એક વિશ્વપ્રવાસી અતિથિ થઈને આવ્યો. જેને વિશ્વપ્રવાસ ન કર્યો હોય પણ વિશ્વને જાણવાની ઉત્સુકતા હોય તેણે વિશ્વપ્રવાસીનો સત્સંગ કરવો. જે જ્ઞાન પુસ્તકોથી થાય તેના કરતાં ચર્ચાથી વધુ થાય. વિશ્વપ્રવાસી સાથે ઘણીઘણી ચર્ચા કર્યા પછી બ્રાહ્મણને વિશ્વપ્રવાસ કરવાની ઉત્કંઠા વધી ગઈ. તેણે કહ્યું કે “મારે પણ વિશ્વપ્રવાસી થવું છે, પણ હું તો રોજના માંડ 15-20 કોસ પ્રવાસ કરી શકું. આટલી મોટી પૃથ્વી છે તેનો ક્યારે પાર આવે?” બ્રાહ્મણની ચિંતા વાજબી હતી. ત્યારે આજના જેવાં તીવ્ર ગતિવાળાં વાહનો ન હતાં. લોકો પગે ચાલીને પ્રવાસ કરતા. ટૂંકી જિંદગીમાં આટલો મોટો પ્રવાસ કેવી રીતે થઈ શકે? વિશ્વપ્રવાસીએ કહ્યું કે “તું ચિંતા ન કર. મારી પાસે એવો ઔષધિઓનો લેપ છે કે તેને પગે લગાડી દેવાય તો માણસની ગતિ અનેકગણી વધી જાય, એ લેપ હું તને લગાડી દઉં છું.” એમ કહીને વિશ્વપ્રવાસી અતિથિએ પેલા બ્રાહ્મણના પગના તળિયે ઔષધિઓનો લેપ બનાવીને ચોપડી દીધો. સાથે મંત્ર પણ શિખવાડી દીધો. આ લેપ અને મંત્રમાં એવી શક્તિ હતી કે અડધા દિવસમાં એક હજાર યોજન જવાય અને પછી પાછા પણ આવી જવાય.

બ્રાહ્મણે પેલા અતિથિને કહ્યું કે “તમે અહીં રોકાઓ. એક દિવસમાં તો હું પાછો આવી જઈશ” તે તો મંત્રની આરાધના કરીને ઊપડ્યો. સીધો હિમાલય પહોંચી ગયો. હિમાલયમાં પુષ્કળ બરફ હોવાથી તેના ઉપર ચાલતાં-ચાલતાં પગ ઉપર લગાડેલો લેપ ધોવાઈ ગયો. હવે તેની ત્વરિત-ગતિ અટકી ગઈ. હવે શું કરવું? તે તો હિમાલયનાં દશ્યો જોતો-જોતો આમતેમ ફરવા લાગ્યો. હવે પાછા કેવી રીતે જવું? ઘણા લોકો વૃક્ષ ઉપર ચઢી તો શકે પણ પછી ઊતરી ન શકે. કેટલાક લોકો મશીનને ખોલી તો શકે પણ પછી ફિટ ન કરી શકે. વિશ્વપ્રવાસીએ વિકલ્પની તૈયારી પણ રાખવી જોઈએ. કદાચ આ યોજના સફળ ન રહે તો પછી આમ કરવું, એવી યોજના પણ રાખવી જોઈએ. પણ આની પાસે તો એવો કોઈ વિકલ્પ ન હતો. આ મોટાં-મોટાં શિખરો ચઢવાં અને ઊતરવાં કેવી રીતે? ક્યારે પાર પડાય? દૈવી ચમત્કારથી આવી તો ગયો, પણ લેપને સાચવતાં ન આવડ્યું. હવે તો કોઈ બીજો દૈવી ચમત્કાર જ પાછો મોકલી શકે. પણ રોજ રોજ કાંઈ દૈવી ચમત્કાર થાય નહિ. અંતરીક્ષમાં પહોંચેલો પ્રવાસી પાછો ન ફરી શકે તો અંતરીક્ષમાં જ અટવાઈને મરી જાય. બ્રાહ્મણની પણ આવી જ દશા થઈ. તે હિમાલયમાં આમતેમ ફરવા લાગ્યો. એટલામાં ત્યાં વરુથિની નામની અપ્સરા આવી પહોંચી. તેણે અત્યંત રૂપાળા અને જુવાન બ્રાહ્મણને જોયો. જોતાં જ તે મોહી પડી. સ્ત્રીઓ લાગણીપ્રધાન હોવાથી તરત જ ઢળી પડતી હોય છે. જો ઈશ્વરે શરમ નામની વસ્તુ ન આપી હોત તો સ્ત્રીઓ બેફામ થઈ ગઈ હોત. જેણે સ્ત્રીઓને અને સમાજને સાચવવો હોય તેણે સ્ત્રીની શરમનું રક્ષણ કરવું. નિર્લજ્જ સ્ત્રી બધી પાળો, બધી મર્યાદાઓ તોડી નાખતી હોય છે. તેમ કરીને તે પોતાનું જ અહિત કરી બેસતી હોય છે, કારણ કે તેના જેવા જ નિર્લજ્જ લફંગા પુરુષો તેનો દુરુપયોગ કરીને પછી તેને છોતરાની માફક ફેંકી દેતા હોય છે. અનેક હાથોથી ચુસાઈ ગયેલી આવી સ્ત્રીઓ

પાછલી જિંદગીમાં છોતરું થઈને દુ:ખના દા'ડા વિતાવતી હોય છે. જીવનમાં સ્ત્રી અને પુરુષ બન્ને માટે મર્યાદાની પાળ જરૂરી છે.

વરુથિની વિચાર કરે છે, "અહા! કેવો સુંદર પુરુષ છે! હું આવા જ પુરુષની શોધમાં હતી, ત્યાં આજે મળી ગયો. હવે તો હું ધન્યધન્ય થઈ જઈશ!" તે બ્રાહ્મણની નજીક ગઈ. બ્રાહ્મણે તેનો સત્કાર કર્યો અને પોતાની કહાણી સંભળાવી. હવે પાછા કેવી રીતે જવાય તેનો ઉપાય બતાવવા વિનંતી કરી. પણ વરુથિનીને તો જુદી જ અપેક્ષા હતી. તેણે કહ્યું કે "પાછા જવાનું નામ ન લો. અહીંથી નજીક જ સ્વર્ગ છે. હું સ્વર્ગમાં રહું છું. ત્યાં ચાલો. ત્યાં કદી કોઈ બીમાર કે વૃદ્ધ થતું નથી. અનંતકાળ સુધી સ્વર્ગવાસીઓ સુખો ભોગવે છે. મારો સ્વીકાર કરો. હું તમને સુખોથી ન્યાલ કરી દઈશ." કેટલીક વાર કામવાસનાથી અતૃપ્ત ધનાઢ્ય સ્ત્રીઓ આવા બ્રાહ્મણ જેવા પુરુષને શોધતી રહે છે અને પછી તેના ઉપર સર્વસ્વ ઓળઘોળ કરી દેવા તૈયાર થઈ જતી હોય છે. કામિની સ્ત્રીઓ માટે રતિસુખ આગળ બીજાં બધાં સુખો ધૂળ બરાબર હોય છે.

વરુથિનીની અપેક્ષાઓ જાણીને બ્રાહ્મણ ચમક્યો: આ તો બીજી મુસીબત આવી ગઈ. હવે શું કરવું? અહીં મારું કોણ? સ્ત્રી સાથેની રતિ-લડાઈમાં પુરુષ જ હારતો હોય છે. લોકો પણ સ્ત્રીનો જ પક્ષ લેતા હોય છે. અને સ્ત્રીને યુદ્ધ જીતવાની અનેક કળાઓ આવડતી હોય છે. હસીને, રડીને, રિસાઈને, નખરાં કરીને—કોણ જાણે કેટલી કળાઓ કોઈના પણ શિખવાડ્યા વિના જ સ્વયં આવડી જતી હોય છે.

વરુથિની વિચારે છે કે કોઈ પણ ભોગે આ શિકારને હવે અહીંથી જવા દેવાય નહિ. આવો પુરુષ ફરી ક્યાંય મળવો મુશ્કેલ છે. બ્રાહ્મણ સમજી ગયો કે ફસાઈ ગયા. હવે તો પરમાત્મા જ છોડાવી શકે. તેણે પરમેશ્વરને હૃદયથી યાદ કર્યા. દુ:ખ અને વિપત્તિ માણસને પરમાત્માની નજીક લઈ જતી હોય છે. ભલભલા નાસ્તિક ત્યારે આસ્તિક થઈ જતા હોય છે. ખરેખર પરમેશ્વરે તેની પ્રાર્થના સાંભળી. પેલા બ્રાહ્મણમાં અપૂર્વ જોમ-જુસ્સો આવી ગયાં અને ત્યાંથી સડસડાટ પાછો ચાલવા લાગ્યો. તે પોતાના ઘરે પહોંચી ગયો અને પોતાના નિત્યકર્મમાં લાગી ગયો. ઈશ્વરે મારું રક્ષણ કર્યું તેમ માનીને ખૂબ ભક્તિ કરવા લાગ્યો. જીવનમાં આવા ચમત્કારો જેણે અનુભવ્યા હોય તેની ઈશ્વરભક્તિ વધુ ને વધુ દૃઢ થઈ હોય છે. નાસ્તિકના તર્કોથી તે હચમચતી નથી. પરંપરાથી પ્રાપ્ત થયેલી શ્રદ્ધા આવા કૃપા-અનુભવો પછી દૃઢ નિષ્ઠામાં પરિવર્તિત થઈ જતી હોય છે. વિશ્વપ્રવાસીને ક્યારેક આવા પણ અનુભવો થતા હોય છે. જેની ચારે તરફ ઈશ્વરનું કવચ હોય તે જ બચી શકતો હોયછે.

કેટલાક એવું પણ વિચારે કે સામે ચાલીને સ્વર્ગની અપ્સરા વરુથિની આવી તો તેનો સ્વીકાર કરી લેવો જોઈતો હતો. બ્રાહ્મણને બધાં સુખો મળી જાત. ઘરે પાછા આવીને ફરી પાછી એ જ દરિદ્રતા ભોગવવાને ડહાપણ ન કહેવાય.' આવું ચિંતન ઇતિહાસ ન સર્જે. જો આવું જ ચિંતન હોત તો સીતાજીએ રાવણનો સ્વીકાર કરી લીધો હોત. તો જસમા ઓડણે સિદ્ધરાજનો સ્વીકાર કરી લીધો હોત. આ તો ઢાળ નીચે દોડાવનારું ચિંતન છે, પર્વત-શિખરો ચઢાવનારું નથી.

હવે આ તરફ બ્રાહ્મણના ચાલ્યા જવાથી વરુથિની અર્ધી ગાંડા જેવી થઈ ગઈ. તે ચારે તરફ તેને શોધવા લાગી: "ક્યાં ગયા? ક્યાં ગયા?" પ્રેમભંગ મહાપીડા છે. બીજી પીડાઓ દેહને થાય, પ્રેમભંગની પીડા હૃદયને થાય. હૃદય દેહ જેવું મજબૂત નથી તેથી તે પ્રેમભંગનો આઘાત સહન કરી શકતું નથી. બાવરી જેવી વરુથિની આમતેમ ભટકી રહી હતી ત્યાં તે માર્ગેથી એક કલિ નામનો ગંધર્વ નીકળ્યો. કલિને વરુથિની પ્રત્યે જૂનો એકતરફી અનુરાગ છે. વરુથિનીએ તેનો તિરસ્કાર કરી અપમાન પણ કરી દીધું હતું. પ્રેમભંગની પીડા જેવી જ પ્રેમ-તિરસ્કારની એક બીજી પીડા પણ છે. તિરસ્કાર પામેલો પુરુષ કે સ્ત્રી તિરસ્કારના દાગને ભૂલી શકતાં નથી. તે દૂઝતો ઘા છે જેને રૂઝ આવતી નથી. કોઈ સંત મળે અને મલમ ચોપડે તો જ રૂઝ આવે. દુનિયા કેટલી વિચિત્ર છે! વરુથિનીનો બ્રાહ્મણ પ્રત્યે એકતરફી પ્રેમ છે એવો જ એકતરફી પ્રેમ કલિનો વરુથિની પ્રત્યે છે. બધું જ એકતરફી જ ચાલે છે. વરુથિનીને જોઈને કલિએ માન્યું કે ખરો મોકો હાથમાં આવ્યો છે. જવા ન દેવાય. તે બ્રાહ્મણનો પ્રસંગ જાણી ગયો એટલે સમજી ગયો કે વરુથિની બ્રાહ્મણ માટે ઝૂરી રહી છે. તેણે બ્રાહ્મણનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું અને વરુથિની પાસે ગયો. બ્રાહ્મણ પાછો આવ્યો છે તેવું જાણીને વરુથિની હર્ષોલ્લાસમાં આવી ગઈ. તે ભેટી પડી. પછી બન્ને હિમાલયમાં રમણ કરવા લાગ્યાં. સ્ત્રીઓએ અસલી કરન્સી અને નકલી કરન્સીને ઓળખવાની ક્ષમતા કેળવવી જોઈએ. આજકાલ એવી નકલ થાય છે કે બૅન્કના કર્મચારીઓ પણ નકલીને ઓળખી શકતા નથી. જીવનમાં સ્ત્રીઓ માટે (અને પુરુષો માટે પણ) આવી નકલી નોટો પકડાઈ જવાની સંભાવના રહેતી હોય છે. નકલી નોટોને પકડવી તો સરળ હોય છે, પણ પછી છોડવી કઠિન હોય છે, કારણ કે તેને કોઈ સ્વીકારતું નથી.

કલિ ગંધર્વને જ બ્રાહ્મણ સમજીને વર્ષો સુધી વરુથિની આમોદ-પ્રમોદ કરતી રહી. તેમને એક સંતાન પણ થયું. તેનું નામ સ્વારોચી પાડવામાં આવ્યું. જોતજોતાંમાં સ્વારોચી વિદ્યાઓમાં પારંગત થઈને યુવાન થઈ ગયો.

એક દિવસ મંદર-પર્વત ઉપર તે ફરવા નીકળ્યો હતો ત્યાં "બચાવો... બચાવો" એવી બૂમ તેના કાને પડી. તેણે દોડીને જ્યાંથી ચીસ આવતી હતી ત્યાં જઈને જોયું તો એક યુવતી ભયભીત થઈને રડી રહી હતી. કારણ પૂછતાં જાણવા મળ્યું કે ઈન્દીવરાક્ષ નામના ગંધર્વની મનોરમા નામની આ કન્યાને ફરતી જોઈને એક રાક્ષસ તેની પાછળ દોડી આવ્યો છે. સ્ત્રીઓએ એકલાં ગમે ત્યારે ગમે ત્યાં ભટકવું ન જોઈએ. તેમણે રક્ષિત જીવન જીવવું જોઈએ. રક્ષિત જીવન ન જીવનારી સ્ત્રીઓ લાંબા ગાળે સ્વછંદી થઈ જતી હોય છે. તેમનું સ્વચ્છંદીપણું જ તેમને આપત્તિમાં સપડાવી દેતું હોય છે. સપડાયેલી બધી સ્ત્રીઓને ઉદ્ધારકો નથી મળતા. પછી તો તેઓ પતનની ગર્તામાં ધકેલાઈ જતી હોય છે.

મનોરમાને સ્વારોચી મળ્યો. તેનું રક્ષણ થઈ ગયું. પ્રસન્ન થયેલી મનોરમાએ પિતાની પાસેથી મેળવેલી અસ્ત્રહૃદયવિદ્યા સ્વારોચીને આપી. એટલામાં તો ભયંકર ગર્જના કરતો પેલો રાક્ષસ દોડી આવ્યો. રાક્ષસો પોતાના શિકારને બીજો કોઈ પચાવે તે સહન કરી શકતા નથી. રાક્ષસોના પંજામાંથી કોઈ સ્ત્રીને બચાવનાર પુરુષે રાક્ષસ સાથે વેર બાંધવાનું થતું હોય છે. તેથી ઘણા ડાહ્યા ગણાતા પુરુષો આવી બચાવવાની ભાંજગડમાં નથી પડતા. આવા નમાલા લોકો કોઈની બહેન-દીકરીની આબરૂ જતી જોઈને પણ જોયું-ન-જોયું કરી દેતા હોય છે, જેથી રાક્ષસોનો જુસ્સો વધતો હોય છે. આવા લોકો પોતાના નમાલાપણાને ઢાંકવા અહિંસાવાદ જેવા આદર્શનો અંચળો ઓઢીને મહાપુરુષ જેવો ડોળ કરીને ફરતા હોય છે.

જ્યારે મનોરમાનું હરણ કરવા પેલો રાક્ષસ દોડી આવ્યો ત્યારે સ્વારોચીએ તેની સાથે યુદ્ધ કર્યું અને તેને રાક્ષસીવૃત્તિમાંથી છોડાવ્યો. પરાક્રમથી રાક્ષસોને પણ સુધારી શકાય છે. દંડનો ભય કાયદો અને વ્યવસ્થા સ્થાપિત કરતો હોય છે. કાયદો અને વ્યવસ્થા સ્થાપિત થાય એ જ ધર્મની સ્થાપના કરી કહેવાય.

(માર્કંડેયપુરાણ)

તા. 19-1-10

*

18. બહુ લાંબું આયુષ્ય દુઃખદાયી

ઈશ્વરીય રચનાઓમાં એક અદ્‌ભુત રચના છે—મૃત્યુ. મૃત્યુ કોઈને પણ ગમતું નથી પણ તે સૌના હિત માટે અનિવાર્ય છે. પ્રત્યેક જીવ મરવા નથી માગતો પણ લાંબું જીવવા માગે છે. જો યથાયોગ્ય સંયમપૂર્વક જીવન જિવાય તો માણસ થોડુંક આયુષ્ય વધારી શકે છે. સંયમ એટલે નિગ્રહ નહિ. અતિ ભોગો અને નિગ્રહ (એટલે કે ભોગોનો તદ્દન અભાવ) એ બન્ને જીવનના છેડા છે. આવા લોકો લાંબું જીવતા નથી, રોગી થઈને વહેલા મરી જતા હોય છે, પણ કુદરતસહજ સંયમી જીવન જીવનારા નીરોગી રહીને લાંબું જીવન જીવતા હોય છે. ભોગો પણ સંયમપૂર્વક ભોગવાય તો આરોગ્ય, બળ-બુદ્ધિ અને લાંબું આયુષ્ય આપનારા થઈ શકે છે. તેનો સદંતર ત્યાગ કરવો એ નિગ્રહ છે. તે હિતકારી નથી. તેનાથી બચવું જોઈએ, પણ ગમે તેટલું સંયમપૂર્વકનું જીવન જીવો તોપણ મૃત્યુ તો થવાનું જ છે. આ જ મંગળમય છે. બહુ લાંબું આયુષ્ય ભોગવનારા સુખી નથી હોતા.

સ્વરાષ્ટ્ર નામનો એક રાજા થયો. તેણે સૂર્યદેવની આરાધના કરી અને ઘણું લાંબું આયુષ્ય માગ્યું. સૂર્યદેવે 'તથાસ્તુ' કહ્યું. તે લાંબું આયુષ્ય ભોગવતો થઈ ગયો. તેના દેખતાં-દેખતાં બે-ત્રણ પેઢીઓ મરી ગઈ, પણ તે ન મર્યો. મંત્રીઓ, સેનાપતિઓ, નગરશેઠો—બધા ત્રણત્રણ પેઢીના મર્યા અને નવાનવા આવ્યા, પણ રાજા એનો એ જ રહ્યો. તેને એક નવી તકલીફ એ થઈ કે જનરેશન-ગૅપ ઘણો વધી ગયો. અર્થાત્ સમયની સાથે જીવનપદ્ધતિ—આચાર-વિચાર બદલાતા ગયા, પણ તે હતો તેનો તે જ રહ્યો. હવે કોઈની સાથે તેનો મેળ ન થઈ શકે. બધા પ્રત્યે તેને ઘૃણા થવા લાગી અને બધા તેના પ્રત્યે ઘૃણા કરવા લાગ્યા. આ રીતે લાંબું આયુષ્ય માગીને તે તો દુઃખીદુઃખી થઈ ગયો, તેથી તે જીવન પ્રત્યે ઉદાસ, નીરસ થઈ ગયો. જીવનમાં તેને કોઈ ઉત્સાહ કે ઉમંગ જ ન રહ્યો. માણસ ઉત્સાહ અને ઉમંગથી જીવન જીવતો હોય છે. જો આ તત્ત્વો ન રહે તો માણસને ડિપ્રેશન થઈ જાય. તે હતોત્સાહ થઈ ગયો, તેથી રાજકાર્યભાર પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરવા લાગ્યો. રાષ્ટ્ર દુર્બળ થવા લાગ્યું. તેની નબળાઈને પરખી ગયેલો પાડોશનો રાજા વિમર્દ ચઢી આવ્યો અને સરળતાથી તેનું રાજ્ય લઈ લીધું. રાષ્ટ્રનો વિનાશ કે પતન દુર્બળ રાજાઓથી થતું હોય છે. દુર્બળતાનું મૂળ વૈચારિક ભ્રમણા હોય છે. જો વૈચારિક ભ્રમણા ન હોય તો નાનું રાષ્ટ્ર પણ મોટાં રાષ્ટ્રો સામે ટકી શકતું હોય છે. જેમ કે નેપાળ વગેરે. પરાજિત થયેલા રાજાએ વનમાં ભાગી જવું પડ્યું. તેનો પૂરો પરિવાર છિન્નભિન્ન થઈ ગયો. પરાજય રાષ્ટ્ર, રાજા અને પ્રજા માટે મહાવિનાશ સર્જતો હોય છે. હારેલો-થાકેલો, સૌથી હતોત્સાહ થયેલો રાજા વિતસ્તાનદીના કિનારે ગયો. લોકો વિજયને પૂજતા હોય છે, પરાજયને તો નિંદતા જ હોય છે. નિંદા સહન કરીને પડ્યા રહેવું તેના કરતાં અન્યત્ર અપરિચિત જગ્યાએ ચાલ્યા જવું સારું. જ્યાં કશી ઓળખ ન હોય ત્યાં નિંદા પણ ન હોય. લાંબું આયુષ્ય માગીને તે તો દુઃખીદુઃખી થઈ ગયો. આજકાલ કેટલાક ગુરુલોકો પોતે ખૂબ લાંબા આયુષ્યવાળા છે તેવો દાવો કરતા ફરે છે તે સાચા નથી હોતા. એકે તો પોતાના ગુરુ છસ્સો વર્ષના જીવતા હોવાનો દાવો કરીને લોકોને મહામૂરખ બનાવ્યા છે. આ હડહડતું જુઠ્ઠાણું છે. જુઠ્ઠું બોલનાર સંત ન હોય, મહાપુરુષ ન હોય. આવા અસત્યપૂજકથી લોકોનું કલ્યાણ ન થાય.

રાજા તપસ્વી થઈ ગયો. પરિસ્થિતિ બદલાતાં માણસને બદલાવું પડતું હોય છે. કેટલીક વાર બહુ ઊંચી જગ્યાએથી માણસ બહુ નીચી જગ્યાએ પછડાય તો તે પણ કલ્યાણકારી થઈ શકે છે, જો તેને પ્રભુપ્રસાદ માનીને સ્વીકારી લે અને જૂની વાતોને યાદ કરીકરીને રોતો ન રહે તો. રાજાએ તપસ્વીપણું સ્વીકારી લીધું. લોકોથી પોતાને ગુપ્ત રાખવા તથા જીવન જીવવા માટે હવે આ એક જ માર્ગ બાકી બચ્યો હતો.

એક વાર એવું બન્યું કે ચોમાસામાં પ્રચંડ વર્ષા થઈ. બારે મેઘ તૂટી પડ્યા. ચારે તરફ જળબંબાકાર થઈ ગયું. વિતસ્તાનદી અને જંગલનું પાણી એક થઈ ગયાં. કિનારો દેખાય જ નહિ, તેવામાં રાજા તણાયો. જળ કોઈની દયા ખાતું નથી. તણાતાં-તણાતાં તેના હાથમાં તેની માફક તણાતી એક મૃગલીનું પૂંછડું આવી ગયું. બન્ને પ્રવાહમાં તણાવા લાગ્યાં. બન્ને તણાતાં- તણાતાં એક કિનારે પહોંચી ગયાં, પણ ત્યાં કાદવ બહુ હતો. બન્ને કાદવમાં ખૂંપી ગયાં. કેટલીક વાર કિનારે આવીને જહાજ ડૂબતું હોય છે. આ બન્નેનું પણ એવું જ થયું, પણ બન્ને ધીરજ રાખીને ચોટી રહ્યાં. વરસાદ રહી ગયો. તડકો નીકળ્યો અને બન્ને નદી બહાર નીકળ્યાં. હવે રાજાએ મૃગલીનું પૂંછડું છોડીને તેના શરીર ઉપર હાથ ફેરવવા માંડ્યો. અત્યાર સુધીના સ્પર્શથી રાજામાં કામોત્તેજના જાગી ઊઠી હતી. કામોત્તેજના આંધળી હોય છે. તે સ્ત્રી-

પુરુષ, પશુઓ વગેરેમાં ભેદ નથી કરતી. માણસો પશુઓની સાથે પણ કામાચાર કરતા થઈ જતા હોય છે. સતત કામને અવરોધનારા કોઈ વાર પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં જ ન કરવાનું કરી બેસતા હોય છે.

મૃગી રાજાનો આશય સમજી ગઈ. સ્ત્રીઓમાં એક છઠ્ઠી ઇન્દ્રિય હોય છે, જે પુરુષને જોવામાત્રથી તેના આશયને પરખી લેતી હોય છે. મૃગલીએ રાજાને સમજાવ્યો કે "તમે યોગ્ય નથી કરતા. પશુ અને માણસનો આવો સંબંધ યોગ્ય ન કહેવાય. છતાં તમારી ઇચ્છા જ હોય તો હું તો સામાન્ય પશુ છું. તમને યોગ્ય લાગે તેમ કરો."

રાજાને નવાઈ લાગી કે આ મૃગલી માણસની ભાષા કેમ બોલતી હશે? કામાચારની બાબતમાં સ્ત્રી પૂર્ણ સ્વતંત્ર નથી હોતી. તેની ઇચ્છા ન હોય તોપણ કેટલીક વાર તેને પુરુષની ઇચ્છાને સ્વીકારવી પડતી હોય છે. આ લાચારીના કારણે કેટલાય દારૂડિયા પતિઓ પત્નીઓને જબરદસ્તી ગર્ભધારણ કરાવતા રહે છે. ઝૂંપડપટ્ટીઓમાં જે કુરકુરિયાં દેખાય છે તેમાં ઘણાં સ્ત્રીની ઇચ્છા વિરુદ્ધ પુરુષની જોહુકમીથી થયેલાં હોય છે. પરમેશ્વરે પુરુષને જે ગુપ્તાંગ આપ્યું છે તે લોકવાળું આપ્યું છે. તેની ઉત્તેજના કાયમ નથી રહેતી. ઉત્તેજના વિના તે કાંઈ કરી શકે નહિ. પણ સ્ત્રીને આવી સિસ્ટમ નથી આપી. ઉત્તેજના વિના પણ હલકો પુરુષ પોતાનું ધાર્યું કરી શકે છે. એટલે તે બળાત્કારનો ભોગ થઈ શકે છે. ખરેખર તો બળાત્કારના સમયે સ્ત્રીની માનસિક સ્થિતિ એવી ભયજનક થઈ ગઈ હોય છે કે તેમાં ઉત્તેજના રહે જ નહિ. ઉત્તેજના ન હોય તોપણ પુરુષ પોતાનું ધાર્યું કરી શકે છે. આ સ્ત્રીની કમજોરી કહો કે લાચારી કહો, પણ છે. પોતાની લાચારીને સમજનારી સ્ત્રી ડાહી કહેવાય. તે રક્ષિત રહીને પોતાનું રક્ષણ કરી શકતી હોય છે. તેનો ભક્ષક પણ પુરુષ છે અને રક્ષક પણ પુરુષ છે. રક્ષકની હૂંફમાં રહેનારી રક્ષિત રહે છે. હૂંફ વિનાની ભક્ષકનો શિકાર થઈ શકે છે.

લાંબા આયુષ્યવાળો રાજા પાંચ પેઢીઓ પાર કરી ગયો છે. અત્યાર સુધીમાં તેણે કેટલીયે રાણીઓ કરી અને મરી ચૂકી છે. મૃગલી બોલીઃ "જરા યાદ કરો! હું તો તમારી ઉત્પલા મહારાણી હતી." માણસને પોતાના ગયા જન્મો યાદ નથી આવતા તે સારું જ છે. નહિ તો ઘોર અવ્યવસ્થા ફેલાઈ જાય.

ઉત્પલાએ પોતાની મૃગી થવાની કથા સંભળાવવી શરૂ કરીઃ "હું દઢ-ધન્વાની પુત્રી હતી. કિશોર-અવસ્થામાં સખીઓ સાથે વનમાં ફરવા ગઈ હતી. ત્યાં મેં એક મૃગને મૃગી સાથે કામાતુર અવસ્થામાં જોયો, આથી મેં પેલી મૃગલીને મારીને ભગાડી દીધી. કામાતુર મૃગ ભારે ગુસ્સે થઈ ગયોઃ 'હું ગર્ભાધાન કરી રહ્યો હતો અને તેં વિક્ષેપ કર્યો તેથી મને ભારે પીડા થઈ છે. જા, હવે તું પણ મૃગલી થઈ જા!' મેં મૃગને ઘણી પ્રાર્થના કરી ત્યારે તેમણે માંડ શાપમાં સુધારો કર્યો કે 'આ જન્મે નહિ, પણ હવે તું આવતા જન્મે મૃગલી થઈશ.' તેના શાપથી હું મૃગલી થઈ છું. ઉત્પલા રાણી તરીકે વર્ષો સુધી હું તમારી સાથે રહી છું. અમે તો કેટલીયે રાણીઓ કુદરતી ઉંમર થતાં જ મરણ પામી છીએ. પણ દીર્ઘાયુષ્ય હોવાના કારણે તમે હજી જીવો છો, તો હવે યાદ કરો હું ઉત્પલા રાણી છું. મારો ઉદ્ધાર અને સ્વીકાર કરો."

મૃગલીની વાત જાણીને રાજાને નવાઈ લાગી. કેટલીક વાર લોકો પશુઓ સાથે પણ લેણાદેણીના સંસ્કારને કારણ બનાવે છે. એક પશુ એક સ્થળે ઘણું સુખ આપે અને તે જ પશુ બીજા ઘરે જઈને દુઃખ આપે છે ત્યારે લોકો આવી ધારણા કરતા હોય છે.

કેટલીક વાર ગમ્મત ખાતર કરેલી નાની સરખી ભૂલ પણ બહુ મોટા અનર્થો કરી દેતી હોય છે.

(માર્કંડેયપુરાણ)

તા. 19-11-10

*

19. ચંચુલાની કથા

દામ્પત્યજીવનમાં પરસ્પરની વફાદારી અનિવાર્ય તત્ત્વ છે. જો બેમાંથી એકની અથવા બન્નેની વફાદારી જ ન હોય તો કદી પણ દામ્પત્ય જામે નહિ. વફાદારીથી ચારિત્ર્ય આવતું હોય છે. વફાદારી બે પ્રકારની હોય છેઃ 1. નિરપેક્ષ વફાદારી અને 2. સાપેક્ષ વફાદારી. 1. નિરપેક્ષ વફાદારી તેને કહેવાય છે કે સામેનું પાત્ર ગમે તેવું હોય, ગમે તે કરતું હોય તોપણ હું તો તેને પૂર્ણ વફાદાર રહીશ જ. 2. સાપેક્ષ વફાદારી તેને કહેવાય છે કે સામેનું પાત્ર વફાદાર રહે તો હું વફાદાર રહું. જો તે વફાદાર ન રહે તો હું પણ ન રહું. પ્રથમ કક્ષાની વફાદારી જવલ્લે જ મળતી હોય છે. બીજી કક્ષાની સાપેક્ષ વફાદારી ઘણી મળી રહે છે. આવી જ એક કથા શિવપુરાણમાં આપી છે.

સમુદ્રની નજીકમાં બાલ્કલ નામનું એક ગામ હતું. ત્યાં ઘણા બ્રાહ્મણો રહેતા હતા. બધા જ ધર્મવિમુખ, આચાર-વિરુદ્ધ, શ્રદ્ધાભક્તિ-વિરુદ્ધ, કુમાર્ગી અને ખલવૃત્તિના હતા. રહેનારી પ્રજાના આધારે ગામનું વ્યક્તિત્વ નિર્ધારિત થતું હોય છે. જ્યાં સારા—સંત-પુરુષો રહેતા હોય તે ગામને સુગ્રામ કહેવાય, પણ જ્યાં દુષ્ટ, નીચ અને અધમ લોકો રહેતા હોય તેને કુગ્રામ કહેવાય. આવી જ રીતે જે પ્રજાની કક્ષા હોય એ જ રાષ્ટ્રની કક્ષા થઈ જતી હોય છે. પરોત્પન્ન દુઃખોમાં “કુગ્રામવાસ” મહાદુઃખ મનાયું છે. તમે સારા છો પણ કુગ્રામમાં રહો છો. હવે તમે તમારા કર્મે નહિ પણ ગ્રામની નીચતાથી દુઃખી થશો. શક્ય હોય તો ડાહ્યા માણસે આવું ગામ તરત જ ત્યજી દેવું જોઈએ. વળી પાછું આ તો બ્રાહ્મણોનું ગામ હતું. કેટલીક વાર ઊંચા ગણાતા લોકો પણ નીચાં કામ કરતા હોય છે, તો કેટલીક વાર નીચા મનાતા લોકો પણ ઊંચાં કામ કરતા હોય છે.

આ બાલ્કલ ગામમાં બિન્દુગ નામનો ભ્રષ્ટ બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. બ્રાહ્મણ હોવા છતાં પણ તે બધી રીતે ભ્રષ્ટ અને દુષ્ટ હતો. તેને ચંચુલા નામની અત્યંત રૂપાળી પત્ની હતી. તે ધાર્મિક વૃત્તિની સંસ્કારી સ્ત્રી હતી. પુરુષ નાસ્તિક હોય તો કદાચ ચાલે, પણ સ્ત્રી તો આસ્તિક જ હોવી જોઈએ. નાસ્તિક સ્ત્રી પાળ વિનાની થઈ જાય છે, તેથી તેને સ્વચ્છંદી થતાં વાર નથી લાગતી. ધાર્મિક વૃત્તિ વ્યક્તિનું રક્ષણ કરે છે, અનર્થોથી બચાવે છે. એટલે સ્ત્રીઓ જપ-તપ-વ્રત કરતી હોય તો કરવા દેવાં, રોકવી નહિ. હા, અંધશ્રદ્ધાથી કુમાર્ગે જતી હોય તો જ તેને રોકવી.

બિન્દુગને એક હલકી વેશ્યા સાથે સંબંધ થઈ ગયો હતો. પત્ની વિનાના પુરુષો કદાચ આવા માર્ગે ચાલે તો તેમને માફ કરી શકાય, પણ પત્નીવાળા —તેમાંય રૂપ-ગુણ-સંપન્ન સાધ્વી પત્નીવાળા પુરુષો જો આવા કુમાર્ગે વળી જાય તો તેમને માફ ન કરાય. આવું જ સ્ત્રીઓ માટે પણ સમજવું. ઘણાં વર્ષો સુધી ચંચુલાને પતિસુખ ન મળ્યું. તે ઝંખતી રહી પણ બિન્દુગ તેની નજીક જ ન આવતો. ચંચુલાને આશા હતી કે એક ને એક દિવસ તેનો પતિ સુધરશે અને તેના ખરા ખીલે બંધાઈ જશે. પત્ની પુરુષને બંધાવાનો અને પતિ પત્નીને બંધાવાનો ખીલો છે. સાંજ પડતાં જ જે ઢોર પોતાના ખીલે આવીને બંધાઈ જાય છે તેને ખાણ-દાણ-ઘાસચારો વગેરે મળે છે. તેનું રક્ષણ થાય છે. પણ જે ઢોર ખીલે બંધાતું જ નથી, રખડ-રખડ કરે છે, આ ઘાસ સારું કે પેલું ઘાસ સારું એમ માનીને બધે મોઢાં ભરતું ફરે છે, તેને ખાણ-દાણ નથી મળતું. તેની કોટે ઘંટડી અને ડેરો બંધાય છે. માણસનું પણ આવું જ છે. સુખી અને સુરક્ષિત જીવન માટે ખીલો જરૂરી છે. ખીલા વિનાનું ભટકતું ઢોર ગમે તે હિંસક પશુનો શિકાર થઈ શકે છે. તે ભૂખ્યું-તરસ્યું રહી શકે છે, પ્રતિષ્ઠાહીન થઈ શકે છે. વેચવા નીકળો તો તેની કિંમત નથી આવતી. માણસનું પણ આવું જ થાય છે.

ઘણા સમય સુધી બિન્દુગને સુધારવાની આશા રાખીને ચંચુલા જીવતી રહી, પણ બિન્દુગ ન સુધર્યો. કામપીડાથી વ્યથિત ચંચુલા પણ પછી તો ખોટા રસ્તે વળી ગઈ. ચારિત્ર્યથી ચારિત્ર્ય પેદા થતું હોય છે અને દુશ્ચારિત્ર્યથી, દુશ્ચારિત્ર્ય પેદા થતું હોય છે. પતિની મહાનતામાંથી પ્રેરણા લઈને પત્ની પતનથી બચી રહેતી હોય છે, પણ પતિના પતનથી પત્ની પણ પતનના માર્ગે વળી જાય તો નવાઈ નહિ. ગુસ્સામાં “લે ત્યારે હું પણ તારા જેવી થઈ બતાવું છું!” આવો ભાવ પણ થઈ શકે છે. આવું જ પતિને પણ થઈ શકે છે. પતિને વહેમીલી પત્ની ટોકટોક કરીને બગાડતી હોય છે.

ઘોર પતિતાવસ્થામાં બિન્દુગનું મૃત્યુ થઈ ગયું. તે ઘોર નરકમાં ગયો અને ત્યાંથી પછી વિંધ્યપર્વત ઉપર ભયંકર પિશાચયોનિમાં ગયો.

પતિના મરી જવાથી ચંચુલાને છૂટો દોર મળી ગયો. તે ભારે સ્વચ્છંદી થઈ ગઈ. અનેક વાનગીઓ ચાખનારને સંતોષ કે તૃપ્તિ હોતી નથી.

તે રોજ નવીનવી વાનગીઓ શોધ્યા કરતી હોય છે. ચંચુલાનું પણ આવું જ થયું.

કેટલીક ઘટનાઓ દૈવયોગથી ઘટતી હોય છે. એક વાર ચંચુલા શિવરાત્રિના મેળામાં ગઈ હતી. ત્યાં એક શિવમંદિરમાં એક બ્રાહ્મણ શિવપુરાણની કથા વાંચતો હતો. ચંચુલા પણ ત્યાં શ્રોતાઓની સાથે બેસી ગઈ. કેટલીક વાર નવાનવા આવેલા શ્રોતાને પોતાને બંધબેસતી કથા આવી જતી હોય છે. તેને એમ જ લાગે કે આ મારી જ કથા ચાલી રહી છે. બ્રાહ્મણે પતિદ્રોહ કરીને પરપતિનું સેવન કરનારી કુલટા સ્ત્રીઓની કથા શરૂ કરી. તેને યમદૂતો કેવી રીતે પકડીને નરકમાં લઈ જતા હોય છે તથા ત્યાં તેને કેવાં-કેવાં ભયંકર દુઃખો દેવામાં આવે છે તેનું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું. જે અંગના મોજશોખ માટે પરપુરુષોનું સેવન કર્યું હોય તે અંગમાં ધગધગતી લોઢાની કોશનો પ્રવેશ કરાવી મહાપીડા કરાવાતી હોય છે. નરકમાં સ્ત્રી કેવી ચીસો પાડતી હોય છે, તેના ઝાડો-પેશાબ છૂટી જતા હોય છે વગેરે વર્ણન આવ્યું. વળી આ એક જ દિવસ પૂરતું નહિ, વર્ષો સુધી રોજ આ જ દુઃખો ભોગવવાં પડતાં હોય છે. “હવે આવું નહિ કરું! માફ કરો! મને છોડો!” આવી ચીસો પેલી સ્ત્રી પાડતી હોય છે વગેરે વાતો કથામાં આવી અને ચંચુલાએ સાંભળી. સાંભળીને તે તો ધ્રૂજવા જ માંડી. “આ તો બધી મારી જ કથા છે! હવે મારું શું થશે?” તે ભયભીત થઈ ગઈ. ભયના કારણે લોકો સીધા રસ્તે ચાલતા હોય છે. જો ભય ન હોય તો ગમેતેમ મનમાન્યા રસ્તે ચાલતા થઈ જાય.

કથા પૂરી થઈ. બધાં ચાલ્યાં ગયા પછી ચંચુલા પેલા બ્રાહ્મણ પાસે ગઈ, પગમાં પડી ગઈ અને પોતાની સાચી હકીકત નિવેદિત કરી દીધી. “હવે મારો ઉદ્ધાર કરો!” એવી પ્રાર્થના કરી. તેને ઘણો પશ્ચાત્તાપ થયો. પશ્ચાત્તાપથી તેનાં આંસુ વહેવા લાગ્યાં. જેમજેમ તે રોતી ગઈ તેમતેમ શુદ્ધ થતી ગઈ.

કથાવાચક બ્રાહ્મણે તેને શિવમંત્ર આપ્યો. ભોળાનાથ શિવજીની ભક્તિ કરવાથી બધાં પાપો બળી જશે અને મૃત્યુ પછી સદ્‌ગતિ થશે તેવું આશ્વાસન આપ્યું. ચંચુલાને ઉપદેશ લાગી ગયો. તેણે ખોટો માર્ગ છોડી દીધો અને શિવભક્તિમાં તન્મય થઈ ગઈ. ભય અને આઘાત વિના માણસ જૂના કુમાર્ગને છોડી શકતો નથી, એટલે જીવનમાં ભય પણ જરૂરી છે. અભિજાત વ્યક્તિ કદાચ સંજોગવશાત્ પતિત થઈ પણ જાય તોપણ જો તેને ઉચ્ચ સત્સંગ મળે તો તે ફરીથી હતો તેવો પવિત્ર થઈ શકે છે. ચંચુલા ફરીથી શિવભક્તિમાં તલ્લીન થઈને પવિત્ર થઈ ગઈ. સમય આવતાં જ તેનું મૃત્યુ થયું. તેનો ઉદ્ધાર થયો અને તે શિવલોકમાં પાર્વતીજીની સખી થઈ ગઈ.

વ્યક્તિની ખાનદાની બે રીતે માપી શકાય છે. એક તો જ્યારે તેની ચઢતી દશા આવે ત્યારે તે છકી ન જાય અને બીજી તે ઉપકારકોને ભૂલી ન જાય.

વ્યક્તિની મર્દાનગીનું માપ તેની પડતી દશામાં નીકળતું હોય છે. ગમેતેવી ઘોર પડતી આવે તોપણ તે ભાંગી ન પડે, તેની ખુમારી ઓછી ન થાય, પરાજયમાં પણ ઊંચું માથું રાખીને જીવે, તો તે સાચી મર્દાનગી કહેવાય.

ચંચુલા શિવભક્તિથી પાર્વતીજીની સખીના પદ સુધી પહોંચી ગઈ છે. પણ તેને ખબર છે કે તેનો પતિ બિન્દુગ પિશાચ થઈને વિંધ્યપર્વત ઉપર ભટકી રહ્યો છે. તેના ઉદ્ધારની તેને ચિંતા થવા લાગી. તુંબરુ મુનિને મનાવીને વિંધ્યપર્વત ઉપર મોકલ્યા અને પેલા પિશાચને શિવભક્ત બનાવી તેનો પણ ઉદ્ધાર કર્યો. આ રીતે શિવભક્તિથી બન્નેનો ઉદ્ધાર થઈ ગયો.

(શિવપુરાણ-માહાત્મ્ય)

તા. 19-1-10

*

20. ઓખાહરણ

કથાઓ તો સ્ત્રીઓની જ હોય, પુરુષોની બહુ કથાઓ ન હોય. સ્ત્રીઓની કથાઓ હોય તેમાં પ્રેમકથાઓની પ્રધાનતા હોય. ખરેખર તો પ્રેમ એટલે લાગણી. લાગણીઓની કથાઓ હોય, તર્કોની કથાઓ ન હોય. કદાચ હોય તો તે નીરસ હોય. બધી પ્રેમકથાઓ એક જ પ્રકારની એકસરખી ન હોય. અહીં એક પ્રેમકથાનું નિરૂપણ કરવાનું છે, જે ચીલાચાલુથી તદ્દન ઊલટું છે. પ્રાચીનકાળમાં બે મુખ્ય પરંપરાઓ ચાલતી હતી. એક દેવોની અને બીજી દૈત્યોની. આ બન્નેનાં મૂળ તો કશ્યપઋષિમાં પહોંચે છે. દિતિ અને અદિતિ બન્ને બહેનો છે. એકના દૈત્યો અને બીજીના દેવો થયા છે. દૈત્યોની પરંપરામાં પ્રહ્લાદનો વિરોચન, તેનો બલિ અને તેનો બાણાસુર થયો. બાણાસુરે શોણિતપુરમાં પોતાની રાજધાની વસાવી હતી અને બહુ મોટું સામ્રાજ્ય ચલાવતો હતો. દૈત્યો મોટા ભાગે શિવભક્તો હતા. (પ્રહ્લાદ વિષ્ણુભક્ત થવાથી બાપ-દીકરાને ઝઘડો થયો હતો.) જેમ દેવો અને દૈત્યોની બે ધારાઓ હતી તેમ જ શૈવ અને વૈષ્ણવ ધર્મની પણ બે ધારાઓ ત્યારે પ્રચલિત હતી. શિવની આરાધના સરળ હોવાથી દૈત્યો શૈવધારા તરફ અને દેવો વિષ્ણુધારા તરફ વળ્યા હતા.

બાણાસુરને ઉષા નામની કન્યા હતી, જે હવે યુવાન થઈ ચૂકી હતી. કન્યાને યુવાન થતાં પહેલાં સગાઈથી અને યુવાની પ્રાપ્ત થયા પછી લગ્નથી જોડી દેવી જોઈએ. પણ બાણાસુર આવું ન કરી શક્યો. જોબનને વશમાં રાખવું બહુ કઠિન હોય છે. યુવાનીમાં પહોંચેલી કન્યા ખીલા વિનાની હોય તો પ્રથમ માનસિક રીતે અને પછી શારીરિક રીતે પણ અતિક્રમણ કરી દેતી હોય છે. ઉષા ભરયુવાવસ્થામાં ક્યારનીય પહોંચી ગઈ છે, પણ બાણાસુર તેના તરફ ધ્યાન નથી આપતો. અતિપ્રવૃત્તિમાં રચ્યાપચ્યા પુરુષો બાળબચ્ચાં તરફ પૂરતું ધ્યાન આપી શકતા નથી. આ કામ કન્યાની માતાએ કરવાનું હોય છે, જો તે ડાહી હોય તો. માતા-પિતાનું ધ્યાન દોરવા માટે કુદરત તેના વક્ષ:સ્થળને ઉભારે છે, જેને જોઈને માતા-પિતાને ભાન થાય કે હવે આ કન્યા સ્ત્રી થવાની તૈયારી કરી રહી છે. તેમ છતાં પણ જો માતા-પિતા ધ્યાન ન આપે તો પછી કન્યામાંથી સ્ત્રી બનેલી દીકરી ક્યારે શું કરી બેસે તે કહેવાય નહિ.

ભરયૌવનથી મદમસ્ત થયેલી ઉષા એક વાર રાત્રે સૂતી હતી અને તેને સ્વપ્નમાં એક તેના જ જેવો યોગ્ય પુરુષ દેખાયો. તે તરત જ મોહી પડી. પતિની ઝંખનાવાળી કુંવારી સ્ત્રીને રોજ આવાં સ્વપ્નો આવતાં હોય છે. જ્યારે તે જાગી ત્યારે વિચારમાં પડી ગઈ. મીરાંબાઈએ એક ભજનમાં આવું કહ્યુંછે:

"મ્હને સુપણે મેં પરણ્યા રે દીનાનાથ."

મીરાંબાઈ તો કવયિત્રી હતી એટલે તેણે તો પોતાના બધા ભાવો મન મૂકીને કવિતામાં અભિવ્યક્ત કરી દીધા છે, જે આજે લોકપ્રસિદ્ધ છે. પણ બધી કન્યાઓ તો કાંઈ મીરાંબાઈ નથી હોતી. તોપણ લગભગ બધી કન્યાઓની દશા મીરાંબાઈ જેવી જ હોય છે. વ્યક્તિની અભિવ્યક્તિ એ સમષ્ટિની થઈ જતી હોય છે.

ઉષાને જે સ્વપ્ન રાત્રે આવ્યું તેથી તે બેચેન થઈ ગઈ. તેને એક અંતરંગ સખી હતી ચિત્રલેખા. જ્યાં મુક્ત પ્રેમ નથી હોતો ત્યાં ગુપ્ત સાથની જરૂર પડતી હોય છે. ભારતમાં પ્રેમ વડીલો, સમાજ તથા સ્વજનોની અનુજ્ઞાથી કરી શકાતો હોય છે. આવી અનુજ્ઞા ન હોય તો પછી તે ગુપ્ત માર્ગે પાંગરતો અને ફળતો-ફૂલતો હોય છે. ગુપ્તમાર્ગ ખતરનાક માર્ગ છે, કારણ કે ભારતમાં ઇજ્જત-આબરૂનું સર્વોચ્ચ કેન્દ્ર સ્ત્રી છે. સ્ત્રી બાબત લોકોની તીવ્ર લાગણીઓ હોય છે. વડીલોની ઉપરવટ જઈને કોઈ કન્યા લગ્ન કરે કે કોઈની સાથે ભાગી જાય તો હાહાકાર થઈ જાય, ખુનામરકી થઈ જાય. કન્યા પ્રત્યેની ભલી લાગણીથી આવું નથી થતું હોતું, વડીલોની આબરૂના કારણે આવું થતું હોય છે. તેમાં પણ બે ભિન્ન સમાજમાં જો આવાં પ્રેમલગ્ન થયાં હોય તો-તો પછી કહેવું જ શું? પણ પ્રેમ એટલો આંધળો અને શક્તિશાળી હોય છે કે તેને સમજાવીને રોકી શકાતો નથી.

ઉષાએ ચિત્રલેખાને સ્વપ્નની વાત કરી અને પછી કહ્યું કે "ગમે તેમ કર, પણ મને આ માણસ લાવી આપ! તેના વિના હું રહી નહિ શકું! જીવી નહિ શકું!"

ચિત્રલેખાએ કહ્યું કે "સખી તારી વાત સાચી, પણ એ કોણ છે? ક્યાં રહે છે? શું કરે છે? એ બધી ખબર પડે તો મારાથી પ્રયત્ન થાય." ગુપ્ત પ્રેમમાં પણ માધ્યમની જરૂર પડતી હોય છે, કારણ કે ઘણા પ્રતિબંધો વચ્ચે તે પ્રગટ્યો હોય છે. પશ્ચિમમાં માધ્યમોની જરૂર રહેતી

નથી, કારણ કે પ્રતિબંધો છે જ નહિ. પોતાની સખી ઉષાની વ્યાકુળ દશા જોઈને ચિત્રલેખાએ પરિચિત લોકોનાં ચિત્રો દોરવા માંડ્યાં. અનેક ચિત્રો દોર્યાં પણ ઉષા “આ નહિ”, “આ નહિ” કહેતી રહી. છેવટે ચિત્રલેખાએ અનિરુદ્ધનું ચિત્ર દોર્યું, જેને જોતાં જ ઉષા કૂદી પડીઃ “આ જ આ જ... બસ આ જ!” ચિત્રલેખાએ કહ્યું કે “આ તો શ્રીકૃષ્ણનો પૌત્ર છે. શ્રીકૃષ્ણનો પ્રદ્યુમ્ન અને તેનો અનિરુદ્ધ, એમ આ તો ચંદ્રવંશી યદુ-વંશજ છે. “હવે શું થાય? ક્યાં શોણિતપુર અને ક્યાં દ્વારકા! પણ પ્રેમને માટે કશી દૂરી નથી હોતી. ચિત્રલેખા તો મહાન સમર્થ સખી હતી. તે તરત જ સીધી ફ્લાઈટમાં દ્વારકા પહોંચી ગઈ અને પલંગસહિત અનિરુદ્ધને વળતી ફ્લાઈટમાં લઈ આવી. ઉષા અને અનિરુદ્ધનું મિલન થઈ ગયું. પણ પ્રેમ કદી ગુપ્ત રહી શકતો નથી. દ્વારપાળો વગેરેને ગંધ આવી ગઈ. તેમણે બાણાસુરને બધી વાત જણાવી દીધી. સામાન્ય રીતે એવું બનતું હોય છે કે કોઈ પ્રેમી કોઈ પ્રેમિકાને ઉપાડી લઈ જતો હોય છે, જ્યારે અહીં તો પ્રેમિકાએ જ પોતાના માની લીધેલા પ્રેમીનું અપહરણ કરાવી દીધું છે. અને તે પણ ભાગીને અન્યત્ર ગઈ નથી, પણ પોતાના બાપના જ મહેલમાં સરેઆમ પ્રેમીને લઈ આવી છે. પ્રેમમાં પાગલ થયેલી સ્ત્રી શું ન કરે એ જ કહેવું કઠિન છે.

દ્વારપાળો દ્વારા ઉષાના મહેલમાં કોઈ યુવાન આવ્યો છે તેવા સમાચાર સાંભળીને બાણાસુર લાલઘૂમ થઈ ગયો. રાજાની કુંવારી દીકરીના ઓરડામાં કોઈ અજાણ્યો યુવાન આવી જાય તો કોણ સહન કરે? બાણાસુરે ચારે તરફથી મહેલને ઘેરી લીધો અને અનિરુદ્ધને મારી નાખવાનો હુકમ કર્યો. ઘણું યુદ્ધ થયું. પરાક્રમી પુરષો જ પ્રેમ કરી શકે. કાયરો લગ્ન તો કરી શકે, પણ સિંહની બોડમાં કોઈ સિંહણનો હાથ ન પકડી શકે. કદાચ સિંહણ સામે ચાલીને આવી હોય તોપણ ધ્રૂજી ઊઠે. પગે પડીને પાછી જતી રહેવા આજીજી કરે. સૌ કોઈ લગ્ન તો કરી શકે, પણ સૌ કોઈ પ્રેમ ન કરી શકે. અનિરુદ્ધે ઘણું પરાક્રમ બતાવીને બાણના સૈનિકોને હરાવી દીધા પછી બાણાસુરે યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી અનિરુદ્ધને બાંધી દીધો અને તેને જીવતો બાળી મૂકવાની આજ્ઞા કરી દીધી.

બાણાસુરનો મંત્રી કુભાંડ હતો તે ડાહ્યો હતો. તેણે બાણાસુરને સમજાવ્યો કે આવી રીતે હત્યા ન કરાય.

પોતાની પુત્રી સાથે પ્રેમના બહાને દુર્વ્યવહાર કરનાર સમર્થ બાપની સહનશક્તિ સમાપ્ત થઈ જાય. તે કઠોરમાં કઠોર દંડ દેવા તૈયાર થઈ જતો હોય છે. મંત્રી કુંભાંડે તેને રોક્યો. મંત્રીને ઘણું દૂરનું દેખાય છે. તે જાણે છે કે અનિરુદ્ધની પાછળ કોણ-કોણ છે. જેની પાછળ પ્રચંડ શક્તિ હોય તેના ઉપર હાથ ઉપાડતાં લોકો સાત વાર વિચારતા હોય છે. અનિરુદ્ધની પાછળ શ્રીકૃષ્ણ છે. કુભાંડે અનિરુદ્ધને ક્ષમા માગીને વાતને પૂરી કરી દેવા સમજાવ્યો, પણ અનિરુદ્ધ ન માન્યો. અંતે ભીષણ યુદ્ધ થયું. શ્રીકૃષ્ણને નારદે સમાચાર આપ્યા કે તમારો પૌત્ર શોણિતપુરમાં ભયંકર યુદ્ધ લડી રહ્યો છે. તે એકલો જ છે અને બાણાસુરની મોટી સેના તેને ઘાયલ કરી રહી છે. તરત જ શ્રીકૃષ્ણ પણ મોટી સેના લઈને શોણિતપુર ચઢી આવ્યા. ભયંકર યુદ્ધ થયું. અંતે શ્રીકૃષ્ણ અનિરુદ્ધ અને ઉષાને લઈને દ્વારકા આવી ગયા. ભગવાન શંકરે વચ્ચે પડીને બાણાસુર અને શ્રીકૃષ્ણ એમ બન્ને વેવાઈઓનું સમાધાન કરાવી દીધું. ઘણી વાર સમાધાન કરાવનાર કોઈ ડાહ્યો માણસ વચ્ચે આવી જાય તો મહા- અનર્થોને ટાળી શકાય છે. બે વિરુદ્ધ કુળો દૈત્ય અને દેવોનો સંબંધ થયો.

(શિવપુરાણ)

તા. 21-1-10

*

21. બાળવિધવા ઋષિકા

ભારતમાં સ્ત્રીઓની ચાર કક્ષાઓ હોય છે. કોઈ પણ પ્રજાની સંસ્કૃતિનું મૂલ્યાંકન કરવું હોય તો સૌથી પ્રથમ ત્યાંના સ્ત્રીજીવનને માપવું. સ્ત્રીઓનું ધર્મમાં, સમાજમાં અને પરિવારમાં શું સ્થાન છે, લોકોનો કેવો વ્યવહાર છે, તેની આર્થિક, સામાજિક અને ધાર્મિક સ્થિતિ કેવી છે—આ બધું માપ્યા પછી જ સંસ્કૃતિની ઉચ્ચતા—ભવ્યતા કે હીનતાનું પ્રમાણપત્ર આપવું યોગ્ય કહેવાય.

સ્ત્રીઓની ચાર કક્ષા આવી છેઃ (1) કુમારી, (2) સૌભાગ્યવતી, (3) ત્યક્તા અને (4) વિધવા. હું જ્યારે "ભારતમાં" એવો શબ્દ વાપરું છું ત્યારે માત્ર હિન્દુઓ માટે જ નથી વાપરતો. તેમાં બીજી પ્રજા, બીજા ધર્મોવાળી પ્રજા પણ આવી જાય છે.

ભારતની કુમારી સ્ત્રી કિશોરાવસ્થામાં જ પરણી જતી. અરે, કેટલીક વાર તો તે તેવી અવસ્થામાં જ માતા પણ બની જતી. જ્યારે તેની રમવા-ખેલવા-કૂદવાની ઉંમર હોય ત્યારે તો તેને સંસારના ધૂંસરે જોતરી દેવાતી. ભણવાની તો વાત જ નહિ. જ્યાં પુરુષોનું જ મોટું પ્રમાણ અભણ હોય ત્યાં સ્ત્રીઓનું તો કહેવું જ શું? મારી વાત કોઈને ન ગમે તો પોતાની માતા, દાદી, પરદાદી વગેરેનું ભણતર તપાસી જવું. રડીખડી કોઈ સ્ત્રી ભણેલી હોય તો તેથી પૂરા સ્ત્રીવર્ગનું માપ ન કાઢી શકાય.

ધાર્મિક રીતે તે સંપૂર્ણ વડીલોને આધીન હતી. વડીલો જ્યાં પરણાવે ત્યાં જ તેને પરણવાનું હતું. તેનો પોતાનો સ્વતંત્ર અવાજ હતો જ નહિ, જેથી ઘણી વાર લાકડે માંકડું વળગાડી દેવાતું. મોટા પ્રમાણમાં કજોડાં થતાં. પણ કુમારિકા તરીકે તે પૂજ્ય હતી. કુમારિકાપૂજન થતું. તેનાં શુભ શુકન મનાતાં. તે કલ્યાણનું પ્રતીક હતી.

સામાજિક રીતે તે સમાજરક્ષિત હતી, સમાજનાં બંધનોથી બંધાયેલી હતી. તે માતા-પિતાની લાડકી દીકરી હતી, પણ દહેજપ્રથા જેવી પ્રથાઓના કારણે તે અભિશપ્ત પણ હતી. તેને જન્મતાં જ દૂધપીતી કરીને કે બીજી રીતે વિદાય કરી દેવાતી. બિચારી જન્મીને પૂરું રડી પણ ન શકતી. માતા-પિતા જ યમરાજ થઈને તેનાથી છુટકારો મેળવી લેતા. એક તરફ તે શુકનવંતી લક્ષ્મી હતી, તો બીજી તરફ ચિંતા અને દુર્ભક્ષ્યનું પ્રતીક પણ હતી. તેની ચિંતાથી છૂટવા કેટલીક જગ્યાએ તેને દેવદાસી પણ બનાવી દેવાતી. દેવદાસી એટલે મા-બાપ દ્વારા જ તેને ગણિકા થવા મંદિરોમાં વહોરાવી દેવાની પ્રક્રિયા.

ત્યારે બહુ જલદી તેને સૌભાગ્યવતી બનાવી દેવાતી. શબ્દ ઉપરથી જ ખ્યાલ આવશે કે પરણેલી સ્ત્રી જ સૌભાગ્યવતી હોય છે. બાકીની ત્યક્તા, વિધવા વગેરે આપોઆપ દુર્ભાગ્યવતી થઈ જાય છે. મને લાગે છે કે જેમ આપણે પરણેલી સ્ત્રીના સ્ટેટસને બતાવનારો શબ્દ સૌભાગ્યવતી વાપરીએ છીએ તેમ ત્યક્તા—વિધવાના સ્ટેટસને બતાવવા માટે "દુર્ભાગ્યવતી" શબ્દ વાપરવો જોઈતો હતો. બહુ પ્રાચીન કાળમાં સ્વયંવર થતા, પણ તે રાજા-મહારાજા જેવા ઉચ્ચ મહેલોમાં થતા—રડ્યાખડ્યા જ થતા. તેનાથી પૂરા સમાજનું માપ ન કાઢી શકાય. પૂરો સમાજ તો બાળવિવાહના ધોરીમાર્ગે ચાલતો હતો. વળી પાછી બહુપત્નીત્વ પ્રથા પણ હતી. લોકો ઘણી સ્ત્રીઓને પરણતા, એટલે શોક્યનું દુઃખ કાયમ રહેતું.

કેટલાંક કારણોસર સ્ત્રીને ત્યક્તા થવું પડતું. પુરુષ માટે "ત્યક્તા" શબ્દ નથી એટલે તેને ત્યક્ત થવું પડતું નહિ હોય. ત્યક્તાઓનું પ્રમાણ ઘણું ઓછું રહેતું. "પડ્યું પનારું પાર પાડવાનું" એ ન્યાયે લગ્નજીવન પાર પડાતું. બીજું કે સ્ત્રી જાય તો ક્યાં જાય? મા-બાપના ઘર સિવાય માત્ર એક જ જગ્યા હતી અને તે ગામનો કૂવો. ત્યારે ગામના ઘણા કૂવા ગોઝારા થતા. ઘણી સ્ત્રીઓ રાતના અંધારામાં તેમાં કૂદી પડતી. જીવન કેટલું ત્રાસમય થઈ જતું હશે ત્યારે સ્ત્રી આવું પગલું ભરતી હશે! સ્ત્રી પગભર ન હતી તેથી આર્થિક રીતે હંમેશાં લાચાર—પરાધીન રહેતી. ઊંચી કોમની સ્ત્રીઓ મહેનત-મજૂરી પણ ન કરી શકતી, એટલે માતા-પિતા કે ભાઈઓને આધીન જ જીવન જીવતી, જ્યાં ભાભીઓના દ્વારા અળખી થઈને રહેતી.

ત્યારે વિધવાઓનું પ્રમાણ વધારે રહેતું. પુરુષો લાંબું જીવતા નહિ. જે યુદ્ધ કરનારો વર્ગ હતો તે તો બહુ જલદી મરી જતો, તેથી આ વર્ગમાં વિધવાઓનું પ્રમાણ સવિશેષ વધારે રહેતું. પ્રજા બે ભાગમાં વહેંચાયેલી હતી. એક તો વિધવાવિવાહને મહાપાપ માનનારી (વિધુરવિવાહને પાપ નહિ) અને બીજી વિધવાવિવાહ સ્વીકારનારી. પ્રથમ કક્ષાવાળી પ્રજા ઉચ્ચ-કુલીન અને ખાનદાન ગણાતી, બીજા પ્રકારની પ્રજા ઊતરતી, હલકી ગણાતી. બીજા નંબરની પ્રજા પોતાનો અને વિધવા સ્ત્રીનો પ્રશ્ન ઉકેલી લેતી, જ્યારે પ્રથમ નંબરની કુલીન

ગણાતી પ્રજા પોતાના માટે અને વિધવા સ્ત્રી માટે ધગધગતો પ્રશ્ન ચાલુ રાખતી. આ પ્રશ્નથી છુટકારો મેળવવા ઉકેલ શોધી કાઢ્યો "સતીપ્રથા." પતિની સાથે જ સ્ત્રીને પણ ચિતા ઉપર ચઢાવીને હાશકારો અને ગૌરવ બન્ને પ્રાપ્ત કરી લેવાતું. બાળ-વિધવાઓ, યુવાન વિધવાઓ, પ્રૌઢ વિધવાઓ અને વૃદ્ધ વિધવાઓનું પ્રમાણ ઘણું મોટું રહેતું. જ્યાં ત્યક્તાઓ અને વિધવાઓનું પ્રમાણ ઘણું હોય ત્યાં ચારિત્રિક સ્થિતિ ઉજ્જ્વળ ન હોય. કામવાસના કોઈને પણ જંપીને બેસવા દેતી નથી. તેના ઉકેલ વિનાનો સમાજ કદી પણ ઉચ્ચ ચારિત્રવાળો ન રહી શકે. ચૂડીઓ વિનાના બૂચા હાથવાળી, માથું મુંડાવેલી, કંકુ-ચાંદલા વિનાની, એક જ રંગનું ખાસ વસ્ત્ર પહેરેલી, નિસ્તેજ અને ફિક્કા ચહેરાવાળી દર-દર ઠોકર ખાતી વિધવા તમને પૂછે કે ભવ્ય સંસ્કૃતિએ મને શું આપ્યું? તો શો જવાબ હોય?

ભારતમાં અંગ્રેજોના આવ્યા પછી સ્ત્રીઓની દશામાં ઘણો સુધારો થયો. તેમણે દેવદાસી-પ્રથા બંધ કરાવી, સતીપ્રથા બંધ કરાવી, હિન્દુ કોડ બિલ દ્વારા બહુપત્નીત્વ પ્રથા બંધ કરાવી (માત્ર હિન્દુઓ માટે જ). અંગ્રેજોના આવ્યા પછી ભણતરનો વ્યાપ વધ્યો. લોકો ભણતા થયા. સુધારાવાદીઓનો પ્રભાવ વધ્યો, તેથી બહુ પાછળથી સ્ત્રીઓ પણ ભણતી થઈ. હવે આજે સ્ત્રીઓની સ્થિતિ ઘણી સુધરી ગઈ છે. હવે બાળવિવાહ નથી થતા. કન્યા અભણ નથી રહેતી. તે ભણીગણીને પગભર થાય છે. ઘરમાં આર્થિક રીતે પણ પૂરક બને છે. હવે લગ્નમાં કન્યાનો પણ અવાજ માન્ય રખાય છે. હવે વિવાહિત સ્ત્રીના પણ હક્કો છે. ત્યક્તા થનારને પણ વળતર મળે છે. તે પણ ભણીગણીને પગભર થઈ શકે છે. હવે વિધવાવિવાહ પણ થવા લાગ્યા છે. હવે બહુ ઓછી ત્યક્તા કે વિધવાઓ એવી મળશે. આ બધું છેલ્લાં 100-200 વર્ષોમાં થયું છે અને તેમાં અંગ્રેજો તથા સુધારકોનું બહુ મોટું પ્રદાન છે. જો ગાળો ખાનારા સુધારકો ન થયા હોત તો આજે સ્ત્રીઓ ક્યાં હોત તે કંપારી છૂટે તેવી બાબત છે. આટલું વાંચ્યા પછી મહાન સંસ્કૃતિનો દાવો કરજો.

હવે મૂળ વાત ઉપર આવીએ. ઋષિકા નામની એક બ્રાહ્મણકન્યા હતી. તેનાં લગ્ન માતા-પિતાએ બાળવયમાં એક બ્રાહ્મણ સાથે કરી દીધાં. પતિ-પત્નીએ હજી પૂરો સંસાર માંડ્યો પણ ન હતો ત્યાં બ્રાહ્મણ મરી ગયો. તેને કોઈ અસાધ્ય રોગ લાગુ પડ્યો હતો. ત્યારે લોકો વરકન્યાના રોગો કે આનુવંશિક દોષોને બહુ જોતા નહિ, ખાલી પોતાનો વર્ણ જોતા. તેમાં પણ કન્યાવિક્રય કરનારા પૈસો જોતા અને વરવિક્રય કરનારા પણ પૈસો (દહેજ) જોતા. મોટા ભાગે કાં તો કન્યાવિક્રય થતો, કાં પછી વરવિક્રય થતો. જ્યાં કન્યાઓની અછત રહેતી ત્યાં કન્યાવિક્રય થતો અને જ્યાં કન્યાઓની ઘણી છત તથા ઉચ્ચ કુલીનતાનો મોહ રહેતો ત્યાં વરવિક્રય થતો. એટલે સમાજ બન્ને રીતે દુઃખી રહેતો.

ઋષિકા બાળવિધવા થઈ. ઉપર આકાશ અને નીચે ધરતી. તે નિરાધાર થઈ ગઈ. ધાર્મિક રીતે તે પૂર્વજન્મનાં પાપના કારણે વિધવા થઈ. સામાજિક રીતે તે ખોટાં પગલાંની હતી તેથી પતિને ખાઈ ગઈ. હવે તેનાં અપશુકન થવા લાગ્યાં. આર્થિક રીતે તે ઝીરો હતી. બ્રાહ્મણ હોવાથી મહેનત-મજૂરી તો કરી શકાય નહિ—હા, ભિક્ષાવૃત્તિ કરી શકાય. વિધવાઓને મજૂરી આપનારા કે ભિક્ષા આપનારા બધા સારા નથી હોતા. રૂપ અને યૌવન ભલભલાની દાનત બગાડનારું થઈ જતું હોય છે. હૂંફ વિનાની, રક્ષણ વિનાની સ્ત્રી બહુ જલદી લોકોની નજરે ચઢે છે. લોકો લલચાય છે અને શિકાર બનાવે છે. સ્ત્રી પોતે પણ કુદરતી આવેગોને ઝીલી ન શકવાથી શિકાર થવા તૈયાર થઈ જાય છે. આમાંથી સામાજિક સડો ઉત્પન્ન થાય છે. જો આ કન્યાને યોગ્ય જગ્યાએ કોઈ વિધુરને પરણાવી દેવાય તો બન્નેના પ્રશ્નો ઊકલી જાય. પણ તો-તો સંસ્કૃતિ રસાતળમાં ચાલી જાય! સંસ્કૃતિવાદી શાસ્ત્રીઓ, વિધવાવિવાહને મહાપાપ માનીને તેને નકારે છે. તે કુદરતવાદી નથી હોતા, પોંગાપંથી રૂઢિવાદી હોય છે. તેથી પ્રશ્નો ઉકેલાતા નથી, પ્રશ્નો ઊભા કરે છે.

ઋષિકા બાળવિધવામાંથી યુવાન વિધવા થઈ ગઈ. તેનું યૌવન ખીલી ઊઠ્યું. આ સમયે જો તે ધર્મસંસ્કારથી ભરપૂર હોય તો ભક્તિના માર્ગે વળી જાય. કોઈ સાધુ-સંતની ઓથ કે હૂંફ મળી રહે તો તેનું જીવન રક્ષિત થઈ જાય અને ભક્તિભાવમાં જીવન વિતાવી શકે. આજે તો સ્ત્રીઓની ઘણી સંસ્થાઓ થઈ છે, જ્યાં સ્ત્રીને આશરો મળી શકે છે. પણ ત્યારે માત્ર કૂવો જ એક સંસ્થા હતી જ્યાં સ્ત્રીઓને આશરો મળતો.

ઋષિકા ભક્તિભાવ તરફ વળી ગઈ. ખરું પૂછો તો ભક્તિ તેના કુળ- સંસ્કાર હતા. આવા સંસ્કાર હોય તો જ ભક્તિભાવ તરફ વળાય, નહિ તો નહિ. જો કોઈ વિધવા પોતાનાં માતા-પિતા—પરિવારની સાથે રહે તો તેનું રક્ષણ તો થાય, પણ જુનવાણી લોકો તેની પાસે કઠોર વૈધવ્યધર્મનું પાલન કરાવે. આ કઠોરતા તેનાં તન-મન બન્નેને મારી નાખનારી થઈ શકે છે. તેને કોઈ સાધુ-સંતનો, માતા-પિતાનો કે પછી કોઈ સંસ્થાનો આશ્રય તો મળવો જ જોઈએ. ન મળે તો લોકો તેને શાંતિથી જીવવા ન દે.

ઋષિકા જે ગામમાં રહેતી હતી તે ગામમાં ઘણા સજ્જનો અને થોડા દુર્જનો પણ રહેતા હતા. સજ્જનોની સાથે મોટા ભાગે કાયરતા જોડાયેલી રહે છે. સજ્જનોની કાયરતા ત્રણ અંચળા ઓઢે છેઃ (1) "મારે શું? સૌ સૌનાં કર્મો ભોગવે. હું ભલો અને મારો આત્મા ભલો." (2) "આપણે વચ્ચે પડશું તો વગરજોઈતી દુશ્મનાવટ થશે, એટલે દૂર જ રહેવું સારું." અને (3) "એ તો માગતો જ હતો! આ જ દાવનો હતો! બહુ ફાટ્યો હતો! સારું થયું! ભોગવવા દે! "આ ત્રીજો વર્ગ તો કોઈ દુર્બળની રક્ષા કરવાની જગ્યાએ સામેવાળા ગુંડાના પક્ષમાં પણ ભળી જતો હોય છે. આ કાયર સજ્જનોની નિષ્ક્રિયતા ગુંડાગીરીને ઉત્તેજન આપતી હોય છે. ભાગ્યે જ કોઈ એવું ગામ હોય છે, જ્યાં સજ્જનતાની સાથે કોઈ વીર—પરાક્રમી પુરુષ પણ રહેતો હોય છે. આવો પુરુષ તરત જ અન્યાયની સામે કૂદી પડતો હોય છે. તેની ધાકથી ગામમાં ગુંડાઓ વધતા નથી. જે હોય છે તે દબાઈને રહે છે. જે ગામમાં આવો વીરપુરુષ રહેતો હોય તે ગામની બહેન-દીકરીઓ સુરક્ષિત રહેતી હોય છે. હજાર ભગતડા ભેગા કરવા તેના કરતાં આવો એક વીરપુરુષ ગામમાં રાખવો વધુ કલ્યાણકારી થઈ શકે છે.

ઋષિકા જે ગામમાં રહેતી હતી તેમાં સજ્જનો તો ઘણા હતા, પણ તેમાં એકે વીરપુરુષ ન હતો. બધા પલાયનવાદી ભગતડા જ હતા, જેથી ગુંડા માણસો બેફામ થવા લાગ્યા હતા. આવો જ એક મૂઢ નામનો ગુંડો હતો. તેનાથી આખું ગામ ડરતું હતું. વહુ-બહેન-દીકરીઓની તો ખેર નહિ. ખુલ્લેઆમ તે ગમે તેની છેડતી કરતો. કોઈ કશું બોલી શકતું નહિ. આ મૂઢ ઋષિકાની પાછળ પડી ગયો. ઋષિકા વિધવા, અબળા, ઓથ અને હૂંફ વિનાની. તેની તાકાત કેટલી? આના પહેલાં આ મૂઢ ઘણી આવી સ્ત્રીઓની પાછળ પડી ચૂકેલો અને ઘણી સ્ત્રીઓ લાચારીવશ તેને આધીન થવાનું સમાધાન પણ કરી ચૂકેલી. ઘણી સ્ત્રીઓને ભ્રષ્ટ કરનારા ગુંડા તેનું ગૌરવ લેતા હોય છેઃ "મેં આટલી સ્ત્રીઓને ભોગવી!" તેવાં બણગાં સાથીદારો પાસે વગાડતા હોય છે. અને પછી "મારે આધીન ન થાય તેવી કોઈ સ્ત્રી જ નથી. હું જેને ધારું તેને મેળવી શકું છું."—આવી અહંકારભરી વાતો કરતા હોયછે.

મૂઢ ઋષિકાની પાછળ પડી ગયો, પણ ઋષિકાએ જરાય મચક ન આપી. તેના સંસ્કારો, કુલીનતા અને શિવભક્તિ તેને તેવા માર્ગે જતાં રોકતાં હતાં. વ્યક્તિની આનુવંશિકતા, સંસ્કારો અને ઘડતર જીવનમાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતાં હોય છે.

મૂઢ તો કદી પરાજિત થયો જ ન હતો. દુષ્ટ પુરુષને સ્ત્રીઓથી પરાજિત થતાં ભારે સંતાપ થતો હોય છે, તેથી તેની દુષ્ટતા અનેકગણી વધી જાય છે અને પરાજિત કરનારી સ્ત્રીને પામવા તે પૂરી શક્તિ લગાવી દેતો હોય છે. મૂઢ પૂરી શક્તિથી ઋષિકાની પાછળ પડી ગયો. ઋષિકા પોતાને બચાવતી રહી. તેની એકમાત્ર શક્તિ તેના આરાધ્યદેવ ભગવાન શિવ હતા. જેમ-જેમ મૂઢ વધુ પાછળ પડ્યો તેમ-તેમ ઋષિકા વધુ ને વધુ શિવને શરણે ગઈ. શિવજીએ તેને પ્રેરણા આપી, "વીરાંગના થા. ડર નહિ. પાપ કાયર હોય છે. સામનો કર. હું તારી સાથે છું."

એક વાર કામાંધ થયેલો મૂઢ લાગ જોઈને ઋષિકા ઉપર ધસી આવ્યો. તેણે એકાંતનો લાભ લીધો. ઋષિકાને જમીન ઉપર પછાડી દીધી. ઋષિકાએ તરત જ પોતાના ઇષ્ટદેવને યાદ કર્યા. સામેથી પ્રેરણા મળીઃ "વીરાંગના થા. કાયર ન થા." ઋષિકાના રોમેરોમે શૌર્યનું ઝનૂન ચઢી આવ્યું. તે રણચંડી થઈ ગઈ. નીચે પડી-પડી, કુકર્મ કરવા તત્પર થયેલા મૂઢનાં બન્ને વૃષણ પકડીને એવા જોરથી દબાવીને આમળો દીધો કે કારમી ચીસ પાડીને મૂઢ ત્યાં જ યમસદન પહોંચી ગયો. "જય હો! વીરાંગનાની જય હો! ભગવાન શિવની જય હો!" જ્યારે ગામમાં ખબર પડી ત્યારે પેલા કાયર સજ્જન ભગતડા બહાર નીકળ્યા અને ઋષિકાને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. પણ હા, તેમણે પહેલાં તપાસી જોયું કે મૂઢના પ્રાણ તો નીકળી ગયા છે ને! પ્રબળ ગણાતા પુરુષની સૌથી મોટી કમજોરી તેનાં વૃષણ છે. બળાત્કારનો ભોગ બનતી સ્ત્રી જો હિંમત કરીને તેનાં વૃષણને જોરથી દબાવે કે જોરથી લાત મારે તો પોતાનું રક્ષણ કરી શકે છે. પણ હા, હિંમત પ્રભુભક્તિથી મળે છે. પછી તો ગામમાં ઋષિકાનું કોઈ નામ ન લે. શાંતિ થઈ ગઈ—માત્ર પોતાને માટે જ નહિ, બધી સ્ત્રીઓ માટે. શાંતિ પરાક્રમથી સ્થાપિત થતી હોય છે, નાક પકડવાથી કે હોમહવન યજ્ઞ કરવાથી નહિ.

(શિવપુરાણઃ થોડું સુધારીને)

તા. 22-1-10

*

22. ધુષ્ણેશ્વર (ધુસુણેશ્વર) જ્યોતિર્લિંગ

લગ્નજીવનની ત્રણ મોટી વિડંબનાઓ છેઃ (1) નિર્ધનના, (2) કુમેળ અને (3) નિઃસંતાનના. જેને આ ત્રણે મળ્યાં હોય તે કદી સુખી ન થઈ શકે.

જે નિર્ધન હોય અને ધનપ્રાપ્તિની જરાય ક્ષમતા ન હોય તેણે લગ્ન કરવાં જોઈએ નહિ. પૈસા વિના ઘર ન ચાલે. ઘર એટલે પત્ની.

હવે લગ્ન કરી જ લીધાં પણ બન્ને વચ્ચે હજાર પ્રયત્નો કર્યા પછી પણ મેળ જામતો જ નથી, આવાં કુમેળવાળાં લગ્નથી જેટલો બને તેટલો વહેલો છુટકારો મેળવવો એ જ ખરો મોક્ષ છે, પરલોકનો નહિ આ લોકનો. જો તેવી શક્યતા જ ન હોય તો મન મારીને જીવનભર નીંભાડામાં પૂરું જીવન સળગતા રહેવાની તૈયારી રાખો.

લગ્ન કર્યાં પણ સંતાન નથી. બધી સ્ત્રીઓ અને બધા પુરુષોમાં ફળદ્રુપતા નથી હોતી. કેટલાંક ફળદ્રુપતા વિનાનાં પણ હોય છે. પહેલાં એવું મનાતું કે નિઃસંતાનપણું માત્ર સ્ત્રીઓના જ કારણે આવતું હોય છે. પણ હવે વિજ્ઞાને પુરવાર કર્યું કે આમાં પુરુષ પણ કારણ હોઈ શકે છે. પુરુષનાં વૃષણ ફળદ્રુપતાનો ખજાનો છે. સ્ત્રી તો પ્રતિમાસ માત્ર એક જ ઈંડું ફળદ્રુપતા માટે આપે છે, જ્યારે પુરુષ તો પ્રત્યેક દિવસે કરોડો નહિ, અબજો ફળદ્રુપતા આપતા શુક્રાણુઓ પેદા કરે છે. બન્નેની ફળદ્રુપતાથી વંશ આગળ વધતો રહે છે. કોઈની ફળદ્રુપતાનો નાશ કરવો એ માનવવધ બરાબર છે. ઉત્તમ ફળદ્રુપતાનો વધારો કરવો એ ઉત્તમ રાષ્ટ્રનિર્માણનું પ્રથમ પગથિયું છે. ઉત્તમ ફળદ્રુપતાનો નાશ કરીને નીચ ફળદ્રુપતાનો બેફામ વધારો કરવાથી રાષ્ટ્ર આપોઆપ નીચ થઈ જતું હોય છે. ઉત્તમ ફળદ્રુપતાને સાચવવી અને વધારવી તે રાષ્ટ્રીય કર્તવ્ય છે.

દક્ષિણદિશામાં એક દેવગિરિ નામની પર્વતમાળા છે. ત્યાં સુધર્મા નામનો ભારદ્વાજગોત્રીય વેદવેત્તા બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેની પ્રિય પત્નીનું નામ સુદેહા હતું, જે પતિવ્રતા અને ઘરકામમાં કુશળ હતી. સુધર્મા ત્રણે કાળની સંધ્યા કરતો હતો. તેની પાસે પુષ્કળ ધન હતું અને સાથેસાથે દાતા પણ હતો. તેની પાસે બધું હોવા છતાં તેને પુત્ર ન હતો. વારસદાર વિના તે પોતે તો દુઃખી રહેતો હતો, પણ પોતાના દુઃખને ખમી શકતો હતો. જે વ્યક્તિ પોતાનાં દુઃખોને ખમી શકે છે, તેના દુઃખનો પ્રભાવ આપોઆપ ઓછો થઈ જતો હોય છે. અનિવાર્ય દુઃખોને ખમી લેવાં એ જ તેને હળવાં કરવાનો સાચો ઉપાય છે. જે દુઃખો ઉપાયો વડે દૂર કરી શકાય છે તેના માટે ભરપૂર પુરુષાર્થ કરવો તે જ ખરી સાધના છે. સુધર્મા તો દુઃખો સહન કરી લેતો, પણ તેની પત્ની વાંઝિયાપણાના દુઃખને સહન કરી શકતી નહિ. તે જ્યારે જુઓ ત્યારે ચિંતા અને કકળાટ કરતી રહેતી. પુરુષની તુલનામાં સ્ત્રીમાં સહનશક્તિ ઓછી હોય છે. સુખ-દુઃખ બન્ને ક્ષેત્રોમાં તે સુખ પણ નથી સહી શકતી અને દુઃખ પણ નથી સહી શકતી. સુદેહાની પાડોશણો તેને જ્યારે જુઓ ત્યારે વાંઝિયાપણાનું મહેણું માર્યા કરતી, તેથી તે વિહ્વળ અને વિચલિત થઈ ઊઠતી. પુત્રપ્રાપ્તિ માટે તેણે પતિને વારંવાર ઉપાયો કરવા સમજાવ્યો. પતિએ બધા ઉપાયો કર્યા; પતિથી છાના પત્નીએ પણ ઘણા ઉપાય કર્યા પણ તેને સંતાન ન થયું તે ન જ થયું. છેવટે તેણે પતિને બીજાં લગ્ન કરી લેવા આગ્રહ કર્યો. પતિ ડાહ્યો હતો. તેણે તેને સમજાવી કે “નવી પત્ની આવ્યા પછી તું દુઃખી થઈ જઈશ. ડાહી સ્ત્રીઓ કહે છે કે શોક્યનું દુઃખ તો દુશ્મન સ્ત્રીને પણ ન હોજો. તો તું તો સામે ચાલીને શોક્ય માગી રહી છે. અને જો તેને પુત્ર થશે તો-તો તને અનહદ દુઃખ થશે. માટે મને પરણાવવાની વાત રહેવા દે. “પણ પત્ની માની નહિ. તેણે આગ્રહ કરીને પોતાની નાની બહેન ધુષ્માની સાથે સુધર્માનાં લગ્ન કરાવી દીધાં. આવનારી નવી પત્ની ધુષ્મા અને સુદેહા બન્ને હળીમળીને રહેવા લાગી. ધુષ્મા વધુ ડાહી હોવાથી તેણે મોટી બહેનનું માનપાન વધારીને તેની પણ સેવા કરવા માંડી. પૂરો પરિવાર શિવભક્ત હતો. રોજ શિવપ્રાર્થના, શિવદર્શન વગેરે કર્યા કરતાં. ધુષ્મા સવિશેષ શિવભક્ત હતી. થોડા જ સમયમાં ધુષ્મા સગર્ભા બની અને પૂરા દિવસે તેને રૂપાળો પુત્ર જન્મ્યો. સર્વત્ર આનંદ-આનંદ છવાઈ ગયો. ધુષ્માનું માન ખૂબ વધી ગયું. ભારતમાં સંતાનપ્રાપ્તિ, ન પ્રાપ્તિ, સંતાનમાં પણ પુત્રપ્રાપ્તિ કે પુત્રીની પ્રાપ્તિના આધારે સ્ત્રીનું માન નિર્ધારિત થતું હોય છે. જેમાં તેનો કોઈ જ ઉપાય નથી હોતો તેમાં તેને જવાબદાર માનીને તેને અપમાનિત કરાય છે. ધુષ્માનું માનપાન ખૂબ વધી ગયું, તેથી સુદેહાને ઈર્ષ્યા થવા લાગી. લોકો ધુષ્માનાં વખાણ કરે તે તેને આડકતરી રીતે પોતાને ઉતારી પાડવા જેવું લાગે. ઈર્ષ્યા અને દાહમાં તેનાથી રહેવાયું નહિ તેથી એક દિવસે જ્યારે ધુષ્મા પરોઢિયે ઘરકામ, સ્નાનાદિ કરતી હતી ત્યારે ઊઠીને ચૂપચાપ પેલા બાળકને લઈને નજીકના તળાવમાં ફેંકી

આવી. હાશ! હવે શાંતિ થઈ! આવીને ઘરકામમાં લાગી ગઈ. ધુષ્મા જ્યારે કામથી પરવારીને પોતાના બાળકને સ્તનપાન કરાવવા ગઈ તો તેણે જોયું કે ઘોડિયું તો ખાલી છે. તે બેબાકળી થઈ ગઈ. ' મારો પુત્ર! મારો લાલ!' કહીને પુત્રને શોધવા લાગી. ક્યાંય પુત્ર ન મળ્યો. શું થયું હશે? સુદેહા પણ તેની સાથે રડવા લાગી. દેવશર્મા ધીરજવાળો હતો. તે શિવપૂજામાંથી વિચલિત ન થયો. પૂજા કરતો જ રહ્યો. જ્યારે પૂજા પૂરી થઈ ત્યારે પૂજાનું શિવનિર્માલ્ય પધરાવવા માટે પેલા તળાવ ઉપર ગયો. મનમાં વિચારતો હતો કે "જેવી મારા પ્રભુની મરજી! તેણે જ પુત્ર આપ્યો હતો અને તેણે જ લઈ લીધો હોય તોય તેની મરજી." શરણાગતભક્તિમાં પ્રત્યેક પરિસ્થિતિમાં ઈશ્વરકૃપાનો જ અનુભવ થતો હોય છે, તેથી હર્ષ અને શોક બન્નેને સહન કરવાની શક્તિ આવતી હોય છે. તળાવમાં શિવનિર્માલ્ય પધરાવતી વખતે તેણે જોયું તો થોડે દૂર કાંઈક તરી રહ્યું છે. નજીક પહોંચીને તેને ઉપાડી લીધું તો તે તો તેનો પુત્ર જ હતો. તે હજી જીવતો હતો. યોગાનુયોગ તેના હાથમાં એક સૂકા વાંસનો ટુકડો આવી ગયો હતો તેથી પાણી તો પી ગયો હતો તોપણ મર્યો ન હતો. તે જીવતો હતો. તરત જ વૈદ્યની પાસે લઈ જવાયો. તેના બધા ઉપચાર કર્યા અને તે સાજો થઈ ગયો. બ્રાહ્મણને, ધુષ્માને અને લોકોને ખબર પડી ગઈ કે આ કામ સુદેહાએ જ કર્યું હતું. બધાં બહુ નારાજ થઈને સુદેહાને મારવા લાગ્યાં. પણ બ્રાહ્મણ અને ધુષ્મા વચ્ચે પડ્યાં. "ના-ના, તેને મારશો નહિ. ઈર્ષ્યાવશ તેણે જે કીધું તે કીધું, પણ મને મારો પુત્ર શિવકૃપાથી હેમખેમ પાછો મળી ગયો છે એટલે બસ. મેં તેને બીજાં લગ્ન કરતાં પહેલાં ખૂબ સમજાવી હતી કે તને ઈર્ષ્યા થશે, પણ તે માની ન હતી, તેની પાસેથી મેં વચન લીધું હતું કે તારે ઈર્ષ્યા કરવી નહિ. પણ તે મૂળ સ્વભાવને છોડી શકી નહિ. તેણે જે કર્યું તેના દંડ તરીકે હવે અમે તેને જુદું રહેવાનું આપીશું, જેથી ભવિષ્યમાં મારા બાળકને ખતરો પેદા ન થાય." આમ કહીને સૌને શાંત કર્યા. ધુષ્માના નામ ઉપર મહાદેવજીનું નામ ધુષ્ણેશ્વર પડ્યું. આજે પણ દક્ષિણભારતમાં દેવગિરિ પર્વતમાળામાં ધુષ્ણેશ્વર જ્યોતિર્લિંગ તરીકે પૂજાય છે.

(શિવપુરાણઃ અધ્યાય 32-33ઃ થોડા ફેરફાર સાથે)

તા. 22-1-10

23. શિવરાત્રી

આપણે ત્યાં મુખ્યતઃ બે ઉપાસનાપદ્ધતિ છેઃ (1) સાકાર અને (2) નિરાકાર. સાકારમાંથી અનેક ધારાઓ નીકળી છે, પણ તેમાં મુખ્ય ત્રણ ધારાઓ છેઃ 1. વૈષ્ણવી, 2. શૈવી અને 3. શક્તિની. વૈષ્ણવી ધારા બહુ જ ખર્ચાળ તથા રાજોપચારવાળી છે, જ્યારે શૈવી ધારા તદ્દન સરળ, સહજ, બિનખર્ચાળ અને સર્વાધિકારવાળી છે. આવી જ શૈવી ધારામાં શિવરાત્રીનું મહાપર્વ આવે છે. તે દિવસે જાણતાં-અજાણતાં પણ જો શિવની ઉપાસના થઈ હોય તો કેટલું બધું કલ્યાણ થાય છે તેની કથા છે. યાદ રહે, આ પૌરાણિક કથા છે, જે 'મિથ' છે, પણ બોધદાયક છે.

શિવરાત્રી રાત્રીપર્વ છે. તે રાત્રે ભક્તો ચાર પ્રહર જાગે છે અને શિવજીની બીલીપત્ર વગેરેથી ઉપાસના કરે છે. સૌથી છેવટની ગણાતી જ્ઞાતિઓમાંની એક ભીલજ્ઞાતિ છે જે પ્રાચીનકાળમાં શિકાર કરીને જીવન જીવતી હતી. તેવા જ એક ભીલની કથા કહેવાય છે.

ગુરુદ્રુહ નામનો ભીલ વનમાં રહેતો હતો. તેનો પરિવાર ઘણો મોટો હતો. જ્યાં પૈસો ન હોય ત્યાં પરિવાર મોટો હોય. બાળકો તો કુરકુરિયાંની માફક ઘરમાં દોડાદોડી કરતાં હોય. દરિદ્રતા એટલી બધી કે ખાવાનું પૂરું ન મળે. ભૂખથી બધાં તડપતાં હોય. ચોરી અને શિકાર આ બે જ તેના ધંધા. વ્યક્તિના જીવન ઉપર ધંધાની મોટી અસર પડતી હોય છે. નીચ બુદ્ધિથી નીચ ધંધો થાય અને નીચ ધંધાય કરી પાછી નીચ બુદ્ધિ પેદા થાય. જંગલમાં કોઈ જ્ઞાન-ધર્મ કે સંસ્કારની વાત નહિ. એક રાત્રે ઘરનાં બધાં ભેગાં થઈને ભીલને કહેવા લાગ્યાંઃ "અમને ખાવાનું આપો. બહુ ભૂખ લાગી છે. રહેવાતું નથી." પરિવારની ભૂખ-પીડા જોઈને ભીલ બહુ દુઃખી થયો. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે ગમે તે કાર્યો કરીને પણ આશ્રિતોનું પેટ ભરવું.

"અપ્યકાર્યં શતં કૃત્વા ભર્તવ્યા મનુરબ્રવીત્"

ભીલે વિચાર્યુંઃ ભૂખથી ટળવળતાં બાળકોને જોઈને કોઈ શિકાર મળે તો લઈ આવું, જેથી આમનું પેટ ભરાય. કેટલાક લોકો ભૂખ્યાં છોકરાંનું પેટ ભરવા શિકાર કરતા હોય છે. તેમને પારધિ કે શિકારી કહેવાય છે. બીજા કેટલાક સાત પેઢી સુધી ખૂટે નહિ તે માટે ધનના ઢગલા ગરીબ ભોળા માણસોને છેતરીને કરતા હોય છે. તેમને લોક પારધિ કે શિકારી નથી કહેતા, પણ તેમને શાહુકાર કહે છે. બન્ને શિકારી છે, એક નાનો અને બીજો મોટો. પણ એક બદનામ—હડધૂત થઈને જીવે છે, જ્યારે બીજો શાહુકાર થઈને પૂજાય છે.

ભીલ તો એક જળાશયના કિનારે એક બીલીવૃક્ષ હતું તેના ઉપર ચઢી ગયો. તેને ખબર હતી કે અહીં આ ઘાટ ઉપર પશુઓ પાણી પીવા આવે છે તો કોઈ ને કોઈ પશુનો શિકાર કરવાનો મળી જશે અને બાળકોની ભૂખ મટાડી શકાશે. બીલીના વૃક્ષ ઉપર બેઠોબેઠો તે કોઈ પશુ આવવાની રાહ જોઈ રહ્યો છે. એવામાં એક તરસી મૃગલી ત્યાં આવી પહોંચી. તેને જોઈને વ્યાધ રાજી થયોઃ ચાલો, શિકાર મળી ગયો. તેણે ધનુષ્ય ઉપર બાણ ચઢાવ્યું. પણ તેમ કરવા જતાં પીવા માટે પાણી લાવેલો તેમાંથી થોડુંક પાણી નીચે પડ્યું. સાથે સાથે થોડાંક બીલીપત્રો પણ નીચે પડ્યાં. યોગાનુયોગ ત્યાં નીચે વર્ષોથી દટાયેલું એક શિવલિંગ હતું. જળ અને બીલીપત્રો બરાબર શિવલિંગ ઉપર જ પડ્યાં, ત્યારે રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર પૂરો થઈ રહ્યો હતો. અજાણતાં પ્રથમ પ્રહરની પૂજા થઈ ગઈ.

મૃગલીએ ઉપર જોયું તો ધનુષ્ય ઉપર બાણ ચઢાવેલો ભીલ શિકાર કરવા તૈયાર હતો તે કાંપી ગઈ અને બોલી કે "હે ભાઈ! તારી શી ઇચ્છા છે?"

વ્યાધે કહ્યું, "મારાં બાળકો ભૂખ્યાં છે. તેમને માટે તારા માંસની ઇચ્છા છે. મારાં બાળકોનું ભૂખનું દુઃખ મારાથી જોયું જતું નથી, એટલે મારે તારો શિકાર કરવો જ પડશે."

મૃગી બોલી, "અરે, ભાઈ! મારા શરીરથી તારાં બાળકો સુખી થતાં હોય તો ભલે, જરૂર તું શિકાર કર, પણ મારી વાત સાંભળ. તારાં જેવાં જ મારે પણ બચ્ચાં છે તે મેં મારી નાની બહેન પાસે મૂક્યાં છે. તે પણ ભૂખ્યાં છે. પાણી પીને હું પાછી જઈને તેમને દૂધ પિવડાવીને પછી પાછી આવીશ. પછી મારો શિકાર કરજે. આટલું મારું માન."

જંગલમાં રહેતાં પ્રાણીઓ—ખાસ કરીને ઘાસાહારી પ્રાણીઓનું જીવન સતત ભયભીત અવસ્થામાં વીતતું હોય છે. ક્યારે કઈ તરફથી મોત આવી જાય તે કહેવાય નહિ.

મૃગીએ વ્યાધને બહુ સમજાવી ખાતરી આપી ત્યારે તેણે વિશ્વાસ રાખીને મૃગીને પાણી પીને જવા દીધી અને કહ્યું કે “જોજે, વાર ન કરતી. વહેલી આવી જજે.” મૃગલી તો પોતાની જગ્યાએ ગઈ અને બચ્ચાંઓને ધવડાવવા લાગી. એટલામાં બીજો પ્રહર પૂરો થયો. વ્યાધ હજી જાગતો હતો. ફરી પાછી પેલી મૃગલીની બહેન પાણી પીવા આવી. ફરી પાછું વ્યાધે બાણ ચઢાવ્યું. ત્યારે થોડું પાણી ઢોળાયું અને થોડાં બીલીપત્રો નીચે પડ્યાં તે બરાબર શિવલિંગ ઉપર જ પડ્યાં હતાં. અજાણતાં પણ તેનાથી બીજા પ્રહરનો અભિષેક થઈ ગયો.

ફરી પાછો મૃગી અને વ્યાધનો પૂર્વવત્ સંવાદ થયો. વ્યાધે કહ્યું કે “તારા જેવી એક મૃગી વાયદો કરીને ગઈ હતી તે હજી પાછી આવી નથી. હવે તને જવા ન દેવાય.” પણ લાંબી વાત પછી વ્યાધે આ બીજી હરણીને પણ જવા દીધી.

એટલામાં હૃષ્ટપુષ્ટ મૃગલો ત્યાં આવી ચઢ્યો. તેની સાથે પણ તેવી જ વાતો થઈ. પણ અંતે તેને પણ વિશ્વાસ રાખીને જવા દીધો. અજાણતાં પાણી અને બીલીપત્ર નીચે પડવાથી ત્રીજા પ્રહરની પૂજા પણ થઈ ગઈ.

બે મૃગીઓ અને ત્રીજો મૃગ અને બચ્ચાં બધાં મળીને વિચારવા લાગ્યાં કે વ્યાધને વિશ્વાસ આપીને હજી આપણે પાછાં ગયાં નથી. વિશ્વાસઘાત મહાપાપ કહેવાય એટલે હવે જવું જોઈએ. તેનાં બચ્ચાં ભૂખથી તડપતાં હશે. વ્યાધ પાસે જવા માટે ત્રણેમાં હુંસાતુંસી થવા લાગી. પેલો કહે કે હું જાઉં અને પેલી કહે કે હું જાઉં. પોતે મરીને પણ બીજાંને જીવતાં રાખવા માગતાં હતાં. જે લોકો કહે છે કે “દુનિયા માત્ર સ્વાર્થની જ સગી છે, તે વાત પૂરી સાચી નથી. આજ દુનિયામાં સ્વાર્થ વિનાનાં માણસો પણ રહે છે, જે બીજાને માટે પોતાનું સર્વસ્વ ત્યાગી દેતાં હોય છે. એટલે સ્વાર્થ પણ અહીં છે અને પરમાર્થ પણ અહીં છે. જ્યારે કોઈ માન્યું નહિ ત્યારે પૂરો પરિવાર બચ્ચાં સાથે વ્યાધ પાસે પહોંચી ગયો. વ્યાધ તો રાજીરાજી થઈ ગયો. તેણે ફરીથી ધનુષ્ય ઉપર બાણ ચઢાવ્યું, પણ તેમ કરતાં થોડું જળ અને થોડાં બીલીપત્રો નીચે પડ્યાં. ચોથા પ્રહરની પણ પૂજા થઈ ગઈ.

ઉપાસના કરવાથી સર્વપ્રથમ તો બુદ્ધિની શુદ્ધિ થાય છે. વ્યાધનું હૃદય નિર્મળ થયું. બુદ્ધિ પવિત્ર થઈ. આવું થતાં જ તેને શિવ ભગવાનનો આભાસ થયો.

પવિત્રતા તેને કહેવાય જે પાપને છોડાવીને પુણ્યનાં કાર્યોની પ્રેરણા આપે. વ્યાધ પવિત્ર થયો હતો. તેના શિકાર કરવાના વિચારો દૂર થઈ ગયા અને શિવસંકલ્પ વિચારો થવા લાગ્યા. આ પૂજનનો પ્રભાવ હતો. ભીલ ધન્ય- ધન્ય થઈ ગયો. પવિત્ર વિચારો એટલે પરમાત્માના વિચારો, પ્રભુનું પ્રાકટ્ય.

વ્યાધે બધા મૃગપરિવારને અભયદાન આપ્યું. બધાં હસતાં-ખેલતાં પાછાં ગયાં. વ્યાધનાં ભૂખ્યાં બાળકોને પણ અન્ન-ફળ-મૂળ વગેરે મળ્યાં અને તે પણ તૃપ્ત થયાં.

વ્યાધ જેવો મહાપાપી પણ જો અજાણતાં પણ શિવરાત્રીનું જાગરણ અને પૂજન કરે, તો પછી જો કોઈ માણસ સમજી-વિચારીને શિવરાત્રીનું જાગરણ કરે અને પૂજા કરે તો બેડો પાર થઈ જાય.

આવી કથાઓથી ભક્તજનોની શ્રદ્ધા વધતી હોય છે. શ્રદ્ધા જ ઉપાસનાનો પ્રાણ છે. કોઈ પણ ભોગે શ્રદ્ધા ઓછી થવા દેવી ન જોઈએ. શ્રદ્ધા વધારનારી કથાઓ અને પુરુષોનું સેવન કરતા રહેવું જોઈએ.

(શિવપુરાણ: અધ્યાય-40)

તા. 22-1-10

*

24. નામસ્મરણથી મોહનિવારણ

સાંસારિક સંબંધોનાં પાંચ રૂપ છેઃ (1) મોહસંબંધ, (2) પ્રેમસંબંધ, (3) વ્યાવહારિક સંબંધ, (4) વ્યાપારિક સંબંધ અને (5) સ્વાર્થસંબંધ. ઊલટા ક્રમથી વાત કરીશું. ચાણક્યનું કથન છે કે બધા સંબંધો સ્વાર્થને કારણે હોય છે. સ્વાર્થ ન હોત તો સંબંધ જ ન હોત. સંબંધ ન હોત તો સંસાર જ ન હોત. જીવજંતુ-માત્ર પોતપોતાના સ્વાર્થ માટે એકબીજાની સાથે સંબંધ રાખતાં હોય છે. જે વ્યક્તિમાં ઘણા લોકોના સ્વાર્થ પૂરા કરવાની ક્ષમતા હોય છે તે ધન્ય છે. ગોળને જેમ માખીઓ ચોટે છે તેમ આવી સમર્થ વ્યક્તિને અનેક લોકો ચોટી રહેતા હોય છે. જેનામાં આવું સામર્થ્ય જ નથી હોતું તેની પાસે કોઈ ફરકતુંય નથી. એટલે જો ઈશ્વરે તમને સામર્થ્ય આપ્યું હોય અને તમે અનેકોની અપેક્ષાઓ પૂરી કરી શકતા હો તો તે તમારું સદ્ભાગ્ય છે. જળથી ભરાયેલા નિર્મળ તળાવમાં હજારો તરસ્યા જીવો પાણી પીવા દોડ્યા કરે છે. સૂકા તળાવમાં કોઈ જતું નથી. તમે જળથી ભરેલા તળાવ જેવા છો એટલે લોકો તમારી આગળ આવ્યા કરે છે. પેલા સૂકા તળાવ જેવા કંગાલ માણસોને જુઓ, તેમની પાસે કોઈ જતું નથી. એક સાવધાની રાખવી જરૂરી છે. ભલે લોકો તમારો લાભ ઉઠાવે, પણ કોઈ ગેરલાભ ન ઉઠાવે તેની કાળજી રાખવાની. જેમ લોકો પોતાની અપેક્ષા પૂરી કરવા તમારી પાસે આવે છે એવી રીતે તમે પણ કોઈ ને કોઈની પાસે અપેક્ષા પૂરી કરવા જરૂર જતા હશો. સંસાર તો અન્યોન્યભાવથી ચાલતો હોય છે. જેને કોઈની પાસે કશી જ અપેક્ષા નથી હોતી પણ સૌની અપેક્ષા પૂરી કરે છે તે સંત છે, તે મહાપુરુષ છે. બધા જ સ્વાર્થી છે તેવું માનીને ભાગો નહિ. તમે પણ તેમાં અપવાદરૂપ નથી. તમે પણ સ્વાર્થથી તદ્દન મુક્ત નથી. બધા સંબંધોની કરોડરજ્જુ સ્વાર્થ જ છે. હા, ફરીથી ધ્યાન રાખવાનું કે કોઈ ગેરલાભ લેનારા તમને શિકાર ન બનાવે.

2. એક વ્યાપારિક સંબંધ હોય છે. જેને વ્યાપાર કરવો હોય છે તેણે ગ્રાહકોને પ્રસન્ન રાખવાં જ પડે. આ પ્રસન્નતા ત્રણ રીતે આપી શકાયઃ 1. પ્રામાણિકતાથી, 2. મીઠી વાણીથી અને 3. લોભ-લાલચથી.

સૌથી ઉત્તમ અને સ્થાયી વ્યાપારી તે છે જે પૂરી પ્રામાણિકતાથી વ્યાપાર કરે છે, ઓછું દેતો નથી, ખોટું કરતો નથી. એક જ ભાવ અને સાચો માલ. આ બધું કરવાથી પેઢી જામે છે. સાતસાત પેઢી સુધી એકધારો વ્યાપાર ચાલતો રહે છે.

વ્યાપારી હંમેશાં મીઠાબોલો હોવો જોઈએ. કદાચ મીઠું બોલતાં ન આવડે તો કડવાબોલો તો ન જ હોવો જોઈએ. ગરમ મિજાજ, તુંડમિજાજ, તિતાલી, વચનભંગ થનાર સારો વ્યાપારી ન થઈ શકે.

જેનામાં ઉપરના બે ગુણો હશે તેને બીજું કાંઈ કરવાનું નથી રહેતું, ગ્રાહકો દોડતા આવશે, લાઈન લાગશે, પણ આ બન્ને ગુણોની પૂરેપૂરી મક્કમતા હોય તો.

જેનામાં ઉપરના બે ગુણો નથી હોતા તે ગ્રાહકોને ખેંચવા માટે લોભ-લાલચનો પ્રયોગ કરે છે. મોટીમોટી જાહેરખબરો આપવી, તેમાં ખોટેખોટા દાવા કરવા, ઓછું આપવું, ભેળસેળ કરીને આપવું, માલ બદલી નાખવો, ચા-પાણીની લાલચ આપવી, કમિશનની લાલચ આપવી, ખોટા સેલની લાલચ આપવી, સોદામાં ફરી જવું વગેરે અનેક યુક્તિ-પ્રયુક્તિ દ્વારા ગ્રાહકોને ખેંચવાનો પ્રયત્ન થતો હોય છે. પણ આવા વ્યાપારીઓની શાખ નથી હોતી. તેમની પેઢીઓ નથી ચાલતી. થોડા જ સમયમાં ફુગ્ગો ફૂટી જતો હોય છે.

3. એક વ્યાવહારિક સંબંધ હોય છે. આ સંબંધમાં હૃદયની પ્રધાનતા નથી હોતી, બુદ્ધિની પ્રધાનતા હોય છે. સગાંસંબંધી વગેરે સાથે લાગણી કે આત્મીયતા ન હોવા છતાં પણ સંબંધની ખાતર આવવા-જવાનો, ખાવાપીવાનો, લેવાદેવાનો જે સંબંધ હોય છે તે વ્યાવહારિક હોય છે. ન ગમે તોપણ રાખવો જ પડતો હોય છે. ન રાખો તો વ્યવહાર બગડે. વ્યવહાર બગડે તો વગર જોઈતાં દુઃખો આવે. જેની સાથે તમારો વ્યાવહારિક સંબંધ બગડે છે, તે ચૂપ બેસી નથી રહેતો. તે તમારો દ્વેષીલો થઈ જાય છે, કદાચ દુશ્મન પણ થઈ જાય. પછી તમને હેરાન-પરેશાન-પજવવાના કામમાં લાગી જાય છે. માનો કે તમારા કોઈ સંબંધી છે. તમને તે નથી ગમતા. જમણવારના પ્રસંગમાં તમે તેમને બોલાવ્યા નહિ. બસ હવે તે તમારો વિરોધી થઈ જશે. ન ગમતો હોવા છતાં પણ વગર જોઈતો દુશ્મન ઊભો ન થાય તે માટે પણ તેને જમવા બોલાવો છો, આદર-સત્કાર કરો છો. આ વ્યવહારિક સંબંધ છે.

4. એક પ્રેમસંબંધ છે. પ્રેમ હૃદયમાં રહે છે એટલે આવા સંબંધને હાર્દિક સંબંધ કહેવાય છે. બૌદ્ધિક સંબંધમાં ગણતરી હોય છે, હાર્દિક

સંબંધમાં ગણતરી નથી હોતી, કારણ કે હૃદયને ગણતરી કરતાં નથી આવડતી. વ્યાપારીઓ ગણતરીપૂર્વકના સંબંધો બાંધતા હોય છે, તેથી તે હાર્દિક સંબંધ વિનાના હોય છે. બૌદ્ધિક સંબંધોમાં સ્વરક્ષા એ પ્રથમ તત્ત્વ હોય છે. સ્વને આંચ આવે તો તરત જ સંબંધ કાં તો ઢીલો થઈ જાય કાં પછી તૂટી જાય. હાર્દિક સંબંધમાં સ્વરક્ષા નથી હોતી પણ ત્વં-રક્ષા હોય છે. સ્વને જોખમમાં મૂકીને પણ ત્વંની રક્ષા કરવાની લાગણી હોય છે. આ દૈવી ભાવ છે, તેથી અમર છે. દુર્લભ છે. પ્રેમસંબંધથી ભાગવું એટલે જીવનથી ભાગવા બરાબર છે. આવો સંબંધ પોતાના નોકર-ચાકરથી માંડીને પતિ-પત્ની, માતા-પિતાથી છેક ઈશ્વર સુધી હોઈ શકે છે. આવા સંબંધથી હીન થઈને વીતરાગ થઈ જવું તેને લાગણીહીનતા જ કહી શકાય. લાગણીહીનતા એ નીરસતા છે. નીરસતા એ જીવતાંજીવત મૃત્યુ છે. અધ્યાત્મ નથી. અધ્યાત્મ અને શુદ્ધ પ્રેમ એક જ વસ્તુ છે. અને પ્રેમ એ જ પરમેશ્વર છે. પ્રેમથી વિમુખ થવું એટલે પરમેશ્વરથી વિમુખ થવા બરાબર છે.

5. એક મોહ સંબંધ છે. તે દેખાય તો છે પ્રેમ જેવો જ પણ બન્નેમાં ઘણો ફરક છે. મોહનું સ્થાન પણ હૃદય જ છે, મસ્તિષ્ક નથી. આંધળી લાગણીઓથી મોહ જન્મતો અને દૃઢ થતો હોય છે. આંધળી લાગણીઓ એને કહેવાય જે પોતાનું અને પરનું બન્નેનું અહિત કરી બેસે. ડૂબે અને ડુબાડે તે મોહ છે. જોકે અમુક કક્ષા સુધી તેની પણ જરૂર હોય જ છે. મોહ દ્વારા મા બાળકોનું, બચ્ચાંઓનું જતન-પોષણ કરતી હોય છે. જો તે નિર્મોહી થઈ જાય તો બાળકો અને બચ્ચાં મોટાં ન થઈ શકે. કોઈ પ્રબળ મોહ મા ને બાળકો, બચ્ચાં કે ઈંડાં સાથે જકડી રાખે છે, જેથી તેમનું રક્ષણ અને પાલન થાય છે. આ રીતે આ પ્રમાણમાં મોહ જરૂરી છે, મંગળમય છે. પણ બાળકો, બચ્ચાં મોટાં થઈને માતાને લાત મારતાં થાય તોપણ માતા તેને છોડે નહિ. લાતો ખાતી રહે તે મોહ છે. આવી જ એક કથા શિવપુરાણમાં આવી રીતે આવેલી છે.

એક સુરથ નામનો મહાન રાજા થઈ ગયો. તે ઘણો મહાન હતો. મહત્તા શત્રુતા વિનાની ભાગ્યે જ હોય છે, તેથી એક વાર નવ રાજાઓએ મળીને ચઢાઈ કરી દીધી. રાજાએ પૂરું પરાક્રમ બતાવી યુદ્ધ કર્યું, પણ નવની સામે એક હોવાથી હારી ગયો. નવે મળીને રાજ્ય પડાવી લીધું અને અંદરોઅંદર વહેંચી લીધું. સુરથરાજા ત્યાંથી ભાગીને પોતાની એક બીજી રાજધાની હતી ત્યાં ચાલ્યો ગયો. ડાહ્યા માણસે પોતાનાં બે-ત્રણ-ચાર નિવાસસ્થાન બનાવી રાખવાં જોઈએ જેથી વિપત્તિના સમયમાં એક નહિ તો બીજું નિવાસસ્થાન કામમાં આવે. બીજી રાજધાનીમાં રાજા મંત્રીમંડળ સાથે રહેવા લાગ્યો. પણ વિરોધી રાજાઓએ ત્યાં પણ આક્રમણ કરીને સુરથને ભગાડી દીધો. અધૂરામાં પૂરું, મંત્રીઓ પણ બદલાઈ ગયા. વારંવાર પરાજિત થનારા રાજાનો તેમણે સાથ છોડી દીધો અને જે કાંઈ ધન હતું તે પણ ચોરી લીધું. ડાહ્યા માણસે કદી પણ બધું ધન એક જ જગ્યાએ રાખવું નહિ, ત્રણ-ચાર જુદીજુદી જગ્યાએ રાખવું. કદાચ એક જાય તો બીજું કામ આવે. ધન હોય તો તેના જોરે ફરી સેના ઊભી કરીને ફરીથી રાજ પડાવી શકાય.

રાજા નિરાધાર થઈ ગયો. સૌએ સાથ છોડી દીધો. વિપત્તિમાં જે સાથ છોડી દે તેનો ભરોસો ન કરાય. હવે શું કરવું! પ્રાચીનકાળમાં આવી સ્થિતિમાં લોકો—ખાસ કરીને મોટા લોકો (નાના લોકો તો ગમે તેવી દશામાં પણ જીવી શકે છે, મોટા નથી જીવી શકતા) મોટાઈ ભોગવ્યા પછી છોટાઈથી જીવી શકતા નથી. તેથી રાજા નગર છોડીને વનમાં ચાલ્યો ગયો. ત્યારે વન સૌનું આશ્રયસ્થાન હતું. આડાઅવળા રખડતાં-ભટકતાં તેણે એક આશ્રમ જોયો. આશ્રય આપે તેને આશ્રમ કહેવાય. આશ્રમમાં મેધા નામના મુનીશ્વર રહેતા હતા. રાજાને જોતાં જ તે પરિસ્થિતિ સમજી ગયા. હારેલા-થાકેલા માણસનો ચહેરો જ બધું કહી આપે. રાજાનો સત્કાર કર્યો. આશ્વાસન આપ્યું. હિંમત આપી. હતાશામાં પડેલા માણસની મોટી દવા આશ્વાસન અને હિંમત આપવી તે છે. રાજા તો આશ્રમમાં રહેવા લાગ્યો. પણ જૂનું બધું ભુલાય નહિ. વારંવાર જૂનું બધું યાદ આવ્યા કરે અને ઊંડેઊંડે ફરીથી બધું મેળવવાનું, બધાને મળવાનું મન થયા કરે. માયામાં પડેલો માણસ નવું જીવન સ્વીકારી નથી શકતો, ભલે ને તે ગમે તેટલું સુખકર જ કેમ ન હોય! જૂનું દુઃખકર હોય તોપણ તેનું મન જૂનામાં જ રમ્યા કરતું હોય છે. જે નવું સ્વીકારી નથી શકતો તે પ્રગતિ નથી કરી શકતો.

મુનિના આશ્રમમાં બધી રીતે રાજા સુખી હતો તોપણ જૂની યાદોથી ગમગીન રહેતો હતો. એવામાં એક દિવસ એક વૈશ્ય ત્યાં આવી ચઢ્યો. તેનું નામ સમાધિ હતું. તે બહુ ધનવાન હતો, પણ પુત્રો તથા પત્નીઓએ એક થઈને તેને ઘરમાંથી બહાર કાઢી મૂક્યો હતો. ધનવાન પુરુષના વશમાં જો પરિવાર અને પત્ની ન હોય તો તે બમણો દુઃખી થાય. સૌનો ડોળો તેના ધન ઉપર હોય. ધન પડાવી લેવા બધાં કાવાદાવા કરે. હત્યા પણ કરી શકે છે. કહ્યું છે કેઃ

પુત્રાદપિ ધન ત્યાજાં ભીતિઃ સર્વત્રૈષા વિહિતાનીતિ

તેમાં પણ પાછલી જિંદગીમાં પત્ની બેવફા થાય અને પતિનો સાથ છોડીને પુત્રો ભેગી ભળી જાય તો તો બિચારા વૃદ્ધનું આવી જ બને. તેવી સ્થિતિમાં ત્યારે એકમાત્ર આશરો વન હતું. હવે અત્યારે તો વૃદ્ધાશ્રમો થયા છે, પહેલાં વૃદ્ધાશ્રમો ન હતા. આ સમાધિ વૈશ્ય ધન-સંપત્તિ અને બધું મૂકીને પહેરેલે કપડે જાન બચાવવા વનમાં ભાગી આવ્યો હતો તોપણ તેનું મન હજી પાછા જવાનું થતું હતું. બેવફા તો બેવફા પણ પત્ની તેને બહુ યાદ આવતી હતી. પત્નીનું બેવફાપણું જાણ્યા પછી પણ જે પુરુષ તેના પ્રત્યે ખેંચાતો રહે છે, તે ગુલામ થવા જ સર્જાયો હોય છે.

રાજા અને વૈશ્ય બન્ને જૂના રાગ—આસક્તિથી દુઃખી હતા. એ જૂનું ભૂલી જાય અને વર્તમાનને સ્વીકારી લે તો-તો સુખીસુખી થઈ જાય. પણ જૂનું ભુલાતું ન હતું, તેથી બન્ને સમાન દુઃખી હતા. બન્ને મુનિની પાસે ગયા. જ્યાં આશ્રય મળે તે આશ્રમ, પણ જ્યાંથી જીવનની સાચી દિશા મળે, જ્ઞાન મળે તેને સંત કહેવાય. મુનિએ બન્નેને બેસાડીને વૈરાગ્યનો ઉપદેશ આપ્યો. પણ વૈરાગ્ય સ્થિર નથી હોતો, ચઢે ને ઊતરે. પણ જ્યારે વૈરાગ્ય ચઢ્યો હોય ત્યારે ભજન સારું થાય. મુનિએ બન્નેને મંત્ર આપ્યો “ઓમ નમઃ શિવાય.” બન્ને મંત્રજાપમાં લાગી ગયા. જેમજેમ મંત્ર જપાતો ગયો તેમતેમ વૈરાગ્ય સ્થિર થતો ગયો. વૈરાગ્યને સ્થિર કરવાનું સૌથી મોટું સાધન નામસ્મરણ છે. એટલે સંતો સુમિરિણી ફેરવતા રહે છે. બન્નેના મંત્રજાપના પ્રતાપે વૈરાગ્ય સ્થિર થયો અને મન નિશ્ચિંત થયું. બન્નેની હતાશા ચાલી ગઈ અને અગાધ શાંતિ મળવા લાગી. મોહભંગ થાય તો જ મોહસંબંધો પૂરા થાય.

(શિવપુરાણઃ અધ્યાય 28-45)

તા. 25-1-10

*

25. ઉમામાતા

જે જય અને પરાજય બન્નેને પચાવી જાણે છે તે જ મહાપુરુષ થઈ શકે છે. સામાન્ય લોકો જયમાં છીછરા થઈને ઊભરાઈ જતા હોય છે અને પરાજયમાં હતાશ થઈને ભાંગી પડતા હોય છે. આવા બન્ને દોષોથી મુક્ત પુરુષ દુર્લભ હોય છે.

દેવ અને દૈત્યોનો સંગ્રામ સનાતન છે. જે દિવ્ય માર્ગે ચાલે તે દેવ કહેવાય અને જે ભ્રષ્ટ માર્ગે ચાલે તેને દૈત્ય કહેવાય. સમાનાન્તર આ બન્ને માર્ગો ચાલતા જ હોય છે. તો દેવ અને દૈત્યોનો ભયંકર સંગ્રામ ચાલવા લાગ્યો. યુદ્ધ અનિવાર્ય છે. જે કુશળતાથી યુદ્ધ કરી જાણે છે તે જ જીવન જીવી જાણે છે. સુખશાંતિ પણ યુદ્ધથી આવતાં હોય છે. યુદ્ધ વિના જે સુખ-શાંતિ આવ્યાં હોય તેને લાંબો સમય યુદ્ધ વિના સાચવી ન શકાય. એટલે પ્રત્યેક વ્યક્તિનું ઘડતર યોદ્ધાપણાથી થવું જોઈએ. જે ધર્મ યોદ્ધા પેદા નથી કરતો, પેદા થતા અટકાવે છે તે આઝાદીને લાયક નથી હોતો. પરાક્રમી પુરુષોનું જીવન ઘણા દુર્ગુણોથી બચી જતું હોય છે, કારણ કે જે પરાક્રમ શત્રુઓની સામે લડે છે તે જ પરાક્રમ અંદરના દુર્ગુણો સામે લડતું હોય છે. કાયરો જેમ બાહ્ય શત્રુઓ સામે લડી શકતા નથી તેમ અંતઃશત્રુઓ સાથે પણ લડી શકતા નથી. કાયર કદી સંયમી ન હોય, ભલે તે તેવો દેખાવ કરે. તેની કાયરતા અંતઃબાહ્ય બન્ને ક્ષેત્રોમાં રહેવાની જ. એટલે પરાક્રમ વિનાનું જીવન જિવાડનારો ધર્મ અંતે તો લોકોને આડકતરી રીતે નમાલા જ બનાવતો હોય છે.

દેવ અને દૈત્યોનું યુદ્ધ તો બરાબર જામ્યું. પણ દેવો હારવા લાગ્યા, દૈત્યો જીતવા લાગ્યા. એક શક્તિ અહર્નિશ આપણને જોયા જ કરતી હોય છે. જગદમ્બા ઉમા કેટલાય દિવસથી આ યુદ્ધ જોયા કરતી હતી. તેણે જોયું કે દેવો હારી જશે. તેને દેવો પ્રત્યે લાગણી છે, કારણ કે દેવો દિવ્યજીવન જીવે છે. જીવનમૂલ્યોના સ્તરને સાચવે છે. તેને ઊતરવા નથી દેતા. જીવનમૂલ્યોના સ્તરને જે નીચે ઉતારતા થઈ જાય તેને પતિત કહેવાય. પતિત થવાનાં ત્રણ ક્ષેત્રો છેઃ 1. સત્તા, 2. લક્ષ્મી અને 3. કામ.

ન્યાય-નીતિ અને વારસાગત હક્કથી સત્તા મળે તો તે યોગ્ય જ કહેવાય, પણ અન્યાય-અનીતિ કરીને સત્તા મેળવી હોય તો તે પાપ કહેવાય. પાપ એટલે પતન.

ન્યાય નીતિ અને હક્કથી લક્ષ્મી મેળવી હોય તો તે યોગ્ય જ કહેવાય; પણ અન્યાય-અનીતિથી લોકોનાં પેટ કાપીને, આંતરડી કકળાવીને લક્ષ્મી મેળવી હોય તો તે પાપ કહેવાય. પાપ એ જ પતન કહેવાય.

ન્યાય-નીતિ અને હક્કથી પતિ-પત્ની કામ ભોગવે તો તે યોગ્ય જ કહેવાય, તેમાં કશું પાપ નથી કે કશું ખોટું નથી, પણ જે પરસ્ત્રી કે પરપુરુષમાં હક્ક વિનાનો નિષિદ્ધ કામ ભોગવે તે પાપ કહેવાય, તેને પતન જ કહેવાય.

આ ત્રણેનો ત્યાગ કરીને ત્યાગી ન થવાય, ભાગેડુ થવાય. કશાથી ભાગવાની જરૂર નથી. હક્ક અને ધર્મ પ્રમાણે ભોગવવાની જરૂર છે. હક્ક અને નીતિનું જે ભોગવે છે તે ભોગવીને પણ સંયમી છે. આવા ભોગો દિવ્યતાના વિરોધી નથી હોતા, સહાયક થઈ શકે છે. જ્યાં દિવ્યતા હોય ત્યાં જનાકર્ષણ અને દૈવીકૃપાનું પણ આકર્ષણ થાય જ. ઉમાદેવીએ દેવો તરફ નજર ઝુકાવી. તેની નજર ઝૂકવાથી દેવોમાં જોમ-જુસ્સો વધ્યાં, દૈત્યોનાં જોમ-જુસ્સો ઘટ્યાં. ઉમા માટે કહેવાયું છે કેઃ

> "શત્રૂણાં બુદ્ધિનાશોસ્તુ"

અર્થાત્ શત્રુઓનો બુદ્ધિનાશ થાય. બુદ્ધિનાશ થવાથી વ્યક્તિને ઊંધું- ઊંધું કામ કરવાનું ગમે. તેમ કરવાથી કાર્યવિનાશ થાય, પરાજય થાય. દૈત્યોનો પરાજય થયો અને દેવોનો વિજય થયો, પણ દેવો વિજયને પચાવી ન શક્યા. વિજય જેટલો મોટો, અજીર્ણ પણ તેટલું જ મોટું. દેવોએ મહેફિલ કરીને નાચ-ગાન કરવા માંડ્યાં. "અમે જીત્યા! અમે જીત્યા!" તેવી બૂમો પાડવા લાગ્યા. વિજય પચે તો યશ ઇષ્ટદેવને, વડીલોને કે ગુરુજનોને અપાય. તે એમ કહે કે "પ્રભુ, આપની કૃપાથી જ વિજય મળ્યો છે." પોતાના ઉપર ભાર ન રાખે, પ્રભુના ચરણે વિજય મૂકી દે, તો અભિમાન ન થાય, તો નશો ન ચઢે, પણ દેવો વિજયને પચાવી ન શક્યા. તેથી નશો ચઢ્યો અને અભિમાન વધ્યું. બધા ચકચૂર થઈ ગયા. મા ઉમાએ આ બધું જોયું. તેને થયું કે આ મૂર્ખાઓને નશામુક્ત કરવા જોઈએ, નહિ તો પોતાનો વિનાશ નોતરી બેસશે.

તે એક તુચ્છ તણખલું થઈને પ્રગટ થઈ અને પેલા બણગાંખોર દેવોને આ તણખલું હટાવવાનું કે ઉડાડવાનું કે બાળવાનું કહ્યું. ઘણા

પ્રયત્નો પછી પણ કોઈ તણખલાને હટાવી કે બાળી ન શક્યા. ઘણી આત્મશ્લાઘા કરનારા જ્યારે કશું કરી બતાવી શકતા નથી ત્યારે લજ્જિત થઈને ઝાંખા પડી જતા હોય છે. સમર્થ વ્યક્તિ કદી પણ આત્મશ્લાઘા કરતી નથી કે કરાવતી નથી. તેમનાં કાર્યો જ બોલે છે. જેમનાં કાર્યો બોલતાં નથી તેમને જાતે બોલવું પડતું હોય છે કે પછી લોકોને ભાડું આપીને બોલાવવા પડતા હોય છે.

જ્યારે એક પણ દેવ તણખલાને હલાવી પણ ન શક્યા ત્યારે બધાનો નશો ઊતર્યો. નશો ઊતરે એટલે અહંકાર ઊતરે અને અહંકાર ઊતરે તો જ ભક્તિ થાય. હવે તેમને સમજાયું કે આ વિજય અમારો નહિ પણ દૈવી શક્તિઓનો જ વિજય હતો. બધા માતાજીને નમી પડ્યા. માતા ઉમાએ કહ્યું કે "સફળતાનો અહંકાર ન કરો. સફળતાનું શ્રેય પરમાત્માને આપશો તો દૈત્યો કદી પણ તમને જીતી શકશે નહિ. વિજય મળ્યા પછી વધુ નમ્રતાથી પ્રભુની ભક્તિ કરો તો તમને વિજયનો કેફ નહિ ચઢે."

(શિવપુરાણઃ અધ્યાય-48)

તા. 25-1-10

*

26. કાળાં પાર્વતી

સુંદરતા સૌને ગમે છે, પણ સ્ત્રીઓને તો તે સવિશેષ ગમે છે. શણગાર સ્ત્રીઓના હોય છે, પુરુષોના નહિ. શણગારનાં બધાં સાધનો તથા ઉપકરણો સ્ત્રીઓ માટે વેચાતાં—ખરીદાતાં હોય છે, કારણ કે સ્ત્રી સૌંદર્યપ્રધાન વ્યક્તિત્વથી જીવન જીવતી હોય છે. સુંદરતા કુદરતી બક્ષિસ છે. જોકે તેમાં આનુવંશિકતા મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે, તોપણ કુદરત કોઈ-કોઈને ન્યાલ કરી દેતી હોય છે. રૂપરૂપનો અંબાર અને ગુણગુણનો ભંડારનો આવો મેળ બહુ થોડી જગ્યાએ થતો હોય છે. આપણે સ્વીકારીએ કે નહિ, પણ સૌને ગૌરવર્ણ ગમે છે, કાળો વર્ણ નથી ગમતો. પણ જે પૂરી પ્રજા આનુવંશિક રીતે જ કાળી હોય છે તેમને કાળો રંગ કોઠે પડી ગયો હોય છે. બધાં જ કાળાં હોય તો કશો વાંધો ન આવે, પણ ઘણાં ગોરાંમાં કોઈ કાળું હોય તો સ્વહીનતાનો શિકાર થઈ જાય. “હું કાંઈ જ નથી” તેવી લઘુતાગ્રંથિ તેને કોરી ખાય. જેણે રૂપાળો વંશ ચલાવવો હોય તેણે પ્રયત્નપૂર્વક ગોરી-રૂપાળી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવાં. 1-2 પેઢીઓમાં વંશનો રંગ બદલાવા લાગશે. પણ રૂપ કદી નિર્ભય કે ચિંતા વિનાનું નથી હોતું. રૂપનું આકર્ષણ પ્રબળ હોય છે. એટલે સ્ત્રીઓ ઘૂંઘટ તાણતી હશે. રૂપ હંમેશાં રક્ષિત હોય તો જ સુરક્ષિત રહે. સુરક્ષા વિનાનું રૂપ ચૂંથાઈ પણ જાય. સમર્થ સત્તાધારીઓમાં કોઈ-કોઈ રૂપઘેલા હોય છે. જો ધર્મસંસ્થા દ્વારા લગ્નસંસ્થાની વાડ ન બાંધી હોત તો એકેએક રૂપાળી સ્ત્રીને લંપટ પુરુષો ચૂંથી નાખત. તેથી ધર્મ અને રાજસત્તા દ્વારા સ્ત્રી રક્ષિત રહે તેમાં જ સૌનું હિત છે.

રંગની દૃષ્ટિએ વિશ્વની પ્રજાને બે ભાગમાં વહેંચી શકાયઃ 1. ગૌર અને બીજી કાળી. ગૌરમાં પણ ત્રણ ભેદ છેઃ વિશુદ્ધ ગૌર, પીત ગૌર (ચીની વગેરે) અને આછી ગૌર (આરબ, ઈરાન, આર્યો વગેરે). કાળી પ્રજામાં ચઢતા-ઊતરતા ત્રણેક ભેદ કરી શકાય. તડકો લાગવાથી પ્રજા કાળી થાય છે તે વાત સાચી નથી. કાળી કે ગૌરી આનુવંશિકતાથી થતી હોય છે. એક માન્યતા એવી પણ છે કે વિશ્વની મહત્તા રંગને આધીન છે. અર્થાત્ ગોરી પ્રજા જે ઐતિહાસિક વિજયો, ભૌગોલિક વિસ્તાર, આર્થિક સમૃદ્ધિ, બૌદ્ધિક ક્ષેત્રમાં જે જ્ઞાન-વિજ્ઞાન વગેરે સંશોધનો કરી શકી છે તે કાળી નથી કરી શકી. જો વિશ્વની બધી પ્રજા કાળી હોત કે પછી બધી પ્રજા ગોરી હોત તો તુલનાત્મક ભેદ થાત નહિ, પણ આવું થયું છે એ હકીકત છે. અને થોડા અપવાદો સિવાય શક્તિ અને સામર્થ્યનો ભેદ પણ દેખાય જ છે. આજે પણ નવીનવી શોધો, નવાંનવાં નિર્માણો વગેરે ગોરી પ્રજા જ કરે છે. એટલે જે માન-પ્રતિષ્ઠા-મહત્ત્વ ગોરી પ્રજાને મળે છે તે કાળી પ્રજાને નથી મળતાં. કોઈને “કાળિયો” કહો તો તે તેને ગમતું નથી. સૌને ગોરા થવું છે, એટલે ગોરા દેખાવાની સામગ્રીનો ઉપયોગ કાળી પ્રજા સર્વાધિક કરે છે. કાળા થવાની સામગ્રી વેચાતી નથી.

હવે મૂળ વાત ઉપર આવીએ. શિવ-પાર્વતીની જોડી છે. જ્યારે રાધા-કૃષ્ણ ન હતાં ત્યારે નાયક-નાયિકાનાં પાત્રોમાં શિવ-પાર્વતી જ પ્રયુક્ત થતાં. બન્નેનું આદર્શ દામ્પત્ય છે. શિવજી કર્પૂરગૌર છે. પાર્વતી પણ ગોરાં છે. હિમાલયની બધી વસ્તી ગોરી છે. આજે પણ હિમાલયની પ્રજા બહુ રૂપાળીછે.

દામ્પત્ય કદી પણ એક ભાવથી વ્યતીત નથી થતું. કોઈ વાર પ્રેમ તો કોઈ વાર વિયોગ, કોઈ વાર હસી-મજાક-ગમ્મત તો કોઈ વાર રીસ, ઝઘડા. કોઈ વાર જ્ઞાનગોષ્ઠિ તો કોઈ વાર તૂતૂ-મેંમેં પણ થાય. આમ જુદાજુદા ભાવોમાં દામ્પત્ય ચાલતું હોય છે. લડતાં-ઝઘડતાં પતિપત્ની વચ્ચે કોઈએ ઉપદેશક કે સલાહકાર ન થવું. હા, મારામારી થતી હોય તો છોડાવવાં. જુદાં કરવાં, બાકી સામાન્ય હળવાશભર્યા કલહોનું સમાધાન તો કુદરત પોતે જ કરાવી દેતી હોય છે.

એક વાર વાતવાતમાં શિવજીએ પાર્વતીને છણકો કરીને કહ્યું કે “ધત્! કાલી-કલૂટી!” ઘણા પતિઓ આવા હલકા શબ્દો પત્ની માટે પ્રયોજતા હોય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ પણ તેવો જ પ્રતિભાવ આપતી હોય છે. પછાત ગણાતી જ્ઞાતિઓમાં તો કેટલાક ઝઘડા શુદ્ધ નોનવેજ ભાષામાં જ થતા હોય છે. પણ આ બધું રોજનું થતું હોવાથી સહજ સામાન્ય થઈ જતું હોય છે. જીવન ઉપર લગ્નજીવન જ તૂટી પડે તેવી અસર થતી નથી. થોડી વાર પછી બધાં એકનાં એક થઈ જતાં હોય છે. પતિ-પત્ની વચ્ચે બે રીતના ઝઘડા થતા હોય છેઃ 1. ભડકિયો અને 2. નીંભાડિયો. ભડકિયા ઝઘડામાં ગાળો બોલવી, મારામારી કરવી, કાઢી મૂકવું વગેરે બધું થતું હોય છે. પણ ભડકો ઓલવાઈ જાય એટલે પાછાં હતાં તેવાં ને તેવાં.

નીંભાડિયા ઝઘડામાં ગાળાગાળી કે મારામારી નથી થતી, કારણ એ ભદ્ર સમાજ હોય છે. પણ નીંભાડાની માફક અંદર ને અંદર દિવસો—મહિનાઓ સુધી સળગ્યા જ કરતું હોય છે. ધુમાડો ગોટાયા કરતો હોય છે. આ સભ્યતા—ભદ્રતાભર્યો ઝઘડો બહુ ખતરનાક હોય છે, કારણ કે તેનું જલદી સમાધાન કરાવી શકાતું નથી.

શિવે પાર્વતીને "ધત્! કાલી-કલૂટી!" કહી દીધું. પાર્વતી તો ગોરાં હતાં પણ શિવજીના કહેવાથી કાળાં-મેશ થઈ ગયાં, એટલે કાલીમાતા થઈ ગયાં. પાર્વતી અને કાલી એક જ છે. પાર્વતીના કાળા થયા પછી શિવજીનું વલણ બદલાઈ ગયું. સંબંધોમાં વલણ બદલાવું દુઃખદ તત્ત્વ થઈ જતું હોય છે. એક માણસને તમે રોજ જયશ્રીકૃષ્ણ કહેતા હો, પણ પછી એકાએક એવું કહેવાનું બંધ કરી દો તો તમારા બદલાયેલા વલણથી પેલાને દુઃખ થાય છે. તે વિચારમાં પડી જાય કે શું થયું હશે? આ બદલાયેલું વલણ જો વધુ દિવસો સુધી ચાલુ રહે તો ચિંતા-પીડામાં બદલાઈ જાય. બને ત્યાં સુધી બહુ જ મહત્ત્વનાં કારણો વિના સંબંધોમાં વલણ બદલવું નહિ. તેમાં પણ પતિ-પત્નીના વ્યવહારમાં વલણ બદલાય તો વધુ પીડા થાય. કાં તો એકધારું વલણ રાખવું, કાં પછી વલણ બદલાવાનું કારણ સ્પષ્ટ કરવું. સ્પષ્ટતાથી ઘણા ઉકેલ નીકળતા હોયછે.

શિવજીની જે આંખો ગોરી પાર્વતીને જોઈને ચમકી ઊઠતી તે હવે ઘૃણા કે ઉપેક્ષાથી ભરાઈ જાય છે. પત્નીની મૂડી પતિનો પ્રેમ છે. જો તે જ ન રહે તો પત્ની માટે જીવવું કઠિન થઈ જાય. કદાચ આટલા જ માટે સ્ત્રીઓ પોતાના રૂપને સાચવવા બહુ કાળજી લેતી હોય છે. પ્રસાધનની બધી જાહેરાતો મોટાભાગે સ્ત્રીલક્ષી હોય છે.

સાચો પ્રેમ રૂપ-આધારિત નહિ પણ વ્યક્તિ-આધારિત હોય છે. વ્યક્તિ કદરૂપી હોય પણ જો પ્રેમ સાચો હોય, તો કદરૂપાપણામાં તેને સૌંદર્ય દેખાય. પણ આ તો આદર્શ પ્રેમની વાત થઈ, જે જવલ્લે જ જોવા મળતો હોય છે. સામાન્ય જીવનમાં તો રૂપ-ગુણ, આરોગ્ય, બીમારી વગેરે બધી વસ્તુઓનો પ્રભાવ પડતો જ હોય છે.

પાર્વતીજી કાળાં થઈ જવાથી અને શિવજીનો તોછડાઈભર્યો શબ્દ 'કાલી' સાંભળવાથી નારાજ થઈને રિસાઈ ગયાં. પ્રેમ હોય ત્યાં જ રીસ ચાલે. જ્યાં મનાવવાની સંભાવના હોય ત્યાં જ રીસ ચાલે. શિવે પાર્વતીને મનાવવા બહુ પ્રયત્ન કર્યો, તેમને ફરીથી ગોરાં કરી આપવાની વાત કહી, પણ પાર્વતીની રીસ ન ઊતરી. તેમણે કહ્યું કે "મારે તમારું આપેલું ગોરાપણું નથી જોઈતું, હું મારી મેળે ગોરી થઈશ." આટલું કહીને પાર્વતીજી ચાલતાં થયાં.

દેવો, ઋષિઓ વગેરે પતિ-પત્ની રિસાય, ઝઘડે, પણ ત્યાગ ન કરે. નિર્દોષ પત્નીનો ત્યાગ મહાપાપ, આ મુખ્ય ધારણા રહેતી.

રીસમાં જ્યારે ઈગો ભળે ત્યારે હઠ ઉત્પન્ન થાય. હઠીલી સ્ત્રી સમર્થ પતિને પણ ઝુકાવીને જ જંપતી હોય છે, કાં પછી પતિને ખોઈ બેસતી હોયછે.

પાર્વતીજી તપ કરવા માટે હિમાલય ચાલ્યાં ગયાં. શિવ અને પાર્વતી બન્ને એકબીજાના વિયોગથી તડપી રહ્યાં છે. પણ ઈગો નામના રાક્ષસે હઠ નામની રાક્ષસી પેદા કરી દીધી છે, એટલે બન્ને તરફની ઇચ્છા હોવા છતાં એકબીજાને મળી શકતાં નથી. મોટો પ્રશ્ન હવે એ થયો છે કે પહેલાં નમતું કોણ જોખે? ખરેખર તો "જે મનાવે તે મહાન કહેવાય."

હિમાલયમાં પાર્વતીજીએ ઘોર તપસ્યા કરી. તેમણે બધા શણગાર, બધા મોજશોખ—બધું જ ત્યાગી દીધું અને પર્વત-શિલા ઉપર બેસીને તપસ્યામાં લાગી ગયાં. વર્ષો વીતી ગયાં. હવે બન્ને થાક્યાં હતાં. વિયોગનો અગ્નિ ઈગોને શેકીને પકવી નાખતો હોય છે. શેકીને પાકી ગયેલો ઈગો પ્રેમમાં બદલાઈ જતો હોય છે. અને પ્રેમ તડપ વિનાનો નથી હોતો. તડપે બન્નેને મજબૂર કર્યાં: નજીક જાઓ, નજીક જાઓ નજીક જાઓ. બન્ને નજીક આવી ગયાં. પછી શું થયું તે કહેવાની જરૂર નથી. બન્ને એટલા જોરથી એકબીજામાં સમાઈ ગયાં કે શિવ અર્ધનારીશ્વર થઈ ગયા. દ્વૈતનું અદ્વૈત થઈ ગયું અને આ શું? પાર્વતી તો હતાં તેના કરતાં પણ વધુ ગોરાં થઈ ગયાં. રોકી રાખેલા પ્રેમે તેમને ઊજળાં કરી દીધાં.

(શિવપુરાણઃ અ. 26)

તા. 25-1-10

*

27. દૂધની વાટકી અને ક્ષીરસાગર

જીવનવ્યવસ્થા બે પ્રકારની છેઃ એક સમૂહમાં રહેનારી અને બીજી એકાકી રહેનારી. ગાયો-ભેંસો-હરણાં વગેરે સમૂહમાં રહે છે. જ્યારે દીપડો, ચિત્તો, સર્પ વગેરે એકાકી રહે છે. માનવજાત પણ સમૂહમાં રહેનારી પ્રજાતિ છે. પ્રાચીનકાળમાં માનવોના કબીલા હતા જે આગળ જતાં વંશ બન્યા. કબીલામાં પણ પરિવારો રહેતા. જે અલગઅલગ રહેતા. આ પરિવારો મોટા ભાગે સંયુક્ત જ રહેતા. તેનાં બે કારણો હતાંઃ એક તો અલગ રહેવાની આર્થિક ક્ષમતાનો અભાવ અને બીજું વડીલોની એકહથ્થુ સત્તા. આફ્રિકામાં પ્રથમથી જ સંયુક્ત કુટુંબ નથી. વ્યક્તિ જ્યારે લગ્ન કરે તે જ દિવસથી પોતાની પત્નીને લઈને નવા બાંધેલા ઝૂંપડામાં રહેવા જતો રહે. જમીન પુષ્કળ હતી અને ઝૂંપડામાં ઓરડા ન હોવાથી નવદંપતીની સગવડ ન હતી. જોકે મેં કજાક લોકોના ગોળ તંબૂ જોયા છે. આ તંબૂમાં એકસાથે 10-15 માણસો રહેછે. તંબૂની રચના એવી કે બધાના પગ તંબૂના મધ્ય તરફ રહે અને માથાં ગોળ ફરતાં રહે. પશ્ચિમમાં પણ પહેલાં સંયુક્ત કુટુંબ હતું, પણ પછી આર્થિક ક્ષમતા વધી એટલે લોકો જુદાજુદા રહેતા થયા. હવે ત્યાં આપણા જેવું સંયુક્ત કુટુંબ નથી. આપણે ત્યાં હજી પણ સંયુક્ત કુટુંબની વ્યવસ્થા થોડા પ્રમાણમાં ચાલે છે. હવે લોકો અલગ રહેવાની સક્ષમતા પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છે એટલે અલગ રહેવાનું પ્રમાણ વધી રહ્યું છે. સંયુક્ત રહેવાનાં અને અલગ રહેવાનાં બન્નેનાં જમા-ઉધાર પાસાં છે. સંયુક્ત પરિવારમાં નાનાં-નાનાં કારણોસર મોટા ભાગે સ્ત્રીઓના ઝઘડા થતા રહેતા હોય છે. જો કેન્દ્રમાં કોઈ પ્રભાવશાળી વ્યક્તિત્વ હોય તો જ તે બધાંને મેળમાં રાખી શકે, ન હોય તો બધાં વિખવાદનો શિકાર થઈ જાય. આવી જ એક કથા આ પ્રમાણે છે.

મહાન ઋષિ વ્યાપાવાદ કે પુત્ર ઉપમન્યુ પણ મહાન ઋષિ હતા. તેમણે એક વાટકી દૂધ માટે તપસ્યા કરી હતી. તેની પાછળનું કારણ જાણવાની ઉત્સુકતા ઋષિઓને થઈ, જે પૂરી કરવા વાયુદેવ કથા સંભળાવે છે. કેટલીક પ્રેરક કથાઓ વંશપરંપરાથી ચાલી આવતી હોય છે. તેમને આગળ પણ સંભળાવતાં રહેવું જોઈએ.

ઉપમન્યુ જ્યારે બાળક હતા ત્યારે પોતાની માતાની સાથે મામાના આશ્રમમાં થોડા દિવસ રહેવા ગયા હતા. ઉપમન્યુ અને તેમની માતા બહુ જ દરિદ્ર હતાં. દરિદ્ર લોકોએ બને ત્યાં સુધી પોતાનાં સગાંસંબંધીઓને ત્યાં રહેવા જવું નહિ. દરિદ્રતા અભિશાપ હોય છે. તે કોઈને પણ ગમતી નથી. દરિદ્ર માણસ પારકા ઘરે સ્વમાનપૂર્વક રહી શકે નહિ, તેમાં પણ જો લાંબો સમય રહેવાનું થાય તો અળખા થઈને રહેવું પડે. લાચારી અને સ્વમાન એકસાથે ન રહી શકે.

એક વાર એવું બન્યું કે તેમના મામાના દીકરાને વધુ દૂધ મળ્યું અને તેમને ઓછું દૂધ મળ્યું. ઉપરથી મામાનો દીકરો ઉપમન્યુની સામે અકડાઈને ઊભો રહ્યો. ઉપમન્યુથી આ સહન ન થયું. જીવનમાં જે બધું જ સહ્યા કરે છે તેનો ઇતિહાસ નથી હોતો. સંયુક્ત પરિવારમાં સહનશક્તિ જરૂરી છે જ, પણ તેની પણ હદ અને નિશ્ચિત ક્ષેત્રો હોય છે. બાલ્યાવસ્થામાં બાળકને મોટો સહારો માતાનો હોય છે. માતાના ખોળામાં રોતા બાળકને આશ્વાસનનો અંબાર હોય છે અને છાતીમાં વહાલનો દરિયો હોય છે. જેને બચપણમાં માનો ખોળો ન મળ્યો કે વહાલનું આલિંગન ન મળ્યું તે દુર્ભાગી બાળક છે.

ઉપમન્યુ રોતો-રોતો માની પાસે ગયો અને “મા મને દૂધ આપ” એવું કહીને રડવા લાગ્યો. બાળક માતાની લાચારી સમજતું નથી. તે પોતાનું ઘર અને પારકાનું ઘર એવો ભેદ કરતું નથી, પારકા ઘરનાં બાળકો પાસે જે હોય તે તેને પણ જોઈએ તેવી હઠ કરી બેસતું હોય છે. ગરીબ માતા-પિતાએ પોતાનાં બાળકોને લઈને કદી પણ શ્રીમંત સગાંને ત્યાં જવું નહિ. શ્રીમંત સગાંનાં બાળકોનાં કપડાં, રમકડાં વગેરે જોઈને તે લલચાઈ જશે અને પછી માગણી કરશે. માગણી નહિ સંતોષાય તો રડવા લાગશે. પેલાનું ખૂંચવી લેશે તો વધુ અશાંતિ થશે. દરિદ્રતા તો પોતાના ઉંબરામાં જ શોભે. દરિદ્રને મહેમાનગતિ ન હોય. શ્રીમંતોને દરિદ્રો ઉપર દયા નથી આવતી, ઘૃણા થાયછે.

ઉપમન્યુએ દૂધ માટે હઠ પકડી. તેની માતાની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. ઉપમન્યુ તેને બહુ વહાલો છે, પણ આ પારકા ઘરમાં તેની ઇચ્છા કેવી રીતે પૂરી કરાય? પારકા ઘરમાં સંકોચ સાથે રહેવું જોઈએ. જે લોકો નિઃસંકોચ થઈને બધું માગવા કે વાપરવા લાગે છે તે પોતાનું માન ખોઈ બેસે છે. એટલે દૈવી સંપત્તિમાં સંકોચને પણ એક લક્ષણ માન્યું છે. પારકા ઘરે રહેવાનું થાય તો માગ-માગ ન કરવું, ચલાવી લેવું. એટલે સ્વમાની પુરુષ પોતાના ઝૂંપડામાં જેટલો સુખી થાય છે તેટલો પારકા રાજમહેલમાં સુખી નથી થતો.

ઉપમન્યુ અને તેની માતા વાટકી દૂધ માટે કહો કે પોતાની લાચારી માટે રડી રહ્યાં છે. છેવટે માતાને એક ઉપાય સૂઝયો. ઉંછવૃત્તિથી થોડાં અન્નનાં બીજ ભેગાં કર્યાં હતાં. ઉંછવૃત્તિને સમજવા જેવી છે. જ્યારે ખેડૂતો ખેતરમાંથી અનાજ વાઢી લે ત્યારે પાછળથી ઋષિઓ તેમાં ફરીને પડેલાં કણસલાં વીણી લે, જેના ઉપર હવે કોઈનો અધિકાર રહ્યો નથી તેવાં કણસલાંથી આજીવિકા ચલાવવી તેને ઉંછવૃત્તિ કહેવાતી. વિચાર કરો, ત્યારે કેટલી દરિદ્રતા હશે!

માતાએ આવા થોડાક દાણા લઈને તેને કૂટીને તેનો લોટ બનાવ્યો. પછી પાણીમાં ઘોળ્યો અને ઉપમન્યુને કહ્યું કે “લે દૂધ પી લે.” કદાચ આ પહેલું કૃત્રિમ દૂધ હશે.

ઉપમન્યુએ એક ઘૂંટડો પીધું અને તે સમજી ગયો. તેણે દૂધ ફેંકી દીધું અને વધુ રડવા લાગ્યો. બાળકનું રુદન માનું કાળજું ફાડી નાખતું હોય છે. જીવન લાગણીથી જિવાતું હોય છે. લાગણી પ્રિયનાં દુઃખોને સહી શકતી નથી. તેમાં પણ બાળક પ્રત્યેની લાગણીથી માતા તો હચમચી જતી હોય છે. માએ કહ્યું કે “બેટા, આપણે ગરીબ છીએ. તારી બધી ઇચ્છાઓ મારાથી પૂરી કરી શકાતી નથી. તું જા, તપ કર. ભગવાન શિવ તારી ઇચ્છા પૂરી કરશે.”

બ્રાહ્મણો તપ કરે અને શિવજી પાસે વરદાન માગે. પણ માગેલું અને તાપેલું કેટલો સમય ટકે? પુરુષાર્થથી મેળવેલું જ લાંબો સમય ટકતું હોય છે. ઉપમન્યુએ કહ્યું કે “હું તપ કરીશ અને પૂરો ક્ષીરસાગર જ માગી લાવીશ. મા, તું ચિંતા ન કર, હું તપ કરવા જાઉં છું.”

કેટલાંક બાળકોને બાલ્યાવસ્થામાં જ યુવાવસ્થા આવી જતી હોય છે, અર્થાત્ બાલ્યાવસ્થામાં જ પેટ માટે નોકરીધંધે લાગી જવું પડતું હોય છે. તેમનું બચપણ રમવા-ખેલવા-કૂદવા માટે નહિ, મહેનત-મજૂરી કરવા માટે હોય છે. કેટલાક યુવાનોની યુવાવસ્થામાં જ વૃદ્ધાવસ્થા આવી જતી હોય છે. તેમનું થનગનતું યૌવન ઢસરડા કરવામાં જ આથમી જતું હોય છે અને જલદી વૃદ્ધ થઈ જતા હોય છે. જન્મ તો બધાને મળે છે, પણ જન્મેલા પ્રત્યેક જીવને જીવન નથી મળતું. જેને જીવન મળે તેનો જ જન્મ ધન્ય થઈ શકતો હોય છે.

માતાએ ઉપમન્યુને “ઓમ નમઃ શિવાય” એવો મંત્ર આપ્યો. તપસ્યા કરવા માટે બાલ્યાવસ્થા સર્વોત્તમ કહેવાય. આ અવસ્થામાં માર(કામ)ની પહોંચ ન હોવાથી કુમાર કહેવાય. કુમારનું મન મહેશમાં લાગી ગયું. હિમાલયના શિખર ઉપર જ્યારે તેમની તપસ્યા ચરમ સીમાએ પહોંચી ત્યારે ભગવાન શિવ પ્રગટ થયા અને વરદાન માગવા કહ્યું. ઉપમન્યુએ કહ્યું કે “મને ક્ષીરસાગર આપો. અમે દરિદ્ર છીએ. એક વાટકી દૂધ માટે હું બહુ દુઃખી થયો હતો. હવે ક્ષીરસાગર આપો જેથી મારાં જેવાં અનેક બાળકોને હું દૂધ પિવડાવતો થાઉં.”

ભગવાન શિવે કહ્યું કે “ઉપમન્યુ, હું તો તને ક્ષીરસાગર આપું, પણ માગેલું મેળવવાથી ભીડ ન ભાંગે. તું હવે માગવાનું બંધ કર અને જે કહું તે પ્રમાણે પુરુષાર્થ કર. એટલે જોતજોતાંમાં તારું દારિદ્ર્ય દૂર થઈ જશે. લે, આ એક દૂઝણી ગાય આપું. તેની સેવા કર. તેનો વંશ વધાર. ગાયોને ચારવાનું, દોહવાનું બધું શીખી લે. પછી એક દૂધની ડેરી બનાવ. તેમાં તારા જેવા બધા દરિદ્રોની ગાયોનું દૂધ ભેગું કરાવ. જોતજોતાંમાં શ્વેતક્રાન્તિ કરવાથી ક્ષીરસાગરનું નિર્માણ થઈ જશે. દૂધ અને પૈસા બન્ને મળશે. દરિદ્રતા દૂર થશે. જીવન ધન્યધન્ય થઈ જશે.”

ભગવાન શંકરની આપેલી દૂઝણી ગાય લઈને ઉપમન્યુ માતા પાસે પાછો આવ્યો. મહાદેવજીનો સંદેશો કહ્યો. મા-દીકરો કામે લાગી ગયાં. જોતજોતાંમાં ગાયોનું મોટું ધણ થઈ ગયું. હવે તો દૂધ અને પૈસા બન્ને મળવા લાગ્યાં. દરિદ્રતા દૂર થઈ ગઈ. પેલા મામાના દીકરાને પણ અવારનવાર કેન ભરીને દૂધ મોકલવા માંડ્યું. ચમત્કારથી એકાદ વ્યક્તિ ન્યાલ થાય, પણ ગૌપાલનની યોજનાથી તો પૂરી પ્રજા ન્યાલ થઈ ગઈ.

(શિવપુરાણઃ અ. 34—થોડું સુધારીને)

તા. 26-1-10

*

28. યજ્ઞધ્વંસ

લગ્ન થયા પછી પતિ-પત્ની વચ્ચે એક બહુ જ મહત્ત્વનો પ્રશ્ન ઊભો થાય છેઃ ઘરમાં કોનું ચાલે છે? અર્થાત્ કોની ઇચ્છા પ્રમાણે ઘર ચાલે. લગ્નવિધિમાં જ કેટલીક લૌકિક ક્રિયાઓ એવી હોય છે જેમાં ઘર ઉપર કોનું વર્ચસ્વ રહેશે તેનો વિનોદપૂર્ણ નિર્ણય કરાવાતો હોય છે. આ દૃષ્ટિએ પત્નીઓના ત્રણ પ્રકાર થઈ જાય છેઃ

1. પતિના પગલેપગલે પાછળ ચાલનારી આજ્ઞાંકિત પત્ની.

2. પતિની સાથેસાથે ચાલનારી સહચારિણી પત્ની.

3. પતિની આગળઆગળ ચાલનારી, પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પતિને ચલાવનારી અગ્રગન્તા પત્ની.

આમાંથી જે પ્રથમ પત્ની છે તે સંપૂર્ણ સંમતિથી હોય છે. તેનું દામ્પત્ય પૂરેપૂરું ઓપતું હોય છે. પતિ અને પત્ની બન્ને ધન્યધન્ય થઈ જતાં હોયછે.

બીજી સહચારિણી પત્ની પણ સમજણપૂર્વક દામ્પત્ય જમાવતી હોયછે.

ત્રીજી અગ્રગન્તાના બે ભેદ છે. પોતાની યોગ્યતા અને ક્ષમતાથી આગળ વધેલી—અરે, ખુદ પતિએ તેને આગળ કરેલી જે મહાન હોય છે. પણ બીજી પતિને ધક્કો મારીને પાછળ કરી દઈને આગળ વધી ગયેલી પત્ની, પતિ માટે સુખદાયી નથી હોતી. બધા જ નિર્ણયો તે પોતે કરતી હોય છે. પતિ બિચારો થઈને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે કઠપૂતળીની માફક નાચતો રહે છે. સ્વમાની પુરુષ આવી પત્નીને સ્વીકારી શકતો નથી. સ્વમાન વિનાનો પુરુષ તેને આધીન થઈ જાય છે. આવા પુરુષને “જોરુકા ગુલામ” કહેવાય છે.

શાસ્ત્રીય અને પ્રાણીજગતની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો નિર્ણાયકતા પુરુષ પાસે જ હોય છે. પત્નીનો તેમાં સાથ-સહયોગ જરૂરી છે. પુરુષની ખરી ક્ષમતા તો પત્નીને સાચવવામાં અને તેને પ્રસન્ન રાખવામાં રહી છે. જો આ બે તત્ત્વો પુરુષમાં ન હોય તો પુરુષ પ્રધાનતા ગુમાવી દેતો હોય છે. રાજા એક જ હોય, બે રાજા ન હોય અને કદાચ હોય તો અવ્યવસ્થા થઈ જાય. પતિ રાજા છે. તે હુકમનો એક્કો છે. છેવટનો નિર્ણય તેનો જ માન્ય રહેવો જોઈએ. પ્રાણીઓમાં પણ આ જ નિયમ છે. પણ પુરુષમાં રાજા થવાની કે હુકમનો એક્કો થવાની ક્ષમતા હોવી જરૂરી છે. પત્ની મંત્રી છે. મંત્રી વિના રાજ્ય ન ચાલી શકે. રાજા અને મંત્રી એકરાગનાં થઈને રાજ ચલાવતાં હોય છે. દામ્પત્ય વીણા, સિતાર કે સારંગીના તાર જેવું છે. તેને વગાડતાં પહેલાં તેના બધા તારને મેળવવા પડતા હોય છે. તાર મેળવતાં આવડે તો જ મધુર ધ્વનિ નીકળે. તાર મેળવ્યા વિનાના હોય તો કર્કશ અને ઉદ્વેગ કરનારો અવાજ આવે. એટલે તો સંગીતકારો શરૂઆતમાં તાર મેળવી લેતા હોય છે. આવું જ દામ્પત્યનું છે. બધાના તાર બરાબર મળ્યા હોય તો જ મીઠો ધ્વનિ નીકળે.

પત્ની અને પરિવાર મુખ્ય માણસ સાથે બરાબર એકરાગ થઈ ગયાં હોય તો જ દામ્પત્ય અને પરિવાર જામે. આમાં બન્ને પક્ષે ડહાપણની જરૂર હોય છે. આપણે ઘરને માત્ર ઘર નથી કહેતા પણ “ઘરબાર” કહીએ છીએ. ‘ઘર’ પત્ની સંભાળે અને ‘બાર’ પુરુષ સંભાળે. બન્નેમાં એકબીજા વગર જોઈતી દખલ ન કરે તો વાંધો ન આવે. ઘરમાં પુરુષ દખલ કરે અને બારમાં પત્ની દખલ કરે તો મેળ ન જામે. જે સંયુક્ત નિર્ણયો કરવાના હોય તેમાં બન્નેની ચર્ચાવિચારણા પછી અંતે પુરુષનો જ નિર્ણય હોવો જોઈએ.

આ વિષયની એક કથા કહીએ.

હિમાલયના રાજા હિમવાન દક્ષ પ્રજાપતિની એક કન્યા હતી. તેનું નામ સતી હતું. તેણે આગ્રહ કરીને શિવજીની સાથે લગ્ન કર્યાં. માતા-પિતાનો વિરોધ હોવા છતાં તેણે લગ્ન કર્યાં હોવાથી દક્ષ પ્રજાપતિને જમાઈ શિવજી પ્રત્યે તિરસ્કાર રહ્યા કરતો. જે લગ્નો વડીલો-માન્ય, ધર્મમાન્ય કે સમાજમાન્ય નથી હોતાં તેમને શરૂઆતમાં ભારે તિરસ્કાર સહન કરવો પડતો હોય છે. આથી દક્ષે પોતાને ત્યાં મોટા યજ્ઞનું આયોજન કર્યું હોવા છતાં જમાઈ શિવજીને બોલાવ્યા નહિ સૌને નિમંત્રણપત્રિકા મોકલી પણ શિવજીને ન મોકલી. કેટલાક વ્યાવહારિક પ્રસંગો લોકને બાળવા માટે પણ થતા હોય છે. જે આમંત્રણના હક્કદાર હોય તેમને જાણી-કરીને તરછોડવામાં આવે તો તેથી તરછોડાયેલી વ્યક્તિને જરૂર દાહ થાય. તેને દાહ થાય એટલે પ્રસંગયોજકને આનંદ થાય. પણ આવો બીજાને બાળીને આનંદ મેળવવો ઘણી વાર ભયંકર પરિણામ લાવતો હોય છે. બને ત્યાં સુધી ગરીબ માણસે કદી પણ કોઈ શ્રીમંતને સસરો કે વેવાઈ બનાવવા નહિ. શ્રી શિવજી

લોકદૃષ્ટિએ બાવા જેવા સામાન્ય માણસ છે. દક્ષરાજને તેમના આંતરિક ઐશ્વર્યની ખબર નથી. તે તો હંમેશાં સંપત્તિના ગજથી જ બધાને માપે છે. એટલે તેમને આવા બાવા જેવા જમાઈ પ્રત્યે ઘૃણા થાય તે સ્વાભાવિક છે.

સતીએ યજ્ઞમાં જનારાં દેવદેવીઓને જોયાં અને પૂછ્યું કે "તમે બધાં ક્યાં જાઓ છો?" દેવોને નવાઈ લાગી, "અરે, તમને ખબર નથી! તમારા પિતાશ્રીના ત્યાં મોટો યજ્ઞ થઈ રહ્યો છે! તમને આમંત્રણ નથી?" સતીને ભારે દુઃખ થયું. કન્યાને સાસરામાં ગમે તેટલું સુખ હોય તોપણ તેની એક વૃત્તિ તો પિયર તરફ લાગેલી જ રહે છે. સતીએ શિવજીને આગ્રહ કર્યો કે "ચાલો, આપણે મારા પિતાને ત્યાં યજ્ઞમાં જઈએ." શિવજીએ સતીને સમજાવી કે "આપણને જાણી-કરીને ટાળ્યાં છે. હવે આપણાથી યજ્ઞમાં જવાય નહિ. કદાચ જઈશું તો આપણું અપમાન થશે. અપમાન થવાની પહેલેથી ખબર હોવા છતાં પણ જે સામે ચાલીને જતો હોય છે તે જાણી-કરીને પોતાનું અપમાન કરાવતો હોય છે. ડાહ્યા માણસે આવી જગ્યાએ આમંત્રણ હોય તોપણ બહાનું બનાવીને જવાનું ટાળવું જોઈએ."

સતી હઠે ભરાયાં, "મારે તો મારા બાપને ત્યાં જવું જ છે. તે તો કંકોતરી લખવાનું ભૂલી ગયા હશે કે પછી કાંઈક ગેરવલ્લે ગઈ હશે, પણ આવા પ્રસંગે દીકરી બાપના ઘરે ન જાય તો પછી કોણ જશે?" શિવજીની વાત સતી ન માન્યાં. તે તો પતિની ઇચ્છા વિરુદ્ધ યજ્ઞમાં જવા તૈયાર થઈ ગયાં. શિવજીને નમતું જોખવું પડ્યું, પણ સતીની સાથે થોડાક ગણો પણ મોકલ્યા.

સતી તો હરખાતાં-હરખાતાં ઉમળકાભેર પિયર પહોંચી ગયાં, પણ કોઈએ તેમને આવકારો આપ્યો નહિ. બધાંએ મોઢું ફેરવી લીધું. યોગ્ય વ્યક્તિને યોગ્ય આવકારો ન આપવો એ પણ અપમાન જ કહેવાય. પછી સતીએ યજ્ઞમંડપમાં જઈને જોયું તો બધાંનાં આસન હતાં પણ શિવજીનું તો આસન જ ન હતું. તેથી તો સતીને રોમેરોમે ક્રોધ ચઢ્યો. પત્ની હઠીલી હોય, રિસાયેલી હોય, પણ જો તેને પતિ પ્રત્યે પૂરો પ્રેમ હોય તો તે પતિનું અપમાન સહન કરી શકે નહિ. હવે તેને ખ્યાલ આવ્યો કે શિવજી અહીં આવવાની ના પાડતા હતા તે બરાબર જ હતું. મારી ટૂંકી બુદ્ધિના કારણે તેમનું કહેવું માન્યું નહિ અને હઠ કરીને અહીં આવી તો મારે આ દશા જોવી પડી. સ્ત્રીના ઘણા નિર્ણયો લાગણીપ્રધાન હોય છે. લાગણીને લાંબી દૃષ્ટિ નથી હોતી. લાંબી દૃષ્ટિ તો ડહાપણભરેલી બુદ્ધિને જ હોય છે. સતીને પોતાના ખોટા નિર્ણયનો અને પતિની ઉપરવટ જવાનો પસ્તાવો થયો. જે માતા-પિતાની પ્રબળ લાગણીથી તે અહીં દોડી આવી હતી તેવી જ પતિ પ્રત્યેની તીવ્ર લાગણીથી ફરી પાછી આવેશમાં આવી ગઈ. ધગધગતા યજ્ઞકુંડના કિનારે જઈને તેણે મનોમન શિવજીને હાથ જોડ્યા અને ક્ષમા માગી અને કહ્યું કે "જો મારો સાચો પ્રેમ હોય તો આવતા જન્મે પણ તમે જ મારા પતિ થાઓ!" તેણે ભડભડતા યજ્ઞકુંડમાં છલાંગ લગાવી દીધી. ચારે તરફ હાહાકાર થઈ ગયો. લોકો નાસભાગ કરવા લાગ્યા. સાથે આવેલા ગણોએ યજ્ઞને છિન્નભિન્ન કરી નાખ્યો. મહાદેવને સમાચાર પહોંચ્યા. તે તો પ્રથમથી જ ચિંતામાં હતા. સતીના આત્મવિલોપનના સમાચાર સાંભળીને તેમનો ક્રોધ ભભૂકી ઊઠ્યો. આવા પત્નીના ઘોર અપમાન પછી પણ જેને ક્રોધ ન ચઢે તે નમાલા જ કહેવાય. હાથમાં ત્રિશૂળ લઈને તે સતીના પિતા દક્ષ પાસે પહોંચી ગયા અને યજ્ઞમંડપમાં જ તેનું માથું કાપી નાખ્યું. ચારે તરફ પ્રલય જેવું દૃશ્ય થઈ ગયું. જે યજ્ઞ શિવજીને બાળવા માટે કર્યો હતો તેમાં તે પોતે જ બળીને ખાખ થઈ ગયો.

શિવજીએ અડધું બળેલું સતીનું શબ ખભા ઉપર ઉપાડ્યું અને તીવ્ર વિષાદમાં ભ્રમણ કરવા લાગ્યા. જ્યાં-જ્યાં એ શબમાંથી જે-જે અંગ પડ્યું તે બધી શક્તિપીઠો થઈ. આવી એકાવન શક્તિપીઠો હિંગળાજથી માંડીને કામાક્ષ્યા સુધી અને શારદાથી માંડીને કન્યાકુમારી સુધી ફેલાયેલી છે. બોધપાઠ એ લેવાનો છે કે દામ્પત્યજીવનમાં છેવટનો નિર્ણય પતિએ જ લેવાનો હોય છે. યોગ્ય પતિની અવગણના કરીને જે પત્નીઓ આવા નિર્ણયો લે છે તે આવી ઘોર ઘટનાઓ કરી બેસતી હોય છે.

(પદ્મપુરાણઃ અ. 4થો)

તા. 26-1-10

*

29. પૃથુરાજા

સંસારનાં સુખોનો આધાર સ્ત્રી-પુરુષોના સંબંધો ઉપર છે. જો સુપાત્ર પતિ કે સુપાત્ર પત્ની મળી તો સંસાર સુખમય છે, પણ કુપાત્ર પતિ કે કુપાત્ર પત્ની મળ્યાં તો આ સંસાર દુ:ખમય થઈ જાય છે. તેમાં પણ કુપાત્રને કોઈ કુપાત્ર મળે તો બહુ વાંધો ન આવે. ખરો વાંધો તો કુપાત્ર અને સુપાત્રનાં લગ્નનો જ હોય છે. વર અને કન્યાની નીવડ્યે જ સાચી ખબર પડતી હોય છે. જોવા-માત્રથી કે કુંડલી મેળવવાથી સચોટ ખબર ન પડે, પણ વ્યક્તિને નીવડતાં સમય લાગતો હોય છે. આ જ કારણસર પશ્ચિમવાળા લગ્ન કરતાં પહેલાં મૈત્રીસંબંધ કેળવતા હોય છે, જેથી એકબીજાને સમજી શકાય. પણ આ પદ્ધતિમાં પણ દોષો તો છે જ. મૈત્રીસંબંધ શરીરસુખ સુધી વધી જાય અને પછી લગ્ન ન કરાય તો ભારતમાં તો સ્ત્રીની કિંમત ઝીરો થઈ જાય. હા, પશ્ચિમમાં ન થાય. પણ આપણાં મૂલ્યો જુદાં છે. મૂલ્યોને આધીન સંબંધો અને સંબંધોને આધીન સુખ-દુ:ખ થતાં હોય છે.

એક પુરુષ જ્યારે કોઈ કુપાત્ર પત્નીને પરણે છે ત્યારે તે પોતે તો દુ:ખી થાય જ છે, પણ તેને સૌથી મોટું નુકસાન કુસંતતિની પ્રાપ્તિથી થતું હોય છે. મોટા ભાગનાં સંતાનો માતૃલક્ષી હોય છે. માતા જ કુપાત્ર હોય તો પછી સંતાનનું તો કહેવું જ શું? આવી જ એક કથા પદ્મપુરાણમાં આવી રીતે આપીછે.

સતયુગમાં અંગ નામના પ્રજાપતિ હતા. તેમણે એક દુર્મુખી સુનીતા નામની સ્ત્રી સાથે લગ્ન કર્યાં. નીતિકારે કહ્યું છે કે:

> દિનં નષ્ટં કુભોજનાત્
>
> જિવિતં નષ્ટં કુભાર્યયા॥

જેનું ભોજન બગડ્યું તેનો દિવસ બગડ્યો અને જેને કુભાર્યા મળી તેનું જીવન બગડ્યું.

જેણે આરોગ્ય સાચવવું હોય તેણે રોજરોજ જુદાજુદા હાથનું ભોજન ન કરવું. બની શકે તો એક જ હાથનું ભોજન કરવું, જેથી તન અને મન બન્ને પ્રસન્ન રાખી શકાય. રોજ જુદાજુદા ઘરે અને જુદાજુદા હાથનું ભોજન કરતા હોય છે તેનાં રુચિ અને સ્વાદ જળવાતાં નથી તેથી તે પચવામાં કઠિન થાય છે. પરિણામે આરોગ્ય બગડે છે. પણ ભોજન બગડે તો માત્ર એક દિવસ જ બગડે. કદાચ બીજા દિવસે તેમાં સુધારો કરી શકાય. પણ જેને કુભાર્યા મળી હોય તેનું તો પૂરું જીવન જ બગડી જાય. કુભાર્યાના મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર છે:

(1) ચારિત્ર્ય વિનાની બિનવફાદાર.

(2) કર્કશા, જે જ્યારે જુઓ ત્યારે ક્રોધ કરીને ઝઘડા કરતી જ રહે.

(3) પતિની ઇચ્છાથી વિરુદ્ધ ચાલનારી, આજ્ઞાંકિત નહિ પણ આજ્ઞા કરનારી, પોતાનું ધાર્યું કરાવનારી.

જેનામાં આ ત્રણે દોષો હોય તેના પતિનું તો આવી જ બન્યું. તે તો બિચારો જીવતાં જ મરી ગયો. કડવા ઘૂંટડા પી-પીને જીવન જીવવાનું.

આપણે ત્યાં પડ્યું પનારું પાર પાડવાની સંસ્કૃતિ હોવાથી ઉપરના લોકો છૂટાછેડા પણ ન લઈ શકે, ન આપી શકે. અંગની આવી સ્થિતિ થઈ ગઈ. તેને દુર્મુખી સુનીતાનો ત્રાસ જીવનભર વેઠવો પડ્યો. જે પત્ની પ્રેમાળ નથી હોતી તે મોટા ભાગે ત્રાસદાયી થઈ જતી હોય છે. અંગને સુનીતાથી એક પુત્ર પણ થયો. કામવાસના એટલી પ્રબળ હોય છે કે પ્રેમ વિના પણ મશીનની માફક માણસને જોતરી દે અને ન ધારેલું પરિણામ પ્રાપ્ત કરાવી દે. અંગને પણ આવો જ એક પુત્ર થયો, જેનું નામ વેન રાખવામાં આવ્યું. વેનનાં લક્ષણ સારાં ન રહ્યાં. પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી જણાતાં હોય છે. વેન જ્યારે યુવાન થયો ત્યારે હાહાકાર મચાવવા લાગ્યો. તે વ્યસની થયો. તેના મિત્રો ગામના ઉતાર જેવા લંપટ હતા. બધા મળીને ગામની સ્ત્રીઓની છેડતી કરતા રહેતા. તેમનાથી આખું ગામ ત્રાસી ગયું હતું. મોટા ભાગે ગામના લોકો નમાલા હોય છે. તે દુરાચારીઓના દુરાચારને સહન કરતા રહેતા હોય છે. પાપીઓની સામે કોઈ માથું ઊંચકી શકતું નથી, તેથી પાપીની હિંમત વધતી જતી હોયછે.

આ ગામમાં થોડા મહાપુરુષો પણ રહેતા હતા. તેમણે વેનને ઘણું સમજાવ્યો કે આ રસ્તો અધર્મનો છે, તે છોડી દે. પણ તે ન માન્યો. જે મહાપુરુષોની વાતને પણ ન માને, સાચી સલાહ પણ ન સ્વીકારે તેને કુબુદ્ધિ કહેવાય. કુબુદ્ધિનો જ્યારે-ત્યારે વિનાશ જ થતો હોય છે. તેના ત્રાસથી ત્રાસેલા લોકો ઋષિઓ પાસે ગયા. ઋષિઓ એટલે પરાક્રમપૂર્વકનું સાત્ત્વિક જીવન જીવનારા જ્ઞાની પુરુષો. પરાક્રમ વિનાનું જ્ઞાન

નિષ્ક્રિય અને નમાલું હોય છે. શક્તિહીન સાધુઓ તેનો પ્રચાર કરતા હોય છે અને દુર્બળ પ્રજાને વધુ દુર્બળ બનાવતા હોય છે. જ્ઞાન અને ભક્તિની સાથે પરાક્રમ હોવું જ જોઈએ.

ઋષિઓએ જોયું કે ગામલોકોની વાત સાચી છે. સૌએ મળીને વેનનો નાશ કરી નાખ્યો. આતતાયીથી લોકોને છોડાવવા તે પાપ નહિ પુણ્ય જ કહેવાય. કોઈ ગુંડો આખા ગામને પજવતો હોય, બહેન-દીકરીઓ સલામત ન રહેતી હોય તેવા દુષ્ટોથી લોકોનો છુટકારો કરાવવો તે મહાપુણ્યનું જ કામ કહેવાય.

વેનથી તો પ્રજાને છુટકારો મળ્યો, પણ તે પોતાનાં સંતાન મૂકતો ગયો જે મ્લેચ્છ હતાં. ઉત્તમ માતા-પિતા ઉત્તમ સંતાનો પેદા કરતાં હોય છે. આમાં કોઈ વાર અપવાદ હોઈ શકે છે, પણ મોટા ભાગે આંબામાંથી આંબા અને બાવળમાંથી બાવળ થતા હોય છે. એટલે કુશળ માતા-પિતાએ વર કે કન્યાની પસંદગીમાં માત્ર તેનું રૂપ કે ધન જ નહિ જોવાનું, તેના ગુણ પણ જોવાના અને તે પણ કુળપરંપરાના જોવાના. વંશવેલો સુધારવો તે મોટો યજ્ઞ છે અને વંશવેલાને બગાડવો તે મોટું પાપ છે.

ઋષિઓએ એ જ મ્લેચ્છ જેવાં સંતાનોને ફરી પ્રયત્નપૂર્વક સંસ્કારી બનાવ્યાં અને તેમાંથી 'પૃથુ' નામનો પુત્ર ઉત્પન્ન કરાવ્યો. પૃથુ મહાન થયો, રાજા થયો. ઉત્તમ રાજાનાં પાંચ લક્ષણો હોય છેઃ

1. તે પ્રજાને ધર્મસંસ્કારોથી સંસ્કારી બનાવે છે.
2. તે કાયદાનું પૂરેપૂરું પાલન કરાવે જેથી પ્રજા સુરક્ષિત થઈ જાય. કાયદો તૂટવાથી અરાજકતા પેદા થતી હોય છે. અરાજકતાથી પ્રજા દુઃખી થઈને નાસભાગ કરવા લાગે છે.
3. તે ભૌતિક વિકાસ કરાવે. તેનાથી પ્રજા સમૃદ્ધ થતી હોય છે. સમૃદ્ધ પ્રજા સ્વમાની, રાષ્ટ્રવાદી અને માનવતાવાદી થઈ શકે છે.
4. તે વિશ્વભરના દેશો સાથે સંબંધ બાંધીને ચારે તરફથી જ્ઞાન-વિજ્ઞાનની આયાત કરીને વૈજ્ઞાનિક અભિગમ અને વિકાસ કરે છે.
5. તે પ્રજામાં સમભાવ રાખે છે. કોમવાદ કે બીજા વાદો દ્વારા પક્ષપાત નથી કરતો.

પૃથુમાં આ પાંચે ગુણો હતા. તેણે ભૂમિસુધાર કરી મબલક પાક ઉત્પન્ન કરાવ્યો જેથી અન્નના ભંડાર વધી ગયા.

તેણે જળશક્તિનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરાવી એકેએક ટીપા પાણીનો સદુપયોગ કરી રાષ્ટ્રને સમૃદ્ધ કર્યું. નદીઓને ખેતરો તરફ વાળી, નૌકાયન વધાર્યું, પ્રજાને શુદ્ધ પાણી આપ્યું, રેલથી રક્ષા કરી.

તેણે અગ્નિથી પણ શક્તિ ઉત્પન્ન કરી અને વાયુનું પણ દોહન કરી લોકોનાં સુખ-સગવડો વધાર્યાં. લોકોને હંમેશાં સુખ-સગવડો ગમતાં હોય છે, માત્ર કોરી આત્માની વાતો કરવાથી રાષ્ટ્ર સમૃદ્ધ કે સુખી નથી થતું. લોકોને નિષ્ક્રિય અધ્યાત્મવાદ તરફ જતા રોકવા જોઈએ. તેની જગ્યાએ તેમને સક્રિય અધ્યાત્મવાદ તરફ વાળવા જોઈએ.

આ રીતે પૃથુરાજાએ લોકોને રક્ષિત અને સમૃદ્ધ જીવન આપ્યું. તેના નામ ઉપરથી ભૂમિને પૃથ્વી કહેવાય છે. તેણે પૃથ્વીનું ગાયરૂપથી દોહન કર્યું તેથી પૃથ્વીને "ગૌ" પણ કહેવાય છે. આવા મહાન રાજાઓથી રાષ્ટ્ર અને પ્રજા સુખી થતાં હોય છે.

(પદ્મપુરાણ)

તા. 27-1-10

*

30. દધીચિની કથા

શસ્ત્રો વિના રાષ્ટ્રરક્ષા અને પ્રજાની રક્ષા થઈ શકે નહિ. જે લોકો રાજાને તથા પ્રજાને શસ્ત્રત્યાગનો ઉપદેશ આપે છે તે તેમને ગુલામ બનવાનો ઉપદેશ આપે છે. શસ્ત્રધારી પ્રજા મહાન બનતી હોય છે. તેમાં પણ જેની પાસે સર્વોચ્ચ કક્ષાનાં શસ્ત્રો હોય છે, તે સુપર-રાષ્ટ્ર અને સુપર-પ્રજા બનતાં હોય છે. શસ્ત્ર વિનાની પ્રજા હરણાં અને સસલાં જેવી થઈને હિંસક પ્રાણીઓનો શિકાર થતી હોય છે. શસ્ત્ર વિનાનું અથવા ઊતરતાં શસ્ત્રોવાળું રાષ્ટ્ર હંમેશાં આક્રમણનો શિકાર થયા કરતું હોય છે. વિશ્વ કદી પણ અસુરો કે દૈત્યો વિનાનું થતું નથી. જડમૂળથી તેમનો ઉચ્છેદ શક્ય નથી. તેનાં થોડાં મૂળ પણ રહી જાય તો ફરી પાછું વન થઈ જાય છે. એટલે અસુરોનો સંહાર એ સતત પ્રક્રિયા હોયછે.

વૃત્રાસુર નામનો ભયંકર અસુર ચારે તરફ હાહાકાર મચાવતો હતો. દેવો તેનાથી ત્રાહિ-ત્રાહિ પોકારતા હતા. ઘણા પ્રયત્નો અને યુદ્ધો પછી પણ તે વૃત્રાસુરનો નાશ કરી શકતા નહોતા. દિનપ્રતિદિન તેના અત્યાચારો વધી રહ્યા હતા. ધર્મના નામે જે વિચારધારા અત્યાચારો સહન કરી લેવાનું શિખવાડે છે, તે અત્યાચાર વધારનારી બની જાય છે. સાચો ધર્મ તો અત્યાચારોનો પ્રતિકાર જ શિખવાડે. અત્યાચારોનો પ્રતિકાર કરનાર રાષ્ટ્ર અત્યાચારીઓથી મુક્ત થઈને સુખ ભોગવતું હોય છે, જ્યારે અત્યાચારોને મૂંગા મોઢે સહન કરી લેનારી પ્રજા કે રાષ્ટ્ર હંમેશાં અત્યાચાર સહન કરતાં રહે છે.

વૃત્રાસુરથી વારંવાર હારેલા અને થાકેલા દેવો બ્રહ્માજી પાસે ગયા અને પ્રાર્થના કરી કે અમને વૃત્રાસુરના ત્રાસથી છોડાવો. તેની પાસે જેવાં શસ્ત્રો છે તેવાં અમારી પાસે નથી તેથી અમે તેને જીતી શકતા નથી. અમને એવું શસ્ત્ર આપો કે વૃત્રાસુર કરતાં તે સવાયું હોય. ડાહ્યા માણસો સલાહ લેતા હોય છે. મૂર્ખાઓ અને અહંકારી કોઈની સલાહ લેતા નથી. ઓછામાં ઓછું ઘોર વિપત્તિમાં તો સલાહ અને સહાય જરૂરી થઈ જાય છે. બ્રહ્માજી મહાન સલાહકાર છે. તેમણે સલાહ આપી કે “જાઓ, દધીચિ નામના ઋષિ છે તે મહાન શસ્ત્રજ્ઞાતા અને નિર્માતા છે. તેમની પાસે જાઓ તે તમને શસ્ત્ર આપશે.” ઋષિઓ શસ્ત્રજ્ઞાતા અને નિર્માતા પણ હોય છે. તે માત્ર પરાન્નજીવી કે માત્ર તાપસ જ નથી હોતા. રાષ્ટ્ર, પ્રજા અને સ્વરક્ષા માટે નવાં-નવાં ઉત્તમ કક્ષાનાં શસ્ત્રો બનાવવાં જરૂરી છે. જો તેવું ન કરાય તો રાષ્ટ્ર દુર્બળ થાય. દુર્બળતાથી ગુલામી આવે. ગુલામીથી ધર્મલોપ અને સંસ્કૃતિલોપ થાય. ઋષિઓ આવું ન થવા દે. તેથી તેઓ ધર્મપૂર્વકનાં શસ્ત્રોના હિમાયતી રહ્યા છે. જરૂર પડે ત્યારે તે પોતે પણ યુદ્ધ કરે છે. આ ઋષિમાર્ગછે.

બ્રહ્માજીના કહેવા પ્રમાણે બધા દેવો દધીચિ પાસે પહોંચી ગયા અને વૃત્રાસુરના ત્રાસની વાત કરી, “વૃત્રાસુરનો નાશ કરવા શસ્ત્રની જરૂર છે; તે અમને આપો” તેવી પ્રાર્થના કરી.

દધીચિએ કહ્યું કે “વૃત્રાસુરને એવું વરદાન છે કે તે કોઈ પણ શસ્ત્રથી મરી શકે નહિ. તેના માટે તો એક જ શસ્ત્ર છે અને તે મારું હાડકું. બહુ પ્રાચીનકાળમાં જ્યારે ખનીજ ધાતુઓની શોધ થઈ ન હતી ત્યારે લોકો પથ્થરોથી (પાષાણયુગ), લાકડાથી અને હાડકાંથી લડાઈ કરતા. હાડકાંમાંથી પણ જુદાંજુદાં શસ્ત્રો થતાં અને તેનાથી યુદ્ધો થતાં.

મહર્ષિ દધીચિએ કહ્યું કે મારાં અસ્થિ વિના તે અસુર બીજી કોઈ રીતે મરવાનો નથી એટલે તમે મારાં અસ્થિ લઈ જાઓ અને તેમાંથી શસ્ત્ર બનાવી યુદ્ધ કરો. તમારો વિજય થશે. આટલું કહીને મહાન ઋષિ દધીચિએ પ્રાણ ત્યાગી દીધા. દેવો તેમના ત્યાગને અહોભાવ સાથે જોઈ જ રહ્યા.

ઘરબાર છોડવાં કે પત્ની-પરિવારને માત્ર પોતાના આત્માના મોક્ષ માટે છોડવાં અને પછી જીવનભર પરાવલંબી જીવન જીવવું તે ખરો ત્યાગ નથી, પણ રાષ્ટ્ર કે પ્રજા માટે પોતાના સર્વસ્વને ત્યજી દેવું તે સાચો ત્યાગ છે. મહર્ષિ દધીચિએ પોતાનું આત્મબલિદાન આપી દીધું. દેવોએ તેમનાં અસ્થિમાંથી એક મહાન શસ્ત્રનું નિર્માણ કરાવ્યું, તેના દ્વારા વૃત્રાસુર સાથે યુદ્ધ કર્યું. વૃત્રાસુર હણાયો અને ચારે તરફ જયજયકાર થઈ ગયો. હવે વિશ્વ ઉપર શાંતિ થઈ. શાંતિ પરાક્રમથી થતી હોય છે. યજ્ઞો કરવાથી કે ધ્યાન કરવાથી શાંતિ નથી થતી. સાચી દિશાની સાધના જ સાચાં અને સારાં પરિણામો લાવતી હોય છે. ખોટી ભ્રમણામાં ભટકેલા ઉપાયોથી શાંતિ ન આવે.

દુનિયા દધીચિને હંમેશાં યાદ કરશે, જેમણે પ્રજાનાં સુખ-શાંતિ માટે પ્રાણના ભોગે પોતાનાં અસ્થિ આપ્યાં, શસ્ત્રોનો ઉપદેશ આપ્યો,

અસુરોનો નાશ કરાવ્યો અને શાંતિ સ્થાપિત કરાવી. આજે પણ આવા દધીચિની જરૂર છે, શસ્ત્રવિમુખ કરાવનારાની નહિ.

(પદ્મપુરાણઃ અ. 12મો)

તા. 27-1-10

*

31. વાંઝિયો ત્યાગ

કેટલાક લોકો સારી રીતે પોતાનું પેટ પણ ભરી શકતા નથી. તેઓ ભૂખ્યા ને ભૂખ્યા કે પછી અર્ધભૂખ્યા રહીને દિવસો ખેંચે છે. તેમની દરિદ્રતા એટલી બધી હોય છે કે તેમનાં બાળબચ્ચાં પણ પેટ ભરીને ખાઈ નથી શકતાં. જ્યાં ખાવાનું જ ઠેકાણું ન હોય ત્યાં મોજશોખની તો વાત જ શી કરવી? લાંબા સમયની દરિદ્રતા વ્યક્તિને ભાંગી નાખે છે. જે ઘરમાં પોતાના દેખતાં જ પોતાની પત્ની અને બાળકો ભૂખ્યાં સૂતાં હોય, જ્યાં પૂરાં ચીંથરાં પણ પહેરવાનાં ન મળતાં હોય તેવા ઘરનો ધણી કેટલી લાચારી અને કેટલી પીડા સાથે જીવન જીવતો હોય તેની સૌને સમજણ ન પડે. જે ગરીબો અને ગરીબીને નથી સમજતા, તે ભગવાનને પણ નથી સમજી શકતા. ગરીબોને લાત મારીને ભગવાનને દંડવત્ પ્રણામ કરનારાને ભગવાન પોતે લાત મારે છે. એટલે એક તો આવા અત્યંત અભાવથી કંગાળ જીવન જીવનારા હોય છે.

બીજા કેટલાક દરિદ્ર તો નથી હોતા પણ શ્રીમંત પણ નથી હોતા. જીવનનિર્વાહમાં તે સ્વાવલંબી હોય છે એટલે સામાન્ય સુખો ભોગવતા હોય છે. તે ખાધેપીધે દુઃખી નથી હોતા. જો તેમને સંતોષ મળે તો તે સુખી થયા કહેવાય.

એક ત્રીજા પ્રકારના માણસો હોય છે. આ લોકો પાસે પુષ્કળ ધન હોય છે, પણ તેનો ઉપયોગ માત્ર પોતાને જ માટે કરતા હોય છે. સ્વ સિવાય બીજા કોઈનો વિચાર તેમને આવતો જ નથી. આવું સ્વલક્ષી જીવન જીવનારા કોઈ અતિથિને કદી જમાડતા નથી—અરે, કૂતરાને ટુકડો રોટલો પણ નાખતા નથી. ઘરમાં જે રસોઈ થઈ હોય તેમાંથી સારી-સારી વાનગીઓ પોતે વીણી-વીણીને ખાઈ જાય છે. પરિવાર માટે પણ સારી વસ્તુ રહેવા દેતા નથી. ખા- ખા કરવાથી તેમનું શરીર મેદવાળું, ભારે-ભરખમ થઈ જાય છે. તે હક્કનું અને વગર હક્કનું, નીતિનું અને અનીતિનું જે હાથમાં આવે તે બધું જ ખાય છે. ખાતાં કાંઈ વધ્યું હોય તો કૂતરા કે બીજા પ્રાણીને આપતા નથી. જમીનમાં દાટીને તેને વેડફી નાખે છે. સ્વોદરલક્ષી જીવન જીવનારા પણ હોય છે. આવી જ એક કથા આ રીતે આપી છે.

અગસ્ત્ય ઋષિ શ્રીરામને કહે છે કે “ત્રેતાયુગમાં એક વાર ભ્રમણ કરતાં-કરતાં હું એક ભવ્ય અરણ્યમાં પહોંચી ગયો. મારે તપસ્યા કરવી હતી તેથી હું સુંદર સગવડવાળું એકાંત સ્થાન શોધતો હતો. અહીં બધી સગવડ હતી. કંદ-મૂળ-ફળ-ફૂલ અને શાકભાજી પુષ્કળ હતાં. હિંસક પ્રાણીઓ ન હતાં. આથી વધારે કશું જોઈએ નહિ. સાધન-ભજન કરનારે બહુ સગવડભોજી ન થવું. ઓછી વસ્તુઓથી પણ ચલાવી લેવું. એ અરણ્યમાં મેં એક સુંદર નિર્મળ સરોવર જોયું. સાધકને બે વસ્તુઓ અને જ્ઞાનીને ત્રણ વસ્તુઓ જોઈએ. સાધકને જળ અને જંગલ તથા જ્ઞાનીને જળ, જંગલ અને જિજ્ઞાસુ પણ જોઈએ. જિજ્ઞાસુ હશે તો તેના જ્ઞાનનો ઉપયોગ અને વિસ્તાર થશે, નહિ તો જ્ઞાન સુકાઈ જશે.

સુંદર નિર્મળ તળાવ જોઈને મને સ્નાન કરવાની ઇચ્છા થઈ. વસ્ત્ર ઉતારીને હું નાહવાની તૈયારી કરતો હતો ત્યાં મારી દૃષ્ટિ તળાવના કિનારે એક માનવશબ ઉપર પડી. હું વિચારતો થઈ ગયો કે આ શબ અહીં કેમ પડ્યું હશે! શબ હૃષ્ટપુષ્ટ છે. નક્કી કોઈ ધનાઢ્ય સુખી માણસનું હોવું જોઈએ.” શ્રીમંતાઈ અને મેદને બહુ મેળ હોય છે. માણસ શ્રીમંત થાય એટલે શરીરે મેદ વધવા લાગે. ભારે ગરિષ્ટ ભોજનથી આવું થાય. કુપોષણથી ઘણા શારીરિક રોગો થાય છે, પણ અતિ-પોષણયુક્ત આહારથી પણ ઘણા પ્રશ્નો ઊભા થાય છે. અમીરીના પણ ઘણા રોગો હોય છે, જે અતિ-આહારથી થતા હોય છે, જેમાં મેદસ્વી શરીર થવાથી વધુ પડતું વજન પણ એક છે.

અગસ્ત્ય ઋષિ કહે છે કે “હું પેલા શબને જોતો જ હતો ત્યાં એક વિમાન એ સરોવરના કાંઠે ઊતર્યું. વિમાનમાં ઘણી અપ્સરાઓ તથા ગંધર્વો ગીત-નૃત્ય કરી રહ્યાં હતાં. તે વિમાનમાંથી એક પુરુષ ઊતર્યો, તેણે સરોવરમાં સ્નાન કર્યું અને પછી પેલા શબનું ભક્ષણ કરવાની શરૂઆત કરી. સારી રીતે શબનું ભક્ષણ કરીને તે પુરુષ પાછો વિમાનમાં બેસીને ચાલ્યો ગયો. હું તો જોતો જ રહી ગયોઃ અરે, આ કોણ હશે?

ફરી બીજા દિવસે તે વિમાન પાછું આવ્યું અને તે જ જગ્યાએ ઊતર્યું. પેલો પુરુષ વિમાનમાંથી બહાર નીકળ્યો અને સ્નાનાદિ કરીને શબને ખાવા જતો હતો ત્યાં મેં હિંમત કરીને તેની નજીક જઈને પૂછ્યું કે ‘તમે કોણ છો? આવો જુગુપ્સા ઉપજાવે તેવો આહાર કેમ કરો છો?’ પેલા પુરુષે મને જવાબ આપ્યો કે ‘વિદર્ભરાજ વાસુદેવનો હું પુત્ર હતો. મારું નામ શ્વેત હતું. તેમના મરણ પછી હું રાજગાદીએ બેઠો. મેં

ઘણાં વર્ષ સુધી રાજ કર્યું. પણ હું સંસારત્યાગીઓના સંસર્ગમાં આવ્યો તેથી મને સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય થયો. વૈરાગ્ય થવાથી મેં રાજપાટ, રાણીઓ વગેરેને છોડીને ત્યાગી જીવન જીવવા માંડ્યું. મેં ત્યાગી જીવનમાં ઘણાં વર્ષો વિતાવ્યાં. બસ, લોકોના ઘરેથી લાવીલાવીને હું ભિક્ષા ખાતો રહેતો, તેથી મારું શરીર હૃષ્ટપુષ્ટ થયું. મારો આહાર વધી ગયો. નવીનવી અને સારી-સારી ભિક્ષા મેળવવાના પ્રયત્નો કરતો, પણ સામે લોકહિતનું કાંઈ જ કામ કરતો નહિ. હું જમતો ખરો પણ જમાડતો નહિ, હું ઓઢતો ખરો પણ ઓઢાડતો નહિ, હું સૂતો ખરો પણ સુવાડતો નહિ. મને ત્યાગી લોકોએ એવું શિખવાડેલું કે જે લોકો દુઃખો ભોગવે છે તે પોતાનાં કર્મો જ ભોગવે છે. તેમાં આપણે કશું કરવાનું હોતું નથી. સૌ-સૌએ પોતપોતાનાં કર્મો ભોગવી લેવાં જોઈએ. આપણે તો આપણા આત્માનું જ કલ્યાણ કરી લેવાનું. આ રીતે હું માત્ર સ્વલક્ષી જીવન જીવતો હતો. હું વાતો તો આત્માની કરતો, પણ શરીરને બરાબર પુષ્ટ કરતો રહેતો, એટલે મૃત્યુ પછી ભગવાને મને દંડ કર્યો છે કે મેં તને માનવદેહ જેવો ઉત્તમ દેહ આપ્યો હોવા છતાં તું ત્યાગ-વૈરાગ્યના નામે માત્ર સ્વલક્ષી, સ્વાર્થી જીવન જીવ્યો, તું પરાશ્રિત થઈને પોતાનું જ પેટ ભરતો રહ્યો, એટલે હવે આ જન્મે પણ તું તારું જ શરીર ખા. આ શબ મારું જ છે. હું જ તેને ખાવા માટે રોજ અહીં આવું છું.

ભુંજતે તડધંપાપા યે પચન્તિ આત્મકારણાત્: ગીતા

જે માત્ર પોતાના જ માટે રસોઈ બનાવીને જમે છે (કોઈને જમાડતા નથી) તે પાપ ખાય છે.

વાંઝિયા ત્યાગી જીવનના કારણે હું પરમાર્થ ચૂકી ગયો. મેં માત્ર ખા-ખા જ કર્યું. કોઈને ખવડાવ્યું નહિ તેથી મારી આવી દશા થઈ છે. ક્યાં સુધી હું મારું પોતાનું શબ ખાતો રહીશ—તેવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને મને કહેલું કે જ્યારે અહીં અગત્સ્ય ઋષિ આવશે અને તને પરમાર્થ-જીવન જીવવાની પ્રેરણા આપશે ત્યારે તું આ ઘૃણિત ભોજનમાંથી છૂટીશ.'

મેં તેને કહ્યું કે ચિંતા ન કર, હું પોતે અગસ્ત્ય છું. ચાલ, નવું જીવન ધારણ કર. હવે મહેનતનું ખા અને ભૂખ્યાંને ખવડાવ, પરમાર્થી જીવન જીવ. ત્યાગ-વૈરાગ્ય ખરો, પણ પરમાર્થ માટે. પરમાર્થ છોડાવે તેને ત્યાગ-વૈરાગ્ય ન કહેવાય."

(પદ્મપુરાણ)

તા. 27-1-10

*

32. કર્તવ્ય એ જ ધર્મ, એ જ તપ

ઘણી વાર લોકો કર્તવ્ય છોડીને તપ કે ભક્તિ કરતા હોય છે. કેટલીક વાર તો કર્તવ્યને લોકો પ્રપંચ માનીને તેને છોડી દેતા હોય છે અથવા છોડાવી દેતા હોય છે. પત્ની પતિ-પુત્ર-પરિવાર વગેરેની સેવા છોડીને દેવમંદિરોમાં ભટકતી ફરતી હોય છે, તો પતિ પત્નીની ભરણ-પોષણ-રક્ષણની જવાબદારી છોડીને ગૃહત્યાગી થઈને સાધુસંત થવા નીકળી પડતો હોય છે. પત્નીનું સૌથી મોટું રક્ષણ કામવાસનાના આક્રમણથી કરવાનું હોય છે. જે પતિ સમયસર પત્નીની કામવાસના સંતોષતો નથી તેની પત્ની કામવાસનાથી હારીને બીજા પુરુષ તરફ વળી જાય તો તેનું પાપ પેલા પતિને પણ લાગે. જે કોઈ મહામૂર્ખ પતિ-પત્નીને કે બેમાંથી એકને બ્રહ્મચર્યનું વ્રત આપે અને પછી બેમાંથી એક જે કામવાસનાના પ્રચંડ આક્રમણ સામે ટકી ન શકે અને અબ્રહ્મનું સેવન કરે તો તેમાં વ્રત આપનારને પાપ લાગે. કર્તવ્યથી ભ્રષ્ટ થવું એટલે ધર્મથી ભ્રષ્ટ થવું સમજવું. જે સત્સંગ ત્યાગ-વૈરાગ્યના નામે વ્યક્તિને કર્તવ્યવિમુખ કરાવે તે સત્સંગ નહિ પણ કુસંગ જ કહેવાય. આવી થોડીક કથાઓ પદ્મપુરાણમાં આપી છે જે આપણી આંખ ઉઘાડનારી બની શકે છે.

નરોત્તમ નામનો એક બ્રાહ્મણ ભરયુવાવસ્થામાં વૃદ્ધ માતા-પિતાની સેવા-શુશ્રૂષા છોડીને તપ કરવા માટે વનમાં ચાલ્યો ગયો. તેના ચાલ્યા જવાથી વૃદ્ધ માતા-પિતા બહુ દુઃખી થવા લાગ્યાં. તેમની આજીવિકાનું સાધન ન હતું. તેમના આરોગ્ય માટે દવાની વ્યવસ્થા ન હતી, સૌથી મોટો પ્રશ્ન તો તેમને આશ્વાસનનો હતો. કોઈની હૂંફ ન હતી. લાચાર જેવાં, છતાં સંતાને તે નિઃસંતાન જેવાં તગતગતી આંખે લોકોને જોયા કરતાં, લાંબા નિસાસા નાખીને મનોમન કહેતાં કે ‘આના કરતાં તો અમારે સંતાન ન હોત તો સારું.’ જે લોકો યુવાન છોકરાઓને સાધુદીક્ષા આપી સાધુ બનાવે છે અને મા-બાપની સેવા કરવાનું કર્તવ્ય છોડાવે છે, તે પણ મા-બાપની આવી જ દશા કરાવે છે.

નરોત્તમે તો તપ શરૂ કર્યું. ઘણા સમય પછી તે એક દિવસ એક વૃક્ષની નીચે બેસીને વિશ્રામ કરતો હતો ત્યાં વૃક્ષ ઉપર બેઠેલી એક પક્ષિણીએ તેના ઉપર વિષ્ટા કરી દીધી. વિષ્ટાથી તેનો ચહેરો બગડ્યો, તેથી તેને ક્રોધ ચઢ્યો. આંખો ફાડીને તેણે ઉપર જોયું તો પક્ષિણી પાંખો ઠીક કરી રહી હતી. તેના તરફ બરાબર ધારીને ક્રોધપૂર્વક જોયું એટલે પક્ષિણી બળીને ખાખ થઈ ગઈ. નરોત્તમ સમજી ગયો કે તેને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ ગઈ છે. તે સિદ્ધિને પચાવી ન શક્યો. કાર્યની સફળતા એ જ સિદ્ધિ છે. સફળતા જો પચે નહિ તો તેનો નશો ચઢે. નશો ભાન ભુલાવે, ન કરવાનું કરાવી દે. તેનો નશો ઉતારવા માટે ભગવાન શિવે તેને પ્રેરણા આપી કે જા, ફલાણા ગામમાં મૂક નામનો એક ચાંડાલ રહે છે તેની પાસે જા. તને જ્ઞાન થશે.

સાધનાના ક્ષેત્રમાં વર્ણ કે જાતિ હોતી નથી. જે સાધના કરે તે સિદ્ધ થાય, પછી ભલે ને તે ગમે તે વર્ણનો હોય. ગંગાસતીએ કહ્યું છે કે “જાતિ ને વરણ નથી હરિ તણા દેશમાં...” જે લોકો સાધનાના ક્ષેત્રને પણ જાતિ, વર્ણ કે લિંગ સાથે જોડે છે તે સાચા જ્ઞાની નથી હોતા. પુરુષને મોક્ષ થાય અને સ્ત્રીને ન થાય? કેમ, ભાઈ? સ્ત્રીઓએ શું બગાડ્યું છે? પુરુષને બ્રહ્મવિદ્યાનો અધિકાર છે પણ સ્ત્રીને નથી, કેમ નથી? પુરુષને જન્મ આપનારી સ્ત્રી પુરુષ કરતાં જરાય ઊતરતી નથી. આવા બધા ઘણા ભેદો કરીને સ્ત્રી, શૂદ્ર વગેરેને અધિકારહીન બનાવે છે તે સાચા ધર્મને સમજતા નથી હોતા.

નરોત્તમ તો મૂક નામના ચાંડાલને ત્યાં પહોંચી ગયો.

ચાંડાલ પોતાના માતા-પિતાની સેવા કરવામાં વ્યસ્ત હતો. વૃદ્ધાવસ્થામાં જ્યારે પુત્ર અને પુત્રવધૂઓ માતા-પિતાની મન દઈને સેવા કરતાં હોય છે ત્યારે મા-બાપની આંતરડી ઠરતી હોય છે. ઠરેલી આંતરડી જે આશીર્વાદ આપે તે હજાર તપસ્વીઓ કરતાં પણ વધુ શ્રેષ્ઠ હોય. સેવા અને પ્રેમ કદી પણ ગરીબ નથી હોતાં, બલકે એમ કહો કે આ બન્ને તત્ત્વો ગરીબાઈમાં વધુ દીપી ઊઠતાં હોય છે. શ્રીમંતો મા-બાપનું વૃદ્ધાશ્રમનું બિલ ભરી દે, પણ કાંઈ પગચંપી ન કરે. ગરીબ પગચંપી કરે, નવડાવે, ધોવડાવે, બાપા-બાપા, મા-મા કરે તે જ ખરી સેવા કરી કહેવાય.

મૂક ચાંડાલે નરોત્તમને થોડી રાહ જોવા કહ્યું, “હું જરા મારાં માતા-પિતાની સેવા કરી લઉં તે પછી આપણે ધર્મચર્ચા કરીએ.” નરોત્તમને રાહ જોવાનું ગમ્યું નહિ તેથી આંખો ફાડીને ચાંડાલ સામું જોવા લાગ્યો. તેને આંખો ફાડીને પોતાની તરફ જોતો જોઈને ચાંડાલ બોલ્યો, “ભાઈ, હું કાંઈ પેલી પક્ષિણી નથી કે બળીને ખાખ થઈ જાઉં.” નરોત્તમને નવાઈ લાગીઃ અરે, કશું તપ કર્યા વિના આ ઘરમાં જ રહેનારને

ક્યાંથી ખબર પડી ગઈ?
ચાંડાલે કહ્યું કે “હે નરોત્તમ! તમારે ઉતાવળ હોય તો આ ગામમાં એક પતિવ્રતા નારી રહે છે તેની પાસે જાઓ. તે તમને બોધ આપશે.”
નરોત્તમ તો પેલી પતિવ્રતા નારીની પાસે પહોંચી ગયો. તે નારી ત્યારે પતિની સેવા કરતી હતી. પ્રેમથી સ્વાદિષ્ટ રસોઈ જમાડતી હતી. એકએક કોળિયો પ્રેમથી જમાડતી હતી. પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિને ધ્યાનમાં રાખીને રસોઈ કરતી હોય છે. તેની રુચિ એ જ પોતાની રુચિ સમજતી હોય છે. સામાન્ય સ્ત્રી પોતાને ધ્યાનમાં રાખીને રસોઈ કરતી હોય છે. પતિને ભાવે કે ન ભાવે, પોતાને ભાવે એટલે બસ. તે કદી પતિપરાયણ નથી થતી, તે તો સ્વપરાયણ હોય છે. વંઠેલી સ્ત્રી પતિ માટે નહિ પણ પોતાના યાર માટે રસોઈ કરતી હોય છે. પતિ પડે ખાડામાં. તેને પતિની જરા પણ દરકાર હોતી નથી. તેને તો એકમાત્ર પોતાનો યાર દેખાતો હોય છે. આવી યારવાળી કે યારોવાળી પત્ની જેને હોય તેને આ સંસારમાં જ નરકનો અનુભવ થતો રહેછે.
પતિવ્રતા સ્ત્રીએ નરોત્તમને રાહ જોવાનું કહ્યું એટલે નરોત્તમને ગુસ્સો આવ્યો. તેણે કરડાકીભરી નજરથી તેને જોઈ એટલે પતિવ્રતા સ્ત્રીએ કહ્યું કે “જાઓ-જાઓ! હું કાંઈ પક્ષિણી નથી કે બળી જાઉં.” નરોત્તમનો નશો ઊતરવા લાગ્યો. જે યોનિને પાપયોનિ કહીને અમે તિરસ્કાર કરીએ છીએ તે યોનિમાં જન્મેલી સ્ત્રીએ કોઈ તપ વિના આટલી સિદ્ધિ ક્યાંથી પ્રાપ્ત કરી? સ્ત્રીએ કહ્યું, “ભાઈ, મારી તપસ્યા મારા પતિની સેવા જ છે. હું મંદિરેમંદિરે ભટકતી નથી. સાધુબાવાના સત્સંગોમાં પણ દોડાદોડી કરતી નથી. મારો ભગવાન તો મારા ઘરમાં જ છે. તે મારો પતિ છે. તેને છોડીને ક્યાંય જવાનું મન જ નથી થતું. તમારે ઉતાવળ હોય તો તમે તુલાધાર વૈશ્યને ત્યાં જાઓ. તે તમને બોધ આપશે.”
નરોત્તમ તો તુલાધાર વૈશ્યને ત્યાં પહોંચી ગયો. તુલાધાર વૈશ્ય દુકાને ગ્રાહકોને માલ-સામાન વેચતો હતો. એક જ ભાવ. કદી ઓછું જોખવાનું નહિ. કદી ભેળસેળ કરવાની નહિ. કદી કાળાંબજાર નહિ, નાનું છોકરું આવે તોપણ એ જ ભાવ અને એ જ માલ. તુલાધારે નરોત્તમને ફરી પાછું પેલી પક્ષિણીની વાત કહી અને કહ્યું કે બહુ ઉતાવળ હોય તો પેલા અદ્રોહક પાસે જાઓ. તે તમને બોધ આપશે.
નરોત્તમ તો અદ્રોહક પાસે ગયો. અદ્રોહક એટલે દ્રોહ ન કરનારો, વિશ્વાસઘાત ન કરનારો. તેણે પણ પેલી પક્ષિણીની તથા અત્યાર સુધી જ્યાં- જ્યાં ફર્યો તે બધી વાત કરી. નરોત્તમને નવાઈ લાગી. આ પામર માણસમાં આટલી બધી સિદ્ધિ ક્યાંથી આવી? કેટલીક વાર આપણને જે પામર દેખાતો હોય તે મહાન હોય અને આપણને જે મહાન દેખાતો હોય તે ખરેખર પામર હોય. આપણે માણસને સાચી રીતે ઓળખી શકતા નથી.
આ અદ્રોહકને એક ગાઢ મિત્ર હતો. તેને નોકરી-ધંધા માટે પરદેશ જવાનું થયું. જે પરદેશ જાય તે જ સુખી-સંપન્ન થાય. જે ગામમાં જ બેસી રહે તે ભૂખે મરે કે પછી દરિદ્ર રહે. પરદેશ તો જવું છે, પણ પોતાની રૂપાળી પત્નીને ક્યાં રાખવી? તેણે અદ્રોહકને વિનંતી કરી કે હું કમાઈને આવું ત્યાં સુધી તું મારી પત્નીને સાચવજે. નીતિકારે કહ્યું છે કે ડાહ્યા માણસે કદી પણ પત્નીને પારકા હાથમાં સોંપવી નહિ. માણસ સારો હોય, પણ કામવાસના સારી નથી હોતી. તે સારા-નરસાનો ભેદ કરતી નથી. પારકા હાથમાં સોંપેલી પત્ની પૂરી નહિ તો અડધી તો ખોઈ બેસતો હોય છે. પણ પેલો મિત્ર તો પોતાની પત્ની પેલા અદ્રોહક મિત્રને સોંપીને પરદેશ ગયો. તેના ગયા પછી અદ્રોહક તેની પત્ની અને મિત્રની પત્ની એક જ ઘરમાં રહેવા લાગ્યાં. ઘણો સમય વીતી ગયો, પણ અદ્રોહકની દાનત બગડી નહિ. તે ભાભીને માતા બરાબર માનીને તેનું રક્ષણ પોષણ કરતો રહ્યો. ભગવાન બધું જુએ છે. તે હાજરાહજૂર છે. તેણે જોયું કે અહો! આ અદ્રોહક તો જુઓ! આટલી બધી તકો અને શક્યતા હોવા છતાં તેની દાનત જરાય બગડતી નથી. ભગવાને તેને તપ માની લીધું—માત્ર તપ જ નહિ મહાતપ માની લીધું, કારણ કે કેટલાક લોકો આખો દિવસ છેડતી કરવામાં કે જાળ પાથરવામાં વિતાવે છે, સ્ત્રીઓ પણ આવું જ કરે છે, ત્યારે આ અદ્રોહક પોતાની નિષ્ઠામાં અડગ છે. ધન્ય છે તેને! તેના તપથી ભગવાને તેને સિદ્ધિ આપી હતી.
અદ્રોહકે પેલા નરોત્તમને બેસાડીને ઉપદેશ આપ્યો, “પોતાનું કર્તવ્ય એ જ ખરો ધર્મ અને ખરી તપસ્યા છે. કર્તવ્યનો ત્યાગ કરીને તપ ન કરાય, ભક્તિ ન કરાય, મોક્ષ ન પમાય. કર્તવ્યના માધ્યમથી જ પ્રભુને પમાય. તું ઘરે પાછો જા. મા-બાપની સેવા કર. લગ્ન કર. જવાબદારીભર્યું જીવન જીવ. આ જ મારો ઉપદેશ છે.”
હવે નરોત્તમને ભાન થયું. તે પશ્ચાત્તાપના ભાવ સાથે ઘરે પાછો ગયો. વૃદ્ધ માતા-પિતા વધુ વૃદ્ધ થઈ ગયાં હતાં. નરોત્તમને પાછો આવેલો જોઈને તે આકુળવ્યાકુળ થઈને ભેટી પડ્યાં. સવારનો ભૂલેલો સાંજે ઘરે પાછો આવે તેમ નરોત્તમ પાછો આવ્યો હતો, સાચો ધર્મ અને

સાચું જ્ઞાન લઈને. કર્તવ્ય એ જ ધર્મ, કર્તવ્ય એ જ તપ.

(પદ્મપુરાણઃ સૃષ્ટિખંડઃ 25મો અધ્યાય)

તા. 27-1-10

*

33. નિર્લોભી શૂદ્ર

બાળકોને સંસ્કારી બનાવવાં હોય તો તેની શરૂઆત ટીલાં-ટપકાં લગાડવાથી ન કરવી. બને તો વિભાજન કરનારાં આ ચિહ્નોથી બાળકોને તથા પોતાને મુક્ત રાખવાં, જેથી બીજાથી અલગ ન દેખાય તો સંસ્કાર નાખવાનું ક્યાંથી શરૂ કરવું? સૌથી પહેલું સૂત્ર આપવું:

1. હું મફતનું નહિ ખાઉં, મહેનત-મજૂરી કરીને ખાઈશ. ભલે સૂકો તો સૂકો પણ મહેનતનો રોટલો ખાઈશ.

પછી બીજું સૂત્ર આપવું:

2. હું કદી પણ હરામનું નહિ ખાઉં. કોઈનો હક્ક છીનવીને ખાવું તે હરામનું કહેવાય. મફતનું ખાવાનું તો કદાચ દશા સારી ના હોય તો ખાવું પડે. તે તો માગીને રાજીખુશીથી આપેલું ખવાય છે. પણ હરામનું તો છીનવીને, લૂંટીને, છેતરીને બળજબરી કરીને ખવાતું હોય છે. મફતનું ખાવા કરતાં હરામનું ખાવું તો ઘોર પાપ જ કહેવાય. જે આ બે દોષોથી બચી શકે તે સંતનાય મહાસંત કહેવાય. અહીં જે કથા આપવાની છે તે તો આ બન્નેથી ચઢિયાતી છે.

પુલસ્ત્ય ઋષિ ભીષ્મજીને સંભળાવે છે કે એક શૂદ્ર હતો. ઘણી વાર ઉચ્ચ ગણાતા બ્રાહ્મણો કરતાં નીચ ગણાતા શૂદ્રો ઘણા મહાન હોય છે. એટલે વર્ણમાત્રથી કોઈને ઊંચાનીચા માની લેવા તે ઠીક ન કહેવાય. આ શૂદ્રે વ્રત લીધું હતું કે તે હરામનું કે મફતનું તો નહિ જ ખાય, પણ સાથેસાથે કોઈનું રાજીખુશીથી આપેલું પણ નહિ ગ્રહણ કરે. અયાચક તો ખરો, પણ અગ્રાહ્ય પણ ખરો. તે ઉંછવૃત્તિથી જીવન જીવતો. ખેતરોમાં અને ખળામાં રહી ગયેલા દાણા વીણીને તથા વનનાં શાકભાજી લાવીને જીવનનિર્વાહ કરતો. સારાં-સારાં મિષ્ટાન્ન ખાવાની લાલસાવાળા આવું વ્રત પાળી શકે નહિ. તેની પાસે વસ્ત્રના બે જ ટુકડા હતા. એક કમ્મરે બાંધતો અને બીજો શરીરના ઉપરના ભાગમાં ઓઢતો. બન્ને ટુકડા જીર્ણ અને જૂના હતા. આવી ઘોર દરિદ્રતા હોવા છતાં તે કદી પણ કોઈની પાસે કશું માગતો નહિ, એટલું જ નહિ, સામે ચાલીને કોઈ આપે તો તે લેતો પણ નહિ. તેની આ ત્યાગવૃત્તિની સુગંધ ધીરેધીરે ફેલાવા લાગી. જે સુગંધ ધીરેધીરે ફેલાય તે લાંબો સમય ટકી રહેતી હોય છે. જાહેરખબરો કે તરકટ દ્વારા જે રાતોરાત પ્રસિદ્ધિ મેળવતા હોય છે તે તેટલી જ ઝડપથી ભુલાઈ પણ જતા હોય છે. કેટલાક લોકો ત્યાગનું પ્રદર્શન તો કરે પણ અંતરથી ધનાદિની મોટી અપેક્ષા રાખે. પોતે ન લે તો સાથેના માણસને લેવડાવે. આ ત્યાગ નહિ, ત્યાગનો દંભ જ કહેવાય.

વાત રાજા સુધી પહોંચી. રાજાને તેની કસોટી કરવાનું મન થયું. તેણે શૂદ્રના આવવા-જવાના રસ્તે નદીકિનારે બે નવાં અને કીમતી વસ્ત્રો ટીંગાડી દીધાં અને પછી તે ત્યાં સંતાઈ ગયો. પેલા શૂદ્રે ત્યાંથી અનેક વાર આવજા કરી, પણ તેણે વસ્ત્રને હાથ પણ અડાડ્યો નહિ. રાજાએ વિચાર કર્યો કે આ સામાન્ય વસ્તુ છે એટલે તેને આકર્ષણ નહિ થયું હોય. ચાલ, હવે કીમતી વસ્તુ મૂકું.

રાજાએ તો રસ્તામાં સોનાનાં આભૂષણો મૂક્યાં. શૂદ્રે આવતાં-જતાં આભૂષણો જોયાં પણ તે જરાય વિચલિત ન થયો.

> મેરુ રે ડગે જેનાં મન ના ડગે, પાનબાઈ,
> મર ને ભાંગી પડે ભરમાંડ...જો.

શૂદ્રે સોનાના દાગીના તરફ પણ નજર ન કરી. તેની નિઃસ્પૃહતાથી દેવો પ્રભાવિત અને પ્રસન્ન થયા. ચારે તરફ ગરીબ પણ અત્યંત નિષ્ઠાવાન શૂદ્રનો જયજયકાર થઈ ગયો.

તા. 27-1-10

*

34. સુનીથાનું ચરિત્ર

કન્યાનો બાપ નિશ્ચિંત નથી હોતો. કન્યાને ડાહ્યા માણસો રાંધેલા ધાનની ઉપમા આપે છે. થોડા જ સમય પછી તે ઊતરવા લાગે છે અને પછી બગડી જાય છે. એમ કન્યાને જો સાચવવામાં ન આવી હોય તો તેનું પણ તેવું જ થાય છે. કન્યાની મુગ્ધાવસ્થા તેને ભાન ભુલાવે છે. તેથી કેટલીક વાર તે ન કરવાનું કરી બેસે છે. તેનાં પરિણામ પૂરા પરિવારને ભોગવવાં પડતાં હોય છે. તેથી કન્યાને સતત સાચવવી પડતી હોય છે. કન્યા જ્યારે પતિના ઘરે જાય અને તેનું લગ્નજીવન જામે ત્યારે માતા-પિતાને અનહદ આનંદ થતો હોય છે. આવી જ એક કન્યા હતી જેનું નામ સુનીથા હતું. સુનીથા બહુ રૂપાળી અને છલકાતા યૌવનવાળી કન્યા હતી. તે યુવાનીને પચાવી ન શકી. જે કન્યા રૂપ-યૌવનને પચાવી શકતી નથી તે લૂંટાઈ જતી હોય છે. કન્યાનું ધન તેનું શિયળ છે. તેને પતિ વિનાનો પુરુષ લૂંટી લે તો કન્યા લૂંટાઈ ગઈ મનાય છે. શિયળને સાચવનારી કન્યા મહાન બને છે, ધન્ય બને છે. તેનાં પગલાં પવિત્ર મનાય છે. પણ તે પોતે મર્યાદામાં રહીને જીવન જીવે તો જ તેની રક્ષા થાય. સુનીથાને આવી મર્યાદા ગમતી નહિ. તે નવા-નવા શણગારો સજીને ઋષિઓના આશ્રમોમાં આમતેમ રખડ્યા કરતી. તેને સંયમી લોકોને ચલિત કરવામાં આનંદ આવતો. તેને તે પોતાનો વિજય માનતી અને મનમાં ને મનમાં પોતાના વિજય ઉપર અને કોઈ સંયમીના પરાજય ઉપર હસ્યા કરતી. કેટલીક સ્ત્રીઓની જુવાની આવાં જ કામોમાં વ્યતીત થતી હોય છે. નિયંત્રણ વિનાની સ્ત્રીઓ સ્વચ્છંદી થતાં વાર નથી કરતી. સ્વચ્છંદી સ્ત્રી અનર્થો કરતી ફરે છે. તેના જેવા સ્વચ્છંદી પુરુષોને વિચલિત કરે ત્યાં સુધી તો ચાલે, કારણ કે બન્ને પક્ષને કશું ખોવાનું નથી હોતું. બન્ને પક્ષ સરખા જ હોય છે. પણ જે લોકો વિદ્યાધ્યયન કે બીજી ઉપાસના વગેરેમાં રચ્યાપચ્યા રહેતા હોય તેમને પણ ચલિત કરવાના પ્રયત્નો કરે ત્યારે ઘણી વાર અનર્થો થઈ શકતા હોય છે. જ્યારે તે કોઈ ઋષિમુનિ કે સાધુસંતને વિચલિત કરી મૂકતી હોય છે ત્યારે લોકમાનસ તેની નિંદા ન કરતાં ઋષિમુનિઓની નિંદા કરતાં હોય છે. માત્ર પુરુષો જ લંપટ નથી હોતા, કેટલીક વાર સ્ત્રીઓ પણ લંપટ હોય છે. ખાસ કરીને એકાકી નિયંત્રણ વિનાની સ્ત્રી માટે આવી શક્યતા વધી જતી હોય છે. સુનીથા આમાંની હતી. તેને કોઈની બીક ન હતી. બીકથી જીવનનું રક્ષણ થાય છે, એટલે બીક હોવી જરૂરી છે.

એક વાર સુનીથા એક શંખ નામના ઋષિની સાધનામાં ભંગ પડાવવા માટે તેના આશ્રમમાં જઈ પહોંચી. શંખ તેની મનોદશા સમજી ગયો. બગડેલી દાનત તીવ્ર ગંધ ફેલાવતી હોય છે, જે સૌને નથી આવતી પણ સમજુ લોકોને આવતી હોય છે. શંખને તેની દાનતની ગંધ આવી ગઈ. તેણે સુનીથાને શાંતિથી બેસાડીને આવી ચેષ્ટાઓ નહિ કરવા તથા આવો માર્ગ છોડી દઈને લગ્ન કરી લેવા સમજાવી, પણ સુનીથા ન માની. સુનીથાને શંખનો ઉપદેશ ઝેર જેવો લાગ્યો.

ઘરે આવીને સુનીથાએ પિતાને ઊલટી વાતથી ભરમાવ્યા. તેણે કહ્યું કે શંખ મારી પાછળ પડ્યો છે, તે મારી છેડતી-મશ્કરી કરે છે, વગેરે. પુરુષો સ્ત્રીઓની વાતોને સાચી માની લેતા હોય છે. તેમાં પણ પોતાનું સ્ત્રીપાત્ર તો હંમેશાં નિર્દોષ જ હોય છે તેવી ધારણા વડીલો ધરાવતા હોય છે. સુનીથાની વાત સાંભળીને તેના પિતાએ શંખ પ્રત્યે આક્રોશ બતાવ્યો તથા સામનો કરી લેવાનું સુનીથાને સમજાવ્યું. સ્ત્રીથી ભરમાયેલા પુરુષને જલદી ભ્રમમુક્ત કરી શકાતો નથી. લાંબા સમયે જ્યારે ખોટાં પરિણામો આવે ત્યારે જ ભ્રમ ભાગતો હોય છે.

સુનીથાની હિંમત વધી ગઈ. શંખને હરાવવા, વિચલિત કરવા તે રોજેરોજ તેના આશ્રમમાં કોઈ ને કોઈ બહાનું કરીને જાય અને પછી જાતજાતનાં ચરિત્રો કરે. સ્ત્રીને સ્ત્રી રાખવી હોય તો તેની પાસે લજ્જા રહેવા દેવાની. બાકી બધું ભલે કોઈ પડાવી લે, પણ લજ્જા ન પડાવે. અને સ્ત્રી પણ છેવટનું વસ્ત્ર લજ્જાને ન ઉતારે તો જ તેનું નારીપણું સચવાઈ શકે. નિર્લજ્જ સ્ત્રી, નિર્લજ્જ પુરુષ કરતાં ઘણી ભયંકર અને ખતરનાક થઈ શકે છે. કુળવાન અને ખાનદાન સ્ત્રીઓ નિર્લજ્જ નથી થતી હોતી.

એક વાર સુનીથાએ શંખને જુદીજુદી કામચેષ્ટાઓના દ્વારા બહુ જ હેરાન કર્યો. કંટાળેલો અને ત્રાસેલો શંખ ક્રોધિત થઈ ઊઠ્યો. તેણે આવેશમાં આવીને સુનીથાને શાપ આપી દીધો, “જા, તને તારા જેવો જ દુર્બુદ્ધિ પુત્ર ઉત્પન્ન થશે અને તેના દ્વારા તારો નાશ થશે.” હવે સુનીથા ગભરાણીઃ જો લોકોને ખબર પડી જાય કે આ કન્યાને દુર્બુદ્ધિ પુત્ર થવાનો છે તો તેવી કન્યા સાથે લગ્ન કરવા કોઈ તૈયાર ન થાય. કલંકિત કન્યાને કોઈ સારો વર ન મળે. જેને સારો વર ન મળે તેનું જીવન તો ધૂળધૂળ થઈ જાય. પણ આવું તેણે પોતે જાતે જ કર્યું છે, સ્વછંદી થઈને. હવે શું કરવું?

ભદ્રસમાજ કલંકિત જીવનને સ્વીકારતો નથી. અને અભદ્રસમાજ કલંકિત જીવનને સ્વીકારે તો છે, પણ જે ગૌરવ વ્યક્તિને ભદ્રસમાજમાં મળે છે તે અભદ્રસમાજમાં નથી મળતું. જેણે ગૌરવભર્યું જીવન જીવવું હોય તેણે નિષ્કલંક જીવન જીવવું જોઈએ. ગૌરવ શર્ત વિનાનું નથી હોતું.

સુનીથાએ ઘરે આવીને પોતાના પિતાને શંખના શાપ સંબંધી બધી સાચી વાત કહી દીધી. સ્ત્રીઓ ગમે તેટલી વાતો છુપાવે, પણ એક ને એક દિવસ તેમણે સાચું બોલવું જ પડતું હોય છે. સુનીથાના પિતાએ શાપને હળવો કરવા માટે તપ કરવાની સલાહ આપી. તપથી આત્મશુદ્ધિ થતી હોય છે. સુનીથાને એક જ ચિંતા હતીઃ મારી સાથે હવે કોણ લગ્ન કરશે? લગ્ન માટે અયોગ્ય જાહેર થયેલી કન્યાની માનસિક દશા બહુ ખરાબ થઈ જતી હોય છે. માનો કે ડોક્ટરી તપાસ દ્વારા જાણ થાય કે આ કન્યાને બાળક નહિ થાય તો તેની સાથે કોણ લગ્ન કરે? આવું જ પુરુષનું પણ કહી શકાય. અમેરિકામાં પુરુષના પૌરુષની અને સ્ત્રીની ફળદ્રુપતાની તપાસ કરીને પ્રમાણપત્ર મેળવ્યા પછી જ લગ્નની નોંધણી થઈ શકે છે, જેથી પાછળથી કોઈ પ્રશ્ન ઊભો ન થાય.

તપસ્યા કરવા વનમાં ગયેલી સુનીથાના વિલાપને સાંભળીને રંભા વગેરે અપ્સરાઓએ તેને આશ્વાસન આપ્યું. તે પણ શાપવશ દુઃખી થઈ હતી અને તપ કરવા વનમાં આવી હતી. સુનીથાને હવે પોતાની ભૂલોનો પશ્ચાત્તાપ થતો હતો. રંભાએ સુનીથાને કહ્યું કે અત્યારે વનમાં અત્રિઋષિના પુત્ર અંગ કોઈ કન્યાને શોધવા વિચરી રહ્યા છે. જો તું તેમનું મન જીતી શકે તો કામ થઈ જાય. પતિથી વંચિત રહી ગયેલી અને ઉંમર વટાવી ચૂકેલી સ્ત્રી પતિ મેળવવા ઉત્કંઠિત રહેતી હોય છે. સૌનો સમય હોય છે. સમય ચૂક્યા પછી વસ્તુનું તે મૂલ્ય નથી આવતું જે સમયમાં આવતું હોય છે. સમય સાધે તેને સિદ્ધિ મળે. સમયને જ ચોઘડિયું કહેવાય છે. રંભાની વાતથી સુનીથાને આશ્વાસન મળ્યું. જેને યોગ્ય સમયે આશ્વાસન મળે તે હતાશાથી મુક્ત થઈ જાય.

સુનીથાએ શણગાર સજીને વનમાં મધુર કંઠથી ગાવા માંડ્યું. સ્ત્રીના શણગાર માત્ર શોખ ખાતર નથી હોતા, પણ કોઈને આકર્ષવા માટે પણ હોય છે. બહુ શણગાર-પ્રેમી સ્ત્રી એક તરફ ખર્ચાળ જીવન જીવતી હોય છે તો બીજી તરફ માનસિક ચંચળતાભર્યું જીવન પણ જીવતી હોય છે. લોકોને અશાંત કરનાર પોતે પણ અશાંત જ હોય, તેને શાંતિ ન હોય. સુનીથાના સંગીતથી આકર્ષાઈને અંગ ત્યાં આવી ગયા. બન્નેનો પરિચય વધ્યો અને પછી લગ્નમાં પરિણમ્યો. કહેવત છે કે છોકરો કુંવારો રહે પણ છોકરી કુંવારી ન રહે. સુનીથા અને અંગ દ્વારા વેન નામનો પુત્ર થયો. તેણે વૈદિક ધર્મનો ત્યાગ કરી દીધો. તે બહુ પરાક્રમી હતો, પણ તેનું પરાક્રમ કુમાર્ગગામી હતું. તેના આચરણથી સુનીથા બહુ જ દુઃખી રહેવા લાગી. હવે તેને ખબર પડી કે સારું સંતાન મેળવવું હોય તો પોતે પણ સારા થઈને રહેવું જોઈએ. રૂપ અને જુવાનીના દિવસોમાં જે ભટકતાં ફરે છે અને મન ફાવે તેમ વર્તે છે તે સુસંતતિ ન મેળવી શકે. સુનીથાને ઘણો પશ્ચાત્તાપ થયો. તેણે આચાર અને વિચાર સુધાર્યા જેના પરિણામે તેના પુત્રના ત્યાં જે પુત્ર થયો તે મહાન થયો. તે પૃથુ કહેવાયો.

(પદ્મપુરાણઃ 8મો અધ્યાય)

તા. 28-1-10

*

35. વેનનું ધર્માંતરણ અને તેનો નાશ

જીવનમાં એક બહુ મહત્ત્વનો પ્રશ્ન ધર્મપાલનનો રહે છે. ધર્મનું પાલન શા માટે કરવું જોઈએ? પશુઓ ક્યાં ધર્મનું પાલન કરે છે? છતાં તેમનું જીવન ચાલે છે. માણસ પણ પશુ-પક્ષીઓની માફક કોઈ પણ ધર્મનું પાલન કર્યા વિના જ જીવન જીવે તો જીવી શકાય છે. આવો પ્રશ્ન બૌદ્ધિક લોકોને રહેતો હોય છે. આ વિશે આટલું વિચારવું હિતાવહ લાગે છે.

જીવન એક વ્યવસ્થા છે. આ વ્યવસ્થા બે ભાગમાં વહેંચાયેલી છેઃ1. કુદરતી વ્યવસ્થા અને 2. માનવીય વ્યવસ્થા. પશુ-પક્ષીઓ માત્ર કુદરતી વ્યવસ્થામાં જ જીવન જીવે છે તેથી તેમનો જીવનપ્રવાહ પરિવર્તન વિનાનો રહે છે, જ્યારે માણસ કુદરતી વ્યવસ્થાની સાથે પોતાની માનવીય વ્યવસ્થા પણ કરે છે. માનવીય વ્યવસ્થાના ત્રણ સ્તર છેઃ 1. ધર્મવ્યવસ્થા, 2. સમાજવ્યવસ્થા અને 3. રાજવ્યવસ્થા. આ ત્રણ વ્યવસ્થા પૂરા વિશ્વમાં એકસરખી નથી હોતી. તેથી માનવસમુદાય પણ એકસરખું જીવન જીવતો નથી. આ ત્રણેમાં સમય-સમય ઉપર ફેરફાર થતો રહે છે, જેને ધર્મસુધારો, સમાજસુધારો અને રાજપરિવર્તન કહેવાય છે. આપણે ધર્મની જ વાત કરીશું. ધર્મવ્યવસ્થા શ્રદ્ધાને આધીન હોય છે. માનવીય ધર્મ પ્રાચીન થતો જાય તેમ- તેમ ધર્માચાર્યો તેનો પોતાના હિત માટે દુરુપયોગ કરવા લાગે. આ દુરુપયોગથી અવ્યવસ્થા ઊભી થાય. તેથી લોકો દુઃખી થવા લાગે. પણ ધર્મ શ્રદ્ધાનું ક્ષેત્ર હોવાથી લોકોને જલદી વાળી ન શકાય. શ્રદ્ધાનું સ્થાયિત્વ પ્રબળ હોય છે. કેટલાક ધર્મો તો સુધારાને સ્વીકારતા જ નથી, સુધારો કરનારને જ સુધારી (મારી) નાખે છે તેથી તેમાં પરિવર્તન આવતું નથી. જે વ્યવસ્થા સમયની સાથે નથી ચાલતી તે અગવડરૂપ બની જાય છે. અગવડોથી પ્રજા દુઃખી થાય છે. આમ પ્રજાને ધર્મ જ દુઃખ દેતો થઈ જાય છે.

સનાતન વૈદિક ધર્મનું પણ આવું થયું હતું. ધર્મગુરુઓએ તેમાં ઘણી વિકૃતિ પેસાડી દીધી હતી, પણ શ્રદ્ધાનું ક્ષેત્ર હોવાથી કોઈ કશું બોલી શકતું નહિ, પૂર્વે કહ્યું તેમ અંગ અને સુનીથાનો પુત્ર વેન થયો. વેને વૈદિક ધર્મનો ત્યાગ કરી દીધો. જે યજ્ઞો, હોમ-હવન, પશુબલિ, વગેરે કર્મકાંડો થતાં હતાં તે બંધ કરાવી દીધાં. જ્યારે કોઈ નવું આવે છે તો સારાની સાથે થોડું નબળું પણ આવે છે અને જ્યારે જાય છે ત્યારે નબળાની સાથે કેટલુંક સારું પણ ચાલ્યું જાય છે. બધામાં બધું ખરાબ નથી હોતું તેમ જ બધામાં બધું સારું પણ નથી હોતું. સારા-નરસાનો વિવેક કરી જાણે તે જ સત્ય અને અમૃતને પામી શકે.

વેનરાજા મહાપરાક્રમી હતો, પણ ધર્મત્યાગી નાસ્તિક થઈ જવાથી પ્રજા અને રાજા વચ્ચે મોટો ગૅપ ઊભો થઈ ગયો. જેણે સામૂહિક જીવન જીવવું હોય તેણે ગૅપ ન થવા દેવો. પ્રજામાં ભળી જનારો જ કુશળ રાજા થઈ શકતો હોય છે. ગૅપ પરસ્પરમાં ભળવા નથી દેતો. તેથી પ્રજા રાજા પ્રત્યે એકતા અનુભવતી ન હતી. પણ રાજસત્તા આગળ બધા ચૂપ હતા. સિદ્ધાંતહીન નાસ્તિકના ધર્મની પાળ તોડતી હોવાથી સદાચાર ટકતો નથી. દુરાચાર વધવા લાગે છે. દુરાચાર સુખદાયી નથી હોતો. વેને આચારોની બધી પાળો તોડી નાખી હતી. તે મર્યાદાહીન જીવન જીવવા લાગ્યો હતો.

બન્યું એવું કે એક દિવસ તદ્દન દિગંબર સાધુ તેની સભામાં આવી ચઢ્યો. તેને જોઈને સૌને કુતૂહલ થયુંઃ આ કોણ હશે? શા માટે વસ્ત્ર વિનાનો નગ્ન થઈને ફરતો હશે? આમ ગાંડો તો નથી લાગતો. વાતો તો ડાહીડાહી કરે છે. તેનું માથું મુંડિત હતું. તેની કાંખમાં મયૂરપિચ્છની માર્જની હતી. તેના હાથમાં નાળિયેરીનું કમંડળ હતું. કદી સ્નાન ન કરવાથી તેનું શરીર અસ્વચ્છ અને કાંઈક દુર્ગંધયુક્ત હતું. સૂર્યના તાપથી ચામડી કાળી અને નિસ્તેજ થઈ ગઈ હતી. તે વેનરાજાની સમીપમાં પહોંચી ગયો. તેને જોઈને સૌને નવાઈ લાગી. આ નગ્નપુરુષ શા માટે આવી ઘૃણિત દશામાં ફરતો હશે?

દિગંબરે ઉપદેશ આપવા માંડ્યોઃ "હે રાજા! તું આ રાજપાટના મોહમાં મિથ્યા ફસાયો છે. સંસારમાં ક્યાંય છાંટોય સુખ નથી. રાજ ચલાવવામાં તો મહાપાપ કરવાં પડે છે, ખરું સુખ તો મોક્ષમાં જ છે. મોક્ષ જોઈતો હોય તો આ બધું છોડી દે અને દીક્ષા લઈ લે. આત્માનું કલ્યાણ કરી લે. સંસારના ભોગો તો ક્ષણિક અને નશ્વર છે. તેનો ત્યાગ કર. સ્ત્રી-પુત્ર-પરિવાર કોઈનાં નથી. બધાં સ્વાર્થનાં જ સગાં છે. બધાંને છોડીને મારા શરણમાં આવી જા. યજ્ઞ-હોમ-હવન-કર્મકાંડ-જપ વગેરે છોડી દે અને ધ્યાન કર. માત્ર ધ્યાનથી આત્માનું કલ્યાણ થશે. સૃષ્ટિનો રચનારો કોઈ ઈશ્વર નથી. આ ભ્રમણામાંથી છૂટ. મારી માફક વસ્ત્રોનો પણ ત્યાગ કરીશ ત્યારે જ મોક્ષ મળશે. માટે મારો

ધર્મ સ્વીકારી લે.” વગેરે વગેરે ઉપદેશો તેણે આપ્યા.

વેનને દિગંબરનો ઉપદેશ ગમ્યો. વર્તમાન ધર્મવ્યવસ્થાથી જેને સંતોષ ન હોય તે નવી વ્યવસ્થા શોધતો હોય છે. જે ધર્મ પ્રજાજીવનના પ્રશ્નો ન ઉકેલી શકે તે પોતાની ઉપયોગિતા ખોઈ બેસે છે. ખરેખર તો પ્રશ્નો ઉકેલે તેને જ ધર્મ કહેવાય. પ્રશ્નો ઊભા કરે તેને ધર્મ ન કહેવાય.

દિગંબરના પ્રભાવમાં આવીને વેનરાજાએ ધર્માંતરણ કરી દીધું. તેણે બધી વૈદિક પરંપરાનો ત્યાગ કરી દીધો. જે ધર્મોમાં નિષેધ ઘણા હોય તે નકારાત્મક ધર્મ થઈ જતો હોય છે. નકારાત્મક ધર્મમાં છોડવાનું—ન કરવાનું ઘણું હોય છે, જેથી તે ઘૃણા-આધારિત ધર્મ થઈ જતો હોય છે. માનો કે કોઈએ મૂર્તિપૂજાનો સખત નિષેધ કર્યો. હવે અનુયાયીઓ મૂર્તિ અને મૂર્તિપૂજકો પ્રત્યે ઘૃણા કરતા થઈ જશે. તે કદી પણ સર્વધર્મસમભાવી નહિ થઈ શકે. દિગંબરના ધર્મમાં નિષેધ ઘણા હતા. અને નવાનવા થયેલા અનુયાયીને સખતાઈથી નિષેધ પળાવાતા હોવાથી ઘૃણાનું પ્રમાણ વધી જતું હોય છે.

વેનના ધર્માંતરણથી લોકો દુઃખી થયા. સપ્તર્ષિઓ આવ્યા અને વેનને સમજાવવા લાગ્યા. અનેક રીતે સમજાવવા છતાં વેન ન માન્યો. તે વધુ કડક થયો. ઋષિઓ, બ્રાહ્મણો વગેરેને તેણે દંડ દેવા માંડ્યો. બધાને જેલભેગા કર્યા. તેણે ત્રાસ ફેલાવવો શરૂ કર્યો. જે ધર્માંતરણ ન કરે તેને સખત સજા કરતો હતો.

તેના ત્રાસથી પ્રજા વીફરી. ઋષિઓએ નેતૃત્વ લીધું. સર્વત્ર રાજાનો વિરોધ અને વિદ્રોહ થવા લાગ્યો. પ્રજાવત્સલ રાજા જ પ્રજાને રાજી રાખતો હોય છે. પ્રજા રાજી હોય તો જ રાજા રાજી રહી શકે. ઋષિઓના નેતૃત્વમાં વીફરેલી પ્રજા રાજાની પાછળ પડી ગઈ. તે ક્યાંક સંતાઈ ગયો. પ્રજાએ ત્યાંથી તેને ખેંચી કાઢ્યો અને સૌની વચ્ચે તેનો નાશ કરી નાખ્યો. રાજધર્મ પ્રજાધર્મ ઉપર થોપાય નહિ, બન્નેનો મેળ કરાય.

(પદ્મપુરાણઃ 8મો અધ્યાય)

તા. 28-1-10

*

36. શુક્લાની કથા

સંસારની સફળતા લગ્નથી અને લગ્નની સફળતા દામ્પત્યની સિદ્ધિથી થતી હોય છે. દામ્પત્યસિદ્ધિ વિનાનું લગ્ન ત્રાસદાયી થઈ જતું હોય છે. દામ્પત્યની સિદ્ધિમાં પત્નીનો મહત્ત્વનો ફાળો હોય છે. સાચો પ્રેમ, સહનશક્તિ અને ડહાપણ હોય તો જ દામ્પત્યસિદ્ધિ થઈ શકે. દામ્પત્યને સિદ્ધિ સુધી પહોંચાડવામાં ધર્મ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. ધાર્મિક કથા-આખ્યાનો વિચારોને ઘડે છે અને વિચારોથી આચારો ઘડાય છે. આવી જ એક કથા પદ્મપુરાણમાં આવી રીતે આપી છે.

વારાણસીમાં એક કૃકલ નામનો વૈશ્ય હતો તેને શુક્લા નામની પતિવ્રતા સ્ત્રી હતી. કૃકલને તીર્થયાત્રા કરવા જવાનું મન થયું. તેણે શુક્લાને સમજાવીને ઘરે જ રાખી, સાથે ન લીધી. સ્ત્રીઓ મોટા ભાગે ઘરમાં પુરાઈ રહેતી હોવાથી બહાર જવાનું, હરવાફરવાનું તેમને બહુ મન થાય તે સ્વાભાવિક છે. તેને 'આઉટલૂકિંગ' કહે છે, એટલે ડાહ્યા માણસોએ અવારનવાર તેમને બહાર હરવા-ફરવા જરૂર લઈ જવી. બહાર ફરવા જવાનાં બે નિમિત્ત હોય છેઃ (1) મોજમસ્તી, આનંદ-પ્રમોદ કરવા માટે અને (2) શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક તીર્થયાત્રા કરવા માટે. પહેલું નિમિત્ત પણ ઠીક છે. પણ તેથી ચંચળ મન વધુ ચંચળ થતુ હોય છે. તેમ છતાં પતિ-પત્ની બન્ને મળીને પિકનિક કરવા જાય તો વાંધો નહિ, જ્યારે બીજું ધાર્મિક નિમિત્ત હોય છે. તેમાં શ્રદ્ધા-ભક્તિની પ્રધાનતા હોવાથી મન શાંત અને નિર્મળ થતું હોય છે. બહાર યાત્રા કે પ્રવાસમાં જનાર પુરુષે બને ત્યાં સુધી પત્નીને સાથે રાખવી. પત્ની સાથે હોવાથી પુરુષને એક તો પ્રતિષ્ઠા મળે છે અને ચારિત્ર્યની રક્ષા થાય છે. એકલા પુરુષની પ્રતિષ્ઠા નથી હોતી અને ગમે ત્યારે ચારિત્ર્ય ઉપર દાગ લાગી શકે છે. બીજી તરફ ઘરમાં એકલી સ્ત્રીને મૂકીને લાંબા સમય માટે પ્રવાસ કે યાત્રામાં ફરવું પણ સારું નહિ. પુરુષના સથવારાથી સ્ત્રીનું ચારિત્ર્ય રક્ષિત રહી શકે છે. એકાકી સ્ત્રીને દાગ લાગી શકે છે. પતિ-પત્ની બધી રીતે એકબીજાનાં પૂરક હોય છે એટલે બને ત્યાં સુધી સાથે જ હરવું-ફરવું-રહેવું જોઈએ. પણ કૃકલ તો એકલો જ યાત્રા કરવા નીકળી પડ્યો.

પતિના ગયા પછી શુક્લાએ પોતાની જીવનચર્યા બદલી નાખી. તેણે બધા શણગાર છોડી દીધા. તદ્દન સાદાઈથી રહેવાનું. જમવાનું પણ સાદું કરીને ભક્તિભાવમાં દિવસ વિતાવવા લાગી. તેને પતિનો વિરહ બહુ સતાવતો હતો. તેની સખીઓએ તેને મોજશોખ કરવા તથા શણગાર સજીને હરવા-ફરવા માટે ઘણી પ્રેરણા આપી, પણ તે સાદાઈના માર્ગ ઉપર મક્કમ રહી. કેટલીક સ્ત્રીઓ પતિની ગેરહાજરીથી રાજી થતી હોય છે, કારણ કે મનગમતું જીવવાની તક મળે છે. તેમને મન પતિ એક અંકુશ છે, જે ત્રાસરૂપ છે. તેમાંથી છુટકારો મેળવવાથી સ્વતંત્રતા મળે છે. એટલે પતિની ગેરહાજરી તેમના માટે આનંદનો વિષય બની જાય છે. પણ જે પતિવ્રતા સ્ત્રી હોય છે તેને તો પતિનો વિયોગ જરાય સહન થતો નથી. પતિની ગેરહાજરીમાં તે વિયોગથી ઝૂરતી રહે છે. આ સાચા પ્રેમની નિશાની કહેવાય. સખીઓની ઘણી સમજાવટ છતાં શુક્લા સાદા જીવનમાં અડગ રહી. ઢાળ નીચે દોડાવનારા ઘણા હોય છે, શિખર ઉપર ચઢાવનારા ઓછા હોય છે.

શુક્લાની આવી દૃઢ પતિનિષ્ઠા જોઈને, ગામની એક ધનવાન વ્યક્તિને તેની ઈર્ષ્યા થવા લાગી. આ વ્યક્તિએ ધન-વૈભવના જોરે ગામની ઘણી સ્ત્રીઓને પથભ્રષ્ટ કરી હતી. સ્ત્રીઓ પણ ધન-વૈભવની ભૂખી હોય તો પથભ્રષ્ટ થવામાં તેમને સંકોચ થતો નથી. ગામમાં આ એક શુક્લા જ એવી હતી જે હજાર પ્રયત્નો પછી પણ પથભ્રષ્ટ થતી ન હતી. જે આવું અડગ માણસ હોય તેને ડગાવવા કેટલાક લોકો તૈયાર રહેતા હોય છે. ચારિત્ર્ય સાચવવું એ ધન સાચવવા કરતાં પણ અઘરું કામ છે. કોઈ સાચવવા માગે તોપણ હલકા લોકો તેને સાચવવા ન દે. તેમાં પણ એકલદોકલ સ્ત્રીને તો પજવનારા કેટલાય નીકળી પડે.

પતિની ગેરહાજરીમાં શુક્લા એકલી જ હતી. પેલા ધનવાન પુરુષે તેને ઉત્તમ વસ્ત્રો, આભૂષણો વગેરેની ઘણી લાલચ મોકલી, પણ શુક્લાએ બધાને ઠોકર મારી દીધી.

ધનાઢ્ય પુરુષે શુક્લાને ચલિત કરવા માટે આવા કામમાં કુશળ એક દૂતીને મોકલી. દૂતીએ ધનાઢ્યનાં વખાણ કરીકરીને તથા ભોગ-વૈભવની લાલચ આપીને ચલિત કરવા ઘણા પ્રયત્નો કર્યા, પણ શુક્લા મક્કમ રહી.

સ્ત્રી હોય કે પુરુષ, લાંબો સમય સુધી કામવાસનાના આવેગ સામે ટકી શકે નહિ. આવા પ્રચંડ આવેગોની સામે પણ શુક્લા મક્કમ રીતે ટકી રહી. ઈશ્વરસ્મરણથી અને પતિના વિયોગમાં બળતી-ઝૂરતી સ્ત્રીના કામાવેગ પણ બળી જતા હોય છે. વિયોગ એક અગ્નિ છે, તે માત્ર

તન-મનને જ નથી બાળતો પણ કામને પણ બાળે છે. તીવ્ર વિયોગ વિના કામદહન ન થઈ શકે. સાચો પ્રેમ તીવ્ર વિયોગ પેદા કરે છે. તીવ્ર વિયોગથી ભયંકર અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે. આ અગ્નિમાં કામવાસના પણ બળતી રહે છે. એટલે સાચા પ્રેમવાળાં પાત્રો—પુરુષ હોય કે સ્ત્રી—લાંબો સમય, અરે પૂરું જીવન એકબીજાની રાહ જોઈ શકે છે. તીવ્ર વિયોગ ન હોય તો કામવાસના બળે નહિ, એટલે તરત જ કોઈ પાત્રની શોધ થવા લાગે છે.

બીજી તરફ કૃકલ વૈશ્ય બધી યાત્રા પૂરી કરીને ઘર તરફ પાછો વળી રહ્યો હતો, ત્યાં તેના પિતૃઓને બાંધીને યમરાજ આવતા સામા મળ્યા. યમરાજે કૃકલને કહ્યું કે “કૃકલ, તારી યાત્રા નિષ્ફળ ગઈ છે. તને કશું જ પુણ્ય-ફળ મળ્યું નથી. તારા પિતૃઓનો પણ ઉદ્ધાર થયો નથી. જો, તારા પિતૃઓને હું યમલોક લઈ જઈ રહ્યો છું.”

કૃકલે કારણ પૂછ્યું તો યમરાજે જવાબ આપ્યો કે “જે પુરુષ પોતાની પતિવ્રતા સ્ત્રીને પડતી મૂકીને એકલો-એકલો જ યાત્રા કરે છે તેને પાપ લાગે છે, તેને પુણ્ય મળતું નથી. માટે જલદી ઘરે પાછો જા. તારી પત્ની તારા વિયોગમાં ઝૂરી રહી છે. તેને એકલી સમજીને લોકો તેને પજવે છે. તેને મળ અને તેને લઈને ફરીથી યાત્રા કરવા નીકળ. યાદ રાખજે, પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતે જ તીર્થ છે. તે પવિત્ર છે અને પતિ તથા પરિવારને પવિત્ર કરે છે.”

કૃકલ ઘરે પાછો આવ્યો. જોયું તો પત્ની સુકાઈને કાંટા જેવી થઈ ગઈ હતી. બન્નેની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. “ધિક્કાર છે મને કે તને છોડીને હું એકલો જ યાત્રા કરવા નીકળી પડ્યો. ચાલો હવે આપણે બન્ને સાથે મળીને યાત્રા કરવા જઈએ. હવેથી કદી પણ તને મૂકીને એકલો હું ક્યાંય નહિ જાઉં.” આવો પશ્ચાત્તાપ કરીને કૃકલે પત્નીની ક્ષમા માગી તથા બન્ને ફરીથી સાથે યાત્રા કરવા નીકળી પડ્યાં. આ પત્નીનો શીલવિજય હતો.

(પદ્મપુરાણઃ ભૂમિખંડઃ 9મો અધ્યાય)

તા. 28-1-10

*

37. શિવશર્માની કથા

સાધના એકાન્તની અપેક્ષા રાખે છે. વ્યક્તિ જ્યારે સાધનામાં તન્મય થાય ત્યારે વિક્ષેપ ન થવો જોઈએ. વિક્ષેપથી મન વિચલિત થાય છે, એટલે સાધકો એકાન્ત સ્થાન પસંદ કરતા હોય છે. કાર્યકર્તા માટે એકાન્ત હિતકારી ન કહેવાય. તે જનસમૂહમાં રહીને કે જનસમૂહના સંપર્કમાં રહીને કામ કરે તે જ હિતાવહ હોય છે. જનસંપર્ક વિનાનો કાર્યકર્તા લક્ષ્યમાં સફળ ન રહે.

મેરુપર્વત ઉપર પુલસ્ત્યઋષિ સાધના કરતા હતા. ત્યાં રંગવિદ્યાધર નામનો ગંધર્વ પહોંચી ગયો અને જોરજોરથી ગીતો ગાવા લાગ્યો. કેટલાક લોકોને વિક્ષેપ પાડવામાં આનંદ આવતો હોય છે. તેઓ જાણી-કરીને વિક્ષેપ પાડતા હોય છે. આ કુલક્ષણ કહેવાય.

પુલસ્ત્યઋષિને વિક્ષેપ થવાથી પેલા ગંધર્વને પ્રેમથી વિનંતી કરી કે "ભાઈ, તમે બીજે ક્યાંક જઈને સંગીત ગાઓ. અહીં મને વિક્ષેપ થાય છે." મુનિની વાત માનવાને બદલે ગંધર્વ કુપિત થયો અને વધુ જોરજોરથી સંગીત ગાવા લાગ્યા. દુર્જનો સાથેની લડાઈમાં સજ્જનો હારી જતા હોય છે, કારણ કે દુર્જનો જેટલી નીચી કક્ષાએ તે ઊતરી શકતા નથી. પુલસ્ત્ય-મુનિએ કશો વિવાદ કર્યા વિના તે સ્થાન છોડી દીધું અને મેરુપર્વતના કોઈ બીજા ભાગમાં જઈને સાધના કરવા લાગ્યા. પેલો ગંધર્વ ત્યાં પણ પહોંચી ગયો અને ફરીથી તેમને પજવવા લાગ્યો. મુનિની સહનશક્તિ અને ક્ષમાવૃત્તિનો ગંધર્વે ઊંધો અર્થ કર્યો, એટલે તે વધુ ને વધુ પજવવા લાગ્યો. તેણે વરાહ જેવો ન ગમતો અવાજ કાઢવા માંડ્યો. હવે મુનિને થયું કે આને તો દંડ દેવો જ જોઈએ. મુનિએ શાપ આપ્યો, "જા, વરાહ થઈ જા!" ગંધર્વ વરાહ થઈ ગયો. બહુ દુ:ખી થયો. તેની પત્ની પણ તેના જેવી જ વરાહી શાપથી થઈ હતી. તેની કથા આવી છે.

કલિંગદેશમાં શ્રીપુર નામના નગરમાં વસુદત્ત નામનો એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને સુદેવા નામની રૂપવતી પુત્રી હતી. રૂપાળી સુદેવાની પાછળ કેટલાય બ્રાહ્મણ જુવાનિયાઓ પડી ગયા. કન્યા રૂપાળી હોય તો તેને સાચવવી જ પડે. કદરૂપી હોય તોપણ તેને સાચવવી પડે. બાલ્યાવસ્થાથી જ તેનું રક્ષણ કરવું પડે. નાની છોકરીને ક્યારે કયો દુષ્ટ ચૂંથી નાખે તે કહેવાય નહિ. ડાહી માતા જ દીકરીને સાચવી શકે. પિતાનો પણ ભરોસો ન કરાય. ક્યારે કયો પિતા વિકૃત રૂપ ધારણ કરી બેસે તે કહી ન શકાય.

જે રૂપાળી યુવતીની પાછળ ઘણા યુવાનો ભમરાની માફક ભટકતા હોય તે યુવતીને એક તો અહંકાર થાયઃ "અહા, મારું રૂપ તો જુઓ! કેટલા મારી પાછળ પાછળ ભમ્યા કરે છે!" આવો અહંકાર તેને નશો ચઢાવે. તે વધુ ને વધુ આવા જુવાનિયાઓ હોય ત્યાં બનીઠનીને ફરવા જાય અને પછી કોઈની ઝપટમાં આવી જાય. ઝપાટો મારનારો જો હલકટ માણસ હોય તો પેલીનું જીવન બરબાદ કરી નાખે. રૂપ અને યૌવન સચવાયેલું હોય તો જ સુખ આપે.

આવી રૂપાળી સ્ત્રી કદાચ કોઈને પરણાવવામાં આવે તો તે પતિમાં ભળી ન શકે. તેનો અહંકાર તેને ભળવા ન દે. જે પીગળે તે જ ભળે. આ તો અહંકારનો પથ્થર છે. તે તો કદી પીગળે જ નહિ. જે પતિમાં ભળી ન શકે તે ન તો સુખી થાય કે ન સુખી કરી શકે.

સુદેવાની માતાના આગ્રહથી તેના પિતાએ એક રૂપગુણસંપન્ન બ્રાહ્મણને શોધી કાઢ્યો. તેનું નામ શિવશર્મા હતું. પણ તે દરિદ્ર હતો. કન્યા માટે વર શોધવો એ બહુ જ કઠિન કામ હોય છે. કયો માણસ કેવો નીકળશે તે જાણી શકાતું નથી. માણસની ખબર તો નીવડ્યે જ પડતી હોય છે. દરિદ્ર હોવાથી શિવશર્માને ઘરજમાઈ થવું પડ્યું.

શિવશર્મા સસરાના ઘરમાં રહેવા લાગ્યા. ઘરજમાઈ અને સ્વમાન સાથે રહી ન શકે. કવિએ કહ્યું છે કેઃ

પરદેશ જમાઈ તે હીરા તુલ્યદેશ જમાઈ તે સુવર્ણ તુલ્યગામ જમાઈ તે બ્રાહ્મણ તુલ્ય અને ઘર જમાઈ તે ટાંકણ તુલ્ય.

ઘરજમાઈની કિંમત ટાંકણી બરાબર થઈ જાય.

શિવશર્માને સુદેવા પત્ની હોવા છતાં પણ જ્યારે જુઓ ત્યારે અપમાનિત કરતી રહેતી હતી, છતાં શિવશર્મા બધું જ સહન કર્યા કરતો. નોકરથી પણ તુચ્છ ગણીને સુદેવા તેને ધુત્કારી દેતી, પણ શિવશર્મા કશું બોલતો નહિ. પણ અંતે તેની સહનશક્તિની હદ આવી ગઈ. તે સુદેવા અને સસરાના પરિવારને છોડીને ચાલી નીકળ્યો. અતિરેકપૂર્ણ સહનશક્તિ અત્યાચારોને વધારતી હોયછે.

શિવશર્માના ઘર છોડીને ચાલ્યા જવાથી બધાં દુ:ખી થયાં. સુદેવાના ત્રાસથી તે જતો રહ્યો છે તેવું જાણીને સુદેવાનાં માતા-પિતાએ સુદેવાને પણ કાઢી મૂકી. આટલા જ્ઞાની અને ગુણી જમાઈને ત્રાસ આપનાર અને કાઢી મૂકનારી દીકરી સુદેવા પ્રત્યે તેનાં માતા-પિતાને અણગમો

થઈ ગયો. "જા, નીકળી જા મારા ઘરમાંથી!" કહીને સુદેવાને ધક્કો મારી દીધો. જે અહંકારી માણસ સૌની સાથે મેળ કરીને નથી રહી શકતો તેને બધાં તરછોડી દેતાં હોય છે.

સુદેવા કંગાળ હાલતમાં રખડતી-ભટકતી સૌરાષ્ટ્ર પહોંચી. તે ઘરેઘરે ભીખ માગીને પેટ ભરતી હતી. એક દિવસ એક ગૃહસ્થના ઘરે તે ભિક્ષા માગવા ગઈ. આ ઘર તેના પૂર્વપતિ શિવશર્માનું જ હતું. શિવશર્માએ હમણાં નવી જ પરણેલી પત્ની મંગલાને બોલાવીને કહ્યું કે "આ બાઈને ભોજન કરાવો." મંગલાએ સુદેવાને બેસાડીને ખૂબ ભાવથી ભોજન કરાવ્યું. શિવશર્માનો વ્યવહાર જોઈને સુદેવા લજ્જિત થઈ ગઈ. "ધિક્કાર છે મને! આવા દેવ જેવા પતિને હું સાચવી ન શકી. મારી આ દુર્દશા મારા પોતાના જ પાપે થઈ છે."

શિવશર્માએ મંગલાને બધી વાત કરી, પણ સુદેવાનો બચાવ કરીને વાત કરી, "આ મારી પત્ની છે. તેનો ત્યાગ કરીને હું ચાલી નીકળ્યો હતો તેથી મારા વિયોગમાં તે મને શોધતી-શોધતી અહીં આવી છે. હવે તું તેનો સ્વીકાર કર અને આ ઘરમાં તેને સ્થાન આપ."

મંગલાએ પતિની આજ્ઞા માનીને સુદેવાનો સ્વીકાર કર્યો. તેને નવાંનવાં વસ્ત્રો આપ્યાં, ઘરમાં સ્થાન આપ્યું અને બન્નેએ તેને માનપૂર્વક રાખી. સુદેવાને આંતરિક વેદના બાળ્યા કરતી હતી. શિવશર્માએ કદી પણ જૂનો ત્રાસ યાદ ન કરાવ્યો. અંતે સુદેવાના પ્રાણ છૂટી ગયા. યમદૂતો સુદેવાને યમલોકમાં લઈ ગયા અને તેને ભયંકર કષ્ટો આપવા માંડ્યાં. સુદેવાના પતિ શિવશર્માએ સુદેવાની બધી અંતિમવિધિ કરીને તેને યમના ત્રાસથી છોડાવી.

સંસારમાં કેટલીક પત્નીઓ મહાન હોય છે તો કેટલાક પતિઓ પણ મહાન હોય છે. મહાનને મહાનનો યોગ અત્યંત દુર્લભ હોય છે. મહાનને અધમ અને અધમને મહાનનો યોગ થાય તો કેવા અનર્થો થાય તેની આ કથા છે.

(પદ્મપુરાણઃ ભૂમિખંડઃ 9મો અધ્યાય)

તા. 28-1-10

*

38. પૂજ્યજનોનું અપમાન

સામૂહિક જીવનની સુચારુ વ્યવસ્થાનાં અનેક કારણોમાં મહત્ત્વનું કારણ શિષ્ટાચાર છે. શિષ્ટાચાર એટલે સભ્યતા, શિષ્ટ પુરુષો દ્વારા આચરાતો આચાર. જે આચારથી વ્યક્તિ સભ્ય લાગે એવો મહાજન-સેવિત આચાર. બાળકના ઘડતરમાં સર્વપ્રથમ તેને શિષ્ટાચાર શિખવાડવો જોઈએ જેથી તે બાળક જ્યાં જાય ત્યાં પોતાની ઉત્તમ છાપ છોડે. માત્ર શિષ્ટાચારથી જ લોકોનાં મન જીતી શકાય છે. શિષ્ટાચારની ચાર કક્ષાઓ છેઃ (1) દૈહિક, (2) વાચિક, (3) વિનિમયથી અને (4) પત્રાદિ વ્યવહારથી.

(1) દૈહિક શિષ્ટાચાર પ્રાથમિક અને મહત્ત્વનો છે. પોતાનાથી વડીલ પુરુષોને ઊભા થઈને હાથ જોડીને માન આપવું, તેમને યથાયોગ્ય આસન ઉપર બેસાડ્યા પછી તેમનાથી ઊતરતા આસન ઉપર બેસવું, હસ્તધૂનન કે હાથ જોડવા વગેરે દૈહિક શિષ્ટાચાર છે.

વડીલ કે પૂજ્ય વ્યક્તિ આવે તો ઊભા ન થવું, અહંકારભરી દૃષ્ટિથી તેમની સામે જોવું, તેમનાથી ઊંચા આસને બેસવું, હાથ ન જોડવા, બોલ- બોલ કરવું, આત્મશ્લાઘા કરવી, વિદાય વખતે ઊભા ન થવું, દરવાજા સુધી વિદાય આપવા ન જવું—આ બધો અશિષ્ટાચાર કહેવાય. આ અસભ્યતા જ કહેવાય.

(2) શિષ્ટાચારનો બીજો ક્રમ વાચિક છે. વડીલ કે પૂજ્ય વ્યક્તિને આપ કે આપશ્રી શબ્દ દ્વારા બોલાવવી, તેમના ગુણાનુવાદ કરવા, પહેલાં તેમને બોલવા દેવું, પોતે શ્રોતા થવું, વડીલ કે પૂજ્યજનોને ઉપદેશ કે સલાહ ન આપવી, કદાચ અતિ જરૂરી જણાય તો બહુ જ નમ્રભાવે થોડા શબ્દોમાં કહેવું પોતે સાંભળવું પણ સંભળાવવું નહિ. મૌન સેવવું, આવો, પધારો એમ કહી આવકાર આપવો, મીઠી વાણીથી તેમને પ્રસન્ન કરવાં, આવી જ રીતે વિદાય વખતે ઊભા થઈને આભાર માનવો, ફરી જરૂર પધારવાનું નિમંત્રણ આપવું એ વાચિક શિષ્ટાચાર છે.

આનાથી વિપરીત વડીલ કે પૂજ્યજનોને તુચ્છકારથી બોલાવવાં, આવકાર ન આપવો, સાંભળવું નહિ પણ સંભળાવ્યા કરવું, આત્મશ્લાઘા કરવી, વિદાય વખતે આભાર ન માનવો, ફરી પધારજો એવું ન કહેવું એ શિષ્ટાચારહીનતા છે. તે અસભ્યતા કહેવાય.

(3) જ્યારે કોઈ વડીલ કે પૂજ્ય વ્યક્તિ પોતાના ઘરે પધારે ત્યારે તેમને જળથી, ચા-પાણી-નાસ્તો વગેરેથી સન્માનિત કરવાં જોઈએ. ભોજનનો સમય થયો હોય તો ભોજન પણ કરાવવું. પોતાની શક્તિ પ્રમાણે નાની-મોટી ભેટ આપવી, કાંઈ નહિ તો ફૂલ આપવાં—આ બધું વિનિમય- શિષ્ટાચાર કહેવાય.

આવનાર વડીલને પાણીનોય ભાવ ન પૂછવો, ચા-પાણી-નાસ્તો કે ભોજન ન કરાવવું, જતી વખતે ખાલી હાથે જવા દેવાં એ શિષ્ટાચાર વિરુદ્ધ કહેવાય.

(4) જે વડીલ કે પૂજ્ય વ્યક્તિ સાથે સંબંધ હોય તેમને અવારનવાર પત્ર લખવો, ફોન કરવો, ખબરઅંતર પૂછવાં એ સંદેશવ્યવહારનો શિષ્ટાચાર છે. આવું ન કરવું, ખાસ કરીને પત્રનો જવાબ ન આપવો, ફોનનો જવાબ ન આપવો, ખબરઅંતર ન પૂછવાં એ પણ અશિષ્ટાચાર છે.

શિષ્ટાચારી પ્રજા ભદ્ર પ્રજા હોય છે અને તે પોતાના વ્યવહારથી દીપી ઊઠતી હોય છે. શિષ્ટાચાર વિનાના લોકો હીન હોય છે. કદાચ તે ધનવાન હોય તોપણ સંસ્કારથી કંગાળ હોય છે. તે પોતાની પ્રત્યે અણગમો કરાવતા હોય છે. ઘણી વાર તો અશિષ્ટાચારથી શત્રુઓ પણ ઊભા કરાતા હોય છે. ભદ્ર લોકો આવા અભદ્ર માણસોથી દૂર જ રહેતા હોય છે. આ તથ્યને સમજાવવા સ્કન્દપુરાણમાં આવી કથા છેઃ

એક વાર ઇન્દ્ર પોતાની સભા ભરીને પોતાનાં ગુણગાન કરાવતો હતો. પોતાનાં ગુણગાન સાંભળવાથી વ્યક્તિ ભાન ભૂલે છે. તેને મોટાઈનો નશો ચઢે છે. એટલે શાણી વ્યક્તિએ પોતાની હાજરીમાં પોતાના દ્વારા પોતાનાં વખાણ કરાવવાં નહિ, કદાચ પોતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કોઈ કરતું હોય તો તેને રોકવો. જેને વખાણ સાંભળવાની ટેવ પડી જાય છે, તે નિંદા નથી સાંભળી શકતો. જે નિંદા સાંભળી શકતો નથી તેનો દ્વેષ વધી જાય છે. દ્વેષીલા માણસને શાંતિ નથી હોતી.

ઇન્દ્રે પોતાની વાહવાહ કરનારી સભા ભરી હતી અને ચમચાઓ તેનો જયજયકાર કરી રહ્યા હતા. તેવામાં દેવગુરુ બૃહસ્પતિ ત્યાં આવી ચડ્યા. તેમના આવવાથી બધા દેવો ઊભા થઈ ગયા અને બધાએ વંદન કર્યાં, પણ દેવોનો રાજા ઇન્દ્ર તો ઊભો થયો, ન વંદન કર્યાં, ન

આસન આપ્યું. તેનો વ્યવહાર શિષ્ટાચાર વિરુદ્ધ અને રુક્ષ રહ્યો. પોતાનાં વખાણ સાંભળીને તેને નશો ચઢ્યો હતો. વખાણ સાંભળવાનો નશો દારૂના નશા કરતાં પણ વધારે હોય છે. ઇન્દ્રનો આવો વ્યવહાર જોઈને બૃહસ્પતિ ભારે દુઃખી થયા. સ્વમાની પુરુષ જ્યારે માનભંગ થાય અને તે પણ પોતાના જ માણસો દ્વારા ત્યારે તેમને ભારે આઘાત લાગતો હોય છે.

બૃહસ્પતિ ચૂપચાપ પાછા વળી ગયા. સંતોને માન-અપમાન સમાન હોય તેનો અર્થ એવો નહિ કે તેમને સ્વમાન ન હોવું જોઈએ. સ્વમાનની રક્ષા કરવાથી જ વ્યક્તિ તુચ્છતા અને તોછડાઈથી બચી શકતી હોય છે.

બૃહસ્પતિના પાછા વળી જવાથી પૂરી સભા સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. વિદેશમાં તેને “વોક-આઉટ” કહે છે. વોક-આઉટ થવું એ સખત વિરોધની નિશાની ગણાય છે. ચાલુ સભામાં ઊભા ન થવાય, ઊભા થઈને ચાલ્યા ન જવાય. કદાચ કોઈ આવું કરે તો તે વક્તાનો અને સભાનો વિરોધ કર્યો કહેવાય. આપણે હજી આ વાતને સમજતા થયા નથી, તેથી સભામાં ભારે અવ્યવસ્થા પેદા કરીએ છીએ.

સમર્થ મહાપુરુષોના અનાદરથી ભારે હાનિ થતી હોય છે. નારદના કહેવાથી ઇન્દ્રને ભાન થયું. તે બૃહસ્પતિના ઉતારે ગયો. ત્યાં બૃહસ્પતિજીનાં પત્ની તારાદેવી હતાં. ઋષિઓ સાધુ-સંન્યાસી ન હતા. તેમને પત્ની રહેતી. તેઓ સપત્નીક ઉપાસના કરતા. હવે ઇન્દ્રને ભાન આવ્યું હતું. તેણે આવીને તારાદેવીને વંદન કર્યું. જેટલું માન ગુરુને હોય તેટલું જ ગુરુપત્નીને પણ હોય. આ શાસ્ત્રમર્યાદા છે. ઇન્દ્રે પૂછ્યું, “ગુરુદેવ ક્યાં ગયા છે?” તારાદેવીએ કહ્યું, “મને ખબર નથી” ઇન્દ્ર પાછો પોતાના ઘરે આવી ગયો. ચારેતરફ ઉદ્વેગ વધારનારાં લક્ષણો દેખાવા લાગ્યાં. ઇન્દ્રનો નશો ઊતરી ચૂક્યો હતો. ઉઘરાણિયા ગુરુ મોટા ભાગે નમાલા હોય છે. તે શિષ્યોના અનાચારને પણ સહન કરી લેતા હોય છે, કારણ કે તેમને તો ઉઘરાણાથી જ મતલબ હોય છે. પણ સ્વમાની તેજસ્વી ગુરુ શિષ્યોના અનાચારને ચલાવી લેતા નથી. તે તરત જ તેને અનાચારથી રોકે છે. તેવું કરવા જતાં કદાચ સંબંધ બગડે તો તેની પરવા નથી કરતા. સ્વમાનના ભોગે સંબંધ ન સચવાય. એ જ સમયે ઇન્દ્ર ઉપર દૈત્યો ચઢી આવ્યા અને ઇન્દ્રને હરાવીને સ્વર્ગને લૂંટી લીધું. ઘણી વાર પૂજ્યજનોના અપમાનથી વ્યક્તિની દશા બેસી જતી હોય છે. જ્યારે ઉપરાઉપરી એક પછી એક અનિષ્ટો થવા લાગે ત્યારે લોકો તેને ‘દશા બેઠી’ કહે છે. ઘણી સાવધાની રાખવા છતાં પણ અનિષ્ટોથી બચી શકાતું નથી. અંતે ઇન્દ્રને દૈત્યરાજ બલિના શરણમાં જવું પડ્યું. તે તેજહીન થઈ ગયો.

પરાજિત શત્રુ પણ જો શરણમાં આવે તો તેનું માન-સન્માન રાખવું જોઈએ તેવી નીતિ છે. બલિએ ઇન્દ્રનું સન્માન કર્યું. ઇન્દ્રને ઘણાં વર્ષો સુધી સુતલલોકમાં દૈત્યોની સાથે રહેવું પડ્યું. આ કેવી દીનદશા કહેવાય! ગુરુજનોની ઉપેક્ષા—અપમાન કરવાથી શત્રુઓના શરણમાં જીવન વિતાવવું પડે.

દેવોએ કહ્યું, “માત્ર એક વ્યક્તિની ભૂલનું પરિણામ અમારે સૌને ભોગવવું પડે છે.” રાજાની ભૂલનું પરિણામ પ્રજા ભોગવતી હોય છે. શત્રુઓના તાબામાં રહેવાથી ઇન્દ્ર અને દેવો બહુ દુઃખી થયા. છેવટે નારદે તેમને સલાહ આપી, “જ્યાં ભૂલ થઈ છે ત્યાં તેનો ઉપાય પણ છે. તમે બૃહસ્પતિની ક્ષમા માગો. તે જ તમારો ઉદ્ધાર કરશે.” ઇન્દ્રે તેમ જ કર્યું. બૃહસ્પતિ શાંત થયા. તેમણે ઇન્દ્રને દૈત્યો સાથે સમુદ્રમંથન કરવાની વાત કરી અને સૂચવ્યું કે તેના દ્વારા અમૃતની પ્રાપ્તિ થતાં બધાં દુઃખોનું નિવારણ થઈ જશે. પછી તો દેવો અને દૈત્યોએ મળીને સમુદ્રમંથન કર્યું અને અમૃતપાન કરવાથી દેવોનો ઉદ્ધાર થયો.

(સ્કન્દપુરાણ)

તા. 30-1-10

*

39. બકરી જેવી કન્યા

ભારતદેશમાં ત્રણ પ્રકારનાં ભૂમિક્ષેત્રો છેઃ (1) પ્રાચીન પૌરાણિક સમયનાં, (2) મુસ્લિમકાળનાં અને (3) અંગ્રેજ કાળનાં. મુસ્લિમો અને અંગ્રેજો અહીં આવ્યા અને શાસન કરવા લાગ્યા તેના પહેલાં વિશાળ ભારતદેશમાં ઘણાં પ્રસિદ્ધ સ્થાનો હતાં. મોટા ભાગે એ બધાં નદીઓના નામથી ઓળખાતાં હતાં. ઘણી નદીઓમાં એક મહત્ત્વની નદી મહી છે. (ઉડિસામાં માહી નામથી બીજી નદી છે.) તેને પ્રાચીનકાળમાં મહીસાગર નામથી જાણતા હતા. જ્યાં આ નદી સાગરને મળે છે તે ભાગને મહીસાગર કહેવાય છે. આમ તો આ નદી રાજસ્થાનથી આવે છે, જ્યાં તેને માત્ર મહી કહેવાય છે. પણ સમુદ્ર આગળ તે એટલી વિશાળ થઈ જાય છે કે લોકો તેને મહીસાગર કહે છે. આ મહીસાગરને સ્પર્શતી એક કથા કહેવાની છે. પૌરાણિક કથા હોવાથી પૌરાણિક દૃષ્ટિએ તેનો રસ લેવાનો છે.

મહારાજા નાભિના પુત્ર ઋષભદેવ થયા. તેમના નામે શ્રમણધર્મ પ્રચલિત થયો. તેમની પરંપરા આ પ્રમાણે ચાલી. ભરત મહારાજા થયા. તેમના શતશૃંગ થયા. તેમને આઠ પુત્રો અને એક પુત્રી થયાં. ત્યારે કન્યાનો અનુપાત 8/1નો હશે. કન્યા તો બહુ સુંદર હતી, પણ તેનું મોઢું બકરી જેવું હતું. સૌને નવાઈ લાગી કે કન્યા આવી કેમ જન્મી? આવું બકરી જેવું મોઢું થવાનું કારણ નારદજી બતાવે છે.

એક સમયે મહીસાગરના કિનારે એક રબારી પોતાની બકરીઓ ચરાવતો હતો. સારું ઘાસ ખાવાનું મળશે તેવું માનીને એક બકરી ટોળામાંથી છટકીને અલગ થઈ ગઈ. સમૂહમાં સુરક્ષા હોય છે. જે ઇન્દ્રિય-સુખો માટે સમૂહમાંથી છટકે છે તે સુરક્ષા ખોઈ બેસે છે. અગવડો કે દુઃખો ભોગવીને પણ બને ત્યાં સુધી વ્યક્તિએ સમૂહમાં રહેવું જોઈએ.

બકરી સમૂહથી અલગ તો થઈ ગઈ, પણ પછી "આ સારું કે આ સારું" એમ કરતી-કરતી મહીસાગરના કિનારેકિનારે કોતરોમાં આગળ ને આગળ વધતી ગઈ, જ્યાં એક જગ્યાએ તે લતાઓના ઝુંડમાં ફસાઈ ગઈ.

સમૂહ છોડનાર પુરુષ તો કદાચ જીવી લેતો હોય છે, પણ સમૂહ છોડનાર સ્ત્રીની દશા વિકટ થઈ જતી હોય છે. તે કાં તો ખોટા હાથોમાં પડી જતી હોય છે કે પછી ખોટા સમૂહમાં ફસાઈ જતી હોય છે. બકરી પણ કાંટાવાળી વેલીઓમાં ફસાઈ ગઈ. (કાંટાવાળી વેલીઓ એટલે ખોટા માણસો.) તેણે તેમાંથી બહાર નીકળવા ઘણા પ્રયત્નો કર્યા, પણ જેમ-જેમ પ્રયત્નો કર્યા તેમ- તેમ તે વધુ ને વધુ કાંટામાં ફસાતી ગઈ. અંતે ભૂખ ને તરસે તે મરી ગઈ. ત્યાં તેની અંતિમક્રિયા કરનાર પણ કોઈ ન હતું. તેનું શબ સડી ગયું અને માથું જુદું પડીને, શબનો ભાગ મહીસાગરમાં પડ્યો. માથું તો વેલીઓમાં જ રહી ગયું. તે અમાવાસ્યાનો પવિત્ર દિવસ હતો તેથી એ બકરી સિંહલદ્વીપના રાજા શતશૃંગની દીકરી થઈને જન્મી. રાજાને કોઈ સંતાન ન હોવાથી દીકરી ઉપર બહુ જ પ્રેમ રાખવા લાગ્યો. પણ દીકરીનું મોઢું બકરીનું થયેલું હોવાથી નવાઈ અને ચિંતા થવા લાગી. દીકરી પોતે જ ચિંતાનો ભારો ગણાય છે. તેમાં પણ જો કદરૂપી દીકરી હોય તો-તો માતા-પિતાની ચિંતાનો પાર ન રહે. કદરૂપો દીકરો ચાલે પણ કદરૂપી દીકરી ન ચાલે. લોકો ભલે "ધોળાં તો ગધેડાંયે હોય" તેમ કહીને રૂપની હાંસી ઉડાવે, પણ રૂપ એ રૂપ જ છે. ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ માટે તો રૂપ જીવનનો મૂલાધાર બની જતું હોય છે. રૂપ વિનાના ગુણો હોય તોપણ તેની કદર લાંબા સમયે થતી હોય છે, જ્યારે રૂપ તો તત્કાલ કદર પામતું હોય છે.

રાજાની કન્યા યુવાન થઈ ગઈ, પણ કોઈ રાજકુમાર તેને પરણવા તૈયાર થતો નથી. જેને કોઈ વર જ ન મળતો હોય તેવી કન્યા જ્યારે કન્યામાંથી સ્ત્રી થઈ જાય તો તેને ભારે ડિપ્રેશન થવા લાગે. છોકરો કુંવારો રહે તો ડિપ્રેશન ન થાય, પણ છોકરીને કોઈ પસંદ કરનારું ન મળે તો ભારે આઘાત અનુભવે.

એક વાર તે કન્યા આત્મહત્યા કરી લેવા નદીમાં ઝંપલાવવા ગઈ. ત્યાં તેણે પોતાનું બકરી જેવું મોઢું જોયું. જોતાં જ તેને તેનો પૂર્વજન્મ યાદ આવી ગયો. તે પાછી રાજમહેલમાં આવી અને ગયા જન્મની બધી વાત કરી. સૌને નવાઈ લાગી. આ કન્યા સૌને લઈને મહીસાગર ગઈ. જે ગીચ ઝાડીમાં તે ફસાઈ ગઈ હતી ત્યાં જઈને જોયું તો હજી પણ તેનું માથું વિકૃત દશામાં ફસાયેલું હતું. તેને લઈને તેનો અગ્નિદાહ કર્યો. વધેલાં અસ્થિ મહીસાગરના સંગમમાં ખંભાત આગળ પધરાવી દીધાં. આમ કરવાથી તેનો ચહેરો બદલાઈ ગયો. હવે તો તે ચંદ્રમુખી થઈ ગઈ. તેનું રૂપ જોઈને કેટલાય રાજકુમારો તેને પામવા ઉત્સુક થઈ ગયા, પણ તેણે કોઈનો પણ સ્વીકાર ન કર્યો. તે તો ત્યાં જ તપસ્યા કરવા બેસી ગઈ. મહીસાગરના સંગમ આગળ તેણે લાંબો સમય તપસ્યા કરી એટલે મહાદેવ પ્રસન્ન થયા. મહાદેવે

વરદાન માગવા કહ્યું એટલે રાજકુમારીએ માગ્યું કે “આ ભૂમિ ઉપર આપ કાયમ રહો.” મહાદેવે ‘તથાસ્તુ’ કહ્યું. પછી રાજકુમારીએ ત્યાં “બર્કરેશ” મહાદેવની સ્થાપના કરી જે તીર્થ થયું.

રાજા શતશૃંગને આઠ પુત્રો થયા હતા અને આ નવમી કુમારી કન્યા હતી. રાજાએ ભારતના નવ ભાગ કર્યા, જેમાંથી આઠ ભાગ તો આઠે દીકરાઓને આપ્યા અને નવમો ભાગ દીકરીને આપ્યો. રાજકુમારી તો ખંભાતમાં જ રહીને તપસ્યા કરવા લાગી. રાજકુમારીના ભાગના બોંતેર ભાગ કર્યા. આમ કુલ ભારતને બોંતેર ભાગમાં વિભક્ત કરીને શાસન ચલાવવા માંડ્યું.

રાજકુમારી મહીસાગર-ક્ષેત્રમાં તપસ્યા કરતી રહી. હવે તે વૃદ્ધ થઈ ગઈ હતી અને અંતકાળ નજીક હતો ત્યારે બર્કરેશ્વર મહાદેવે તેને કહ્યું કે “તેં લગ્ન નથી કર્યાં એટલે તને મોક્ષપ્રાપ્તિ નહિ થાય. સ્ત્રીએ લગ્ન કરવાં જરૂરી છે. માટે તું લગ્ન કરી લે.” રાજકુમારીએ વિચાર કર્યો કે હવે આ ઉંમરમાં મારી સાથે કોણ લગ્ન કરશે? પણ તેને એક મહાકાલ નામના મહાત્મા મળી ગયા. તેમણે બધી વાત જાણી અને કહ્યું કે “જો તારી સદ્ગતિ થતી હોય તો હું તારી સાથે લગ્ન કરવા તૈયાર છું.” બન્નેએ પાછલી જિંદગીમાં પણ લગ્ન કરી લીધાં. લગ્ન પછી તેનો અંતકાળ આગળ ધકેલાઈ ગયો, કારણ કે પતિનું સુખ મળવાથી તેના જીવનમાં નવાં જોમ-જુસ્સો આવી ગયાં. આ જ રાજકુમારી આગળ જતાં ઉષાની બહેનપણી ચિત્રલેખા થઈ અને તેણે અનિરુદ્ધનું ચિત્ર દોરીને ઉષાને અનિરુદ્ધ પ્રત્યે પ્રેમ કરતી કરી હતી, એટલું જ નહિ, અનિરુદ્ધનું દ્વારિકાથી અપહરણ કરીને છેક ઉષાની પાસે લઈ આવી હતી.

બકરી જેવા મુખવાળી કદરૂપી રાજકન્યા પણ તપ કરીને રૂપાળી થઈ શકે છે અને યુવાનીમાં લગ્ન ન કરી શકવાથી હતાશ થયા વિના પાછલી જિંદગીમાં પણ યોગ્ય પાત્ર મેળવીને સુખ અને સદ્ગતિ પ્રાપ્ત કરાય છે.

(સ્કન્દપુરાણઃ માહેશ્વરખંડ)

તા. 29-1-10

*

40. શિવ-પાર્વતીનું દામ્પત્ય અને પરાક્રમ

પ્રાચીન હિન્દુ પ્રજા એટલે કે આર્યપ્રજાના ધર્મકેન્દ્રોમાં દેવો-ઋષિઓનું પ્રાધાન્ય છે. શ્રમણધર્મના ઉદય પછી સાધુઓનું પ્રાધાન્ય વધ્યું લાગે છે. મોડે-મોડે સંતોનો પ્રભાવ દેખાય છે. ત્યારે વિશ્વભરમાં બધે જ જુદાજુદા દેવોની ઉપાસના થતી હતી. ગ્રીસ, રોમ, ઇજિપ્ત વગેરેની જૂની સંસ્કૃતિમાં અનેક દેવો હતા. દક્ષિણ અમેરિકાની માયા, ઇન્કા, એઝટિક જેવી પ્રજા પણ ઘણા દેવોની ઉપાસના કરતી હતી. વેદો અને પુરાણો અનેક દેવોથી ભર્યાં છે. ઉપનિષદોએ આ બધા દેવોનું એક બ્રહ્મમાં સમીકરણ કર્યું અને એકેશ્વરવાદ આપ્યો, પણ તે જનસામાન્ય સુધી ન પહોંચ્યો. જનસામાન્ય સુધીમાં ત્યારે અને આજે પણ દેવોની જ પ્રધાનતા દેખાય છે. વચ્ચે એક વિકૃતિ આવી જેમાં માણસને ભગવાન તરીકે માન્યતા અપાઈ. આજે હવે માણસ- ભગવાનની પ્રધાનતા થવા લાગી છે, જે ચિંતનીય છે. આપણે સૌએ સમજી લેવું જરૂરી છે કે માણસ કદી ભગવાન (ઈશ્વર) થઈ શકે નહિ.

ઇષ્ટદેવોની આ વિભિન્નતાની અસર લોકજીવન ઉપર પણ પડતી જ હોય છે. પહેલાં સ્વર્ગ અને નર્ક બે જ પરલોક હતા. (મુસ્લિમો-ખ્રિસ્તીઓમાં આજે પણ આ બે જ લોક છે.) પાછળથી ત્રીજો લોક મોક્ષ આવ્યો. તેને કેટલાક નિર્વાણ પણ કહે છે. આ મોક્ષ કે નિર્વાણે સૌથી પ્રથમ મોટો ભોગ સ્ત્રીઓનો લીધો, કારણ કે સ્ત્રીઓને મોક્ષ કે નિર્વાણ તો ન મળે, પણ સ્ત્રી-વાળાને પણ મોક્ષ કે નિર્વાણ ન મળે. મોક્ષ માટે સ્ત્રીનો ત્યાગ અનિવાર્ય થઈ ગયો. મોક્ષમાર્ગમાં સૌથી મોટી દુશ્મન સ્ત્રીને માની લેવાઈ. તેથી તેના સદંતર કઠોરતાપૂર્વક ત્યાગને ત્યાગી જીવન માની લેવાયું. સ્ત્રી મોહમાયા ઉપજાવનારી, પુરુષને બંધનમાં નાખનારી, માંકડાની માફક નચાવનારી, પાપમાં દોરનારી બતાવાઈ. તેને એટલી બધી નિન્દિત બતાવી કે કહેવામાં આવ્યું કે—

"દ્વારં કિમેકં નરકસ્ય નારી।"

નરકનું એકમાત્ર મોટું દ્વાર કયું? તો કહે કે નારી.

વિજ્ઞાન મહાવિજ્ઞ તમોઽસ્તિ કો વા?
નાર્યા પિશાચ્યા ન ચ વંચિતો યઃ॥

સૌથી મોટો જ્ઞાની-વિજ્ઞાની કોને કહેવાય?

જે નારીરૂપી પિશાચિણીથી ઠગાયો નથી. (પ્રશ્નોત્તરી)

આવાં સેંકડો વાક્યો પુરુષોને વૈરાગ્ય ચઢાવીને સ્ત્રીઓથી દૂર કરનારાં મળી જશે.

પણ સ્વર્ગમાં અને મોક્ષમાં શો ફરક છે? સ્વર્ગમાં પણ બધાં સાંસારિક સુખો જ છે, જે અમુક સમયે પૂરાં થઈ જવાથી પાછો જન્મ થાય છે, જ્યારે મોક્ષમાં સાંસારિક સુખો નથી. તેમાં હોય છે પોતાના આત્માનું જ અખંડ અને શાશ્વત સુખ, જે કદી પૂરું નથી થતું. મોક્ષમાંથી કદી પાછા ફરવાનું નથી હોતું.

મૂળમાં સાંસારિક સુખો પ્રત્યેના તીવ્ર દ્રોહના કારણે સ્વર્ગને ત્યાજ્ય મનાયું, કારણ કે સ્વર્ગમાં પણ અપ્સરાઓ વગેરેનું સ્ત્રીસુખ તો હોય જ છે. તે તો પ્રથમથી જ નિંદ્ય અને ત્યાજ્ય માન્યું છે. એટલે મોક્ષમાં તેવું સુખ નથી, માત્ર આત્મસુખ જ છે. અને આત્મા સ્વયં સુખરૂપ છે. તેને પદાર્થોની જરૂર જ નથી, વગેરે.

આ ધારણા પાયામાંથી જ ભ્રાન્ત છે.

1. સુખ કદી પણ અખંડ અને શાશ્વત હોય જ નહિ.
2. દુઃખ ન હોય ત્યાં સુખની કશી કિંમત જ ન હોય. દુઃખ જ સુખની અનુભૂતિમાં કારણ બને છે.
3. આત્મા સુખરૂપ છે તે વાત યોગ્ય નથી, માની લીધેલી વાત છે. જો આત્મા સુખરૂપ હોય તો પછી અહીં જ તેનો અનુભવ થવો જોઈએ. પરલોક જવાની જરૂર જ શી?
4. માનો કે મોક્ષ છે, પણ તેના માટે સ્ત્રીત્યાગ કે સુખત્યાગની શી જરૂર છે? બધો ત્યાગ કરીને કઠોરથી કઠોર ત્યાગમય જીવન જીવ્યા અને પછી મોક્ષ જ ન હોય, તો જીવનભર જે અમાપ કષ્ટો ભોગવ્યાં તે તો વ્યર્થ જ થયાં ને?

5. એવું ન બને કે આ લોકને બગાડ્યા વિના, આ લોકનાં યથાપ્રાપ્ત યથાયોગ્ય સુખો ભોગવીને પછી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાય? કદાચ મોક્ષ ન હોય તો કશો વાંધો નહિ, આ લોક તો પૂરેપૂરો સુખથી ભોગવ્યો ને? બસ, બહુ થઈ ગયું. બીજાને માટે પણ સુખો વધારી આપવાનું અને દુઃખો ઘટાડી આપવાનું જે કાર્ય કરે છે તે જ મહાન છે.

હવે મૂળ વાત ઉપર આવીએ. હિન્દુ ધર્મની બે મુખ્ય ધારા છેઃ (1) શૈવી અને (2) વૈષ્ણવી. બન્નેમાં ઉપાસ્ય દેવો શિવ અને વિષ્ણુ પરણેલા—પત્નીવાળા છે. શિવ તો જ્ઞાન-વૈરાગ્યના દેવ છે અને વિષ્ણુ ઐશ્વર્યના દેવ છે. આપણે ભગવાન શિવ વિશે થોડી વાતો કરીશું.

પર્વતરાજ દક્ષ પ્રજાપતિની કન્યા સતી સાથે શિવજીના વિવાહ થયા હતા અને સતીએ દક્ષના યજ્ઞમાં આત્મહુતિ આપીને પ્રાણ આપી દીધા હતા, પછી તેમના શબને ખભા ઉપર રાખીને શિવજી ભારતનાં બધાં ક્ષેત્રોમાં વિરહ-વ્યાકુળ થઈને ફર્યા હતા અને સતીનાં અંગોમાંથી એકાવન શક્તિપીઠો થઈ હતી તે વાત સૌ જાણે છે. સતી અને શિવજીના સાચા પ્રેમની આ પરાકાષ્ઠા હતી. સાચો પ્રેમ અધ્યાત્મનો કે મોક્ષનો વિરોધી નથી હોતો. મોક્ષમાં પણ જો સાચો પ્રેમ ન મળતો હોય અને તેના પ્રત્યે ઘૃણા કરાવાતી હોય તો તેવા મોક્ષને ધૂળના ભાવે પણ ન સ્વીકારવો જોઈએ. પ્રેમ વિના ત્યાં જઈને કરવું છે શું? સતી સંકલ્પ કરીને એ જ શિવજી સાથે જન્મોજન્મ લગ્ન કરવાની ઇચ્છાથી બીજા જન્મે પાર્વતી થયાં અને શિવ પત્નીવિયોગમાં હિમાલયમાં ઝૂરતા રહ્યા. દેવો અને સૌએ મળીને આગ્રહપૂર્વક શિવજીને પાર્વતી સાથે ફરીથી પરણાવ્યા અને બન્નેનું દામ્પત્ય બરાબર જામ્યું. પતિ-પત્ની તરીકે તેમણે લોકોત્તર સુખો ભોગવ્યાં.

કોઈ પતિ-પત્ની જ્યારે પૂર્ણ સુખો ભોગવતાં હોય છે ત્યારે કેટલાક લોકો તેમાં બાધક પણ બનતા હોય છે. શુંભ અને નિશુંભ નામના બે દૈત્યો પાર્વતીજીની પાછળ પડી ગયા. પરાક્રમ વિના રૂપને સાચવી શકાતું નથી. આ પરાક્રમ પતિ-પત્ની બન્નેમાં હોવું જોઈએ. અહીં માત્ર પતિ જ પરાક્રમી નથી, પત્ની પણ સવાઈ પરાક્રમી છે. પાર્વતીએ પોતાના પ્રત્યે લંપટભાવ રાખનાર શુંભ અને નિશુંભ બન્નેને મારી નાખ્યા. પાર્વતી અબળા નથી, પ્રબળા છે. એટલે તો સિંહની સવારી કરે છે.

શિવ-પાર્વતી અનેક વર્ષો સુધી હિમાલયમાં રમણ કરતાં રહ્યાં. તેમને ગણેશ અને કાર્તિકેય નામે બે પુત્રો પણ થયા. બન્ને મહાન. તેમાં કાર્તિક- સ્વામી (સ્કંદ) તો જન્મજાત સેનાપતિ હતા. જે માતા સેનાપતિ અને સિપાહીઓને જન્મ આપે છે તે મહાન છે. “જનની, જણ તો ભક્ત જણ, કાં દાતા, કાં શૂર” એ ઉક્તિ વ્યર્થ નથી. સૌથી મહાન જનની તો તે છે જે ભક્ત, દાતા અને શૂર ત્રણે ગુણધારીને એકસાથે જન્મ આપે. આ શક્ય છે. અને આ ત્રણેમાંથી જેનામાં એકે તત્ત્વ નથી તેને શું કહેવું? તે કાં તો કુરકુરિયાં છે, કાં પછી અળસિયાં છે. તેમનો કશો ઇતિહાસ નથી હોતો. હિન્દુ પ્રજાને પેલી તરફ નહિ, આ તરફ વાળી દીધી અને તે પણ ત્યાગ-વૈરાગ્યના ઊજળા નામે.

પાર્વતીજી હિમાલયમાં વિચરણ કરી રહ્યાં છે. ત્યાં તેમણે એક પવિત્ર વાતાવરણવાળો આશ્રમ જોયો. ત્યાં ગૌતમ નામના તપસ્વી તપ કરતા હતા. તેમણે પાર્વતીજીનો સત્કાર કર્યો. તપસ્વી-ત્યાગીએ પણ આવનાર અભ્યાગતનો સત્કાર કરતાં તો શીખવું જ જોઈએ, નહિ તો તે અવિવેકી અને અભિમાની થઈ જાય.

ગૌતમે પાર્વતીજીને કહ્યું કે “આપ અહીં આશ્રમ બનાવીને રહો. બહુ સુંદર અને પવિત્ર જગ્યા છે. “પાર્વતીજીને ગૌતમની વાત ગમી. તેમણે ત્યાં આશ્રમ બાંધ્યો. પોતાનો બધો શણગાર ઉતારીને વલ્કલ ધારણ કર્યું. જેને સંપત્તિ અને સમૃદ્ધિ ભોગવતાં આવડે તેને સમય ઉપર તેને ત્યાગતાં પણ આવડવું જોઈએ. પાર્વતીજી તપસ્યામાં લાગી ગયાં. શિવજી જ તેમના ઇષ્ટદેવ હતા. પતિવ્રતા નારી માટે પોતાના પતિથી બીજો કોઈ મોટો દેવ નથી, બીજો કોઈ ગુરુ નથી—હા, તે સજ્જન હોય તો. આવા સજ્જન ગુણશીલ પતિને છોડીને જે દેરીએ-દેરીએ ચોખા ચઢાવતી ફરે છે કે ગુરુઓ કરતી ફરે છે તે માર્ગ-ભૂલેલી સ્ત્રી છે. ઘણો લાંબો સમય પાર્વતીજી તપ કરતાં રહ્યાં. પાર્વતીજી હિમાલયમાં રહીને તપ કરે છે તેવા સમાચાર મહિષાસુર નામક દૈત્યને મળ્યા. તે લંપટ હતો. લંપટ તેને કહેવાય જેને પોતાની પત્નીમાં સંતોષ ન હોય અને જે બીજાની પત્નીઓને બગાડતો ફરે. આ દૈત્યે કેટલીયે મુનિપત્નીઓને પણ કલંકિત કરી દીધી હતી. તે બહુ બળવાન હતો તેથી કોઈનાથી ડરતો ન હતો, પણ તેનાથી સૌ ડરતાં હતાં. તેણે પાર્વતીજીને ફસાવવા માટે સર્વપ્રથમ એક દૂતીને મોકલી. દૂતી તે સ્ત્રી છે જે ભોળીભલી સ્ત્રીઓને ફસાવતી ફરે છે અને લંપટોનું કામ કરતી રહે છે. દૂતીએ સાધ્વીનો વેશ ધારણ કર્યો. વેશનો દુરુપયોગ પ્રાચીનકાળથી થતો આવ્યો છે. તેણે પાર્વતીજીના મનને ભરમાવવા ઘણા પ્રયત્નો કર્યા. મહિષાસુરનાં ખૂબ વખાણ કર્યાં. તેના ઐશ્વર્યનાં વખાણ કર્યાં અને પછી સંસારનાં સર્વોચ્ચ ભોગસુખો ભોગવવા મહિષાસુરનું વરણ કરવા પ્રેરણા આપી.

આવી દૂતી જેવી સ્ત્રીઓ પૈસાના લોભમાં કેટલીયે સ્ત્રીઓને પથભ્રષ્ટ કરી નાખતી હોય છે. તેમનાથી પોતાની સ્ત્રીઓ તથા ઘર-પરિવારને

બચાવવાં જોઈએ. અરે, સામર્થ્ય હોય તો પૂરા ગામને બચાવવું જોઈએ. સ્ત્રીઓને પથભ્રષ્ટ થતી બચાવવી તેનાથી મોટું બીજું કોઈ પુણ્યકાર્ય નથી.

જેમ-જેમ પેલી દૂતી મહિષાસુરનાં વખાણ કરતી ગઈ તેમ-તેમ પાર્વતીજીનો ચહેરો લાલઘૂમ થતો ગયો. પતિવ્રતા સ્ત્રીઓએ પરપુરુષનાં વખાણ મોહવશ સાંભળવાં ન જોઈએ. આવી જ રીતે પુરુષે પણ પરસ્ત્રીનાં વખાણ સાંભળવામાં બહુ રુચિ ન બતાવવી જોઈએ. તેમાંથી અનર્થ થઈ શકેછે.

પાર્વતીજીના મનોભાવ જોઈને સખી વિજયાએ તેને હાથ પકડીને આશ્રમની બહાર ખદેડી દીધી. દૂતી પોતાનો વેશ છોડીને રાક્ષસીનો ખરો વેશ ધારણ કરી ધમકી આપવા લાગી કે “જોજે, હવે હું શું કરું છું! તારું અપહરણ કરાવીને જ જંપીશ!” માથાભારે માણસો સાથે શત્રુતા કરતાં લોકો ડરતા હોય છે, કારણ કે તે ક્યારે કેવી વિપત્તિ ઊભી કરી દેશે તે કહેવાય નહિ. કોઈ પરાક્રમી પુરુષ જ આવા માથાભારે પુરુષ સામે બાથ ભીડતો હોયછે.

દૂતી રાક્ષસીએ મહિષાસુરને બધી વાત કહી સંભળાવી. પોતાનું અપમાન કર્યું તે પણ કહ્યું. મહિષાસુર ક્રોધમાં આવીને પૂરી તૈયારી સાથે પાર્વતીજી ઉપર ચઢી વાગ્યો. ડરે એ પાર્વતી ન કહેવાય. તેમણે દુર્ગા-ચામુંડાનું રૂપ ધારણ કરી દૈત્યોનો સંહાર કરવા માંડ્યો. જે કર માળા ફેરવે તે કર જરૂર પડે ત્યારે તલવાર પણ ફેરવી જાણે, તો જ માળા ધન્ય થાય. બન્ને વચ્ચે પ્રબળ અને પ્રચંડ યુદ્ધ થયું. પાર્વતીજીએ અંતે પોતાની તલવારથી મહિષાસુરનું માથું કાપી નાખ્યું. લોહીની ધારા વહી. ચારે તરફ ખબર ફેલાઈ ગઈ. ઋષિમુનિઓ, સતી-સાધ્વીઓ ઘડી-ઘંટ વગાડતાં-વગાડતાં ‘જય હો! જય હો! નો’ ગગનભેદી નાદ જગવતાં બહાર નીકળી પડ્યાં. ચારેતરફ આનંદઆનંદ થઈ ગયો. સૌને શાંતિ થઈ. શાંતિ પરાક્રમથી થતી હોય છે, પ્રવચનોથી નહિ, વિશ્વશાંતિવાળા યજ્ઞોથી નહિ, નાક પકડવાથી નહિ, માત્ર ને માત્ર પરાક્રમથી જ શાંતિ થતી હોય છે.

(સ્કન્દપુરાણઃ માહેશ્વરખંડ)

તા. 29-1-10

*

41. પત્નીત્યાગનું પરિણામ

જીવનમાં આરોગ્ય સારું હોય અને ધન પણ હોય તો યાત્રા જરૂર કરવી જોઈએ. તીર્થોમાં ભ્રમણ કરવાથી નવાનવા દેશો જોવા મળે છે, જુદીજુદી રીતભાતવાળી પ્રજાઓ જોવાની મળે છે, નવીનવી ભાષાઓ અને સંસ્કૃતિ જોવાની મળે છે. આ બધાના કારણે ત્રણ લાભ થાય છેઃ (1) જ્ઞાનવૃદ્ધિ થાય છે, (2) જૂના રાગ-દ્વેષભર્યા સંબંધોથી થોડા સમય માટે છુટકારો મળવાથી મનમાં રાહત રહે છે અને (3) નવાનવા પરિચય થવાથી મિત્રવર્તુળ વધે છે. બધાં ધનોમાં એક મિત્રધન પણ હોય છે. તમારી પાસે મોટા પ્રમાણમાં મિત્રો છે તો તમે મિત્રધનવાળા કહેવાવ. જેની પાસે કોઈ મિત્ર નથી હોતો તે મિત્રધનથી નિર્ધન કહેવાય. વળી યાત્રા શ્રદ્ધાથી થાય તો શાંતિ અને સત્સંગ પણ થાય.

શાસ્ત્રનું વિધાન છે કે જો પત્ની હોય તો યાત્રાળુએ પત્નીની સાથે યાત્રા કરવી. પત્નીને છોડીને યાત્રા કરવી યોગ્ય ન કહેવાય.

એક બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણી પગપાળા યાત્રા કરવા નીકળ્યાં. ત્યારે વાહનવ્યવસ્થા ન હોવાથી બધી ધાર્મિક યાત્રાઓ પગપાળા જ થતી. યાત્રા કરવા તો બન્ને નીકળ્યાં, પણ રસ્તામાં પત્ની સગર્ભા થઈ ગઈ. યાત્રામાં સંયમ રાખવો જોઈએ. પણ કામવાસના એવી પ્રબળ હોય છે કે ભલભલાનાં વ્રત-નિયમ તોડાવી દે. ડાહ્યા માણસે કદી પણ કામ-સંબંધી વ્રત લેવું નહિ. કદાચ લેવું જ હોય તો પતિપત્નીએ સાથે રહેવું નહિ. પતિપત્નીએ સાથે રહેવું એ જ સૌથી મોટું વ્રત છે. તે વ્રત તોડવું કે છોડવું પડે તેવું કોઈ વ્રત લેવું નહિ. બને ત્યાં સુધી સહજ જીવન જીવવું. બહુ ભારે - કઠોર, કુદરત-વિરોધી નિયમો ગ્રહણ કરવા નહિ. હળવાશથી જીવન જિવાય તેવા સીધા-સાદા નિયમો ગ્રહણ કરવા. નિયમો વાડ જેવા હોય છે. વાડ જેમ હિંસક પ્રાણીઓથી ગાય વગેરેને બચાવે છે, તેમ નિયમો પણ અનર્થથી બચાવનારા હોય તો સારું, પણ નિયમો પોતાને અને બીજાને ગૂંગળાવનારા ન હોવા જોઈએ. તેવા નિયમોથી લાભ કશો જ નહિ, પણ ગૂંગળામણ પાર વિનાની થતી હોય તો તેનું વિસર્જન કરી દેવામાં જ કલ્યાણ છે.

બ્રાહ્મણને ચિંતા થઈઃ હવે આ સગર્ભા પત્નીનું શું કરવું? ચાણક્યે સ્ત્રીને લોખંડની બેડી માની છે. પુરુષની સ્વતંત્રતા સમાપ્ત થઈ જતી હોય છે. પત્નીથી ચલાતું નથી. હવે તેને ક્યાં રાખવી? કુદરતે નારીજાતિને ઘણો અન્યાય કર્યો લાગે છે. નારીને ગર્ભ ધારણ કરવાનો, મહિનાઓ સુધી ગર્ભને અનુકૂળ જીવીને તેનું પાલન કરવાનું, તેની પ્રસૂતિ કરવાની, પ્રસૂતિનું ઘોર કષ્ટ ભોગવવાનું. બાળકવાળી માતા અડધું જીવન બાળક માટે જ જીવતી હોય છે. બાળકની આવશ્યકતાઓ, બીમારી, તોફાનો, રિસાવું વગેરે અનેક અગવડો ભોગવતાં-ભોગવતાં તે જીવન જીવતી હોય છે. આટલું બધું કર્યા પછી પણ જો પતિ કે બાળકો તેને તરછોડી દે, અપમાન કરે, દુઃખ આપે, તો તેની આંતરડી કકળવા લાગે છે. તેના માતૃત્વનાં અરમાનો જખ્મી થાય છે. તેના પત્નીપણાનાં અરમાનો કરતાં માતૃત્વનાં અરમાનો વધુ ભાવનાભર્યાં હોય છે. જેનાં બન્ને અરમાનો ધૂળધાણી થઈ ગયાં હોય તે માતાનું હૃદય કકળતું જ હોય. આ બધું દુઃખ માત્ર ને માત્ર પરમેશ્વરે મૂકેલા મોહથી જ સ્ત્રી પાર પાડે છે. જો મોહ ન હોય તો પતિ કેવો અને બાળક કેવો?

બ્રાહ્મણને એક રસ્તો મળી આવ્યો. જીવનનો કદી પણ કોઈ રસ્તો બંધ નથી હોતો. જ્યાં તમને 'બંધ' દેખાય છે તેની બાજુમાં જ નવા રસ્તાનું ડાઇવર્ઝન હોય છે જ. બ્રાહ્મણ નગરના રાજા પાસે ગયો અને બધી વાત કરી, કહ્યું, "હું તો આગળ યાત્રાએ જાઉં છું, પણ મારી પત્નીને અહીં મૂકીને જાઉં છું. તમે સાચવજો. હું જલદી પાછો આવીને મારી પત્નીને સંભાળી લઈશ." રાજાએ બ્રાહ્મણની વાત માની લીધી. બ્રાહ્મણીને રહેવાનું એક મકાન આપ્યું અને સીધું-સામાન ભરી આપ્યાં. બ્રાહ્મણ તો આગળ યાત્રા કરવા ચાલતો થયો.

જ્યારે બે કર્તવ્યો એકસાથે ઊભાં થાય ત્યારે ધર્મસંકટ થાયઃ આ કરવું કે આ કરવું? બ્રાહ્મણે યાત્રાને પ્રથમ મહત્ત્વ આપ્યું. પણ મારી દૃષ્ટિએ પત્ની પાસે રહેવું એ વધુ મહત્ત્વનું હતું. પત્ની સગર્ભા હતી અને તેમાં તે પોતે પણ જવાબદાર હતો. આવી સ્થિતિમાં પત્નીની જવાબદારી એ પ્રથમ કર્તવ્ય હતું. કદાચ પત્ની સગર્ભા ન હોત અને માત્ર બીમાર હોત તોપણ પત્નીનો સાથ છોડીને જવાય નહિ. અરે, બીમાર ન હોય તોપણ પત્નીને અજાણ્યા સ્થળે એકલી મૂકીને જવાય નહિ. પણ બ્રાહ્મણે પત્ની કરતાં તીર્થયાત્રાને વધુ મહત્ત્વ આપ્યું. આને ધર્મમોહ કહેવાય. યાત્રા તો એકબે મહિના પછી પણ કરી શકાય, પણ પત્ની ખોઈ બેસે તો શું થાય? તેમાં પણ પત્ની જ્યારે સગર્ભા હોય ત્યારે તો તેની પાસે કોઈ સ્વજન હોવું જ જોઈએ. તેને દોહદ પેદા થતા હોય છે. તે કોણ પૂરા કરે?

બ્રાહ્મણ તો એક પછી એક તીર્થો ફરતો રહ્યો. હવે તો પત્ની સાથે ન હોવાથી તેને વધુ અનુકૂળતા રહી. આ બાજુ પેલી પત્ની રાજાએ

આપેલા એક દૂરના એકાંત મકાનમાં રહેવા લાગી. રાજાએ સીધું-સામાન તો ભરી આપ્યાં, પણ માણસ માત્ર સીધા-સામાનથી જ નથી જીવતો, તેને લાગણી પણ જોઈએ, ઓથ અને હૂંફ પણ જોઈએ. તે કોઈની ન હતી. તેના મનમાં ઊંડેઊંડે પોતાને એકલી આવી સ્થિતિમાં મૂકીને પતિ ચાલ્યો ગયો તેનો વસવસો પણ રહ્યા કરતો હતો. સંબંધોની કસોટી તો થતી જ હોય છે. જેને સર્વસ્વ અર્પણ કરી દીધું હોય તે કોઈ સમાજનું બચકું સમજીને મૂકીને ચાલતો થાય તો આઘાત તો લાગે જ. બ્રાહ્મણી બીમાર થઈ ગઈ. બીજી તરફ રાજાએ કર્મચારીઓને કામ સોંપેલું. કર્મચારીઓને શી પડી હોય? સીધું-સામાન મોકલવાનું ભૂલી ગયા. બ્રાહ્મણી પતિવ્રતા અને સંતોષી હતી, એટલું જ નહિ, તે ઉચ્ચ ખાનદાનની હતી. ઉચ્ચ ખાનદાનની પ્રથમ નિશાની સંકોચ હોય છે. તે કશું માગી ન શકે, ભલે ભૂખે મરી જાય. હલકાં માણસો વગર જોઈતી વસ્તુઓ માગ-માગ કર્યા કરે. તેમને સંકોચ કે સંતોષ હોય જ નહિ. અપોષણ અને કુપોષણથી બ્રાહ્મણી એક તરફ તનથી બીમાર થઈ ગઈ, તો બીજી તરફ લાગણીના અભાવે મનથી બીમાર થઈ ગઈ. ઘણા લોકો જાણતા નથી હોતા, પણ ઘી-દૂધથી જેમ તનને પોષણ મળે છે તેમ લાગણીથી વ્યક્તિને મનથી પોષણ મળે છે. લાગણીના પોષણ વિનાનો માણસ ભાંગી પડતો હોય છે, જેમાંથી ડિપ્રેશન થઈ શકે છે. બ્રાહ્મણીની આવી દશા થઈ ગઈ.

બધી યાત્રા પૂરી કરીને બ્રાહ્મણ પાછો આવ્યો અને રાજાને મળ્યો. રાજા અને બ્રાહ્મણ બન્ને તેની પત્ની પાસે ગયા તો જોઈને કાંપી ઊઠ્યા: અરે, આ શું? આ તો હાડકાંનો માળો જ રહી ગઈ છે! નોકરોને પૂછ્યું તો ખબર પડી કે સમયસર સીધું-સામાન મોકલતા જ ન હતા અને બ્રાહ્મણી કશું માગતી ન હતી. તન-મન બન્ને રીતે કંકાલ થઈ ગયેલી પત્નીને જોઈને બ્રાહ્મણ રડી પડ્યો. “કદી પણ બહુ મોટા માણસને નાનું કામ સોંપવું નહિ. તે તેના નોકર-ચાકરોને સોંપે અને પછી ભૂલી જાય. લોકોને પોતાનાં સ્વજનોની જ પડી નથી હોતી તો પારકાની તો કોને પડી હોય?” બ્રાહ્મણ દુઃખીદુઃખી થઈ ગયો. પત્નીને લઈને તે તો ચાલતો થયો. તેને ભારે આત્મગ્લાનિ થતી હતી. રસ્તામાં એક કુંભારનું ઘર આવ્યું, ત્યાં રાતવાસો કર્યો. કુંભાર અને કુંભારણે બ્રાહ્મણીની દશા જોઈ અને તેમનું હૃદય દ્રવી ઊઠ્યું. તેમણે બ્રાહ્મણને વધુ રોકાવા આગ્રહ કર્યો. બ્રાહ્મણ રોકાઈ ગયો. કુંભારણે રોજ ગરમ-ગરમ શીરો પેલી બ્રાહ્મણીને ખવડાવવા માંડ્યો. બીજી તરફ પતિનો સાથ અને હૂંફ મળ્યાં. સ્ત્રીઓ માટે લાગણી અને હૂંફ જ મોટી દવા છે. થોડા દિવસમાં બ્રાહ્મણી તન-મનથી સ્વસ્થ થઈ અને તેણે પુત્રરત્નની પ્રસૂતિ કરી. કુંભાર-કુંભારણે બધી વ્યવસ્થા કરી. ઘણી વાર નાના માણસો જે કામ કરે તે મોટા નથી કરતા હોતા. ઘણી વાર પારકા માણસો જે સાથ આપે તે પોતાના ગણાતા નથી આપતા હોતા.

બ્રાહ્મણ-બ્રાહ્મણી રાજીરાજી થઈ ગયાં. તેમણે કહ્યું કે “આ કુંભાર-કુંભારણ અમારા માટે તો લક્ષ્મીનારાયણ જ છે. તેમનો ઉપકાર કદી ભુલાય નહિ.” કોઈએ કહ્યું કે “પત્નીને એકલી મૂકીને તીર્થયાત્રા કરવા ચાલ્યા જવાની ભૂલ પણ ન કરાય.” બ્રાહ્મણે કાનની બૂટ પકડી અને કહ્યું કે “મેં તો માત્ર તીર્થયાત્રા નિમિત્તે જ 2-3 મહિના માટે પત્નીનો ત્યાગ કર્યો હતો, તો જે લોકો મોક્ષ મેળવવા જીવનભર પત્નીનો ત્યાગ કરીને નીકળી પડતા હશે તેમની પત્નીઓનું શું થતું હશે?”

(સ્કન્દપુરાણઃ વૈષ્ણવખંડઃ થોડા પરિવર્તન સાથે)

તા. 31-1-10

*

42. વિશ્વાસઘાત મહાપાપ

કોઈ પણ ધર્મ પાપ-પુણ્ય વિનાનો હોય જ નહિ. નાસ્તિકો ભલે પાપ-પુણ્ય શબ્દ ન વાપરે, પણ ખરાં અને ખોટાં કર્મો તો તેમને પણ સ્વીકારવાં જ પડતાં હોય છે. પાપ અને પુણ્યના સ્વરૂપમાં મતભેદ હોઈ શકે, પણ પોતપોતાની વ્યાખ્યાવાળાં તે હોય તો છે જ. જો પાપ-પુણ્ય હોય તો તેમનો ક્રમ અને કક્ષા પણ હોય જ. ઋષિઓ માને છે કે સૌથી મોટું પાપ "વિશ્વાસઘાત" છે. "વિશ્વાસઘાતી મહાપાપી" કહેવાય છે. એવી જ એક કથા 'સ્કન્દપુરાણ'માં આવી રીતે કહી છેઃ

ચંદ્રવંશમાં નંદ નામના એક રાજા થયા. તેમને એક પુત્ર હતો જેનું નામ ધર્મગુપ્ત હતું. ધર્મગુપ્તને રાજવ્યવસ્થા સોંપીને નંદરાજા વનમાં શેષ જીવન વિતાવવા ચાલ્યા ગયા. જે લોકો સમય પાકતાં જ કારોબાર પુત્રને સોંપી દેતા હોય છે તે કદી વિદ્રોહનો શિકાર નથી થતા. જે છેલ્લી ઘડી સુધી શાસન નથી સોંપતા, તે પોતાના જ મહત્ત્વાકાંક્ષી પુત્રના શિકાર થઈ શકતા હોય છે. મેળવવું અને ત્યાગવું એ જ ખરો ત્યાગ છે. નંદના ગયા પછી ધર્મગુપ્તે સારી રીતે શાસન સંભાળ્યું. વિશાળ રાજબોજને ઉઠાવનાર પુત્ર મળવો એ પણ સદ્‌ભાગ્ય જ કહેવાય.

એક વાર ધર્મગુપ્ત શિકાર નિમિત્તે જંગલમાં ગયો. તે રસ્તો ભૂલ્યો અને રાત પડી ગઈ. હવે શું કરવું? હિંસક પ્રાણીઓથી બચવા માટે તે એક વૃક્ષ ઉપર ચઢી ગયો. થોડી વાર થઈ હશે ત્યાં નીચે ખળભળાટ સંભળાયો. જોયું તો એક રીંછની પાછળ સિંહ પડ્યો હતો તેથી રીંછ જલદીજલદી વૃક્ષ ઉપર ચઢી ગયું. હવે તે સુરક્ષિત હતું. જેના માથે શત્રુ હોય તેણે હંમેશાં સુરક્ષિત સ્થાનમાં રહેવું જોઈએ.

રાજાએ રીંછને જોયું અને રીંછે રાજાને જોયો. બન્ને એક જ વૃક્ષ ઉપર આશ્રય લઈને ઉપર-નીચે બેઠાં હતાં. આપત્તિ બે વિરોધીઓને પણ મિત્ર બનાવતી હોય છે. બન્ને મિત્ર થયા. નીચે સિંહ ચકરાવો લઈ રહ્યો છે, તેને ખાતરી છે કે ગમે ત્યારે આ પડવાના કે ઊતરવાના જ છે.

જેમ-જેમ રાત વીતવા લાગી તેમ-તેમ રાજા અને રીંછને નિદ્રા ચઢવા લાગી. બન્નેએ વિચાર કર્યો કે કદાચ ઝોકું આવશે તો પડી જવાશે અને સિંહ ખાઈ જશે. એટલે બન્નેએ મળીને એક યુક્તિ કરીઃ વારાફરતી જાગીએ અને વારાફરતી ઊંઘીએ. પહેલો વારો ઊંઘવાનો રાજાનો આવ્યો. રાજા તો રીંછના ખોળામાં માથું મૂકીને ઘસઘસાટ સૂઈ ગયો. હવે પેલો સિંહ નીચેથી રીંછને સમજાવે છેઃ

"હે રીંછ, આપણે બન્ને વન્ય પ્રાણી છીએ, એટલે મિત્ર જ કહેવાઈએ. આ માણસ તો આપણો વિરોધી છે. તું તેને ધક્કો મારી દે. તે નીચે પડશે. મારો આહાર થશે. હું ચાલ્યો જઈશ. પછી તું પણ સુરક્ષિત ચાલ્યો જજે. માટે તેને ધક્કો મારી દે."

કૂટનીતિના ચાર પ્રકાર(શામ, દામ, દંડ અને ભેદ)માં ચોથો પ્રકાર ભેદ છે. સંગઠિત થયેલા મિત્રોમાં ફૂટ પાડી દેવી. સિંહે આ જ પ્રયત્નો કર્યા. પણ રીંછ ખાનદાન હતું. જે લોભ-લાલચ-ભયમાં બદલાય નહિ તેને ખાનદાન કહેવાય. રીંછે કહ્યું કે "ના-ના, તેવું ન થઈ શકે. આ રાજા મારા ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકીને મારા ખોળામાં માથું મૂકીને ઘસઘસાટ સૂતો છે. હવે આવા સમયે મારાથી તેને ધક્કો મારવાનો વિશ્વાસઘાત ન કરી શકાય. વળી પાછો તે સૂતો છે. સૂતેલાને મારવો કે મરાવવો તે પણ મહાપાપ છે. આમ એકસાથે મારાથી બે પાપ ન થઈ શકે. હું એવું ઘોર કામ નહિ કરી શકું."

સિંહે ઘણી દલીલો કરી પણ રીંછ ન માન્યું, મક્કમ રહ્યું. ધર્મ અને સાચા માર્ગ ઉપરની મક્કમતા બહુ મોટો ગુણ છે. જે મક્કમ હોય છે તેનો જ ઇતિહાસ હોય છે. જે ચંચળ અને વિચલિત થઈ જનારા હોય છે તેમનો ઇતિહાસ નથી હોતો.

પછી રીંછનો વારો આવ્યો. રીંછ સૂઈ ગયું અને રાજા જાગવા માંડ્યો. ફરીથી સિંહે રાજાને સમજાવવા માંડ્યો, "આ રીંછને ધક્કો મારીને નીચે ફેંકી દે. મારો આહાર થઈ જશે. આહાર લઈને હું ચાલ્યો જઈશ, પછી તું તારે રસ્તે ચાલ્યો જજે. તું બચી જઈશ. નહિ તો કદાચ હું ચાલ્યો જઈશ તો આ રીંછ જ તને મારી નાખશે. માટે વિચાર કર અને રીંછને ધક્કો મારી દે."

રાજા વિચારવા લાગ્યો કે સિંહ વાત તો સાચી જ કહે છે. જો હું રીંછને ધક્કો મારી દઉં તો બન્ને દુશ્મનોથી બચી જાઉં. આવું વિચારીને તેણે ઘસઘસાટ ઊંઘતા રીંછને ધક્કો મારી દીધો. પણ દૈવયોગે રીંછે નીચેની ડાળ પકડી લીધી અને નીચે પડતાં બચી ગયું. તેણે રાજા સામે જોયુંઃ "અરે, આવો વિશ્વાસઘાત! ઊભો રહે! હવે તારી ખબર લઉં છું!" એમ કહીને તેણે એક શ્લોક સંભળાવ્યોઃ

ब्रह्महत्यादि पापानां कथंचिद् निष्कृति भवेत्।
विश्वासघातिनां पापं न नश्येत् जन्म-कोटिभिः॥

અર્થાત્ જેણે બ્રહ્મહત્યા જેવાં ભયંકર પાપ કર્યાં હોય તેનાથી કદાચ છૂટી શકાય, પણ જેણે વિશ્વાસઘાતનું પાપ કર્યું હોય તે તો કરોડો જન્મ પછી પણ છૂટી ન શકે.

વિશ્વાસઘાત કરનાર રાજાને હવે બે શત્રુઓ થયા. સિંહ તો પ્રથમથી શત્રુ હતો જ, હવે તો રીંછ પણ શત્રુ થઈ ગયું. વિશ્વાસઘાતની દાનત તરત જ પકડાઈ જાય છે. રીંછે કહ્યું કે “હું તો ભૃગુવંશીય ધ્યાનકોષ્ટ છું. રૂપ બદલીને હું રીંછ થયો હતો. તેથી હવે મારો શાપ છે કે તું પાગલ થઈને ભટકતો ફરીશ.” પછી ધ્યાનકોષ્ટે સિંહને કહ્યું કે “તું તો સિંહ નહિ, પણ મહાયક્ષ છો. પહેલાં તું કુબેરનો મંત્રી હતો, પણ પછી એક દિવસ હિમાલયના શિખર ઉપર ગૌતમઋષિના આશ્રમ આગળ તું નગ્ન થઈને ફરતો હતો. ગૌતમમુનિનાં પત્ની તને જોઈ ગયાં. તેમણે ગૌતમને કહ્યું. આ અસભ્યતા જ કહેવાય, તેથી ગૌતમઋષિએ કુપિત થઈને તને જાનવર થઈ જવાનો શાપ આપ્યો તેથી તું જાનવર થઈને ભ્રમણ કરી રહ્યો છે.” સિંહનો તો ઉદ્ધાર થઈ ગયો, પણ રાજા પાગલ થઈને ભટકતો રહ્યો. મંત્રીઓ તેને પકડીને તેના પિતા નંદની પાસે લઈ ગયા. નંદે પ્રયત્નો કરીને તેને માંડ શાપમુક્ત કરાવ્યો. આ રીતે વિશ્વાસઘાતનું મહાદુઃખદ ફળ ભોગવવું પડ્યું.

(સ્કન્દપુરાણઃ વૈષ્ણવખંડ)

તા. 31-1-10

*

43. દરિદ્રતા અને ધર્મનિષ્ઠા

જીવનની કરોડરજ્જુ ધન છે. ધન વ્યાપાર આદિ આજીવિકાથી પ્રાપ્ત થતું હોય છે. જે લોકો નોકરીધંધો નથી કરતા, માત્ર નવરા બેસી રહે છે તે ગમે તેટલી ભક્તિ કરે તોપણ તે દરિદ્ર જ રહેતા હોય છે. આપણે ત્યાં સાંસારિક સંતો અને ભક્તો મોટા ભાગે દરિદ્ર જ રહેતા હોય છે તેનું કારણ ધંધા વિનાનું તેમનું જીવન હોય છે. માણસ સારો હોય પણ આજીવિકા જ ન કરતો હોય, નોકરી-ધંધો જ ન કરતો હોય તો તે દરિદ્ર જ રહે. દરિદ્રતાની નિવૃત્તિ ધંધારોજગારથી થતી હોય છે. ધન ચમત્કારથી નથી મળતું. જે લોકો ચમત્કારથી પ્રભાવિત થઈને ધન કમાવા નીકળે છે તે ગાંઠનું ગોપીચંદન પણ ગુમાવે છે.

ભદ્રમતિ નામનો એક બ્રાહ્મણ હતો. તે અતિશય દરિદ્ર હતો, કારણ કે કોઈ આજીવિકા જ ન હતી. તે વિદ્વાન હતો પણ દરિદ્ર હતો. વિદ્યાના બે ભેદ છેઃ (1) જ્ઞાનકરી વિદ્યા અને (2) અર્થકરી વિદ્યા. વેદ-વેદાંગ ભણવાથી વિદ્યા તો પ્રાપ્ત થાય છે પણ તેથી પૈસો પ્રાપ્ત થતો નથી, જ્યારે આયુર્વેદ, જ્યોતિષ, કર્મકાંડ વગેરે વિદ્યાઓ અર્થકરી કહેવાય છે, અર્થાત્ આવા માણસ ભૂખે ન મરે. જ્યાં જાય ત્યાં ધન કમાઈ શકે છે. ભદ્રમતિ પાસે જ્ઞાનકરી વિદ્યા હતી, અર્થકરી ન હતી, તેથી તે બહુ દુઃખી હતો. શ્લોકો બોલવાથી કે કાવ્યો રચવાથી પેટ ન ભરાય. અધૂરામાં પૂરું તેને છ પત્નીઓ હતી અને ઘણાં બાળકો હતાં. જેને આજીવિકા જ નથી તેને લગ્ન કરવાનો હક્ક નથી. અહીં તો છ-છ લગ્નો કરીને છોકરાંની ફોજ ઊભી કરી દીધી છે. હવે બધાને ખવડાવવું શું? ભૂખ્યાં બાળકોનો દરિદ્ર પિતા કદી સુખી ન હોય. ભારતની દરિદ્રતાનું એક મુખ્ય કારણ વધુ પડતાં સંતાનો પણ છે. નવાઈ તો જુઓ કે જેના ઘરમાં રોટલો નથી અને જેની પાસે ઓટલો નથી તેના ઘરમાં કુરકુરિયાં જ કુરકુરિયાં છે. આજીવિકા વિનાના દરિદ્ર માણસોએ લગ્ન ન કરવાં જોઈએ. લગ્ન પહેલાં આજીવિકાની ખાતરી કરાવનારું પ્રમાણપત્ર જરૂર હોવું જોઈએ. ભદ્રમતિ દરિદ્રતાથી એટલો બધો ત્રાસી ગયો કે તેણે આત્મહત્યા કરી લેવાનો વિચાર કર્યોઃ "હું બધું જોઈ શકું છું. પણ ભૂખથી વલવલતાં બાળકો નથી જોઈ શકતો." તેવામાં કોઈએ તેને સલાહ આપી કે ધર્મપરિવર્તન કરી લે. અમુક ધર્મમાં જવાથી પૈસાદાર થઈ જવાય છે. તેની છ પત્નીઓમાં જે કામિની નામની પત્ની હતી તેણે પણ આગ્રહ કર્યો કે "ચાલો આપણે ધર્મ બદલી નાખીએ." કેટલાક લોકો દરિદ્રતા આગળ ઘૂંટણિયાં ટેકવી દેતા હોય છે. કેટલાક ધર્મ-સંપ્રદાયો આવા લાચાર માણસોને શોધતા હોય છે, જેમ હિંસક પ્રાણીઓ હરણાંના ઝુંડમાં સર્વપ્રથમ લૂલાં-લંગડાં, અશક્ત પ્રાણીઓને શોધીને તેમના ઉપર ઝાપટો મારતાં હોય છે. પેલું પ્રાણી સરળતાથી શિકાર થઈ જતું હોય છે. આવી જ રીતે પંથ-વાડા-પ્રચારકો આવાં પ્રાણીઓને લલચાવી-ફોસલાવીને પોતાના વાડામાં પૂરી દેતાં હોય છે. પ્રચાર બળવાન છે. પહેલાં લોકો મોક્ષ માટે પ્રચાર કરતા. તે એવું કહેતા કે મોક્ષ તો અમારે ત્યાં જ છે, બીજે ક્યાંય નથી. હવે લોકો મોક્ષની જગ્યાએ ધનવાન થવાનો પ્રચાર કરે છે, જે બહુ સફળ રહે છે, કારણ કે બધાને ધનવાન થવું છે. મક્કમ પગ રાખીને વિચલિત ન થનારા માઈના લાલ બહુ થોડા હોય છે.

કામિનીએ ભદ્રમતિને ખેંચ્યો અને પોતાની જ્યાં શ્રદ્ધા હતી ત્યાં લઈ ગઈ. ડાહ્યા માણસે કદી પણ કોઈ ચુસ્ત - કટ્ટર સંપ્રદાયને માનનારા પરિવારમાંથી કન્યા લાવવી નહિ કે પોતાના પરિવારને તેવા સાથે જોડવો નહિ. કટ્ટર કન્યા આખા પરિવારને બદલી નાખશે. તેનાથી દૂર રહેવું અને તેને દૂર રાખવી. ધર્મ તો ઉદારતાથી શોભે. કટ્ટરતા અભિશાપ છે.

ભદ્રમતિ ધન માટે ધર્માંતરણ કરવા તૈયાર હતો. પણ તેવામાં તેનો એક સાચો મિત્ર મળી ગયો. તેણે તેને સમજાવ્યો કે "માત્ર ધન માટે ધર્મ બદલનારા અધમ હોય છે. તે બેઈમાન હોય છે. માટે આવું પગલું ભરીશ નહિ. ધનવાન થઈ જવાનો પ્રચાર સાચો નથી, લોકોને છેતરવા માટે છે. તું લલચાઈશ નહિ. તારા પોતાના ધર્મમાં મક્કમ રહે. ઇષ્ટદેવને વારંવાર બદલાય નહિ. એક જ ઇષ્ટદેવમાં સાચી શ્રદ્ધા હોય તો તે બધી અપેક્ષાઓ પૂરી કરે છે. હવે તું માત્ર કવિતાઓ બનાવવાનું બંધ કર. હવે મહેનત-મજૂરી કર, બધાં કામ કરો. શ્રમ કદી નકામો જતો નથી. બ્રાહ્મણપણાનું મિથ્યાભિમાન છોડી દે. જે કાંઈ સારું કામ મળે તે કરવા માંડો."

મિત્રની વાત ખરા સમયે કામ આવી ગઈ. બ્રાહ્મણ અને ઘરનાં બધાં કામે લાગી ગયાં. જોતજોતાંમાં બધાં પગભર થઈ ગયાં. હવે તે દુઃખી ન હતાં. હવે બધાં પેટ ભરીને જમી શકતાં હતાં. બધાં જ ધનવાન ન થઈ શકે. તેવી અપેક્ષા પણ ન કરાય. પણ બધાં રળતાં-કમાતાં તો થઈ શકે. જે ધર્મ રળવા-કમાવાની પ્રેરણા આપે છે, જે લોભ-લાલચ નથી આપતો, તે મહાન છે. અંતે તો સમજણપૂર્વકના શ્રમનો જ

વિજય થતો હોય છે. સાથે હરિસ્મરણ પણ જરૂરી છે, જેથી મક્કમતા રહે.

(સ્કન્દપુરાણઃ વૈષ્ણવખંડ)

તા. 1-2-10

*

44. ગરીબની ચોરી

દરિદ્રતા મહાપાપ છે. તે પોતે તો પાપ નથી પણ પાપ કરાવે છે. જીવનથી હારેલો-થાકેલો માણસ શું નથી કરતો? દરિદ્રતા માણસને થકવી નાખે છે, જીવનથી હરાવી દે છે. પ્રજાનો ઘણો વર્ગ દરિદ્ર હોય તો તેમાં રાજાનો પણ દોષ કહેવાય અને ધર્મવ્યવસ્થા પણ દોષી કહેવાય. રાજાને અન્નદાતા કહેવાય છે. તે સીધેસીધો અન્ન નથી આપતો. જો સીધેસીધો અન્ન આપે તો પ્રજા ભિખારી અને આળસુ થઈ જાય. રાજા રોજીનો પ્રબંધ કરે છે. તે એટલું બધું કામ ઊભું કરે છે કે ચારે તરફ રોજીઓ જ રોજીઓ પેદા થાય છે. વૈભવી પ્રજા રોજીઓ આપે છે. જેમ-જેમ તેની આવશ્યકતા વધુ થતી જાય છે તેમ-તેમ રોજીઓ વધતી જાય છે. સાદું જીવન દરિદ્રતા વધારે છે. બધા પ્રયત્નો કર્યા પછી પણ થોડાક લોકો તો રોજી વિનાના રહી જવાના. તેમના માટે ધર્મસ્થાનો અન્નક્ષેત્રો ઊભાં કરે, જેથી લોકો ભૂખ્યા ન રહે. લોકો ભૂખ્યા નહિ હોય તો ચોરીઓ નહિ કરે. બીજી તરફ ધર્મસ્થાનોની આવકનો સદ્દુપયોગ થશે. જે ધર્મસ્થાનોમાં ગરીબને, ભૂખ્યાને, લાચારને રોટીનો ટુકડો નથી અપાતો તે સોનાના કળશ અને છપ્પન ગજની ધજા ફરકાવતાં હોય તોપણ ધૂળ બરાબર છે. મંદિરોની શોભા સોનાના કળશ નથી, રોટી છે રોટી. ધર્મસ્થાનો જ્યારે કોમર્શિયલ થઈ જાય છે ત્યારે માત્ર દૂઝણી ભેંસોને જ ખાણ મૂકતાં થાય છે. જે વસૂકી ગયેલી, દૂધ વિનાની, ભૂખીતરસી ગાયો આવે છે તેમને ડંડો મારીને કાઢી મૂકે છે. તે તો ભેંસો જ શોધે છે, તે પણ દૂઝણી. માનવતા વિનાનાં ધર્મસ્થાનો કલંકરૂપ છે, ભલે તે સોને મઢેલાં હોય. જ્યાં રોટલાની ઉદારતા હોય છે તે નાની ઘાસની ઝૂંપડી પણ પેલાં આલીશાન ભવ્ય મંદિરો કરતાં ઘણી મહાન છે. ત્યાં જ ધર્મ છે. ત્યાં જ ભગવાન છે. જે પ્રદર્શન-પ્રેમી ન હોય તેણે ત્યાં જ દર્શન કરવાં. કોમર્શિયલ મંદિરોમાં પ્રદર્શન છે, દર્શન નથી અને આ ઝૂંપડી જેવા ધર્મસ્થાનમાં દર્શન છે, પ્રદર્શન નથી. પ્રદર્શનપ્રેમી પાખંડ પૂજતા હોય છે. તેઓ પ્રદર્શનને પ્રોત્સાહન આપે છે. મૂળ વાત ઉપર આવીએ.

વિષ્ણુદાસ નામના એક ભક્ત બ્રાહ્મણ હતા. બધા બ્રાહ્મણો કાંઈ ભક્ત નથી હોતા, કોઈ-કોઈ હોય છે. તેમણે નિયમ લીધેલો કે ભગવાનને થાળ ધરાવીને પછી જ ભોજન કરવું. કેટલાક નિયમો મનોબળ વધારનારા અને ઈશ્વર સમીપે લઈ જનારા હોય છે. પોતાના ઇષ્ટદેવને થાળ જમાડીને પછી જ જમવાના નિયમથી માણસની લોલુપતા ઘટી જાય છે. તે ધીરજ રાખે છે. ભોગો તો ભોગવવાના જ છે, પણ ધીરજ રાખીને ભોગવે તો સામર્થ્ય અને તૃપ્તિ મળે છે. ધીરજ રાખનારને કકડીને ભૂખ લાગે છે. ભોજનમાં સ્વાદ આવે છે અને પચે છે. તેથી શક્તિ આવે છે. નિયમ વિનાનો માણસ લોલુપ થઈ જતો હોય છે. તે ખા-ખા કરે છે તેથી ભૂખ ઘટી જાય છે. ભૂખ વિના સ્વાદ ઘટી જાય છે. ભૂખ વિના ખાવાથી પચતું નથી, તેથી સામર્થ્ય ઘટી જાયછે.

વિષ્ણુદાસે ખૂબ શ્રદ્ધાભાવથી ભોજન બનાવ્યું. મા દીકરા માટે, પત્ની પતિ માટે ભોજન બનાવે છે, પણ ભક્ત તો ભગવાન માટે ભોજન બનાવે છે. અને તે બધું ભગવાન જુએ છે. ભક્ત ભગવાનને જુએ અને ભગવાન ભક્તને જુએ તે સર્વોચ્ચ ભક્તિ કહેવાય. જે લોકો પોતાની જાતે રસોઈ કરીને જમે છે તે જલદી બીમાર પડતા નથી. જે લોકો એક હાથની જ રસોઈ (ઘરવાળાંની) જમે છે તે પણ ઓછા બીમાર પડે છે. જે લોકો રોજ નવા- નવા હાથોની, નવાં-નવા ઘરોની રસોઈ જમે છે તેમનું આરોગ્ય સચવાતું નથી. આરોગ્ય અને રોગ પેટમાંથી પેદા થતાં હોય છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિનો પોતાનો એક સ્વાદ સ્થિર થઈ જતો હોય છે. તે સ્વાદ રોજેરોજ બદલાયા કરે તો આરોગ્ય બગડે. સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક ભોજન આરોગ્ય આપે છે.

એક દિવસ વિષ્ણુદાસે ભગવાનના થાળ માટે રસોઈ બનાવી અને તુલસીદલ લેવા ગયો. આવીને જુએ છે તો થાળ ગાયબ થઈ ગયો હતો. તે દિવસે તે ભગવાનને જમાડી શક્યો નહિ તેથી તે પોતે પણ જમ્યો નહિ. ઘણા લોકોને એવું કહેતા સાંભળ્યા છે કે ભગવાન તો સદા તૃપ્ત છે, તેથી તેમને જમાડવાની જરૂર જ નથી. આ વાત સાચી છે, પણ તે પંડિતોની છે. ભક્તોની દુનિયા જુદી છે. ભક્તોના ભગવાન જમે છે, ભૂખ્યા થાય છે. માણસની માફક બધું જ થાય છે. તેથી ભાવુક ભક્તો તેમને લાડ લડાવે છે, જમાડે છે—ભાવવિભોર થઈને જમાડે છે. તેથી ભક્તોની ભગવાન સંબંધી કથાઓ હોય છે, પંડિતોની કથાઓ નથી હોતી. શ્રદ્ધા અને લાગણીની કથાઓ હૃદયને હચમચાવે છે. તર્કોની કથાઓ કદાચ મગજને હચમચાવે છે, પણ તે સ્થાયી નથી હોતું. કોઈ તમારા માટે જ રસોઈ બનાવે છે અને તમે નથી જમતા તો પોતે પણ નથી જમતો તે લાગણીની કથા છે. તેની ઘેરી અસર થાય છે. વીશીના નોકરોને આવું નથી થતું, તેથી તેમની

અસર પણ નથી હોતી.

વિષ્ણુદાસે બીજા, ત્રીજા, ચોથા દિવસે રસોઈ બનાવી, પણ રોજ કોઈ રસોઈ ચોરી જાય. પછી તેણે ચોર પકડવાનું નક્કી કર્યું. રોજની માફક થાળ તૈયાર કરીને તે તુલસી લેવા ગયો, પણ સંતાઈ ગયો. એક ચાંડાલ આવ્યો. તેણે ચૂપચાપ રસોઈ હાથમાં લીધી અને ભાગી છૂટ્યો. વિષ્ણુદાસ પાછળ પડ્યો. 'ઊભા રહો... ઊભા રહો...' પણ પેલો તો મારની બીકે વધુ જોરથી ભાગવા લાગ્યો, પણ અંતે વિષ્ણુદાસે તેને પકડી પાડ્યો. ચાંડાલ બોલ્યો, "મહારાજ! મારા ઘરમાં અન્નનો એક પણ દાણો નથી! મારાં બાળબચ્ચાં ભૂખે તરફડી રહ્યાં છે! ચાંડાલ સમજીને મને કોઈ નોકરી, કામ આપતું નથી. હવે મારે કરવું શું? તેથી હું ચોરી કરવા આવું છું. મને ક્ષમા કરો!" ચાંડાલે આજીજી કરી. કેટલાક લોકો ભૂખના માર્યા ચોરી કરે છે તે ક્ષમાને પાત્ર છે. પણ કેટલાક તો ધનના ઢગલા ઉપર બેસીને પણ ચોરી કરતા રહે છે. તે ક્ષમાને પાત્ર ન કહેવાય. શ્રીમંતોની ચોરીઓ કરતાં ગરીબોની ચોરીઓ ઘણી ઓછી હોય છે, ના-છૂટકાની હોય છે. જો ધર્મ, સમાજ અને શાસન સૌને માટે રોજીઓની તકો ઊભી કરે તો ગરીબોની ચોરીઓ તો ઘણી ઘટી જાય.

શ્રીમંતોની ચોરીઓ શું કરવાથી ઘટે તેની ખબર નથી. કદાચ કઠોર દંડ ઉપયોગી થાય.

(સ્કન્દપુરાણઃ વૈષ્ણવખંડ)

તા. 1-2-10

*

45. ઘરનું વાતાવરણ

જેણે ઘરનું વાતાવરણ પવિત્ર રાખવું હોય તેણે ઘરમાં અવારનવાર નાનામોટા ધાર્મિક પ્રસંગોનું આયોજન કરવું. વાતાવરણ વ્યક્તિ અને પરિવારના જીવન ઉપર બહુ મોટી અસર નાખતું હોય છે. વ્યક્તિને સુખી કે દુઃખી કરવામાં પણ વાતાવરણનો પ્રભાવ હોય જ છે. વાતાવરણના પાંચ પ્રકાર હોય છેઃ (1) કલહમય વાતાવરણ, (2) ખટપટમય વાતાવરણ, (3) સ્વાર્થમય વાતાવરણ, (4) પ્રેમમય વાતાવરણ અને (5) ધાર્મિક વાતાવરણ.

1. જ્યાં કલહમય વાતાવરણ હોય છે ત્યાં રાતદિવસ લોકો લડતા-ઝઘડતા રહેતા હોય છે. જેના કાન કાચા હોય તે, જે વહેમીલો હોય તે, જે ઉગ્ર સ્વભાવના હોય તે, જે અહંકારી અને ઈર્ષ્યાળુ હોય તે વાતવાતમાં લડી પડતા હોય છે. આવા ઘરમાં લક્ષ્મી ન રહે, કદાચ હોય તો ચાલી જાય.

2. કેટલાંક ઘરોમાં પ્રત્યક્ષ ઝઘડા બહુ જોવા ન મળે, પણ અંદર ને અંદર ખટપટો બહુ થતી હોય. ષડ્યંત્રો રચાતાં હોય. કઠોર નિયંત્રણના કારણે અગ્નિ તો ઉપર ન દેખાય, પણ અંદર ને અંદર ધુમાડો ખૂબ ગોટાતો હોય. આવા ઘરમાં શાંતિ-સંપ-એકતા ન હોય.

3. કેટલાંક ઘરોમાં બધા સ્વાર્થી જ લોકો રહેતા હોય, જે પોતાનાં જ સુખો અને હિતોનો જ વિચાર કરે તેમને સ્વાર્થી કહેવાય. આવા ઘરમાં એકબીજાના સ્વાર્થથી સાથે રહેતાં હોય, પણ વાસ્તવિકતામાં કોઈ કોઈનું ન હોય. આવા ઘરમાં ત્યાગ, સમર્પણ કે લાગણી ન હોય.

કેટલાંક ઘરોમાં પ્રેમમય વાતાવરણ હોય. તેના બે પ્રકાર છેઃ (1) ખંડાત્મક અને (2) પૂર્ણ.

જે ઘરમાં થોડાક લોકો પ્રેમથી રહેતા હોય અને બીજા નહિ તેને ખંડાત્મક પ્રેમ-વાતાવરણ કહેવાય. પણ જે ઘરમાં પૂરો પરિવાર પ્રેમથી રહેતો હોય તેને સંપૂર્ણ વાતાવરણ કહેવાય, જે દુર્લભ હોય છે. પ્રેમનું મૂળ લાગણી છે. જે લોકો લાગણીહીન હોય તે પ્રેમાળ ન હોય. તે શુષ્ક હોય. શુષ્કતા જીવનનો કોઢ છે. લાગણીહીન માણસો સહવાસીઓ અને સ્વજનોના જીવનને બરબાદ કરી દેતાં હોય છે. કેટલાક લોકો આવી લાગણીહીનતાને ત્યાગ-વૈરાગ્યનું રૂપાળું નામ આપી દેતા હોય છે. વ્યક્તિ ત્યાગી-વૈરાગી થઈને વીતરાગ થઈ જાય તો લાગણીહીન થઈ જાય. આવી વ્યક્તિ ન તો કોઈનામાં ભળી શકે, ન પોતાનામાં કોઈને ભેળવી શકે. લાગણીઓ ઉમળકો પેદા કરે છે. ઉમળકાથી ઉત્સાહ અને જીવનરસ ઉત્પન્ન થાય છે. જે ઘરમાં બધાં જ લાગણીપ્રધાન માણસો હોય તે ઘર હસુંહસું થયા કરતું હોય છે. જ્યાં લાગણીહીન માણસો હોય ત્યાં શ્મશાન જેવી સ્તબ્ધતા જોવા મળશે. જેણે પ્રેમભર્યું વાતાવરણ રાખવું હોય તેણે હળવાશભર્યું અને નિખાલસ જીવન જીવવું જોઈએ.

5. કેટલાંક ઘરોમાં ધાર્મિક વાતાવરણ હોય છે. લોકો ધાર્મિક વૃત્તિનાં હોય છે. સવારથી નાહવું-ધોવું, દીવો, ધૂપ, આરતી-પૂજા-પાઠ વગેરેમાં રચ્યાપચ્યા રહેતા હોય છે. ધાર્મિકતા શ્રદ્ધાથી આવતી હોય છે. એટલે શ્રદ્ધા વધે તેવું વાતાવરણ રાખવું, શ્રદ્ધા ઘટે તેવું ન કરવું. નાસ્તિકોને ઘરથી, ઘરનાં માણસોથી દૂર રાખવાં. અંધશ્રદ્ધાળુ થવું, પણ નાસ્તિક ન થવું. જોકે બને ત્યાં સુધી અંધશ્રદ્ધાથી પણ સાવધાન રહેવું. શ્રદ્ધા પવિત્ર છે, તેથી તે પવિત્ર વાતાવરણ પેદા કરે છે. ખાસ કરીને ઘરના સ્ત્રીવર્ગને શ્રદ્ધાળુ થવા દેવો. હા, અંધશ્રદ્ધાળુપણાથી બચાવવો. સ્ત્રીવર્ગ સમજણ કે વગર સમજણથી ચીલાચાલુ જે વ્રતો—ઉપવાસો વગેરે કરતો હોય તેને કરવા દેવો. બને તો તેની સાચી સમજણ આપવી. આમ કરવાથી સ્ત્રીવર્ગમાં પવિત્ર જીવન જીવવાની પ્રેરણા રહેશે. પુણ્યથી પવિત્રતા આવે છે. પાપથી અપવિત્રતા આવે છે. પાપોથી બચવા-બચાવવા અને પુણ્ય તરફ વળવા માટે શ્રદ્ધાભર્યું ધાર્મિક વાતાવરણ જરૂરી છે.

કામ્પીલનગરમાં વીરબાહુ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે બહુ ગુણવાન અને જ્ઞાની હતો. એક વાર ભારદ્વાજ મુનિ તેના ઘરે પધાર્યા. રાજા ભાવવિભોર થઈ ગયોઃ મારાં સદ્ભાગ્ય કે મુનિ મારે ત્યાં પધાર્યા. રાજા-રાણી બન્નેએ ખૂબ ઉમળકાથી તેમનું સ્વાગત કર્યું. જેના ઘરે અવારનવાર સાધુ-સંતો પધારતા હોય અને જે પોતે પણ અવારનવાર સાધુ-સંતોને ત્યાં જતો હોય તેને આપોઆપ સત્સંગનો લાભ મળતો રહે છે. સત્સંગ અમૃતવેલી છે, જેનું સેવન કરવાથી સંસારના ઘણા અનર્થોથી બચી શકાય છે. રાજાએ મુનિ આગળ એક જિજ્ઞાસા પ્રકટ કરી, "મહારાજ, મને આ જન્મે આટલું બધું સુખ મળ્યું છે. મારો જન્મ ધન્યધન્ય થઈ ગયો છે. મારે એ જાણવું છે કે ગયા જન્મે હું કોણ હતો અને મેં શું પુણ્ય કર્યાં હતાં કે જેથી મને આટલું બધું સુખ પ્રાપ્ત થયું છે?" રાજાએ પૂછ્યું.

ભારદ્વાજ મુનિ બોલ્યા, "હે રાજન્, ગયા જન્મે તું જીવહિંસા કરવાવાળો શિકારી હતો. તું ભારે દુરાચારી હતો, પણ અત્યારે તારી જે રાણી કાન્તિમતી છે તે ત્યારે પણ તારી પત્ની હતી. તે ઘણી સદાચારી અને પતિવ્રતા નારી હતી. આજે આચારની દૃષ્ટિએ પતિપત્નીનું કજોડું કહેવાય. પતિ-પત્ની બન્નેના વિરુદ્ધ આચારો હોય ત્યારે આચારિક કજોડું કહેવાય. તારા દુરાચારના કારણે બધા પરિવારે તારો ત્યાગ કરી દીધો હતો. ખેતી-જમીન બધું પડાવી લીધું હતું. તારી પરિસ્થિતિ ઘણી જ ખરાબ થઈ ગઈ હતી. વ્યક્તિની સંપત્તિ નષ્ટ થઈ જાય અને સાથેસાથે આબરૂ પણ નષ્ટ થઈ જાય ત્યારે તેની ભારે દુર્દશા થાય. આવી સ્થિતિમાં પણ તારી પત્ની તારી જોડે અડીખમ ઊભી હતી. લગ્ન વખતે પ્રતિજ્ઞા થાય છે કે 'સુખમાં - દુઃખમાં હું સાથ આપીશ.' પણ ખરી વાત એ છે કે પત્ની વગેરે સુખમાં તો સાથ આપે છે, પણ દુઃખમાં ભાગ્યે જ કોઈ ઊભું રહે છે. દુઃખના ભણકારા વાગતાં જ પત્ની વગેરે ભાગવા કે ભગાડવા માંડે છે. પણ આ પત્ની પૂરેપૂરી સાથે રહી. દુઃખમાં પણ જ્યારે આબરૂ ગઈ હોય ત્યારે તો કોઈ વાત કરવા પણ તૈયાર નથી હોતું; પણ તારી પત્ની પૂરેપૂરી સાથે હતી. તમે પતિ-પત્ની બન્ને વનમાં ચાલ્યાં ગયાં. જ્યાં ખૂબ પ્રતિષ્ઠાભર્યું જીવન જીવ્યાં હો ત્યાં જ જો પ્રતિષ્ઠાહીન થઈને રહેવાનું થાય તો મરણ કરતાં પણ વધુ દુઃખ થાય. સ્વમાની વ્યક્તિએ તેવા સમયે ગામ છોડી દેવું હિતાવહ કહેવાય. તમે જંગલમાં આવીને વનફળ, કંદમૂળ અને શિકાર કરીને જીવનયાપન કરવા લાગ્યાં. જંગલમાં ઘણાં વર્ષો વીતી ગયાં.

એક વાર દેવશર્મા નામના મુનિ જંગલમાં આવી ચઢ્યા. ભૂલા પડેલા તેઓ ભૂખ્યાતરસ્યા મૂર્છિત થઈને ઢળી પડ્યા. તને દયા આવી. તેં તેમને ભાનમાં આણ્યા અને આગ્રહ કરીને પોતાના ઘરે લઈ ગયો. કેટલીક વાર શિકારી જેવાં કામ કરનારા પણ દયાળુ હોય છે, કારણ કે પરમેશ્વરે બધા માણસોમાં થોડા-ઘણા અંશે દયા મૂકી છે. ઘરની સામે એક વૃક્ષ નીચે દેવશર્માને બેસાડ્યા અને તમે બન્ને સેવા કરવા લાગ્યાં. જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ કોઈ દુઃખી માણસની સેવા કરીને તેની આંતરડી ઠારે છે—તેમાં પણ જ્યારે કોઈ ઋષિ-મુનિ-સાધુ-સંત જેવા પવિત્ર પુરુષોની સેવા કરે છે ત્યારે તો તેને બહુ જ લાભ થાય છે. મોટો લાભ આશીર્વાદની પ્રાપ્તિ હોઈ શકે છે. તું અને મુનિ વાતો કરી રહ્યા હતા તેટલામાં તો તારી પત્નીએ ચોખ્ખાં તાજાં ફળો ધોઈને મુનિની આગળ મૂકી દીધાં. સંસ્કારી પત્નીને કશું કહેવું નથી પડતું, તે આપોઆપ બધું સમજી લે છે અને પરિસ્થિતિ પ્રમાણે વર્તી લે છે. મુનિ પ્રસન્ન થયા. તેમણે ફળ ખાધાં. ભૂખ્યો માણસ જ્યારે પેટ ભરીને જમે છે ત્યારે તેને જે તૃપ્તિનો આનંદ થાય છે તે વર્ણનાતીત છે. હજાર યજ્ઞો પણ તેની આગળ ફિક્કા છે. જેને આંતરડી ઠારતાં આવડે છે તેને ઘણાં શુષ્ક કર્મકાંડો કરવાની જરૂર નથી.

તને બ્રાહ્મણ ઉપર શ્રદ્ધા થઈ. કેટલાક લોકોનો એવો પ્રભાવ હોય છે કે તેમને જોતાં જ કે તેમની સાથે રહેતાં જ શ્રદ્ધા પ્રગટવા લાગે છે અને વધવા લાગે છે. તારા પક્ષે તારી પત્ની પણ જમાપાસું હતી. તમે બન્નેએ કહ્યું કે 'અમે તો અહીં શિકાર કરીને જીવન ચલાવીએ છીએ. અમારો ઉદ્ધાર થાય તેવું કાંઈક બતાવો.'

જે લોકો પાપમય જીવન જીવતાં હોય, પણ કોઈ સંતના સહવાસથી પાપ પ્રત્યે ડંખ લાગે, તો જલદી તેમનો ઉદ્ધાર થઈ શકતો હોય છે. ભક્તિના ક્ષેત્રમાં કુશળ ગુરુ યોગ્યતા પ્રમાણે સાધનો બનાવતા હોય છે. સીધા જ આત્મજ્ઞાન કે બ્રહ્મજ્ઞાનની વાતો કરનારા ઊંટવૈદ્ય જેવા હોય છે. તે ક્રમ નથી જાણતા. મુનિએ કહ્યું કે 'તું એકાદશીનું વ્રત કર. ઓછામાં ઓછું તે દિવસે હિંસા કરવાની નહિ. ચોરી-લૂંટ કરવાની નહિ.' બીજા પણ નિયમો બતાવ્યા અને કહ્યું કે 'ઓમ નમો નારાયણાય' એવો મંત્ર જપતા રહેવું, દીન-દુખિયાંની સેવા કરવી,' વગેરે નિયમો આપ્યા. આને દીક્ષા કહેવાય. જેનાથી દિશા મળે તેને દીક્ષા કહેવાય.

મુનિ તો પછી ચાલતા થયા, પણ તું અને તારી પત્ની બન્ને ભક્તિભાવમાં તરબોળ થવા લાગ્યાં. ક્રમેક્રમે તમારો ભક્તિભાવ વધ્યો અને દુરાચાર ઘટ્યો. એ જ બન્ને તમે મૃત્યુ પછી હવે રાજા અને રાણી થયાં છો. તમને જે આ આટલું બધું સુખ મળ્યું છે, તે તમારાં પુણ્યકર્મોનું જ પરિણામ છે. સૌથી મોટું સુખ તો સારા માણસની પ્રાપ્તિનું છે." ભારદ્વાજ બોલ્યા, "હે રાજા, તમને આવી પતિવ્રતા રાણી મળી છે તે ગયા જન્મની પેલી સંસ્કારી ભીલડી જ છે."

ભારદ્વાજ મુનિની વાત સાંભળીને વીરબાહુ પ્રસન્ન થયો. તેણે લોકોને કહ્યું કે "જુઓ, ઘરમાં પવિત્ર વાતાવરણ રાખવું હોય તો ભક્તિભાવવાળું ધાર્મિક વાતાવરણ ઊભું કરો. આમાં આટલી વાતોથી સાવધાન રહેવું જરૂરી છેઃ

(1) કોઈ વાડામાં ન પડવું, (2) વ્યક્તિપૂજા નકરવી, (3) અંધશ્રદ્ધાવાળાં કામો ન કરવાં, (4) જીવહિંસા ન કરવી, (5) પોતાનો સનાતન ધર્મ છોડવો નહિ."

(સ્કન્દપુરાણ: વૈષ્ણવખંડ)

તા. 1-2-10

*

46. સત્સંગનો મહિમા

લગભગ બધા ધર્મોમાં ઘણી ઉદ્ધારકથાઓ હોય છે. ઉદ્ધાર તો પતિતોનો જ હોય. જ્યાં કોઈ પતિત જ ન હોય ત્યાં ઉદ્ધાર પણ ન હોય. જો સાચું જોઈએ તો લગભગ પ્રત્યેક વ્યક્તિ થોડા અંશે પણ પતિત હોય જ છે. સંપૂર્ણ પવિત્ર માત્ર પરમાત્મા જ છે. જેને પોતાના પતિતપણાનું ભાન થાય છે તે જ સાચો સંત થઈ શકે છે. જેને પોતાની પવિત્રતાનો સતત અભિનિવેશ રહે છે તે કદી સંત થઈ શકતો નથી. તે બહુબહુ તો વસ્ત્રધારી સાધુ થઈ શકે છે. સાધુ થવું કઠિન નથી, કારણ કે વેશ ધારણ કરવાથી પણ સાધુ થઈ શકાય છે. સંત થવું સરળ નથી, કારણ કે સંત થવા માટે વેશ કારણ નથી, ગુણો જ કારણ છે. ગુણો અને દુર્ગુણોના દ્વંદ્વમાં જીવન ચાલતું હોય છે. દુર્ગુણીને દુર્ગુણોનું ભાન થાય અને તેને સદ્ગુણી સંત મળે તો તેને સત્સંગ કહેવાય. આવી જ એક કથા સ્કન્દપુરાણમાં આવી છેઃ

એક શંખ નામના ઋષિ થયા છે. તેમણે શંખસ્મૃતિ પણ રચી છે. એક વાર આ મહાન ઋષિ ફરતા-ફરતા વનમાં ભૂખ્યા-તરસ્યા વ્યાકુળ થઈને એક વૃક્ષની નીચે બેસી ગયા. હવે તેમનાથી ચાલી શકાતું નહોતું. તેવામાં એક વ્યાધ ધનુષધારી ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ઋષિને જોઈને તેની બુદ્ધિ પવિત્ર થઈ. કેટલાંક દર્શન એવાં પવિત્ર હોય છે કે દર્શન-માત્રથી બુદ્ધિમાં પરિવર્તન થવા લાગે છે. વ્યાધ પણ ઋષિની પાસે ગયો, પોતે પાપી-અપવિત્ર છે એવું માનીને દૂર બેઠો અને બધી આપવીતી કહેવા લાગ્યો. જ્યારે કોઈનો ઉદ્ધાર થવાનો હોય છે ત્યારે તેને કોઈ સાચા સંત મળે છે અને તે વ્યક્તિ પોતાના દોષો બતાવતો થાય છે. જ્યારે કોઈનું પતન થવાનું હોય છે ત્યારે તેને કોઈ કુસંત મળે છે. તે વ્યક્તિ વારંવાર પોતાની આત્મશ્લાઘા કરવા લાગે છે. કુસંત પેલાની આત્મશ્લાઘાને પોષણ આપે છે, તેને પુષ્કળ માન-પાન-સન્માન આપે છે, જેથી પેલો રાજી થાય છે. બસ પછી પતન થાય છે. સંત-કુસંતના ભેદ સમજે તેનો બેડો પાર.

વ્યાધે ફળ-ફળાદિ લાવી આપ્યાં અને શંખઋષિએ પેટ ભરીને ખાધાં. પછી વાત શરૂ થઈ. શંખે કહ્યું કે "હે વ્યાધ, ગયા જન્મમાં તું મહાન વિદ્વાન બ્રાહ્મણ હતો. તારું નામ સ્તંભ હતું અને તારું ગોત્ર વત્સ હતું. આટલું બધું હોવા છતાં પણ તું કોઈ વેશ્યાના મોહમાં આવી ગયો હતો. મહાન વિદ્વાન સમર્થ માણસ પણ કામાચારની બાબતમાં ક્યારે કેવી ભૂલ કરી બેસે તે કહી શકાય નહિ. કામાચાર અને જ્ઞાનને કશી લેવાદેવા નથી હોતી. તું તો પતિત થઈ ગયો હતો, પણ તારી બ્રાહ્મણી મહાન હતી. એ તારી અને વેશ્યા બન્નેની સેવા કરતી રહી. સામાન્ય રીતે કોઈ પણ પત્ની પોતાના પતિને ભ્રષ્ટ કરનાર અન્ય સ્ત્રી પ્રત્યે તીવ્ર ઘૃણા રાખતી હોય છે. તેમાં પણ વેશ્યા પ્રત્યે તો સૌને ઘૃણા જ હોય છે. તોપણ આ ધર્માત્મા દેવી કશી જ ઘૃણા રાખ્યા વિના તમારી બન્નેની સેવા કરતી રહી.

એક વાર તેના પતિએ અડદ, મૂળા અને તલનું મિશ્રિત ભોજન કર્યું તેથી તેને ભગંદર થઈ ગયું. કોઈ દવાથી તેને રોગ મટતો ન હતો. બ્રાહ્મણ ધનથી સાવ ઘસાઈ ગયો તેથી પેલી વેશ્યા જે કાંઈ બચ્યું હતું તે બધું લઈને ભાગી ગઈ. શિકારી જેમ બીજો શિકાર શોધે તેમ તે બીજો પુરુષ શોધવા લાગી અને તેની જાળમાં એક બીજો પુરુષ ફસાઈ પણ ગયો. વેશ્યા તેની સાથે રહેવા લાગી. વેશ્યાને કદી પ્રેમ ન હોય. પ્રેમ વફાદારી વિના હોય જ નહિ.

પેલા બ્રાહ્મણને હવે ભાન થયું. તેણે પોતાની પત્નીની બહુ ક્ષમા માગી. સાચો માણસ પણ જો કુમાર્ગગામી થઈ જાય અને પછી પાછો સન્માર્ગે વળે તો તેને પોતાનાથી જેને અન્યાય થયો હોય તેની ક્ષમા માગે. ક્ષમા માગવી એ પણ ખાનદાની છે. બ્રાહ્મણપત્નીને હજી પણ પતિ એટલો જ પ્રિય હતો, જેટલો જ્યારે તે પરણીને આવી હતી ત્યારે પ્રિય હતો. ખાનદાન સ્ત્રી પતિના ચારિત્રિક દોષોને ક્ષમા કરીને તેની સાથે સંબંધ જોડવા ઉત્સુક રહેતી હોય છે. બ્રાહ્મણીએ કેટકેટલી બાધાઓ માની, કેટલીયે વસ્તુઓ ખાવાની છોડી દીધી. બસ એક જ રટણ છેઃ મારા પતિ સારા થઈ જાય. દુનિયામાં બધાં જ સ્વાર્થનાં સગાં નથી હોતાં, કેટલાંક પરમાર્થનાં સગાં પણ હોય છે.

એક વાર દેવલ નામના ઋષિ ત્યાં આવી ચઢ્યા. બ્રાહ્મણીએ તેમનાં સ્વાગત-સત્કાર કર્યાં. ઋષિ રાત રહ્યા અને સવારે વિદાય થઈ ગયા. તેમના ગયા પછી પેલા બ્રાહ્મણને સન્નિપાત થઈ ગયો. તે ગમે તેમ બકબક કરવા લાગ્યો. બ્રાહ્મણીએ એક ઔષધિ મધમાં મેળવીને તેને ચટાડવા લાગી. પણ બ્રાહ્મણે તેની આંગળી કરડી ખાધી અને મરી ગયો. બ્રાહ્મણીએ પોતાની ચૂડીઓ વેચીને તેનો અગ્નિદાહ તથા અંતિમ સંસ્કાર કર્યા. એ જ બ્રાહ્મણ મર્યા પછી તું વ્યાધ-રૂપે જન્મ્યો છે. બ્રાહ્મણીના પુણ્યપ્રતાપે તને હવે સત્સંગ મળ્યો છે એટલે હવે તારું કલ્યાણ થશે."

(સ્કન્દપુરાણઃ વૈષ્ણવખંડ)

તા. 1-2-10

*

47. ગુરુદક્ષિણા

પ્રત્યેક ધર્મમાં કર્મકાંડ તો હોય જ છે. કર્મકાંડમાં ત્રણ તત્ત્વો જોઈએઃ (1) પરલોકલક્ષી, (2) પ્રજાલક્ષી, (3) રાષ્ટ્રલક્ષી.

1. જો તે માત્ર પરલોકલક્ષી હોય તો તેનાથી આ લોકને કોઈ ફાયદો કે નુકસાન થાય છે. પરલોકની સિદ્ધિ સ્પષ્ટ નથી હોતી. માનો કે સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ માટે યજ્ઞ વગેરે કર્મકાંડો કરતાં હોય છે. ભલે, પણ સ્વર્ગ જેવી વસ્તુ છે ખરી? કદાચ ન હોય તો? અઢળક ખર્ચાનું શું? તેથી આ લોકને શો ફાયદો?

2. અઢળક ધન અને સામગ્રી ખર્ચીને પ્રજાનું કયું કામ સિદ્ધ થાય છે? ધર્મ પ્રજાલક્ષી હોય તો તેની પ્રવૃત્તિ પણ પ્રજાલક્ષી જ હોવી જોઈએ. જે પ્રવૃત્તિથી પ્રજાજીવનને કશો જ ફાયદો ન થતો હોય, ઊલટાનું તે માટે અઢળક ધન, સામગ્રી, સમય અને શ્રમ બરબાદ થતાં હોય તો વિચારકોએ શાંતિથી વિચારવું જોઈએ કે આટલી બધી બરબાદી ન કરી હોય તો શું હાનિ થાય?

3. ધર્મ માટે રાષ્ટ્ર મહત્વની વસ્તુ છે. તેનો અઢળક ખર્ચો, વસ્તુઓનો વ્યય, સમયની બરબાદી—બધું મળીને રાષ્ટ્ર માટે શું ઉપયોગી થાય છે? જો તે રાષ્ટ્ર માટે કાંઈ જ ઉપયોગી ન થતું હોય તો વિચારકોએ વિચારવું જોઈએ.

જે નાનાં-નાનાં કર્મકાંડો થતાં હોય તેમાં આ ત્રણ દૃષ્ટિકોણ ન રખાય તોપણ ચાલે. પણ જે બહુ મોટા અઢળક ધન ખર્ચનારાં કર્મો હોય તો જરૂર વિચાર કરવો જ જોઈએ. આપણું પ્રાચીન સૌથી મોટું કર્મકાંડ યજ્ઞ છે, જેમાં અઢળક સંપત્તિ ખર્ચાતી રહી છે. તેના પ્રતિફળ તરીકે રાષ્ટ્રને, પ્રજાને, માનવતાને કશું જ મળ્યું નથી. તેવા યજ્ઞની એક કથા અહીં લખવાની છે.

મહારાજા રઘુને એક બહુ મોટો યજ્ઞ કરવાનું મન થયું. એ યજ્ઞનું નામ હતું "વિશ્વજિત" અર્થાત્ આ યજ્ઞનો યજમાન યજ્ઞ પછી દક્ષિણામાં પોતાનું સર્વસ્વ સમાપ્ત કરી દેતો હોય છે. રાજા રઘુએ પણ આવા યજ્ઞ પછી સર્વસ્વ દક્ષિણામાં આપી દીધું. હવે તેની પાસે કશું જ રહ્યું નહિ. રાષ્ટ્રનો ખજાનો કદી પણ ખાલી થવો ન જોઈએ. રાષ્ટ્ર માટે ભરચક ખજાનો જ પ્રાણવાયુ છે. આવું નીતિશાસ્ત્રનું કથન હોવા છતાં પણ રઘુએ પોતાનું સર્વસ્વ બ્રાહ્મણોને દક્ષિણામાં આપી દીધું. ખજાનો ખાલી થઈ ગયો. ખજાના વિના રાષ્ટ્રવ્યવસ્થા ચાલે નહિ, રાષ્ટ્રરક્ષા પણ ન કરી શકાય. નગરપાલિકા જેવી પ્રાથમિક સગવડો પણ પૂરી ન પાડી શકાય. પણ આવું થયું.

હવે બીજી તરફ વરતન્તુ ઋષિના ગુરુકુળમાં કૌત્સ નામનો બ્રાહ્મણ બાળક ભણતો હતો. અધ્યયન પૂરું થયા પછી ગુરુદક્ષિણા આપીને જ વિદાય થવાય તેવી પરિપાટી હતી. પણ કૌત્સ પાસે આપવાનું કશું જ ન હતું. કૌત્સ દરિદ્ર હતો અને દરિદ્ર પણ પ્રતિભાશાળી હોય તો ભણી શકે છે, એ પદ્ધતિ પ્રમાણે વરતન્તુઋષિએ તેને ભણાવ્યો હતો. પણ હવે જતાં- જતાં કાંઈક તો આપવું જોઈએ. પણ શું આપવું? દરિદ્રોની ઇચ્છાઓ અને અરમાનો ફળ આપનારાં નથી હોતાં. તે વાંઝિયાં હોય છે. મનમાં ઊઠે અને મનમાં સમાઈ જાય. ગરીબોએ હંમેશાં પોતાની ઓકાત સમજવી જોઈએ. તેમણે મન મારીને રહેતાં અને જીવતાં શીખવું જોઈએ. શ્રીમંતોની દેખાદેખી ન કરાય. પોતાની ઓકાત ક્યાં છે? ગુરુ વરતન્તુ પણ કૌત્સની ગરીબીને સમજતા હતા તેથી તેની પાસે કશી અપેક્ષા નહોતા રાખતા. પણ કૌત્સને લુખ્ખેલુખ્ખા જવું ગમતું ન હતું. તે દરિદ્ર હતો પણ મન તો અમીર હતું. આવો માણસ વધુ દુઃખી થાય. તેણે ગુરુને વારંવાર પૂછ્યા કર્યું, "હું આપને દક્ષિણામાં શું આપું?"

ખરેખર આવું પુછાય નહિ. જે આપવું હોય તે આપી દેવાનું. તેમાં પૂછપૂછ કરવાનું ન હોય. પણ કૌત્સ પૂછતો રહ્યો. ગુરુને ક્રોધ ચઢ્યો. ક્રોધ ચઢવાનું સરળ પાત્ર ગરીબ કે દુર્બળ હોય છે. તેમને જોઈને સૌને ક્રોધ કરવાનો પાનો ચઢતો હોય છે. ગુરુએ ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં કહી દીધું કે "જા, મને સોનાનો ઢગલો લાવી આપ." કૌત્સ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. અહીં ખોટો પૈસો પણ નથી ત્યાં સોનાનો ઢગલો લાવવો ક્યાંથી? તે નિરાશ ન થયો. તેણે ચારે તરફ નજર દોડાવી તો રઘુ નામના રાજા ઉપર તે પડી. પ્રત્યેક સમયમાં એકાદ કર્ણ જેવી દાનવીર વ્યક્તિ હોય જ છે. ધનવાનોનું નામ નથી રહેતું, ધનદાતાઓનું નામ રહેતું હોય છે. પણ બધા ધનવાનો કાંઈ ધનદાતા થઈ શકતા નથી, કોક જ થાય છે.

કૌત્સે વિચાર કર્યોઃ રઘુ પાસે જાઉં તો તે મારી અપેક્ષા પૂરી કરી દેશે. હું ગુરુજીને જરૂર ગુરુદક્ષિણા આપી શકીશ. તે તો પહોંચી ગયો રઘુની રાજધાનીમાં. ત્યાં તેણે જોયું કે વિશ્વજિત યજ્ઞ હમણાં જ પૂરો થયો હતો અને રાજાએ પોતાનું સર્વસ્વ દક્ષિણામાં આપી દીધું હતું,

તે એટલે સુધી કે તેનાં સંધ્યાવંદન કરવાનાં સુવર્ણ પાત્રો પણ રહ્યાં ન હતાં. તેથી રાજા માટીનાં પાત્રોથી પિતૃતર્પણ વગેરે કરતો હતો. રાષ્ટ્ર કે સ્વયં પોતે દરિદ્ર થઈ જાય તેવી દક્ષિણા ન અપાય. કેટલીક વાર આવાં મોટાં કાર્યો દેખાદેખી, ચડસાચડસીમાં થતાં હોય છે જેનો હેતુ વાહવાહ કરાવવાનો હોય છે. પણ આ વાહવાહી એવી ન હોવી જોઈએ કે દાતા પોતે ઠીકરાં ભોગવતો થઈ જાય. આવા દાતાને દાનઘેલો દાતા કહેવાય છે. આવી ઘેલછાથી બચવું જોઈએ.

યાચના કરવા આવેલા કૌત્સ, રાજાની આવી દશા જોઈને તેને શરમિંદો ન કરવાની દૃષ્ટિથી પાછો વળી ગયો. કેટલાક યાચકો પણ ખાનદાન હોય છે. દાતાની દશા જોઈને તે યાચવાનું બંધ કરી દેતા હોય છે. માણસની ગરીબાઈ અને ખાનદાની પણ સાથેસાથે ચાલતાં હોય છે. જમવા બેઠેલો ભૂખ્યો માણસ જાણે કે હવે તપેલાંનો અવાજ ખાલીપણાનો આવે છે, તો જરૂર હોવા છતાં પણ ધરાઈ ગયાનો દેખાવ કરીને જમાડનારની બાંધી મુઠ્ઠી લાખની રાખતો હોય છે. જે પરની આબરૂ સાચવે તેને ખાનદાન કહેવાય.

રઘુ કૌત્સને પાછો ફરતો જોઈ ગયો. યાચકને જોઈને મોઢું છુપાવે તે પૂરો દાતા ન કહેવાય. રઘુએ કૌત્સને પાછો બોલાવ્યો અને પૂછ્યું કે “કેમ આવ્યા છો?”

કૌત્સે નિસાસો નાખીને કહ્યું કે “તમે મારી એક અને છેલ્લી આશા હતા. મારે ગુરુદક્ષિણા આપવી છે, પણ હવે તમારી દશા જોઈને હું નિરાશ થઈને પાછો જાઉં છું.”

દાનવીર રઘુને ગમ્યું નહિ. તેણે કૌત્સને કહ્યું કે “પાછા ન જશો. થોડી રાહ જુઓ.” રાજાએ ધનપતિ કુબેરને પ્રાર્થના કરી. કુબેરે અયોધ્યાની સોનાની ખાણ બતાવી. રાજાએ સોનાની પૂરી ખાણ કૌત્સને અર્પિત કરી દીધી. પણ કૌત્સે જેટલી જરૂર હતી તેટલું જ સોનું લીધું, બાકીનું રાજાને પાછું આપી દીધું. કૌત્સે ફરી પાછી પોતાની ઉત્તમતા બતાવી. બધા જ યાચકો કાંઈ ભિખારી નથી હોતા. ભિખારીનું પેટ કદી ભરાય નહિ.

એ સુવર્ણમુદ્રાથી કૌત્સે પોતાના ગુરુ વરતન્તુને સંતુષ્ટ કર્યા. વાત પૂરી થઈ. આ કથા મહાકવિ કાલિદાસના ‘રઘુવંશ’માં આ રીતે આવી છે, જ્યારે ‘પદ્મપુરાણ’માં ગુરુ તરીકે વિશ્વામિત્ર બતાવાયા છે. જે હોય તે, પણ આમાંથી આટલા બોધપાઠ લઈ શકાયઃ

1. રાષ્ટ્રની તિજોરી ખાલી થઈ જાય તેવો યજ્ઞ ન કરવો.
2. પ્રસિદ્ધિપૂર્વક દાન આપવાથી યાચકોની મોટી ભીડ લાગી શકે છે. તેનાથી બચવું હોય તેણે ગુપચૂપ દાન આપવું.
3. દાન માનવતાલક્ષી, રાષ્ટ્રલક્ષી, સમાજલક્ષી આપવું. માત્ર અગ્નિલક્ષી દાન અને તે પણ સર્વસ્વ આપી દેવાની વૃત્તિમાં સુધારો કરવો.
4. ગુરુદક્ષિણા જરૂર આપવી, પણ તે ગુરુ વિદ્યાદાતા હોય તો.

(સ્કન્દપુરાણ, વૈષ્ણવખંડઃ અયોધ્યામાહાત્મ્ય)

તા. 2-2-10

*

48. શ્રી રામનું મહાપ્રસ્થાન

મૃત્યુ ધ્રુવ છે. તેને રોકી શકાતું નથી. એટલે પ્રત્યેક વ્યક્તિએ મૃત્યુના સ્વીકારની તૈયારી રાખવી જરૂરી છે. જેનું મૃત્યુ ઓચિંતું આવે છે તેને તો કાંઈ કહેવાની જરૂર નથી, કારણ કે તેને તૈયારીનો સમય જ નથી મળતો, પણ જેનું મૃત્યુ ગાઈ-વગાડીને આવે છે તેને તૈયારીનો સમય મળે છે. તેણે આટલી વાતો જરૂર કરવી.

1. કોઈનું ઋણ લીધું હોય તો ચૂકતે કરી દેવું. દેવું મૂકીને મરવું સારું નહિ.
2. કોઈનો અપરાધ કર્યો હોય તો તેની ક્ષમા માગી લેવી.
3. પોતે અપરાધ ન કર્યો હોય પણ ગેરસમજથી કોઈની સાથે સંબંધ બગડ્યા હોય તેની પણ સામે ચાલીને ક્ષમા માગી સંબંધો સુધારી લેવા.
4. પોતાના ઉપર ઉપકાર કરનારાઓને યાદ કરીકરીને તેમનાથી ઉ-ઋણ થવું.
5. પોતાની સંપત્તિનું વિલ જરૂર કરવું, જેમાં નાનાંમોટાં સૌને યાદ કરીને કાંઈ ને કાંઈ આપવું.
6. પોતાનાં આશ્રિતો, પત્ની, પુત્રો, માતા-પિતા, વડીલો, ગુરુજનો, નોકર-ચાકરો વગેરે સૌની ચિંતા કરવી અને યથાસંભવ તેમની વ્યવસ્થા કરવી, જેથી પાછળથી તે દુઃખી ન થાય. આ કર્તવ્ય છે અને તેનાથી ભાગવું નહિ.
7. પ્રચલિત કુરિવાજો બંધ કરવાની સૂચના આપવી, જેથી મૃત્યુ પાછળ મોટા ખરચા ન થાય.
8. બને તેટલાં બાકી રહેલાં કર્તવ્યો પૂરાં કરવાં. કર્તવ્યો પૂરાં કર્યાનો આનંદ હોય છે. જો બધાં કર્તવ્યો પૂરાં ન થઈ શકતાં હોય તો યથાશક્ય પૂરાં કરવાં. કદી પણ કર્તવ્યવિમુખ ન થવું.
9. બને તેટલું ઈશ્વરસ્મરણ, પ્રાર્થના, સત્સંગ વગેરે વધારવાં. હાથ જોડીને પ્રભુને લઈ જવા વિનંતી કરવી.
10. બને તો પુત્ર-પુત્રાદિને છેલ્લો સદુપદેશ આપવો અને રોકકળ ન કરવા જણાવવું.

જેને મૃત્યુના ભણકારા સંભળાય તેણે બને તેટલા પ્રયત્નો કરીને ઉપરનાં દશ આચરણો કરવાં. આવી જ કથા ભગવાન રામ વિશે સ્કન્દપુરાણમાં આવી રીતે આપી છેઃ

શ્રી રામને જીવનલીલા સંકેલી લેવાની ક્ષણો દેખાવા લાગી. પ્રત્યેક જીવાત્મા ઈશ્વરની કોઈ લીલાનો હેતુ પૂરો કરવા આવ્યો હોય છે, તેથી તેને તેવી પ્રકૃતિ પ્રાપ્ત થાય છે. જીવાત્મા પોતાની પ્રકૃતિ પ્રમાણે જીવતો હોય છે. પ્રકૃતિમાં પરિવર્તન કરી શકાતું નથી.

શ્રી રામે જોયું કે હવે મારું કામ પૂરું થયું છે. હવે વિદાયની તૈયારી કરવી જોઈએ. તેમણે પોતાના ભાઈઓને પણ તૈયાર કર્યા. ચારે ભાઈઓનો જન્મ એક જ દિવસે થયો હતો અને હવે વિરામ પણ સાથે એક જ દિવસે થઈ રહ્યો છે. સાથે મહાપ્રસ્થાન કરવું સારું પણ છે અને નથી પણ સારું. પોતાનાં પ્રિયજનો વિયોગમાં રહી શકતાં ન હોય અને ઝૂરીઝૂરીને જીવતાં રહે તેના કરતાં સાથે જ મહાપ્રસ્થાનમાં જોડાય તો તેથી વધુ ઉત્તમ શું હોઈ શકે? ધન્યભાગ્ય કે સાથે જ મૃત્યુ પ્રાપ્ત થાય. પણ જેને બહુ મોટો વારસો હોય, ઘણી જવાબદારીઓ હોય તે બધાં સાથે પ્રસ્થાન કરે તો શૂન્યાવકાશ થઈ જાય. બધું તૂટી પડે. બધું તૂટી પડે તો કેટલાંયનું જીવન ધમરોળાઈ જાય. “તેમાં મારે શું? હું ભલો ને મારો આત્મા ભલો!”—આવી વૃત્તિ ન રાખવી. મૃત્યુ પછી પણ યથાસંભવ બધી વ્યવસ્થા ચાલુ રહે તેવા પ્રયત્નો કરીને મરવું હિતાવહ છે. “મારે શું? સૌ સૌનું કરેલું ભોગવે!”—એવાં વાક્યો અત્યંત હીન છે. તેવું ન બોલવું, ન માનવું. “હું છેવટ સુધી સૌના ભલા માટે પ્રયત્નો કરીશ.”—એવું બોલવું તથા તેવું માનવું.

શ્રી રામ હવે મહાપ્રસ્થાન કરી રહ્યા છે તેવા સમાચાર સાંભળીને વાનરયૂથ તથા બધા યોદ્ધાઓ આવી ગયા. શ્મશાનયાત્રામાં જોડાય તે સંબંધી. શ્રીલંકાના રાજા વિભીષણ પણ આવી ગયા. શ્રી રામે સૌને યથાયોગ્ય જવાબદારીઓ સોંપી. હનુમાનજીને ચિરંજીવી બનાવ્યા. ‘જ્યાં સુધી મારું નામ રહેશે ત્યાં સુધી તારું પણ નામ રહેશે’ એવા આશીર્વાદ આપ્યા. ઋષિ વશિષ્ઠજી પણ આવ્યા.

શ્રી રામજીએ બન્ને હાથમાં દર્ભ ગ્રહણ કર્યો અને નગર બહાર નીકળ્યા. પૂરી અયોધ્યાની પ્રજા સાથે થઈ ગઈ. જ્યારે ચૌદ વર્ષના વનવાસ માટે તેમણે પ્રસ્થાન કર્યું હતું ત્યારે પણ આટલી પ્રજા ન હતી. હવે મહાપ્રસ્થાન થઈ રહ્યું છે. સૌ કોઈ પાછળપાછળ ચાલી રહ્યાં

છે.

શ્રી રામ સ્વર્ગલોકના દરવાજે પહોંચ્યા. એવું લાગે છે કે ત્યારે મોક્ષનો પ્રચાર નહિ હોય, સ્વર્ગનો જ હશે. દ્વાર ઉપર બ્રહ્માજી સત્કાર કરવા તૈયાર હતા. તેમણે બધાને દિવ્ય સ્વરૂપ આપ્યું અને "સાન્તાનિક લોક"માં નિવાસ આપ્યો. શ્રી રામે માનવદેહનો ત્યાગ કર્યો. જેમ સર્પ કાંચળી ઉતારે તેમ દેહ ત્યાગીને પોતાના પરમ ધામમાં વિરાજમાન થઈ ગયા. તેમનું જીવન તો પ્રેરણાઓથી ભરપૂર રહ્યું જ છે. તેમનું મહાપ્રસ્થાન પણ એટલું જ પ્રેરણાદાયી રહ્યું કહેવાય.

માણસ હાયવોય કરતો જન્મે અને હાયવોય કરતો મરે તે શું પ્રેરણા આપે? માણસ કર્તવ્યો અને જવાબદારીઓથી છટકીને માત્ર પોતાનાં જ અપમાન, મોક્ષની ચિંતા કરે અને મરે તેનાથી શું પ્રેરણા લેવાની? પ્રેરણા તો તેનાથી લેવાની હોય જે હજારોનાં કાર્યો કરતો-કરતો જીવે અને હજારોનું ભવિષ્ય સુધારીને મરે.

(સ્કન્દપુરાણ, વૈષ્ણવ ખંડઃ અયોધ્યામાહાત્મ્ય)

તા. 2-2-10

*

49. તારે તે સંત ડુબાડે તે દૈત્ય

જીવનમાં સારી પત્નીની પ્રાપ્તિ મોટું સૌભાગ્ય છે. પણ તેથી મોટું સૌભાગ્ય તો સારાં સંતાનોની પ્રાપ્તિમાં છે. બધું જ પુરુષાર્થથી નથી મળતું. મળતું હોય તો બધા મેળવી લે. કોઈ દુઃખી ન થાય. તેમાં પણ સારું તો માણસને સદ્ભાગ્યે જ મળતું હોય છે. પુરુષાર્થ કર્યા વિના પણ જે ઉત્તમ વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય તેને સૌભાગ્ય કહેવાય. સારો માણસ પ્રાપ્ત થવો તે સૌથી મોટું સૌભાગ્ય જ કહેવાય, કારણ કે સારો માણસ જ સુખ આપે છે. નબળો માણસ ન જોઈતો હોય તોપણ મળે છે. તેને દુર્ભાગ્ય કહેવાય. પત્ની તો માનો કે તમે તમારી પસંદગીથી મેળવી હતી, તેમાં તમારો પુરુષાર્થ હોઈ શકે છે, પણ સંતાનો તો કુદરતી વ્યવસ્થાથી મળ્યાં હોય છે. કોઈને ખોટાં સંતાન ગમતાં નથી, છતાં પ્રાપ્ત થાય જ છે. સંસ્કાર પણ સારા ઉપર જ નખાય, ખોટા ઉપર સંસ્કાર ન નખાય. થાકી જવાય. આવી કથા 'સ્કન્દપુરાણ'માં આવી રીતે આવી છે.

પાટલિપુત્રમાં પશુમાન નામનો એક વૈશ્ય રહેતો હતો. તેને ત્રણ પત્નીઓ હતી. ત્યારે બહુપત્નીત્વની સ્વીકૃતિ હતી. ઘણા લોકો ઘણી પત્નીઓ રાખતા. કદાચ ત્યારે સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ વધારે હશે. પશુમાનને આઠ પુત્રો હતા જેમાંથી સાત સદ્ગુણી અને પિતાની આજ્ઞા માનનારા હતા, પણ આઠમો પુત્ર દુષ્પણ્ય મહાદુર્ગુણી હતો. જીવનમાં સદ્ગુણો અને દુર્ગુણો બે રીતે આવતા હોય છે. એક તો જન્મજાત આનુવંશિકતાથી અને બીજું સંસર્ગથી. જન્મજાત ગુણ-દોષને પ્રકૃતિ કહેવાય છે, જ્યારે સંસર્ગથી આવનારા ગુણદોષો આગન્તુક અને અસ્થાયી હોય છે.

દુષ્પણ્ય જન્મજાત દુર્ગુણી હતો.

"પુત્તરનાં લક્ષણ પારણામાં અને વહુનાં લક્ષણ બારણામાં" કહેવત પ્રમાણે તે બચપણથી જ ઝઘડાખોર, બધાં બાળકોને મારઝૂડ કરનારો, તોડફોડ કરનારો હતો. આખા મહોલ્લાનાં છોકરાં તેનાથી દૂર ભાગતાં, કારણ કે તે બચકાં ભરી ખાતો. તેનો ભારે ત્રાસ હતો. રોજ તેનો ઝઘડો લઈને અડોશ-પડોશની સ્ત્રીઓ તેની માતા પાસે આવતી. માતા બિચારી શું કરે? તે સાંભળી લેતી અને કોઈ વાર પાડોશણને રાજી કરવા દુષ્પણ્યને ઝૂડતી પણ ખરી. લોકો કહેતા, "હશે. મોટો થઈને સુધરી જશે" તેનાં માતા-પિતા એમ માનતાં કે કદાચ કોઈ નડતરના કારણે તે આવું કરતો હશે. તેવા ઉપાયો પણ કરી જોયા, પણ કશો ફરક ન પડ્યો.

સંતાનનો ઉછેર બહુ મોટી તપસ્યા છે. જો પરમેશ્વરે સંતાનપ્રેમ ન મૂક્યો હોત તો કોઈ માતા તેને ઉછેરવાનું અરુચિકર કામ ન કરત. પણ પ્રભુએ દયા કરી અને માના હૃદયમાં સંતાનમોહ મૂક્યો, તેથી તો સંતાન ઉછેરતી હોય છે. પણ જે કુપાત્ર સંતાન હોય તેનાથી તો ભગવાન તોબા! આવાં સંતાનને ઉછેરવાં એટલે લોઢાના ચણા ચાવવા જેવું થાય. તોપણ દુષ્પણ્યનાં માતા-પિતા તેને લાડકોડથી ઉછેરતાં રહ્યાં.

દુષ્પણ્ય જોતજોતાંમાં મોટો થઈ ગયો. તેને એક કુટેવ હતી. ગામનાં છોકરાંને પકડીપકડીને તળાવમાં ફેંકીને ડુબાડી દેતો. આવાં ઘણાં બાળકો તેણે ડુબાડી દીધાં. લોકોએ રાજાને ફરિયાદ કરી. રાજાએ પણ ચોરને પકડવા ઘણા પ્રયત્નો કર્યા, પણ કોઈ પકડાયું નહિ.

એક વાર તળાવમાંથી કમળ કાઢવાના બહાને પાંચ બાળકોને તળાવમાં લઈ ગયો અને ઊંડા પાણીમાં બધાંને ડુબાડી દીધાં. તેમનાં માતા-પિતા પેલાં બાળકોને શોધતાં-શોધતાં આવી પહોંચ્યાં. પેલાં બાળકો હજી મર્યાં ન હતાં, જેથી જેમ-તેમ કરીને તેમને બચાવી લેવાયાં. તે બાળકોએ દુષ્પણ્યની બધી વાત કરી દીધી. ફરિયાદ રાજા સુધી પહોંચી. રાજાએ પશુમાનને બોલાવી બધી વાત કરી. પછી તો નગરમાંથી જેટલાં બાળકો ગુમ થયાં હતાં તે બધાંને ગુમ કરનાર—ડુબાડનાર આ દુષ્પણ્ય જ નીકળ્યો.

પશુમાનને ભારે લજ્જા આવી. ગામના નગરશેઠ જેવો આ આબરૂદાર વાણિયો અને તેનો પુત્ર આવાં કામ કરે! ગજબ થઈ ગયો કહેવાય. વ્યાપારીઓને લોકો શાહુકાર કહેતા હોય છે. જે લોકો અપરાધી જીવન ન જીવે અને નીતિનિયમથી કાયદાનું પાલન કરતાં-કરતાં જીવન જીવે તેને લોકો શાહુકાર કહેતા હોય છે. બીજા છેડે ગામમાં ચોરી કરનારા, અપરાધી જીવન જીવનારા માણસો પણ રહેતા હોય છે. જ્યારે પૂરી કોમ ચોરીના ધંધામાં જોતરાઈ જાય ત્યારે પૂરી કોમ માટે 'ચોર' શબ્દ લગાડી દેવાય. પોતપોતાની કોમની સામાન્ય છાપથી તેમનું મૂલ્ય થતું હોય છે. આબરૂ કદી પણ ચિંતા વિનાની ન હોય, કારણ કે આબરૂ સાચવવી એ સોનાને સાચવવાથી પણ કઠિન કામ હોય છે. સોનાને સાચવનારું લોકર હોય છે, પણ આબરૂને સાચવનારું લોકર હજી બન્યું નથી.

પશુમાનને આ પુત્ર ઉપરથી ક્યારનોય મોહ ઊતરી ગયો હતો. તેણે રાજાને કહ્યું કે "આ મારો પુત્ર છે તેવું કહેતાં મને શરમ આવે છે. એને સખતમાં સખત સજા ફરમાવો." રાજાએ તેને ફાંસીએ લટકાવવાનો વિચાર કર્યો, પણ તેની ઉંમર જોતાં તેને દેશનિકાલની સજા ફરમાવી.

દુષ્પણ્યને જંગલમાં કાઢી મૂક્યો. જંગલમાં જઈને તેણે એક મુનિના પુત્રને પાણીમાં ડુબાડી દીધો. જ્યારે મુનિ ઉગ્રશ્રવાને ખબર પડી ત્યારે તેમણે ધ્યાનથી જોયું તો દુષ્પણ્ય દેખાયો. તેમણે તેને શાપ આપ્યો, "જા, તું પણ આવી રીતે પાણીમાં ડૂબી મરીશ."

દુષ્પણ્ય ત્યાંથી ભાગીને બીજા ઘોર વનમાં ચાલ્યો ગયો. અપરાધી હત્યારાને કોઈ સંઘરે નહિ, તેથી તે આમતેમ ભાગતો રહ્યો. એક જંગલમાં તે ભટકતો હતો ત્યાં ભયંકર આંધી અને તોફાન આવ્યાં. તેનાથી બચવા માટે તે આમતેમ ફાંફાં મારતો હતો ત્યાં એની નજર એક મરેલા હાથીના હાડપિંજર ઉપર પડી. વરસાદ અને તોફાનથી બચવા તે જલદી તેમાં ઘૂસી ગયો. વરસાદનું તોફાન તો વધ્યું. ચારે તરફ જળબંબાકાર થઈ ગયો. પેલું હાડપિંજર પાણીમાં તણાતું-તણાતું છેક સમુદ્રમાં પહોંચી ગયું અને ડૂબી ગયું. તેની સાથે દુષ્પણ્ય પણ ડૂબી ગયો. માનવજન્મને દુર્લભ કહેવાય છે. જો એવું જ હોય તો દુષ્પણ્યે શું મેળવ્યું? આવા કેટલાય માણસો હોય છે જે જીવનભર બધાને ડુબાડતા ફરે છે. જે તારે છે તે મહાન છે.

(સ્કન્દપુરાણ: બ્રાહ્મખંડ)

તા. 2-2-10

*

50. રૈકવ મુનિ

માનવજીવનની કેટલીયે કરુણતાઓમાં એક કરુણા છે “વિકલાંગતા” શરીરનું કોઈ પણ અંગ ન હોવું કે અધૂરું હોવું તે વિકલાંગતા છે. જેની પાસે સુંદર અને સૌષ્ઠવભર્યું શરીર છે તેને વિકલાંગોની પીડાની ખબર નથી હોતી. પણ વિકલાંગનો અભિશાપ કેટલાય લોકોનાં જીવનને પીડતો રહે છે. આ વિકલાંગતા બે રીતે આવે છેઃ એક તો જન્મજાત અને બીજી અકસ્માત કે કોઈ રોગોના કારણે. જે જન્મજાત વિકલાંગતા છે તેને લોકો પૂર્વનાં કર્મોનું ફળ માનીને મન મનાવી લેતા હોય છે. પહેલાં તો તેનો કોઈ ઉપાય પણ થતો નહિ. મોટા ભાગે આવા વિકલાંગો જીવનભર લાચારીથી પરાશ્રિત થઈને કે ભિખારી થઈને જીવન જીવતા. પાછળથી માનવતાવાદી સંસ્થાઓએ તેમના માટે પ્રયત્નો કરવા માંડ્યા, જેના પરિણામે હવે આજે ઘણા વિકલાંગો, ભણીગણીને ધંધો શીખીને સ્વમાનપૂર્વકનું જીવન જીવતા થયા છે, તોપણ જે ખોડ છે તે તો છે જ. તેની ઊણપ તો તેમને જીવનભર રહેતી જ હોય છે. પૂર્વનાં કર્મોની થિયરીવાળા ધર્મો કરતાં વૈજ્ઞાનિક અભિગમ અને માનવતાવાદી ધર્મોએ—આવા લોકોએ ઘણું કામ કર્યું છે અને કરી રહ્યા છે.

પ્રાચીનકાળમાં રૈકવ નામના એક મુનિ થયા. તે મહાજ્ઞાની અને બ્રહ્મવેત્તા હતા, પણ શરીરથી પંગુ હતા, તેથી તેઓ પોતાની ગાડી લઈને હરતાફરતા. અધૂરામાં પૂરું તેમને આખા શરીરે ખાજખૂજલી થઈ હતી તેથી આખો દિવસ વલૂર-વલૂર કરતા. તેમનું બાહ્ય વ્યક્તિત્વ ઘૃણા ઉપજાવે તેવું હતું. એક તો વિકલાંગતા અને ઉપરથી ખૂજલી, તે પણ આખા શરીરે. ખૂજલી થવાથી ચામડી લૂખી અને બરછટ થઈ જાય, ચહેરો બેડોળ થઈ જાય. લોકો દૂર ભાગે. જ્યારે તમારી પાસે શારીરિક આકર્ષણ નથી હોતું ત્યારે તમે તુચ્છતાનો અનુભવ કરો છો. બોલવા ખાતર તમે ભલે બોલ્યા કરો કે “હું શરીર નથી, હું તો શુદ્ધ આત્મા જ છું.” મુખથી વારંવાર આવું બોલવા છતાં શરીરની બેડોળતા અને રોગો તમને સતાવ્યા કરે છે, કારણ કે શરીર એ વાસ્તવિકતા છે. આત્મા હોય કે ન હોય, શરીર તો છે જ અને સુખ-દુઃખમાં મહત્ત્વનું કારણ પણ છે. કેટલાક લોકો પોપટિયું જ્ઞાન રટ્યા કરતા હોય છેઃ આત્મા તો પરમ સુખરૂપ છે. શરીર તો નરક છે, નાશવંત છે વગેરે. પણ આ તથ્ય લાગતું નથી. આત્મા સુખરૂપે નથી અને દુઃખરૂપે નથી, તે સુખ-દુઃખ બન્નેનો કર્તા-ભોક્તા છે. શરીર તેમાં માધ્યમ છે. જે દિવસથી શરીરનો તિરસ્કાર કરનારું ચિંતન આવ્યું તે દિવસથી આપણે પ્રજાને સુખ-વિરોધી કે સુખ-દ્રોહી થવાના માર્ગે ચાલતી કરી દીધી. શરીર અને શરીરના ભોગોને તુચ્છ કરવાનો ઉપદેશ ગમે તેટલો આપો, વાસ્તવિકતા તો શરીર અને ભોગો જ છે. ન કહેવાથી તેને નકારી શકાતા નથી. નકારીને પછી ભોગલોલુપ થનારા હાસ્યાસ્પદ થઈ જાય છે. તેને સ્વીકારીને તેમાં સતત સુધારો કરનારા વાસ્તવિક છે અને લોકહિતકારી પણ છે. દર્શન-ચિંતન હંમેશાં વાસ્તવવાદી હોવાં જોઈએ. કલ્પનાવાદ કે કોરો આદર્શવાદ શ્રુત રમણીય તો હોઈ શકે છે, પણ તેથી જીવનના પ્રશ્નો ઉકેલાતા નથી.

રૈકવઋષિ અપંગ છે, વળી ખસ-ખૂજલીવાળા છે, તેથી તેમની પાસે શારીરિક પ્રભાવ નથી, પણ તે જ્ઞાની છે, વેદવેત્તા છે. જ્ઞાન તો અનુભવે પરખાય છે. તેને સમય લાગે એટલે પ્રથમ દૃષ્ટિએ તેમને ઉપેક્ષા કે તિરસ્કાર સહન કરવો પડે છે. તેમણે બળદગાડી રાખી હતી અને તીર્થોમાં ભ્રમણ કર્યા કરતા હતા. એ સમયે મહારાજા જાનશ્રુતિ રાજ કરતા હતા. આ રાજા બહુ જ ભલા અને લોકહિતનાં કાર્યો કરનારા હતા. તેમને અતિથિ બહુ પ્રિય હતા. અતિથિને જોઈને તેઓ રાજીરાજી થઈ જતા. તેમનું રસોડું હંમેશાં અતિથિઓ માટે ખુલ્લું રહેતું. રાજ્યના મુખ્ય માર્ગો ઉપર ઠેરઠેર તેમણે ભોજનાલયો ખોલાવ્યાં હતાં, જેથી આવતાં-જતાં માણસો પેટ ભરીને જમી શકે. કોઈ શ્રીમંત પોતાના રસોડે બત્રીસ પકવાન જમે તેથી કશી મહત્તા નથી હોતી, પણ જો કોઈ શ્રીમંત વ્યક્તિ ભોજનાલયો શરૂ કરાવે અને અતિથિઓને જમવાની વ્યવસ્થા કરે તો તેથી તેનો જયજયકાર થઈ જાય. જાનશ્રુતિ રાજા આવો જ હતો. અન્ન દ્વારા તેનો ચારે તરફ જયજયકાર થતો હતો.

એક ઉનાળાની રાત્રે તે પોતાના મહેલમાં બારીઓ ખુલ્લી મૂકીને સૂતો હતો, ત્યાં આકાશમાર્ગમાં હંસોની પંક્તિઓ ઊડીને જવા લાગી. હારબંધ પૂરા અનુશાસનથી ઊડનારા હંસો પાસેથી આપણે અનુશાસન શીખવું જોઈએ. તેમાંથી એક હંસ આગળ રસ્તો બતાવનાર હંસને કહેવા લાગ્યો કે “ભલ્લાક્ષ! અરે ઓ ભલ્લાક્ષ! જરા જોઈને ચાલ. આગળ રાજા જાનશ્રુતિ સૂતા છે. તેમની ઉપરથી ચાલતો નહિ. તે એટલા બધા તેજસ્વી છે કે આપણે બધા દગ્ધ થઈ જઈશું.” હંસની વાણી સાંભળીને બીજો હંસ બોલ્યો, “અરે, તું શું બોલે છે? તેજ તો

રૈકવમુનિનું કહેવું પડે. તેમના તેજ આગળ તો આ રાજા તુચ્છ કહેવાય." રાજાએ હંસોનો આ સંવાદ સાંભળ્યો. યશસ્વી પુરુષ જ્યારે બીજા કોઈનો યશ સાંભળે ત્યારે તેને ઈર્ષ્યા થાય, કારણ કે યશ અસહિષ્ણુ હોય છે. પણ જો યશ સંતનો હોય તો ઈર્ષ્યાની જગ્યાએ અહોભાવ થાય. જાનશ્રુતિ સંત પણ છે, તેથી વિચારવા લાગ્યો કે "અહો, આ રૈકવ કોણ છે? ધન્ય છે આવા સમર્થ જ્ઞાની પુરુષને! મારે તેમનાં દર્શન કરવા જરૂર જવું જોઈએ." તેણે ચારે તરફ ઘોડેસવારોને દોડાવ્યા અને કહ્યું, "જ્યાં હોય ત્યાંથી રૈકવમુનિને શોધી કાઢો અને મને સમાચાર આપો."

પોલીસ કર્મચારીઓ ચારે તરફ ફરી વળ્યા, પણ ક્યાંય કશો પત્તો લાગ્યો નહિ. છેવટે ગન્ધમાદન પર્વત ઉપર એક જગ્યાએ રૈકવ પોતાની ગાડીમાં બેઠા-બેઠા શરીર ખણતા હતા. કર્મચારીઓએ રાજાને સમાચાર આપ્યા, તેથી રાજા તેમનાં દર્શન કરવા ગયો. પણ તેમનું બાહ્યસ્વરૂપ જોઈને તેને શ્રદ્ધા ન થઈ. વિકલાંગ પંગુ શરીર અને તે પણ દાદ-ખૂજલીથી ફદફદી ઊઠેલું. રાજાએ વિચાર્યું: બ્રહ્મવેત્તા આવો ન હોય. બાહ્ય દૃષ્ટિવાળી વ્યક્તિ પ્રદર્શનપ્રિય હોય છે. તે આડંબર—પાખંડને પૂજે છે. સરળતાને તે સમજી શકતી નથી. રૈકવ રાજાના મનોભાવને સમજી ગયા અને તેને ચાલ્યા જવા કહ્યું. ઝવેરી જેમ હીરાને શોધે છે તેમ હીરો પણ ઝવેરીને શોધતો હોય છે, કારણ કે ઝવેરી વિના હીરો પથ્થર હોય છે. રાજાને દુઃખ થયું: મારું અપમાન થયું. પણ બીજા કોઈ ઋષિએ તેને સંતનાં દર્શને જવાની પદ્ધતિ સમજાવી, "જુઓ, શ્રદ્ધાથી જવું. શ્રદ્ધાનું નિર્મળ તેજ ચહેરા ઉપર તરી આવતું હોય છે. જેથી જ્ઞાની પુરષ તરત જ અનુકૂળ થઈને જ્ઞાન આપવા લાગે છે. બીજું, ખાલી હાથે ન જવું. કાંઈ નહિ તો એક ફૂલ લઈ જવું. શ્રદ્ધા અને પ્રેમ કદી લુખ્ખાં નથી હોતાં. કાંઈ ને કાંઈ લઈને જ જતાં હોય છે. ત્રીજું, પૂરી નમ્રતા અને વિનયવિવેકથી જવું. અહંકાર અને અવિવેક અસહ્ય હોય છે."

રાજા જાનશ્રુતિ ફરી પાછો આવી રીતે ગયો તો રૈકવમુનિએ તેને પૂરા પ્રેમથી જ્ઞાનબોધ કર્યો. જ્ઞાનબોધ સાંભળીને જાનશ્રુતિ બ્રહ્મભાવને પ્રાપ્ત થયા.

(સ્કન્દપુરાણ, બ્રહ્મખંડ, સેતુમાહાત્મ્ય)

તા. 1-2-10

*

51. પહેલાં શુદ્ધિ પછી ભોગો

પતિ-પત્નીનો સંબંધ બધા સંબંધોમાં સૌથી મહત્ત્વનો અને સુખ-દુઃખનું કારણ છે. આ સંબંધની સાથે પણ કેટલાક નિયમો જોડાયેલા છે. નિયમો વિનાની વ્યવસ્થા હોઈ જ ન શકે. પતિ-પત્નીની જવાબદારીનાં ચાર મહત્ત્વનાં ક્ષેત્રો છેઃ 1. આજીવિકા, 2. ગૃહકાર્ય, 3. વ્યવહારકાર્ય અને 4. કામાચાર.

1. આજીવિકા વિના લગ્નજીવન મહા દુઃખદાયી થઈ જાય. એટલે આજીવિકા તો હોવી જ જોઈએ. જે જિવાડે તેને આજીવિકા કહેવાય. આજીવિકા વિના પૂરો પરિવાર મરી જાય કે પછી મડદા જેવો થઈ જાય. આજીવિકાની જવાબદારી પુરુષની છે. તેથી તેને ભર્તા કહેવાય છે. જે ભરે તે ભર્તા. પુરુષ કમાઈને ઘરમાં અન્નાદિ લાવે છે, વસ્ત્રો લાવે છે. દર-દાગીના લાવે છે, લગ્ન-મરણના પ્રસંગ કરે છે અને સૌને રાજી રાખેછે.

2. એકલી આજીવિકાથી ઘર ચાલતું નથી. પત્નીની જવાબદારી ઘર ચલાવવાની છે. દુકાન-પેઢી-ફૅક્ટરી કે સંસ્થા ચલાવવી તે પુરુષની જવાબદારી, પણ ઘર ચલાવવું એ પત્નીની જવાબદારી. લગ્નજીવન જવાબદારી વિનાનું હોતું જ નથી. પણ ઋષિમુનિઓએ જવાબદારી વહેંચી છે. પત્નીએ ઘર ચલાવવાનું. ઘરની સફાઈ, પાણીની વ્યવસ્થા, રસોઈની વ્યવસ્થા, ચીજવસ્તુઓના રક્ષણની વ્યવસ્થા, બાળકોની વ્યવસ્થા, તેમનો ઉછેર, તેમના સંસ્કાર, શિક્ષણ, અતિથિઓની વ્યવસ્થા, સગાં-સંબંધીઓની વ્યવસ્થા, નોકરચાકરોની વ્યવસ્થા વગેરે બધી જવાબદારી પત્નીની હોય છે. પત્નીનું કામ ઘણું અઘરું અને વારંવાર ભૂલો થનારું છે. પ્રાચીનકાળમાં સ્ત્રીઓ પરોઢિયે ઊઠીને દળવું, વલોવવું, પાણી ભરવું, વાસીદું કાઢવું, બાળકોને નવડાવવાં, સૌને ચા-નાસ્તો કરાવવો, બાળકોને નિશાળે મોકલવાં, કપડાં ધોવાં, રસોઈ બનાવવી, અનાજ ચોખ્ખું કરવું, આવ્યા-ગયાની કાળજી રાખવી, બપોરનો ચા મૂકવો, સાંજનું જમવાનું કરવું, બધાંને જમાડવાં, વાસણ ઘસવાં, રસોડું સાફ કરવું, અનાજ વગેરે ખરીદવું, સૌની પથારી કરવી, સૌને સુવાડવાં, દૂધ મેળવવું.... પરોઢિયેથી રાતના દશ વાગ્યા સુધી ગૃહિણીને પગ વાળીને બેસવાનું ન હોય. સારું એ છે કે એ કદી ઓવરટાઈમ નથી માગતી. જે દિવસે ગૃહિણીઓનું યુનિયન થશે અને હડતાલની ધમકી આપશે ત્યારે પતિઓને ખબર પડશે. આજે હવે ઘણા લોકોની આર્થિક સ્થિતિ સારી થઈ છે તેથી કામવાળીઓ રાખી શકાય છે. યંત્રોના કારણે કાળી મજૂરી ઘણી ઘટી ગઈ છે, તોપણ સ્ત્રીઓને ઘરમાં ઘણું કામ અને ઘણી જવાબદારીઓ રહી છે જ.

3. ત્રીજું ક્ષેત્ર વ્યાવહારિક કાર્યોનું હોય છે. જ્યાં સંયુક્ત પરિવાર અને સમાજવ્યવસ્થા હોય ત્યાં વ્યાવહારિક કાર્યો ઘણાં હોય. નાના-મોટા પ્રસંગો કરવા, સગાં-સંબંધીઓને લેવડદેવડ કરવી, નવાં લગ્નો ગોઠવવાં કે છૂટાં કરવાં, કન્યા તેડવી કે વહોરાવવી, વગેરે વગેરે અનેક કાર્યો કરવાનાં હોય છે. જો આ બધાં કાર્યો સમયસર અને વ્યવસ્થિત ન થાય તો વ્યાવહારિક સંબંધો બગડવા લાગે. વ્યાવહારિક સંબંધો બગડવાથી વ્યક્તિ અને પરિવાર ટીકાને પાત્ર થાય, તેનું સ્થાન પણ નીચું થઈ જાય. જેને વ્યવહાર સાચવતાં આવડે તે જ જીવન જીવી જાણે. સૌથી મોટો વ્યવહારયોગ છે. તે આવડે તેને બધા યોગો આવડ્યા અને જેને તે ન આવડ્યો તેના બધા યોગો બગડ્યા. આ ત્રીજું ક્ષેત્ર આમ તો પતિ-પત્ની બન્નેએ મળીને કરવાનું હોય છે, પણ મોટી જવાબદારી પત્નીની હોય છે. જો પત્ની ડાહી હોય તો જ વરો કે પ્રસંગ સારો થઈ શકે, નહિ તો નહિ. એટલે વ્યાવહારિક કાર્યોનું ક્ષેત્ર બન્ને હળીમળીને સંયમથી જ કરી શકે.

4. ચોથું અને સૌથી મહત્ત્વનું ક્ષેત્ર સેક્સ છે. પતિ-પત્નીને સર્વાધિક નજીક લાવનાર, એકબીજામાં તન્મય કરી દેનાર, દ્વૈતનું અદ્વૈત કરનાર તત્ત્વ સેક્સ છે. સેક્સનાં ત્રણ રૂપ છે. 1. સેક્સ કર્તવ્ય છે. 2. સેક્સ ભોગ છે અને 3. સેક્સ રોગ પણ છે.

1. પતિ-પત્નીએ સેક્સ કરવો જ જોઈએ. આવી શાસ્ત્ર-આજ્ઞા છે. "ભ્રૂણહત્યામવાપ્નોતિ ઋતૌ ભાર્યા પરાઙ્મુખઃ।

(ઋતુકાળમાં જે પુરુષ સેક્સ નથી કરતો તેને ભ્રૂણહત્યાનું પાપ લાગે છે.)

વારસદાર મેળવવા, પ્રજાના તાંતણાને ચાલુ રાખવા, આવેગોને શાંત કરવા અને આરોગ્યની પ્રાપ્તિ માટે નિયમિત અને વ્યવસ્થિત સેક્સ એ કર્તવ્ય છે.

2. જ્યારે મર્યાદા બહાર, ક્ષેત્ર બહાર, પાત્ર બહાર, કાળ બહાર, વિકૃત રીતે થવા લાગે ત્યારે તે ભોગ બને છે.

3. જ્યારે તેનો બધી રીતે અતિરેક થવા લાગે ત્યારે તે રોગ બને છે.

આપણે કર્તવ્યરૂપ સેક્સનો વિચાર કરીશું. આ માટે સ્કન્દપુરાણમાં આવી કથા આવી છે.

મથુરાપુરીમાં દાશાર્હ નામનો એક રાજા થયો. તેણે કાશીરાજની પુત્રી કલાવતી સાથે લગ્ન કર્યાં. લગ્નની પ્રથમ રાત્રિને લોકો સોહાગરાત કહે છે. આ રાત્રી બહુ મહત્ત્વની હોય છે. બે તદ્દન અજાણ્યાં પાત્રો નજીક આવતાં- આવતાં એકરૂપ થઈ જાય છે. બન્નેને જાતજાતનાં ઉમળકા અને અરમાન હોય છે.

દાશાર્હરાજા બનીઠનીને પત્નીને મળવા ગયો. પણ આ શું? પત્નીએ જરાય ઉમળકો ન બતાવ્યો. રાજા નિરાશ થયો. તેના રોમેરોમે કામવાસના વ્યાપી ચૂકી હતી તેથી પત્નીના વિરોધ કરવા છતાં તેણે વાસના સંતોષવાનું કામ કરવા માંડ્યું. આ એક પ્રકારનો બળાત્કાર જ હતો. કલાવતીએ રાજાને ઘણો સમજાવ્યો કે મારી જરાય ઇચ્છા નથી, મારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ તમને આનંદ કે સંતોષ મળશે નહિ, માટે અટકી જાઓ પણ કામાંધ માણસને ભાન ન રહે એટલે રાજા અટક્યો નહિ. પણ આ શું? રાણીનું શરીર તો અગ્નિ જેવું તપીને લાલઘૂમ થઈ ગયું. રાજા દૂર થઈ ગયો. તેણે રાણીને પૂછ્યું કે “તારું શરીર આટલું તપી કેમ ગયું છે?”

રાણીએ જવાબ આપ્યો કે મેં શિવજીના ઘણા જાપ કર્યા છે તેથી દુર્વાસા ઋષિએ મને આશીર્વાદ આપ્યા છે કે “જો કોઈ પાપી પુરુષ જેણે દારૂ પીધો હોય, કુલટા સ્ત્રીનું સેવન કર્યું હોય તે જો તારી સાથે સંગ કરવા માગશે તો તારું શરીર અગ્નિ જેવું તપી જશે અને પેલો ભાગી જશે. રાજા, તમે આ બન્ને કર્યું છે તેથી તમે મારે યોગ્ય નથી. પહેલાં યોગ્ય બનો, પછી આવજો. શિવજીના પંચાક્ષરમંત્રનો જાપ કરો, જેથી જૂનાં પાપ બળી જાય, પછી પતિ થવાની યોગ્યતા તમારામાં આવશે.”

સતી જેવી પત્ની મળવી દુર્લભ છે. પણ કદાચ મળી હોય તો પોતે પાત્ર હોય તો જ તેને જીરવી શકાય. ભૂંડ સિંહણને જીરવી ન શકે. સિંહ જ સિંહણને જીરવી શકે. હા, ભૂંડ અને ભૂંડણીને કશો વાંધો ન આવે.

રાજાએ રાણીને કહ્યું, “તું મારી ગુરુ થા. હું તો તારો યોગ્ય પતિ ન થઈ શક્યો, પણ તું મારી ગુરુ થા.” રાણીએ કહ્યું કે “નહિ. પતિ જ ગુરુ કહેવાય છે. તમે જ ગુરુ છો.” અંતે બન્ને ગર્ગઋષિ પાસે ગયાં. ગર્ગઋષિએ બન્નેના લગ્નજીવનને સુધારવા અને દામ્પત્યને જમાવવા પંચાક્ષરમંત્ર આપ્યો, “તે જપો. પહેલાં શુદ્ધ થાઓ, પછી સંયમપૂર્વક સંસાર ભોગવો. આ યોગ છે. આ કર્તવ્ય છે.”

રાજારાણીએ પૂરેપૂરા જાપ કરીને પૂર્વ પાપોથી શુદ્ધ થયા પછી સોહાગરાત મનાવી.

(સ્કન્દપુરાણ, બ્રહ્મખંડ)

તા. 1-2-10

*

52. ઉમાનગર

સંસારમાં સૌના માટે એકસરખાં પરિણામ નથી હોતાં. કેટલાક જીવો ઉપરાઉપરી સુખો જ સુખો ભોગવતા હોય છે, જ્યારે બીજા કેટલાક ઉપરાઉપરી દુઃખો જ દુઃખો ભોગવતા હોય છે. મોટા ભાગના જીવો તો સુખ-દુઃખ બન્નેને સાથે કે વારાફરતી ભોગવતા હોય છે. બધાનાં કારણો જુદાંજુદાં હોય છે. પણ ઘણી વાર ચોક્કસ કારણો બતાવવાં કઠિન હોય છે.

"ગહના કર્મણો ગતિઃ"—ગીતા

કર્મની ગતિ અત્યંત ગહન છે.

વિદર્ભદેશમાં સત્યરથ નામના એક પ્રસિદ્ધ રાજા હતા. તે મહાન ધર્માત્મા અને પ્રજાવત્સલ હતા, સાથેસાથે શિવભક્ત પણ હતા. ઘણો સમય તેમણે સુખમાં વિતાવ્યો. જેના માથા ઉપર મોટી જવાબદારી હોય તે લાંબો સમય સુખશાંતિ ભોગવી ન શકે. સત્યરથ ઉપર આજુબાજુના રાજાઓ તથા શાલ્વદેશના રાજાએ મળીને આક્રમણ કરી દીધું. જે રાજા શક્તિશાળી થઈને શત્રુઓ ઉપર પહેલું આક્રમણ નથી કરતો તે પોતે જ આક્રમણનો શિકાર થઈ જાય છે. આક્રમણને આક્રમણથી રોકી શકાય છે, મારી હઠાવી શકાય છે. બીજા માર્ગો હશે, પણ તે બહુ વિશ્વાસપાત્ર નથી હોતા. સત્યરથે આક્રમણ ન કર્યું તેથી તેના ઉપર આક્રમણ થયું. ઘનઘોર યુદ્ધ થયું. બન્ને તરફની સેના, સેનાપતિઓ, અંતે સ્વયં રાજા ખૂબ લડ્યા. પણ આક્રાન્તા પૂરી તૈયારી સાથે આક્રમણ કરતો હોય છે, જ્યારે રક્ષિતનીતિ અપનાવનાર પૂરો તૈયાર નથી હોતો. તે ઉતાવળમાં યુદ્ધ કરવા જાય છે. તેને વ્યૂહરચનાનો સમય નથી મળતો. આક્રાન્તા પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે યુદ્ધમેદાન પસંદ કરતો હોય છે. તેની પસંદગીના મેદાનમાં આક્રમણનો ભોગ બનેલા રાજાએ યુદ્ધ કરવું પડતું હોયછે.

ભયંકર યુદ્ધમાં રાજા મરાયો. મંત્રીઓ મરાયા. સેના કપાઈ ગઈ. જે બચ્યા તે ભાગી છૂટ્યા. પરાજયનો સમય બહુ કપરો હોય છે. પાછળ ઘણું અસ્તવ્યસ્ત થઈ જતું હોય છે. સૌ કોઈ પોતાનો જીવ બચાવવા ભાગંભાગ કરતા હોય છે. કોઈ કોઈને સાથ નથી આપતું. આવી સ્થિતિમાં રાજાની રાણી પણ ભાગી. તે સગર્ભા હતી અને એકલી હતી. સ્ત્રી એક બહુ મોટી જવાબદારી છે. તેનું રક્ષણ કરો અને તેના ગર્ભનું પણ રક્ષણ કરો. રાતના અંધારામાં તે આખી રાત ચાલ-ચાલ કરતી રહી. તેને પોતાની નહિ, પોતાના ગર્ભની રક્ષા કરવી હતી, કારણ કે આ સામાન્ય ગર્ભ ન હતો, રાજ્યનો વારસદાર હતો.

જ્યારે સવાર થયું ત્યારે તે એક તળાવના કિનારે પહોંચી ગઈ હતી. તે થાકીને ચૂર થઈ ગઈ હતી. એક વૃક્ષની નીચે તેણે આરામ કર્યો. ત્યાં તો તેને પ્રસૂતિ થઈ ગઈ. એક રૂપાળું બાળક જન્મ્યું હતું. સગર્ભાવસ્થામાં પણ જે સ્ત્રીઓ મહેનત-મજૂરી કરતી રહે છે તેમને પ્રસૂતિ માટે ડોક્ટરો કે નર્સોની જરૂર નથી પડતી. જે સ્ત્રીઓ તદ્દન બેઠાડુ જીવન જીવતી હોય છે તેમને ચીરા મુકાવવા પડતા હોય છે.

બાળક પુત્ર હતો. રાણીની ખુશીનો પાર ન હતો. તેની પાસે માત્ર પહેરેલાં જ વસ્ત્રો હતાં. બીજાં વસ્ત્રો લેવાનો પણ તેને સમય મળ્યો ન હતો. ક્યારે કોને કેવી દશામાં ભાગવું પડે તે કહેવાય નહિ.

એક વસ્ત્રમાં બાળકને મૂકીને તે સ્નાન કરવા તળાવમાં ઊતરી. તરત જ એક ભૂખ્યો મગર તેનો પગ પકડીને ઊંડા પાણીમાં લઈ ગયો. રાણી મગરનું ભોજન બની ગઈ.

તરતનું જન્મેલું પેલું બાળક વૃક્ષ નીચે એકલું પડ્યું હતું અને જોરજોરથી રોતું હતું. જેનું રડવું સાંભળનારી મા નથી હોતી તે બાળક દુર્ભાગી છે. રાજવંશી બાળક જન્મતાં જ માતા-પિતા વિનાનું થઈ ગયું. તે જોરજોરથી રોતું હતું. સારું કર્યું કે ભગવાને રડવું બનાવ્યું, જેથી કોઈને અવાજ સંભળાય અને બચાવવા આવે. જો રડવું જ ન હોત તો કોણ કોને બચાવવા આવત! એટલામાં એક વિધવા બ્રાહ્મણી પોતાના એક વર્ષના બાળકને તેડીને ત્યાં આવી પહોંચી. રડતા બાળકને જોઈને તેને નવાઈ લાગીઃ અરે, આ કોનું બાળક હશે? દેખાય છે તો બહુ રૂપાળું! જરૂર કોઈ ઉત્તમ કુળનું બાળક હોવું જોઈએ. બાળકની ચીસો વધતી હતી. બ્રાહ્મણીનું હૃદય દ્રવી ઊઠ્યું. તેણે બાળકને તેડી લીધું અને પોતાનું સ્તન તેના મોઢામાં મૂકી દીધું. બાળક શાંત થયું. દુખિયારાને આશરો મળવો દુર્લભ વસ્તુ છે. કોઈ જિવાડનારો પણ છે જ.

બ્રાહ્મણીનું નામ ઉમા હતું. તે વિધવા હતી, અનાથ હતી. પતિના મૃત્યુ પછી તેને બાળક જન્મ્યું હતું. તે ભિક્ષા માગીને જીવનનિર્વાહ કરતી

હતી. બ્રાહ્મણ ઉચ્ચ, પૂજ્ય અને પવિત્ર વર્ણ છે તેવું બધા માને છે, તેથી તેને ભિક્ષાવૃત્તિનો અધિકાર પણ માને છે. પહેલાં માનવતાવાદી સંસ્થાઓ ન હતી. ન કામ કરીને જીવવાની સૌને સગવડ હતી. નિરાધાર વિધવાઓ ક્યાં જાય? શું કરે? બસ ભીખ માગે.

ઉમા એકચક્રા નગરમાં પોતાના ઘરે આવી ગઈ અને બન્ને બાળકોને ઉછેરવા લાગી. ભીખ માગીને પણ બીજાના બાળકને ઉછેરીને મોટું કરનારી સ્ત્રી કોઈ મોટી સંસ્થા જેટલી જ મહાન અને પૂજ્ય છે. બન્ને બાળકો મોટાં થયાં બન્નેના ઉપનયન-સંસ્કાર કરાવ્યા. બન્નેને ગુરુકુળમાં ભણવા મોકલ્યા. વિધવા ઉમા એકલા હાથે આ બધું કરી રહી હતી. સ્ત્રીને હૂંફ જોઈએ, ઓથ જોઈએ, શોષણખોર ન જોઈએ. પણ સમાજ એટલે સમાજ. વ્યક્તિ દયાળુ હોય છે, સમાજ દયાળુ નથી હોતો તેમાં પણ ભદ્ર અને સુખી ગણાતો સમાજ તો વધુ કઠોર હોય છે. તે પોતે તો હજારો ભૂલો કરે છે, પણ કોઈ અબળા, વિધવા કે અનાથ બાળકની ભૂલ સ્વીકારતો નથી.

એક દિવસ શાંડિલ્યઋષિ ફરતા-ફરતા આવી ચઢ્યા. તેમણે બન્ને બાળકોને જોયાં, બન્નેની આકૃતિનો ભેદ જોયો. સગા ભાઈની આકૃતિ મળતી આવે. પણ અહીં તેવું ન હતું. તેમણે ઉમાને બધી વાત પૂછી. ઉમાએ પૂરી વાત કહી સંભળાવી. જે વસ્ત્ર ઉપર સુવાડીને રાણી તળાવમાં નાહવા ગઈ હતી તે વસ્ત્ર હજી ઉમાએ સાચવી રાખ્યું હતું. તે શાંડિલ્યઋષિને બતાવ્યું. વસ્ત્ર જોતાં જ ઋષિ સમજી ગયા. આવું વસ્ત્ર કોઈ રાજા-મહારાજાને ત્યાં જ હોય. નક્કી આ કોઈ રાજવંશી બાળક છે. ઋષિએ બાળકની ઉંમર સાથે વર્ષો ગણ્યાં.

અરે, હાં, તે વર્ષે વિદર્ભદેશ ઉપર શાલ્વદેશના રાજાએ ચઢાઈ કરી હતી અને સગર્ભા રાણી મહેલમાંથી છટકી ભાગી હતી. નક્કી આ તેનું જ બાળક હોવું જોઈએ. બધો તાળો બેસાડ્યો.

ઉમાને જ્યારે ખબર પડી કે તેણે જેને ઉછેરીને મોટો કર્યો છે તે તો રાજકુમાર છે ત્યારે તેના આનંદનો પાર ન રહ્યો. હવે તેની રક્ષા કરવાની જવાબદારી વધી ગઈ. જો શાલ્વરાજાને ખબર પડી જાય તો મરાવી જ નાખે! પણ ઉમાએ રક્ષા કરી. યુવાન રાજકુમારનું રાજવંશી લોહી જાગી ઊઠ્યું. તેણે મિત્રોની સેના બનાવી અને પિતાની રાજધાની ઉપર ગુપચૂપ હુમલો કરી રાજધાની પાછી મેળવી લીધી. પ્રજાને ખબર પડી કે આ તો આપણા જ રાજકુમાર છે. સૌએ તેને વધાવી લીધો.

રાજકુમાર પાલક માતા ઉમાને લઈ આવ્યો, તેના હાથે રાજતિલક કરાવ્યું અને રાજધાનીનું નામ “ઉમાનગર” રાખ્યું.

(સ્કન્દપુરાણ, બ્રાહ્મખંડ, સુધારા-વધારા સાથે)

તા. 1-2-10

*

53. દામ્પત્યસિદ્ધિ

લગ્ન થયા પછી દામ્પત્ય જામવામાં ત્રણ મોટી બાધાઓ હોય છે. 1. દહેજનો અસંતોષ, 2. સંતાનનો અસંતોષ અને 3. કાયમી બીમારી.

1. જે કુરિવાજ ભારતમાં તો છે પણ પશ્ચિમમાં નથી તે છે દહેજપ્રથા. દહેજ- પ્રથાએ આજ સુધી હજારો નહિ, લાખો સ્ત્રીઓને હત્યા કે આત્મહત્યાનો શિકાર બનાવી છે. આ પાપ પશ્ચિમમાં નથી થતું. આપણે જ્યારે આપણી ભવ્ય સંસ્કૃતિનું ગૌરવ લઈએ છીએ ત્યારે આ હજારો અભાગણીઓને જોતા નથી. સંસ્કૃતિ સ્ત્રીલક્ષી હોય છે, તેથી સંસ્કૃતિનું મૂલ્યાંકન સ્ત્રીજીવનથી થતું હોય છે. દહેજપ્રથા સિવાયની બીજી કેટલીયે પ્રથાઓએ આપણી સ્ત્રીઓની કેવી દુર્દશા કરી છે તેનો એક નાનો સરખો નમૂનો. સામે આવી પ્રથાઓ પશ્ચિમના ન હોવાનું પણ નોંધવું જરૂરીછે.

1. દહેજપ્રથા પશ્ચિમમાં નથી.
2. વિધવાપ્રથા પશ્ચિમમાં નથી.
3. દૂધ-પીતી-પ્રથા પશ્ચિમમાં નથી.
4. દેવદાસી-પ્રથા પશ્ચિમમાં નથી.
5. બહુપત્નીત્વ-પ્રથા પશ્ચિમમાં નથી.
6. ઘૂંઘટ, ઓઝલ કે બુરખાપ્રથા પશ્ચિમમાં નથી.
7. વારસાહક્ક-વંચિત-પ્રથા પશ્ચિમમાં નથી.
8. કન્યાદાન-પ્રથા પશ્ચિમમાં નથી.

આવી અનેક પ્રથાઓ આપણે ત્યાં હતી. જોકે હવે આમાંથી કેટલીક રહી નથી, કારણ કે આપણે હિન્દુઓ સુધારાવાદી છીએ. સમય-સમય ઉપર આપણે સુધારો સ્વીકારીએ છીએ. તેના માટે મહાપુરુષો પેદા થાય છે અને લોકોનો વિરોધ સહન કરીને પણ તે સુધારો કરાવે છે. જરા વિચાર કરો કે જ્યારે આ બધી કુપ્રથાઓ પ્રચલિત હશે ત્યારે સ્ત્રીઓ ઉપર કેવી વીતતી હશે? આપણે જ્યારે સંસ્કૃતિની ભવ્યતાની બેહદ વાતો કરીએ છીએ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિની ઘોર નિંદા કરીએ છીએ ત્યારે આ કુપ્રથાઓને નજરઅંદાજ કરી દઈએ છીએ. પશ્ચિમમાં આવી કુપ્રથાઓ ન હતી, ન છે. તેથી આ નિમિત્તે થનારી સ્ત્રીઓની આત્મહત્યાઓનું પ્રમાણ નહિવત્ છે.

1. દહેજપ્રથા હજી પણ પૂરેપૂરી સમાપ્ત થઈ નથી. અવારનવાર તેનાં દુષ્પરિણામોની ઘટનાઓ સમાચારપત્રોમાં જોવા મળે છે.
2. વૈધવ્ય-પ્રથામાં હવે ઘણું પરિવર્તન આવ્યું છે. તેમાં સુધારો કરનારા અનેક સમાજસુધારકોને આપણે યાદ પણ કરતા નથી.
3. દૂધ-પીતી-પ્રથા હવે બંધ થઈ ગઈ છે, તેમ છતાં સ્ત્રીભ્રૂણહત્યા ચાલુ છે. તેથી "બેટી બચાવો" આંદોલનો ચલાવવાં પડે છે. આ કુપ્રથાના કારણે હવે નર-નારીનો રેશિયો બગડી ચૂક્યો છે. કન્યાઓનો ભયંકર તોટો પડ્યો છે. હજારો પુરુષો કુંવારા જ રહી જાય છે. તેથી બળાત્કાર જેવાં દૂષણો વધી ગયાં છે.
4. દેવદાસી-પ્રથા હવે લગભગ સમાપ્ત થઈ ગઈ છે તોપણ નાની નાની બાળકીઓને (બાળકોને પણ) દીક્ષા આપીને તેમને સંસારવિમુખ બનાવાય છે. આનું પાછું ગૌરવ લેવાય છે.
5. બહુપત્નીત્વ-પ્રથા પહેલાં હતી. હવે હિન્દુઓમાં કાયદાના દ્વારા નથી રહી, પણ મુસ્લિમોમાં છે.
6. સ્ત્રીને ઘરમાં જ પુરાઈ રહેવું. ઘૂંઘટ, ઓઝલ કે બુરખો વગેરે પહેરીને મોઢું ઢાંકવું, વગેરે પ્રથા હજી પણ અમુક પ્રદેશોમાં અને અમુક જ્ઞાતિઓમાં છે જ.
7. વારસાહક્કમાં પુત્ર-પુત્રીને સમાન હક્ક ન હતો. હવે સુધારો થયો છે. સ્ત્રીનું રાજશાસન ભાગ્યે જ સ્વીકાર્ય હતું. થોડાંક જ અપવાદરૂપ ઉદાહરણો મળે છે. મુસ્લિમો પણ થોડાક અપવાદો સિવાય સ્ત્રીનું રાજશાસન સ્વીકારતા નથી, જ્યારે પશ્ચિમમાં આવું ન હતું અને ન છે.
8. કન્યાદાન-પ્રથા દ્વારા કન્યાને દાનમાં આપી દેવાની વસ્તુ મનાઈ છે. લગ્નમાં પહેલાં કન્યાનો કશો અવાજ જ ન હતો, તેથી ઘણાં કજોડાં થતાં અને તે નિભાવવાનાં થતાં. જોકે હવે આ પ્રથા ઉપલા વર્ગમાં રહી નથી તોપણ પછાત જ્ઞાતિઓમાં હજી પણ આ પ્રથા છે. તે કારણે

બાળલગ્નો જેવા અનર્થો પણ થતા હતા. હજી પણ કોઈ વાર આવા પ્રસંગ બને છે ખરા.

આવી બધી અનેક પ્રકારની કુપ્રથાઓ આપણે ત્યાં હતી. સુધારકોના પ્રયત્નોથી આજે આપણે તો ઘણી પ્રથાઓમાંથી છુટકારો મેળવી શક્યા છીએ. પણ હજી ઘણું કામ કરવાનું બાકી છે. સંસ્કૃતિનો વિચાર કરતી વખતે આ બધું પણ યાદ રાખવું જોઈએ, નહિ તો આપણે સાચું મૂલ્યાંકન કરી શકીશું નહિ.

મૂળ વાત ઉપર આવીએ.

લગ્ન થયા પછી દામ્પત્ય જમાવવામાં બાધક બનનારાં તત્ત્વોમાં દહેજ- પ્રથા છે. વરપક્ષ કન્યાપક્ષ પાસે મોટીમોટી આર્થિક અપેક્ષાઓ રાખે છે. તે જો પૂરી ન થાય તો તેનાં કુપરિણામ કન્યાને ભોગવવાં પડે છે, જેથી તેને કાં તો ત્યક્તા થવું પડે છે અથવા ઘરમાં રહીને અળખી થઈને મહેણાં-ટોણા સાંભળવાં પડે છે. આ દામ્પત્યઘાત જ કહેવાય.

દામ્પત્યઘાત કરાવનારી બીજી વસ્તુ છે સંતાન વિશે અસંતોષ. કાં તો સંતાન થાય જ નહિ, કાં પછી માત્ર દીકરીઓ જ થાય. આ બન્ને પરિસ્થિતિમાં સ્ત્રીને જ દોષી મનાય છે, જેથી કાં તો સ્ત્રી ત્યક્તા બને, કાં પછી અળખી થઈને જીવે.

દામ્પત્યની ત્રીજી ઘાત કાયમી બીમારી છે. તે પણ સ્ત્રીપક્ષે જ કહેવાય. સ્ત્રીને કોઈ એવી બીમારી હોય જે અસાધ્ય હોય, જીવનભરની હોય, તો પુરુષ તેનો ત્યાગ કરી દેતો હોય છે. એક તો ત્યક્તાપણું અને ઉપરથી કાયમી બીમારી, સ્ત્રીની કેવી દશા થાય?

જોકે આ ત્રણે કારણો હોવા છતાં પણ ઘણાંનાં દામ્પત્ય સારી રીતે જામે છે, તેની ના નહિ, પણ તે બહુ થોડાં જામે છે. તે દેવ જેવાં માણસો હોય છે.

હવે કથા જોઈએ.

દશાર્ણદેશના રાજા વજ્રબાહુની રાણી સુમતિ હતી. તેને એક નાનું બાળક પણ હતું. આ રાણીને કાયમી અસાધ્ય રોગ લાગુ પડ્યો હતો. તે મટી શકે તેમ ન હતો, તેથી રાજાએ તેને દૂરના ઘોર જંગલમાં ત્યજી દીધી. ઘોર જંગલ, એકલી સ્ત્રી, નાનું બાળક અને વળી પાછી રોગી. શું થાય? માણસનું આત્મબળ આપત્તિમાં વિકસતું હોય છે. જેમના ઉપર આપત્તિઓ આવતી નથી તેમને આત્મબળની જરૂર નથી હોતી. ચીલાચાલુ જીવન જીવવું તેમાં આત્મબળની શી જરૂર?

જ્યારે આવા જ ઘોર વનમાં સીતાજીને છોડ્યાં ત્યારે તે સગર્ભા હતાં; પણ આ સુમતિ તો બાળકવાળી અને બીમાર છે. તેને કોઈ હોસ્પિટલની જરૂર છે. પણ તેનાથી છુટકારો પામવાનો રસ્તો હોસ્પિટલમાંથી નથી નીકળતો, આવા ઘોર વનમાંથી નીકળતો હશે તેથી તેને અહીં ત્યજી દીધી છે. તેણે હિંમત કરી અને જેમતેમ કરીને આગળ ચાલી. આગળ એક વૈશ્યોનું ગામ મળ્યું. ત્યારે કોમવાર ગામો રહેતાં અને ગામમાં કોમવાર મહોલ્લા રહેતા. વૈશ્યોના ગામમાં એક પદ્માકર નામનો બહુ ધનાઢ્ય વૈશ્ય રહેતો હતો. તેની દાસી ગામબહાર ફરવા નીકળી હતી તેને સુમતિ મળી ગઈ. તેની દશા જોઈને દાસીને દયા આવી. તે સુમતિને શેઠ પાસે લઈ આવી. શેઠ દયાળુ હતો. તેણે સુમતિને આશરો આપ્યો, નજીકનું એક ઘર આપ્યું અને ખાવાપીવાની વ્યવસ્થા કરી આપી. શ્રીમંતાઈ અનાથને આશરો આપવાથી શોભતી હોય છે.

થોડા જ દિવસમાં સુમતિનું બાળક એટલે કે રાજકુમાર બીમારીથી મરી ગયું. સંક્રામક રોગીઓએ બાળકો પેદા ન કરવાં જોઈએ. બાળકના મૃત્યુથી સુમતિને ભારે આઘાત લાગ્યો. સ્ત્રી પતિના આધારે જીવન જીવે. પતિ ન હોય તો બાળકના આધારે જીવન જીવે. પણ બાળક જ મૃત્યુ પામે તો હવે કોના આધારે જીવન જીવે? આવી સ્ત્રીઓ માટે આપણે ત્યાં કોઈ વ્યવસ્થા ન હતી. હવે "બાપનું ઘર" કે "માનું ઘર" થવા લાગ્યાં છે તે સારી વાત કહેવાય. પહેલાં આવી સ્ત્રીઓ કોઈ ને કોઈ ધર્મસ્થાનમાં આશરો લેતી, ખાસ કરીને કોઈ સંતપુરુષ કુટિયા કે મઢી બનાવીને રહેતા હોય ત્યાં આશરો મળતો. બન્નેને એકબીજાની જરૂર હોવાથી મેળ પડી જતો. જોકે ત્યાં પણ લોકો ચેનથી રહેવા ન દેતા. લાંછન લગાડનારા તૈયાર જ રહેતા. તો પછી હવે આ સ્ત્રીએ જવું ક્યાં?

બાળકના મૃત્યુ પછી સુમતિ એકલી રહી ગઈ. એક દિવસ તે એકલી રોતી હતી ત્યાં ઋષભ નામના શિવયોગી આવી પહોંચ્યા. તેમણે તેને આશ્વાસન આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આવી જ સ્થિતિ કિસા ગૌતમીની થઈ હતી ત્યારે બુદ્ધે તેને જે ઘરમાં આજ સુધી કોઈ મર્યું ન હોય તે ઘરમાંથી તાંદળા લાવવાનું કહેલું. કિસા ઘરેઘરે ફરી, પણ તાંદળા ન મળ્યા. તેને બોધ થયો અને શાંત થઈ ગઈ. સુમતિનું પણ આવું જ થયું ઋષભયોગીએ તેને આશ્વાસન આપ્યું, હિંમત બંધાવી, ભક્તિમાર્ગ બતાવ્યો.

મૃત બાળક ખરેખર મર્યું ન હતું. હજી તેની નાડી ચાલતી હતી. ઋષભે તેને પોતાના ખોળામાં લીધું, માથે હાથ ફેરવ્યો અને ઔષધિ પિવડાવી. બાળક સચેત થઈ ગયું. રાણી રાજીરાજી થઈ ગઈ. શિવયોગી ઋષભે સુમતિને સલાહ આપી કે હવે તું અહીં આ વૈશ્યને ત્યાં જ રહેજે અને આ બાળકને ભણાવજે. તેમણે બાળકનું નામ "સુનય" પાડ્યું.

સુનય અને પોતાના પુત્રને વૈશ્ય પદ્માકરે ગુરુકુળમાં ભણવા મોકલ્યા. ઋષભયોગી ફરી પાછા આવ્યા, બાળકની સૂધ લીધી, સુમતિને ઔષધ આપ્યું જેથી તે પણ આરોગ્યવતી થઈ ગઈ.

હવે સારા દિવસો આવ્યા. પદ્માકર શેઠ પણ રાજી થયા. કોઈને માત્ર આશ્રય જ નહિ તેનો ઉદ્ધાર પણ કરે તેને શેઠ કહેવાય. શોષણ કરે તેને શેઠ ન કહેવાય. અને હા, પછી તો રાજાને પણ ખબર પડી. વારસદાર ન હોવાથી તે દુઃખી હતો. તે દોડતા રથે શેઠને ત્યાં આવ્યો. જોયું તો રાણી તો રૂપરૂપનો અંબાર થઈ ગઈ છે અને પુત્ર તો મહાન રાજકુમાર જેવો દેખાય છે. રાજાએ બન્નેને પોતાની સાથે રથમાં ચાલવા જણાવ્યું, પણ રાણીએ કહ્યું કે "હવે મને કેમ લઈ જાઓ છો? હવે હું રસભરી કેરી થઈ ગઈ એટલે ને? જાઓ-જાઓ પાછા ચાલ્યા જાઓ! મારે નથી આવવું. ઘોર વનમાં ઘોર વિપત્તિમાં આ બાળક સાથે છોડી દેતાં તમને દયા ન આવી? ધન્ય છે આ શેઠને અને ધન્ય છે આ ઋષભદેવને કે જેમણે મને નવું જીવન આપ્યું!"

પદ્માકર દીર્ઘદ્રષ્ટા હતો. તે જાણતો હતો કે પત્નીનું સ્થાન તેના પતિ પાસે જ હોય. લાંબા ભવિષ્યનો વિચાર કરીને પદ્માકરે રાણી અને રાજકુમારને રાજા સાથે વિદાય કર્યાં. રાજા ઊંચી આંખ કરી શકતો ન હતો. ફરી દામ્પત્ય જામ્યું.

(સ્કન્દપુરાણઃ બ્રાહ્મખંડ)

તા. 3-2-10

*

54. સુશીલાનો ઉદ્ધાર

જે સ્ત્રીને પોતાનું યૌવન સાચવવું હોય તેણે હંમેશાં મર્યાદાની વાડમાં રહેવું જોઈએ. વાડ એ બંધન નથી, રક્ષણ છે. વાડમાં પુરાયેલું બકરું રાત્રે સુરક્ષિત રહે છે અને શાંતિથી ઊંઘે છે. પણ વાડ બહાર રહી જાય છે તેને વરુ ફાડી ખાય છે. મર્યાદાનો નિયમ તો પુરુષો માટે પણ છે જ, પણ મર્યાદા તોડવાથી જે નુકસાન પુરુષને થાય છે તેની તુલનામાં સ્ત્રીને અનેકગણું થાય છે. સ્ત્રી લૂંટાઈ જાય છે, પુરુષ લૂંટાતો નથી. લૂંટાયેલી સ્ત્રી કોડીની થઈ જાય છે. તે તેની ભૂલને સુધારી શકતી નથી, કદાચ સુધારે તોપણ સમાજ માનતો નથી. એટલે જુવાન અને રૂપાળી સ્ત્રીએ તો ખાસ મર્યાદામાં રહેવું જ જોઈએ.

કાશીનગરીની વાત છે. હરિસ્વામી નામનો એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને સુશીલા નામની સુંદર કન્યા હતી. તે યુવાવસ્થાએ પહોંચી ગઈ. તેનું રૂપ અને યૌવન જોઈને ઘણા યુવાનિયાઓ લલચાતા રહેતા. ફૂલની ચારે તરફ જેમ ભમરા ફરે તેમ સુશીલાની ચારે તરફ યુવાનો ફરતા રહેતા. જેની ચારે તરફ આવું ટોળું ફરતું હોય તે સ્ત્રીને અભિમાન જાગે, “હું કેવી છું કે મારી ચારે તરફ કેટલા લોકો આંટા મારે છે!” આવો ગર્વ ઊભો થાય. તેને ત્યારે ખબર નથી હોતી કે આમાં ચાહનારા કરતાં લૂંટનારા જ વધારે છે. ચાહનારા ને લૂંટનારા વચ્ચેનો ભેદ તે સમજી શકતી નથી. તેને ગોળ અને ખોળ બન્ને સરખા દેખાય છે, કારણ કે અત્યારે તેની મુગ્ધાવસ્થા ચાલતી હોય છે.

સુશીલા ઘરમાં ન ઊંઘતાં આંગણામાં એકલી જ સૂઈ જતી. સદ્‌ગૃહસ્થોએ બને તો સૌરાષ્ટ્ર જેવાં ડેલીબંધ મકાન બાંધવાં, જેથી સ્ત્રીઓની મર્યાદા રહે અને રક્ષણ થાય. સુશીલા જે આંગણામાં સૂતી હતી તેને વરંડો ન હતો.

એક દિવસ રાત્રે એક ગુંડા માણસે તેને ઉપાડી લીધી. સુશીલાએ બૂમાબૂમ કરવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ પેલાએ તેનું મોઢું દાબી દીધું. સુશીલા હવે અબળા હતી. પેલો તો તેને ઉપાડીને ભાગ્યો. કોઈને ખબર પણ ન પડી અને કોઈ બચાવવા પણ ન આવ્યું. કેટલીક જગ્યાએ ગુંડાઓનો એવો ત્રાસ હોય છે કે કોઈને ખબર પડે તોપણ કોઈ બચાવવા ન આવે. અને આપણને તો ધર્મ અને અધ્યાત્મના નામે શિખવાડ્યું છે કે “મારે શું?” “તું તારું કર!” વગેરે. નમાલી પ્રજા માટે આવાં સૂત્રો નમાલાપણાને ઢાંકવાનું છત્ર બની જતાં હોય છે.

ગુંડાઓની પણ ગેંગ હોય છે જે પરસ્પર લડતી-ઝઘડતી રહેતી હોય છે. સુશીલાને ઉપાડીને પેલો ગુંડો જતો હતો તે બીજા ગુંડાએ જોયું. તે ‘માલ’ પડાવી લેવાની ઇચ્છાને રોકી ન શક્યો. લંપટ પુરુષો સ્ત્રીઓને માલ સમજતા હોય છે અને તેને પડાવી લેવા તોફાનો પણ કરતા હોય છે. બન્ને વચ્ચે ભારે મારામારી થઈ. અંતે બન્ને એકબીજાને મારીને મરી ગયા.

સુશીલા એકલી રહી ગઈ. હવે શું કરવું? પિતા હરિસ્વામીને ત્યાં પાછી જાઉં તો મારો સ્વીકાર થશે? હિન્દુ પ્રજાનો ઉચ્ચ વર્ગ ભારે ગુરુતાગ્રંથિથી પીડાતો વર્ગ છે. જો કોઈ હલકો માણસ તેની કન્યાનું અપહરણ કરે અને પછી કદાચ પેલી કન્યા પાછી આવે તોપણ માતા-પિતા તેનો સ્વીકાર ન કરેઃ “હવે તું ભ્રષ્ટ થઈ ગઈ. અમારા કામની ન રહી” ભ્રષ્ટતાનાં બે કેન્દ્રો છેઃ મોઢું અને ગુપ્ત અંગ. કોઈનું ખાવાથી ભ્રષ્ટ થઈ જવાય, વટલાઈ જવાય અને જો કોઈ સ્ત્રીના ગુપ્તાંગનો કોઈ જબરજસ્તી દુરુપયોગ કરે તોપણ તે સ્ત્રી ભ્રષ્ટ થઈ જાય. (બળાત્કાર કરનાર ભ્રષ્ટ ન થાય!) આવી સ્ત્રીને કોઈ સંઘરે નહિ. તેથી કેટલીક સ્ત્રીઓ પેલા ભ્રષ્ટાચાર કરનારની સાથે જ રહેવા તૈયાર થઈ જતી હોય છે. આ રીતે હિન્દુ પ્રજાની ઉચ્ચવર્ગની હજારો સ્ત્રીઓને ભ્રષ્ટ કરનારા આપોઆપ તેના સ્વામી થઈ જતા હોય છે. આને કેવો સમાજ અને કેવી સંસ્કૃતિ કહેવાય? જે સ્વીકારે તેને સંસ્કૃતિ કહેવાય, જે ગુમાવે તેને સંસ્કૃતિ ન કહેવાય. આપણે ગુમાવનારા છીએ, સ્વીકારનારા નથી.

સુશીલા ભાગ્યશાળી હતી. એ એકલી દિઙ્મૂઢ થઈને ઊભી હતી. બે ગુંડાઓની ચુંગાલમાંથી તો તે છૂટી, પણ હવે કોઈ ત્રીજો ગુંડો ન આવી જાય. નહિ તો કોઠાવાળા તો આવી સ્ત્રીઓને સૂંઘતા ફરતા હોય છે. સ્ત્રી ક્યાં સુરક્ષિત છે? ઘરની ચાર દીવાલો અને પરિવારની મર્યાદામાં તે સુરક્ષિત રહી શકે છે. સુશીલાને ખુલ્લા આંગણામાં સૂઈ રહેવાની ભૂલની સજા હવે સમજાઈ હતી. તે ઊભી હતી તેવામાં ત્યાંથી એક બ્રાહ્મણ યુવાન નીકળ્યો. તેણે સુશીલાને જોઈ. પૂછપરછ કરતાં ખબર પડી કે ગુંડા દ્વારા અપહરણ કરાયેલી અને ગુંડાઓના પરસ્પરના ઝઘડામાં ત્યજાયેલી આ બ્રાહ્મણ કન્યા છે. તે હવે ઘરે પાછી જવા નથી માગતી તો હવે ક્યાં જાય? બ્રાહ્મણ યુવકે હિંમત કરીને તેનો સ્વીકાર કર્યો. આમ કરવામાં તેને ત્રણ ભયસ્થાનો હતાં. ગુંડા મરી ગયા છે, પણ તેમની ગેંગ તો છે જ. આ ગેંગ તેમને પતિ-પત્ની તરીકે

જીવવા દેશે? આ તો સિંહનો શિકાર પડાવવા જેવું હતું! જુનવાણી પરિવાર તેમને સ્વીકારશે ખરો? માતા-પિતાની અપેક્ષા તો પોતાની ધારેલી કન્યાની જ હોય છે. વચ્ચે આ અજાણી ટપકી પડી તો તેને સ્વીકારે ખરાં? અને છેવટે જે કન્યા માટે બ્રાહ્મણ યુવકે પોતાનું જીવન હોડમાં મૂકી દીધું તે કન્યા સારી નીકળશે ખરી? કારણ કે માણસની તો નીવડ્યે જ ખબર પડે. પણ આવા 'તો-તો'ની ચિંતા કરે તે સાહસ ન કરી શકે. તે વાણિયા હોય જે ફૂંકીફૂંકીને પગલાં ભરે. તેમની કથાઓ ન હોય. સાહસકથાઓ તો વીરોની જ હોય. બ્રાહ્મણ યુવક વીર હતો. કોઈની પણ પરવા કર્યા વિના તેણે સુશીલાનો સ્વીકાર કર્યો. બન્ને શિવભક્ત હતાં તેથી ખૂબ ભક્તિ કરતાં રહ્યાં અને પરસ્પરને સુખી કરીને સુખી થયાં.

(સ્કન્દપુરાણ, કાશીખંડ—થોડા ફેરફાર સાથે)

તા. 3-2-10

*

55. કન્યાનો ઉદ્ધાર

લગ્નના અનેક પ્રકાર બતાવ્યા છે, જેમાં ચીલાચાલુ લગ્ન તો સૌ જાણે જ છે. પણ એક શૌર્યલગ્ન પણ હોય છે. વર કોઈ કન્યાને બચાવવા શૌર્ય કરે, પછી તે પાણીમાં ડૂબતી હોય ને બચાવે, અગ્નિમાં બળતી હોય ને બચાવે કે પછી ગુંડા દ્વારા અપહૃત થઈ ને બચાવે. કોઈ પણ રીતે કન્યાને બચાવવી એ પરાક્રમ છે. સ્ત્રીઓ પરાક્રમપ્રિય હોય છે. તે નમાલો પતિ પસંદ કરતી નથી પણ વીરપતિ પસંદ કરે છે. વરની વીરતા દર્શાવતું પ્રતીક તલવાર છે. વર જ્યારે લગ્ન કરવા જાન લઈને જાય છે ત્યારે વર પોતાની કેડે તલવાર બાંધીને જાય છે, તેમાંથી સંદેશ નીકળે છે કે મારી પત્નીનું હું રક્ષણ કરીશ. પત્ની, તેમાં પણ રૂપાળી પત્ની કોઈ પરાક્રમી પુરુષને ચાહતી હોય છે જે તેનું રક્ષણ કરે. રૂપ આકર્ષણ વિનાનું નથી હોતું. રૂપ જ્યારે કોઈ દુરાત્માના આકર્ષણનું લક્ષ્ય બને છે, ત્યારે પરાક્રમનો પ્રસંગ ઊભો થાય છે. કોઈ પરાક્રમી પુરુષ વીરતા બતાવીને દુરાત્માથી કન્યાને છોડાવે છે ત્યારે કન્યા બચાવનાર પુરુષની જ વર તરીકે વરણી કરે છે. આવી જ એક કથા આવી રીતે આવીછે.

કાશીમાં રાજકુમારી મલયગન્ધિની પોતાની સખીઓની સાથે ઉદ્યાનમાં ક્રીડા કરતી હતી. બરાબર તે જ સમયે કંકાલકેતુ નામનો રાક્ષસ ચઢી આવ્યો. રાક્ષસો આવી કન્યાઓને શોધ્યા કરતા હોય છે. તે નથી તો સ્ત્રીમર્યાદા જાળવતા કે નથી પાળતા. રાક્ષસોની દૃષ્ટિ હંમેશાં બે વસ્તુઓ ઉપર રહે છે. એક તો પરાયા ધન ઉપર અને બીજી પરાયી સ્ત્રી ઉપર. આર્ય પુરુષો પરધન અને પરસ્ત્રીને હંમેશાં પાપમય માને છે તેથી તે તેનાથી દૂર રહે છે. આર્ય અને રાક્ષસ બન્નેનાં જીવનમૂલ્યોનો આ ફરક છે. એટલે આર્યપ્રજા રાક્ષસોની સાથે રહી શકતી નથી, કારણ કે તેમની સાથે રહેવાથી સ્ત્રીવર્ગ સલામત રહેતો નથી. આવા રાક્ષસોથી સૌને—ખાસ કરીને સ્ત્રીવર્ગને સલામતી આપવી તે મહાપુણ્ય અને પરાક્રમનું કાર્ય કહેવાય.

રાજકુમારી સખીઓની સાથે રમતો રમી રહી હતી ત્યાં કંકાલકેતુ આવ્યો અને હરણ કરીને લઈ ગયો. બધાં જોતાં જ રહી ગયાં. રાજાએ કોઈ સુરક્ષાની વ્યવસ્થા કરી ન હતી. કંકાલકેતુએ રાજકુમારીને પાતાલલોકમાં લઈ જઈને તેને સંતાડી દીધી. રાક્ષસો સંપીલા હોય છે. તે જ્યારે કોઈ સ્ત્રીનું અપહરણ કરે છે ત્યારે તેમનો પૂરો રાક્ષસસમાજ તેને સાથ આપે છે, રક્ષણ કરે છે, વાત બહાર જવા દેતા નથી. રાજકુમારી મલયગન્ધિનીને પણ આવી જ રીતે પાતાલલોકમાં સંતાડી દીધી, પછી તેની સાથે લગ્ન કરી લેવાનું નક્કી કર્યું. તેણે તૃતીયાનું મુહૂર્ત પણ કાઢ્યું. જેમ-જેમ તૃતીયા નજીક આવતી ગઈ તેમ-તેમ મલયા વધુ ને વધુ ચિંતિત થતી ગઈ. તે કંકાલકેતુને પરણવા માગતી ન હતી. પણ સ્ત્રીની લાચારી તો જુઓ! તેની સાથે જબરજસ્તી પરણી શકાય છે. કદાચ તેનું મન ન જિતાય તો તન તો જીતી શકાય જ છે. અને તન જીત્યા પછી લાંબા સમયે મન પણ જિતાઈ જાય છે. કોઈ બહાનું કરીને મલયા બહાર ફરવા નીકળી. ત્યાં તો તેને નારદજી મળી ગયા. નારદ સનાતન પાત્ર છે. બધા સમયમાં બધે હાજર જ હોય. તેથી તો કથા આગળ ચાલે. મલયાએ પોતાની બધી વાત કહી અને જણાવ્યું કે ‘બચાવી શકે તેવા કોઈ વીરપુરુષને અહીં મોકલો. જોજો હો, તૃતીયા છેલ્લો દિવસ છે.’ સાથે મલયાએ એ પણ કહ્યું કે ‘કંકાલકેતુને વરદાન પણ છે. તે તેના જ ત્રિશૂળથી મરશે, બીજી કોઈ રીતે નહિ. તેને મારવા અનેક પ્રયત્નો દેવોએ કર્યા છે, પણ બધા વિફળ થયા છે. તેથી તે ઘણો દુરાચારી થઈ ગયો છે. આજ સુધી તેણે અસંખ્ય કુમારિકાઓને શીલભંગ કરી છે. હવે અસહ્ય દશા થઈ ગઈ છે.” નારદે કહ્યું કે “રાજકુમારી, તું ચિંતા ન કર. તૃતીયા પહેલાં જ તારી કોઈ વ્યવસ્થા થઈ જશે.”

લોકોનાં પુણ્યકાર્યો કરવાથી ત્યાગવૃત્તિ ઓછી નથી થતી. વિપત્તિમાં સપડાયેલી કોઈ અબળાને બચાવવા જે કોઈ વ્યક્તિ સામે થાય તો તે મહાત્યાગી છે અને ભાગે તે મહા-કાયર છે.

નારદ આવા ભડવીરને શોધતા-શોધતા અમિતજિત પાસે આવી પહોંચ્યા. પ્રત્યેક સમયમાં એકાદ ભડવીર તો રહેતો જ હોય છે, જે અત્યાચારની સામે ઝઝૂમવા તૈયાર રહેતો હોય છે.

પ્રશ્ન એ છે કે હવે પાતાળમાં ચમ્પકાવતી નગરી સુધી જવું કેવી રીતે? નારદે તેનો પણ રસ્તો બતાવ્યો, “પૂર્ણિમાના દિવસે તમે સમુદ્રકિનારે ફલાણી જગ્યાએ પહોંચી જાઓ. ત્યાં એક દિવ્યાંગના પલંગ ઉપર બેઠીબેઠી વીણા લઈને ગાતી હશે, તે તમને નાવ દ્વારા પાતાલલોકમાં લઈ જશે.” અમિતજિત રાજા તો નારદના કહેવા પ્રમાણે સમુદ્રકિનારે પહોંચી ગયો. પેલી દિવ્યાંગના તેને પાતાલલોક લઈ

ગઈ. ત્યાં ચમ્પકાવતીનગરી સુધી રાજાને પહોંચાડી દીધો. ત્યાં જઈને જુએ છે તો રાજકુમારી ઊતરેલા ચહેરે બેઠી છે. રાજાને જોઈને તે લજ્જિત થઈ અને ઊભી થઈ ગઈ. સ્ત્રીનો પ્રેમ લજ્જાથી શરૂ થાય છે. જો તે નિર્લજ્જતાથી શરૂ થાય તો તે કુળવાન નારી નહિ હોય. કુલીન સ્ત્રીઓ લજ્જાશીલ હોય છે. કુલટાને લજ્જા નથી હોતી. રાજકુમારીએ બધી વાત કરી, "પરમ દિવસે તૃતીયાના રોજ કંકાલકેતુ જબરજસ્તી મારી સાથે લગ્ન કરીને મારું કૌમાર્ય ખંડિત કરવા માગે છે. તમે મને બચાવો!" રાજાએ કહ્યું કે "તું ચિંતા ન કર. તને બચાવવા નારદે મને અહીં મોકલ્યો છે."

રાજકુમારીએ તેને અંદરના ઓરડામાં સંતાડી દીધો અને પેલું વરદાનવાળું ત્રિશૂળ પણ આપ્યું અને કહ્યું કે "માત્ર આ ત્રિશૂળથી જ તેનું મૃત્યુ થશે. તમે પાસે રાખો." રાજા અંદરના ઓરડામાં સંતાઈ ગયો.

થોડી વારમાં જ રાક્ષસ આવ્યો. તે મલયા માટે ઘણાં આભૂષણો વગેરે લાવ્યો હતો. સામાન્ય સ્ત્રીઓ દર-દાગીના અને વસ્ત્રોથી લલચાઈ જતી હોય છે. તેની લાલચનો દુરુપયોગ હલકા માણસો કરતા હોય છે. આવી લાલચને ઠોકર મારનારી કોઈક જ પદ્મિની પેદા થતી હોય છે. રાજકુમારી જરા પણ લલચાઈ નહિ. પછી પેલો રાક્ષસ પલંગ ઉપર સૂઈ ગયો.

થોડી વારમાં રાજા બહાર નીકળ્યો. તેણે રાક્ષસને જોરથી લાત મારીને જગાડ્યો. "અમે સૂતેલા માણસને મારતા નથી. ચાલ, ઊઠ, યુદ્ધ કર! "રાક્ષસે ત્રિશૂળ શોધ્યું પણ ન મળ્યું. તે તો રાજાના હાથમાં હતું. બન્ને વચ્ચે ભારે દ્વંદ્વયુદ્ધ થયું. અંતે રાજાએ રાક્ષસને મારી નાખ્યો. ચારે તરફ જયજયકાર થઈ ગયો. રાજા બોલ્યો "હે રાજકુમારી! બોલો, હવે તમને ક્યાં મૂકી આવું?"

શરમાઈને રાજકુમારી બોલી "એ પ્રશ્ન જ નથી. જ્યાં તમે ત્યાં હું. હવે તમે જ મારું શરણ છો." બન્ને પાતાલલોકથી પાછાં આવ્યાં અને નારદજીએ બન્નેનાં લગ્ન કરાવી દીધાં. એક સતી સ્ત્રીનો ઉદ્ધાર કરવાથી બીજું કોઈ મોટું પુણ્ય નથી.

(સ્કન્દપુરાણ, કાશીખંડ)

તા. 1-2-10

*

56. કંડૂ અને પ્રમ્લોચા

દુનિયાને વાસ્તવિક દૃષ્ટિથી જુઓ તો જ સત્ય શોધી શકાય છે. વાસ્તવિકતા આંતરિક હોય છે. આંતરિકતા અંતર ભેદીને જ દેખાતી હોય છે. લોકો એવા ભ્રમમાં રાચતા હોય છે કે દેવો, ઋષિમુનિઓ, સાધુ-સંતો-મહાપુરુષો વગેરેને કામ-ક્રોધ-લોભ આદિ દોષો હોતા નથી. આ મહાભ્રમ છે. આ બધું થોડાઘણા અંશે સૌને હોય છે. કોઈ પણ દેહધારી તેમાંથી બાકાત નથી હોતો. કેટલાકનું અંતરંગ જગત બહિરંગ થતું નથી તેથી તેમના વિશે તેવી ભ્રાન્તિ લોકો સેવતા હોય છે, તો કેટલાકમાં એટલું સામર્થ્ય હોય છે કે તે પોતાના આ દોષોને અંદર દબાવી શકે છે, બહાર પ્રગટ થવા દેતા નથી, પણ હોય છે જરૂર. જો આ વાત સ્વીકારી લેવાય તો ઘણા અનર્થોમાંથી બચી શકાય. ઢોંગ-પાખંડ, દંભ-આડંબર વગેરે દોષોને ઢાંકવા અને જે ગુણો પોતાનામાં નથી તે બતાવવા માટે થતું હોય છે. પણ માણસ જેવો છે તેવો દેખાઈ શકતો નથી, કારણ કે તે તેનું સ્વરૂપ લોકમાન્ય નથી હોતું. લોકમાન્ય સ્વરૂપ બતાવવા તેને અસલી ચહેરા ઉપર એક બીજો-ત્રીજો, ચોથો-પાંચમો એમ કેટલાય નકલી ચહેરા લગાવવા પડે છે. આવું થવામાં નકલી ચહેરા લગાવનારા તો દોષી છે જ, પણ જે લોકો અસલી ચહેરો જોઈ નથી શકતા તે પણ દોષી છે. જ્યારે લોકો કોઈ વ્યક્તિને ભગવાન, અવતાર, ઋષિમુનિ, સંત-મહાત્મા કે મહાપુરુષ માની લે છે ત્યારે જે દોષો પોતાનામાં કે સૌમાં છે તેવા દોષો પેલા ઉચ્ચ લોકોમાં નથી તેવું પણ માની બેસે છે. પેલા ઉચ્ચ લોકો પણ લોકોના ભ્રમને પોષે તેવો વર્તાવ કરે છે. આ રીતે ઢોંગ-પાખંડ-દંભ-આડંબર વધે છે. મારી દૃષ્ટિએ બન્ને પક્ષો દોષી છે. જ્યાં આવું બધું હોય છે કે કરવું પડતું હોય છે ત્યાં સત્ય નથી હોતું. સત્ય વિના વિજય નથી હોતો. સાચા સંતો એક વાર નહિ, હજાર વાર પોકારી પોકારીને પોતાની પામરતા સ્વીકારે છે, જેથી જેટલું સત્ય તેમની પાસે હોય છે તેટલું આડંબર કરનારા પાસે નથી હોતું.

હું કાશીમાં રહેતો હતો ત્યાં એક 85 વર્ષના વૃદ્ધ સંત પણ રહેતા હતા. એક વાર મેં તેમને પૂછ્યું. “સ્વામીજી, તમે નવરા હો છો ત્યારે કોનું ચિંતન કરો છો—બ્રહ્મનું?” અમે સંન્યાસીઓ બ્રહ્મચિંતનને સર્વાધિક મહત્ત્વ આપીએ છીએ.

મારા પ્રશ્નનો વૃદ્ધ સંતે આવો જવાબ આપેલો તે આજે પણ મને યાદ છેઃ “કોઈ-કોઈ વાર બ્રહ્મચિંતન થાય છે. બાકી વધુ વાર તો વિષયચિંતન જ થાય છે.” આ સંત માત્ર લંગોટી પહેરીને જ રહેતા. ત્યાગી-વૈરાગી હતા. મને નવાઈ લાગી. 85 વર્ષના વૃદ્ધ તપસ્વી કહે છે કે કોઈ-કોઈ વાર બ્રહ્મચિંતન અને વધારે વાર વિષયચિંતન થાય છે! આ આઘાતજનક પણ પૂર્ણ સત્ય જવાબ હતો. કોણ બોલી શકે અને કોણ પચાવી શકે? કારણ કે આ સત્ય છે. જે સિંહણનું દૂધ જે તેના સુતને જ પચે. પણ સિંહણો અને સિંહણ-સુતોને લાવવા ક્યાંથી?

હવે કથા સાંભળો.

ગોતમીનદીના તટ ઉપર આશ્રમ બનાવીને કંડૂ મુનિ રહેતા હતા. ઋષિમુનિઓ વનમાં રહે અને તપસ્યા કરે. તપસ્યા ત્રિલક્ષી હોય છે. 1. શરીરલક્ષી, જેમાં શરીરની તિતિક્ષા કરીને તેને સૂકવી નાખે. 2. બુદ્ધિલક્ષી, જેમાં જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનું ચિંતન કરીને નવું જ્ઞાન લોકોને આપે. અને 3. મનોલક્ષી, જેમાં ઈશ્વરસ્મરણ વગેરે ઉપાસના કરીને સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરે. કંડૂમુનિની ઉગ્ર તપસ્યાથી દેવો ગભરાયા. જ્યાં એક જ રસ્તા ઉપર સ્પર્ધાત્મક દોડ હોય ત્યાં ઈર્ષ્યા હોય જ. સૌને આગળ નીકળી જવાની લાલસા હોય છે. સૌ સાથે જ એક જ દિશામાં દોડી રહ્યા છે અને સૌને પ્રથમ નંબર મેળવવો છે. ઈર્ષ્યા જુદાજુદા માર્ગવાળાને ન હોય. વકીલ અને ડોક્ટરને સ્પર્ધા ન હોય. વકીલ-વકીલ કે ડોક્ટર-ડોક્ટરને સ્પર્ધા હોય. દેવોને થયું કે આ કંડૂ અમારું પદ પ્રાપ્ત કરી લેશે. પૂર્વે કહ્યું તેમ ગુણ-દોષ બધાને હોય. દેવ થવાથી ગુણ-દોષ મટી જતા નથી—ઓછા થાય કે દબાઈ જાય, પણ હોય તો ખરા જ.

તપસ્યાના ક્ષેત્રમાં (અથવા જીવનનાં બધાં ક્ષેત્રોમાં) વ્યક્તિને આગળ વધતી અટકાવવા માટે બ્રહ્માસ્ત્ર જેવું સાધન છે ‘સ્ત્રી.’ સ્ત્રી ઉન્નતિનું પણ કારણ છે અને પતનનું પણ કારણ છે. તેની કક્ષા કેવી છે તેના ઉપર આધાર છે. તપસ્યા મોટા ભાગે બ્રહ્મચર્યથી થતી હોય છે. બ્રહ્મચર્ય સ્ત્રીત્યાગથી પળાતું હોય છે. સ્ત્રીત્યાગ કુદરતી આવેગોથી વિરુદ્ધ હોય છે, એટલે આંતરિક સંઘર્ષ ચાલતો રહે છે. કુદરતી આવેગો તપસ્વીને કુદરત તરફ ખેંચે છે અને તપસ્વી તે તરફથી બચવા માગે છે. બીજી વસ્તુ એ છે કે તપ પ્રતિષ્ઠાનું કારણ બને છે. પ્રતિષ્ઠાનો પ્રબળ મોહ હોય તો તપ પ્રદર્શન જેવું થઈ જઈ શકે છે. તપભંગ કરતાં પ્રતિષ્ઠાભંગનો ભય વધુ સતાવે છે. લક્ષ્મી અને સત્તાની સ્પર્ધા

કરતાં પણ પ્રતિષ્ઠાની સ્પર્ધા વધુ સંઘર્ષ કરાવે છે. મોટા ગણાતા લોકો પણ પ્રતિષ્ઠાના ભૂખ્યા તો હોય જ છે.

ઇન્દ્ર અને બધા દેવોએ મળીને બ્રહ્માસ્ત્ર 'પ્રમ્લોચા' નામની અપ્સરાને તૈયાર કરી. બધાં રૂપ પવિત્ર નથી હોતાં. કેટલાંક રૂપ પતિત હોય છે. પતિત થવું એટલું ખરાબ નથી જેટલું બીજાને પતિત કરવું ખરાબ છે. રૂપરૂપનો અંબાર અપ્સરાઓ બીજાને પતિત કરવાનો જ ધંધો કરતી હોય છે.

પ્રમ્લોચાને બધું સમજાવીને કંડૂઋષિના આશ્રમ તરફ મોકલી. જોકે પ્રમ્લોચા કંડૂથી ડરતી હતી. ઋષિની શક્તિ તેમનો શાપ છે. જો શાપ આપે તો ખેદાનમેદાન કરી નાખે. અને હા, જેનામાં શાપ આપવાની શક્તિ હોય તે જ આશીર્વાદ આપી શકે. મહેતો મારે તો મહેતો ભણાવે. "મહેતો મારેય નહિ અને મહેતો ભણાવેય નહિ" એવી કહેવત છે. ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ પ્રમ્લોચા દબાણથી કંડૂઋષિના આશ્રમ તરફ ગઈ. નદીના કિનારે ઘણી વાર પ્રમ્લોચા ઊભી રહી. ઇચ્છિત પુરુષની દૃષ્ટિ પોતાના ઉપર પડે તેવો કામિની સ્ત્રીનો પ્રથમ પ્રયત્ન હોય છે. જો ઇચ્છિત પુરુષ દૃષ્ટિવિમુખ રહે તો પછી ગીત ગાવા લાગે, ખખડાટ કરે, હસે, રડે—કોઈ પણ પ્રયત્ને ઇચ્છિત પુરુષનું ધ્યાન પોતાની તરફ ખેંચે. પ્રમ્લોચાએ સંગીત છેડી દીધું. સંગીત અને તેમાં પણ સ્ત્રીનો અવાજ તપસ્વીને હચમચાવી નાખે. જેણે ઘા સહન નથી કર્યા તે પહેલે જ ઘાએ જમીનદોસ્ત થઈ જઈ શકે છે. બધાં યુદ્ધો કરતાં કામયુદ્ધ પ્રબળ પરાક્રમ માગે છે, પણ તે બધાની પાસે નથી હોતું.

પ્રમ્લોચાનું સંગીત સાંભળીને મુનિ વિચલિત થયા. તપસ્યા કરતાં-કરતાં તે ઊભા થયા, પર્ણકુટિની બહાર નીકળ્યા અને જોયું તો નજીક જ નદીકિનારે નવયૌવના ગીત ગાઈ રહી છે. ઉત્કંઠા જાગી અને પ્રમ્લોચા તરફ ખેંચાતા ગયા. પ્રમ્લોચાએ સફળતાની પ્રથમ નિશાની જોઈ. તેણે મુનિ તરફ દૃષ્ટિ નાખી અને ફરી પાછી ફેરવી લીધી. ભૂમિ તરફ દૃષ્ટિ સ્થિર કરી ફરી પાછું જોયું અને દૃષ્ટિ ફેરવી લીધી. મુનિ વધુ વિચલિત થયા. મુનિ નજીક ગયા. પ્રમ્લોચા ઊભી થઈ ગઈ. ભય અને શરમનો ભાવ બતાવ્યો.

પ્રમ્લોચાનું પ્રથમ તીર સફળ રહ્યું. મુનિએ પ્રશ્નોત્તરી કરી. સવાલ-જવાબ તો માત્ર નજીક જવાનું બહાનું જ હતા. પ્રમ્લોચાના શરીરમાંથી જે તીવ્ર કામગંધ આવી રહી હતી તેણે મુનિને ભાન ભુલાવ્યું. કદી કોઈ ડાહ્યો પુરુષ ભાન નહિ ભૂલવાનો દાવો ન કરી શકે. હા, મૂર્ખાઓ કે દંભીઓ કરે. મુનિ ભાન ભૂલ્યા અને તેમણે પ્રમ્લોચાનો હાથ પકડી લીધો. પ્રમ્લોચાનું બીજું તીર સફળ થયું. પ્રમ્લોચાએ પોતાને ન ગમતું હોય તેવો ડોળ કર્યો. મુનિ વધુ ખેંચાયા. તેમણે પ્રમ્લોચાને પર્ણકુટિમાં લીધી.

પછી તો બન્ને એકરૂપ થઈ ગયાં. હવે તપસ્યા બંધ થઈ ગઈ, કારણ કે મુનિ પ્રમ્લોચામાંથી નવરા જ નથી થતા. વર્ષો વીતી ગયાં. દેવોએ ઇશારત કરી કે "હવે તું પાછી આવી જા." પ્રમ્લોચા પાછી જવા તૈયાર થઈ, પણ મુનિ આડા ફરી વળ્યાઃ "ના-ના! નહિ જવાનું. અહીં જ રહેવાનું."

પ્રમ્લોચા રોકાઈ ગઈ. છ મહિના વીતી ગયા. દેવોએ ફરી સંદેશો મોકલ્યો, "હવે કામ પતી ગયું. પાછી આવી જા." પ્રમ્લોચા ફરી તૈયાર થઈ, પણ મુનિએ ન જવા દીધી. કેટલીક વાર ફસાવનાર પોતે ફસાઈ જતો હોય છે. પ્રમ્લોચા મુનિને ફસાવવા આવી હતી, પણ હવે તે પોતે જ મુનિમાં એવી આસક્ત થઈ ગઈ હતી કે તેને પણ જવાનું ગમતું ન હતું. પૌરુષભર્યા પુરુષનું આકર્ષણ સ્ત્રીઓને જ સૌથી વધુ હોય છે.

દેવોએ ફરી આગ્રહ કર્યો, "આવી જા! આવી જા!" પ્રમ્લોચા ફરી જવા તૈયાર થઈ. મુનિ રડવા લાગ્યાઃ "ના જઈશ! ના જઈશ!" પ્રમ્લોચા ફરી રોકાઈ ગઈ.

વહુઘેલા વર, પત્નીને પિયર જવા નથી દેતા. આ પ્રબળ આકર્ષણ જ સંસાર છે. તે જરૂરી પણ છે. આકર્ષણ પણ જીવન છે. તેનો અતિરેક ન થાય તો સારું, નહિ તો કર્તવ્યવિમુખતા આવી જાય. મુનિનું પણ આવું થયું. અતિ થઈ ગયું.

એક દિવસ મુનિએ કહ્યું, "જલદી-જલદી મારાં વલ્કલ લાવ. સૂર્ય અસ્ત થઈ ગયો છે. સંધ્યા કરવાનું મોડું થઈ ગયું છે. આજે સંધ્યા રહી ન જાય. મારું નિત્યકર્મ તો મારે કરવું જ જોઈએ."

પ્રમ્લોચા હસી પડીઃ "તમારાં નિત્યકર્મો તો કેટલાં વર્ષોથી છૂટી ગયાં છે. આજે જ કેમ યાદ આવ્યાં?"

મુનિને નવાઈ લાગીઃ "હેં! શું કહે છે? કેટલાં વર્ષોથી? બતાવ, કેટલાં વર્ષોથી મેં નિત્યકર્મો છોડી દીધાં છે? હજી હમણાં તો તું નદીકિનારે સંગીત ગાતી હતી અને હજી હમણાં તો તું અહીં આવી છે!"

પ્રમ્લોચાએ કહ્યું, "ના-ના! આપણને રંગરેલી કરતાં નવસો સાત વર્ષ છ મહિના અને ત્રણ દિવસ થઈ ગયા છે!"

પ્રમ્લોચાએ બધું નોંધી રાખ્યું હતું.

"હેં! શું વાત કરે છે?"

સમય સાપેક્ષ છે. જો તમે હતાશ, નિરાશ અને ડિપ્રેસ્ડ છો તો એક એક ક્ષણ એક વર્ષ જેવી થઈ પડશે. સમય ખૂટશે નહિ. પણ જો તમે આનંદ-પ્રમોદમાં છો તો સમયની ખબર પણ નહિ પડે. બધા આમોદ-પ્રમોદમાં સૌથી વધુ જલદ આમોદ-પ્રમોદ કામસુખનો છે. આટલાં બધાં વર્ષો વીતી ગયાં, મુનિને ખબર જ ન રહી. જેને આવો આમોદ-પ્રમોદ મળ્યો હોય છે તે જીવનથી બોર થતા નથી. લાંબું જીવન પણ તેમને ટૂંકું લાગે છે.

મુનિને ભાન થયુંઃ "અરે! આ સ્ત્રીએ મારી દુર્દશા કરી નાખી! મને ક્યાંથી ક્યાં ફંગોળી દીધો! હે ભગવાન! ક્ષમા કરો!" મુનિને ભારે પશ્ચાત્તાપ થયો. તે માથું કૂટવા લાગ્યા અને પ્રમ્લોચાને ચાલ્યા જવા કહેવા લગ્યા.

પ્રમ્લોચા સમજી ગઈઃ જે મુનિ મને વારંવાર રોકતા હતા તે જ હવે મને ચાલ્યા જવાનું કહી રહ્યા છે. મોહનો ઊભરો ઊતરી ગયો. પ્રમ્લોચા ચાલી ગઈ. તેના ગયા પછી મુનિ ફરીથી તપસ્યા કરવા બેસી ગયા. પણ હવે તેમનું મન લાગતું ન હતું, કારણ કે જે વાવાઝોડું આવ્યું હતું તે હજી શમ્યું ન હતું.

(બ્રહ્મપુરાણ)

તા. 4-2-10

* * *